

INSTITUTUL NAȚIONAL DE CERCETĂRI ECONOMICE
“COSTIN C. KIRIȚESCU”

TEZAU

Volumul LXXI

Academia Română

CENTRUL DE INFORMARE ȘI DOCUMENTARE ECONOMICĂ

INSTITUTUL NAȚIONAL DE CERCETĂRI ECONOMICE
"COSTIN C. KIRIȚESCU"

TEZAU

2003

vol. LXXI

Centrul de Informare
și Documentare Economică
București, România

Editor: Valeriu IOAN-FRANC

Redactori: Adelina BIGICĂ, Ortansa CIUTACU,
Mircea FĂȚĂ, Dorina GHEORGHE, Paula NEACȘU,
Mihaela PINTICĂ, Aida SARCHIZIAN, Ovidiu SÎRBU

Culegere text: Mirela AGAPI, Carmen DIȚULESCU

Prezentare grafică, machetare și tehnoredactare:
Luminița LOGIN, Nicolae LOGIN, Victor PREDA

Toate drepturile asupra acestei ediții aparțin Institutului Național de Cercetări Economice
"Costin C. Kirițescu". Reproducerea, fie și parțială și pe orice suport, este interzisă
fără acordul prealabil al editorului, fiind supusă prevederilor legii drepturilor de autor.

ISBN 978-973-159-256-5

Apărut 2020

INSTITUTUL NAȚIONAL DE CERCETĂRI
ECONOMICE "COSTIN C. KIRIȚESCU"

TEZAUR

2003
vol. LXXI

ACADEMIA ROMÂNĂ

CENTRUL DE INFORMARE ȘI DOCUMENTARE ECONOMICĂ

SUMAR

volumul LXXI

ANALE NR. 1-2/2003	1
CONFIGURAȚIA ÎN REȚEA A PIETELOR FINANCIARE	3
1. CONFIGURAȚIA ÎN REȚEA A SISTEMULUI FINANCIAR-MONETAR	7
1.1. Formele monedei și fluxurile asociate	7
1.2. Rețelele fluxurilor de monedă	9
1.3. Rețeaua monetară complexă	20
1.4. Arhitectura rețelei monetare complexe	26
1.5. Abordări matriceale ale rețelei monetare	29
1.6. Secvențele metodologice ale abordării matriceale	38
1.7. Operaționalizarea informațională a algoritmului matriceal	52
1.8. Concluzii	61
1.9. Glosar de concepte, termeni și simboluri	63
2. CONCEPTUL DE REȚEA MONETARĂ, ELEMENTE CONSTITUTIVE ȘI CONFIGURAȚIA ACESTEIA	100
2.1. Rețeaua socionomică	100
2.2. Rețeaua primală a câmpului monetar	102
2.3. Rețeaua financiar-monetară	104
2.4. Indicatorii rețelelor	106
2.5. Rețeaua fluxurilor de monedă	108
3. ABORDAREA ÎN REȚEA A ECONOMIEI SUBTERANE	112
3.1. Considerații generale	112
3.2. Hexagonul triadic delimitativ: segmentarea economiei	113
3.3. Sursele economiei subterane	116
3.4. Componentele economiei subterane	121
3.5. Operaționalizarea și evaluarea economiei subterane	125
3.6. Modelul reduționist al rețelei	128
3.7. Metoda de estimare a economiei subterane	137
3.8. Listă de simboluri	145

4. STAREA ȘI EVOLUȚIA FINANCIAR-MONETARĂ A ECONOMIEI – ABORDARE ÎN REȚEA	149
4.1. Economia ca rețea: stare și evoluție.....	149
4.2. Coordonatele conceptuale ale cercetării	151
4.3. Metodologia cercetării.....	152
4.4. Algoritmul operaționalizării rețelei matriceale	161
5. INSTITUȚIONALIZAREA ȘI REGLEMENTAREA ÎN REȚEA A PIEȚELOR FINANCIARE.....	165
5.1. Piața financiară colectoare (PFC)	165
5.2. Piața financiară plasatoare (PFP)	170
5.3. Matricea rețelei instituționale a pieței financiare	175
5.4. Rețeaua piețelor financiare (RPF).....	177
5.5. Listă de simboluri.....	179
6. ABORDAREA ÎN REȚEA A CONFIGURAȚIEI ZONALE – CONDIȚIE A FINANȚĂRII DISTRIBUTIVE A PROTECȚIEI MEDIULUI	182
6.1. Deteriorarea mediului - proces global al habitatului speciei	182
6.2. Configurația pentagonală a zonelor deteriorării mediului	183
6.3. Structura pentagonală a poluării mediului	189
6.4. Rețeaua pentagonală a protecției mediului	194
6.5. Modelul pentagonal financiar al rețelei om-mediu.....	198
ANALE NR. 3-4/2003	215
<i>CLASELE SOCIALE ÎN ROMÂNIA</i>	<i>217</i>
1. CLASELE SOCIALE: DEFINIȚII ȘI PUNCTE DE VEDERE CU PRIVIRE LA FORMAREA, DEZVOLTAREA, CARACTERISTICILE ȘI ROLUL LOR.....	221
1.1. Concepția marxistă asupra claselor	221
1.2. Postmarxismul și clasele sociale	224
1.3. Clase – status.....	227
1.4. Puncte de vedere românești din prima jumătate a secolului XX.....	232
2. CLASELE SOCIALE DIN ROMÂNIA ÎN PERIOADA REGIMULUI COMUNIST	241
2.1. Trecerea la comunism	241
2.2. Formarea structurii de clasă comuniste în România	243
2.3. Puncte de vedere ale sociologilor cu privire la structura de clasă în perioada comunistă	252
2.4. Modernizarea și structura de clasă	255
2.5. Omogenizarea, diferențierea și relațiile dintre clase	261

3. POSTCOMUNISMUL ȘI RESTRUCTURAREA DE CLASĂ ÎN ROMÂNIA.....	267
3.1. Premise teoretice.....	275
3.2. Schimbări cu efecte directe asupra restructurării de clasă	276
3.3. Structura de clasă rezultată din autoplasare.....	283
3.4. Restructurarea de clasă.....	291
3.5. Clasa muncitoare.....	293
3.6. Țărănimea	302
3.7. Clasa de mijloc.....	310
3.8. Clasa de sus	318
3.9. Clasa de jos	320
BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ.....	320
INDEX DE AUTORI	324

**INSTITUTUL NAȚIONAL
DE
CERCETĂRI ECONOMICE**

**ANALE
NR. 1-2/2003**

**CENTRUL DE INFORMARE
ȘI DOCUMENTARE ECONOMICĂ
BUCUREȘTI**

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL NAȚIONAL DE CERCETĂRI ECONOMICE
CENTRUL DE CERCETĂRI FINANCIARE ȘI MONETARE
“VICTOR SLĂVESCU”

CONFIGURAȚIA ÎN REȚEA A PIEȚELOR FINANCIARE

CENTRUL DE INFORMARE ȘI DOCUMENTARE ECONOMICĂ

Colectiv de autori:

1. dr. Gheorghe Manolescu, dr. Mihail Dimitriu,
drd. Gabriela Oprișănescu, drd. Camelia Milea,
drd. Iulia Parfionov, Cristina Cincă, Cristina Gheorghe
2. dr. Gheorghe Manolescu
3. dr. Gheorghe Manolescu, Camelia Băltărețu
4. dr. Gheorghe Manolescu, Camelia Băltărețu
5. dr. Gheorghe Manolescu
6. dr. Gheorghe Manolescu

CUPRINS

1. CONFIGURAȚIA ÎN REȚEA A SISTEMULUI FINANCIAR-MONETAR.....	7
1.1. Formele monedei și fluxurile asociate	7
1.2. Rețelele fluxurilor de monedă	9
1.3. Rețeaua monetară complexă.....	20
1.4. Arhitectura rețelei monetare complexe.....	26
1.5. Abordări matriceale ale rețelei monetare.....	29
1.6. Secvențele metodologice ale abordării matriceale.....	38
1.7. Operaționalizarea informațională a algoritmului matriceal.....	52
1.8. Concluzii	61
1.9. Glosar de concepte, termeni și simboluri.....	63
2. CONCEPTUL DE REȚEA MONETARĂ, ELEMENTE CONSTITUTIVE ȘI CONFIGURAȚIA ACESTEIA.....	100
2.1. Rețeaua socionomică	100
2.2. Rețeaua primală a câmpului monetar.....	102
2.3. Rețeaua financiar-monetară.....	104
2.4. Indicatorii rețelelor	106
2.5. Rețeaua fluxurilor de monedă	108
3. ABORDAREA ÎN REȚEA A ECONOMIEI SUBTERANE	112
3.1. Considerații generale.....	112
3.2. Hexagonul triadic delimitativ: segmentarea economiei	113
3.3. Sursele economiei subterane.....	116
3.4. Componentele economiei subterane.....	121
3.5. Operaționalizarea și evaluarea economiei subterane	125
3.6. Modelul reduționist al rețelei.....	128
3.7. Metoda de estimare a economiei subterane.....	137
3.8. Listă de simboluri.....	145
4. STAREA ȘI EVOLUȚIA FINANCIAR-MONETARĂ A ECONOMIEI – ABORDARE ÎN REȚEA	149
4.1. Economia ca rețea: stare și evoluție.....	149
4.2. Coordonatele conceptuale ale cercetării	151
4.3. Metodologia cercetării.....	152
4.4. Algoritmul operaționalizării rețelei matriceale	161

5. INSTITUȚIONALIZAREA ȘI REGLEMENTAREA ÎN REȚEA A PIEȚELOR FINANCIARE.....	165
5.1. Piața financiară colectoare (PFC)	165
5.2. Piața financiară plasatoare (PFP)	170
5.3. Matricea rețelei instituționale a pieței financiare	175
5.4. Rețeaua piețelor financiare (RPF).....	177
5.5. Listă de simboluri.....	179
6. ABORDAREA ÎN REȚEA A CONFIGURAȚIEI ZONALE – CONDIȚIE A FINANȚĂRII DISTRIBUTIVE A PROTECȚIEI MEDIULUI	182
6.1. Deteriorarea mediului - proces global al habitatului speciei	182
6.2. Configurația pentagonală a zonelor deteriorării mediului	183
6.3. Structura pentagonală a poluării mediului	189
6.4. Rețeaua pentagonală a protecției mediului	194
6.5. MODELUL PENTAGONAL FINANCIAR AL REȚELEI OM-MEDIU.....	198

1. CONFIGURAȚIA ÎN REȚEA A SISTEMULUI FINANCIAR-MONETAR

1.1. Formele monedei și fluxurile asociate

Moneda oferă mediul (câmpul) axiometric în care se mișcă *bunurile create de către om (BOM)*, bunuri care conțin energie umană (inclusiv cognitivă) exprimată prin valori și convertită axiometric prin preț.

Mediul axiometric (MCA) monetar este generat și susținut de către *entitățile productive (EPR)*, componente ale *entităților sociale active (ESA)*, entități care creează bunurile necesare viețuirii și devenirii umane, bunuri de natură diferită, având destinații diverse (omul fiind veriga finală a unui lanț trofic construit).

Entitățile productive reprezintă *sisteme constitutive (SCV)*, funcționând conform principiului autoreglării și dispunând de *structuri duale (SDL)*, organizate ierarhic (structura conducătoare și structura condusă).

Ansamblul (totalitatea) entităților productive dintr-un spațiu (zonă) umană, delimitată, conform unor criterii institutive (*CIS*) în prezent cel mai puternic criteriu îl formează statul național, formează *rețeaua productivă socioeconomică (RPS)*.

Rețeaua productivă socioeconomică este constituită din entități productive diferențiate din punctul de vedere al misiunii, al importanței funcționale, al bunurilor oferite (produse și servicii) și consumate "trofic" de către om (indivizi și grupuri). Deci, entitățile productive se deosebesc vocațional (conform "muncii" îndeplinite și al destinației consumative).

Rețelele productive socioeconomice nu dispun de o *centralitate constitutivă (CCS)*, fiecare entitate având propria misiune, de importanță relativă și realizând o funcție (munca) necesară "supraviețuirii" rețelei. Rețeaua nu este sistem.

Entitățile productive pot fi delimitate funcțional în două categorii: *entități productive promotoare (EPP)* care produc și consumă bunuri și *entități productive de comercializare (EPM)*, care transferă, comercializează bunurile.

Adesea EPP preia funcția lui EPM și totodată, EPM realizează una sau ambele operațiuni ale lui EPP – producție și consum productiv. Entitatea finală a lanțului trofic, omul, realizează operațiunea de consum final și se integrează vocațional în realizarea operațiunii de producție.

Entitățile productive pot fi delimitate din punctul de vedere al generării fluxurilor productive în: *entități productive individuale (EPI)*, *entități productive de grup (EPG)*, *entități productive publice (EPL)* și *entități productive de stat (EPS)*.

Entitățile sunt conectate în cadrul rețelei prin *compoziții relaționale (CRL)* distribuite conform vocației entităților și concretizate în *fluxuri productive (FPR)*, tangibile și intangibile, acoperind întreaga paletă a nevoilor de consum umane, progenerative, de la nevoi primare, între care se detașează cele de hrană, până la nevoi cuaternare, din care fac parte nevoile "criminale".

Spațializarea (dimensionarea) umană a rețelei productive socioeconomice conform *criteriilor diferențiate institutiv (CDI)* generează o diversitate de rețele, interdependente, intercondiționându-se fie biunivoc (transferuri bilaterale de energie umană valorizată), fie univoc (transferuri unilaterale), constituindu-se *configurații de rețele productive (CRP)* care se intersectează, se includ, se ating (vecinătăți).

Fluxurile productive care leagă entitățile productive se realizează în mediul axiometric generat și întreținut de către entitățile productive sub forma *monedei virtuale (MVT)*, proprie valorii bunului, a energiei umane pe care o conține. În acest sens, în cadrul rețelei productive fluxurile productive sunt valorizate la nivelul entităților prin moneda virtuală, însoțitoare a bunurilor transferate (valoarea umbră).

Rețeaua productivă, entitățile și fluxurile, se înscriu pe o traiectorie a devenirii adaptative, caracterizată prin învățare și adecvare (acomodare), și în acest sens evoluția rețelelor, a configurațiilor de rețele productive (CRP) presupune transformarea continuă a compoziției relaționale (CR), entitățile și fluxurile fiind supuse unui proces continuu de recompoziționare, de modificare a *arhitecturii situaționale și funcționale (ASF)*.

Devenirea rețelelor productive, a entităților productive, are loc într-un mediu axiometric, caracterizat prin: confruntare, concurență (competiție), cooperare și consistență (solidaritate). Aceste *caracteristici determinative (CDT)* ale mediului axiometric delimitează *piețele reale (PRL)*, care asigură transferurile orientate ale energiei umane, captată în bunuri, prin fluxurile productive purtătoare de bunuri (de orice natură), care sunt recunoscute ca valori finale prin consumul uman (acceptarea sau respingerea bunurilor).

Piețele, *mediul axiometric real (MAR)* al rețelelor productive permit convertirea valorilor în prețuri, convertire realizată în cadrul *circuitului recunoașterii sociale (CRS)* a valorilor, a valorii bunurilor, circuit orientat invers sensului fluxurilor productive (de la consumul uman final spre factorii generativi ai fluxurilor).

Piețele transformă moneda virtuală în *monedă reală (MRL)*, recunoscută și acceptată în cadrul arhitecturii situaționale și funcționale existente, monedă

reală furnizată de rețeaua productivă, de către entitățile productive ca “etalon” al prețurilor.

Calitatea rețelei productive, a configurației de rețele productive determină calitatea monedei reale, puterea sa de etalonare.

În acest sens nu există monedă reală, rea sau bună, puternică sau slabă, există moneda reală specifică rețelelor productive, în particular, configurației de rețele productive naționale.

Moneda reală capătă forme specifice spațiilor umane delimitative, devenind *moneda concretă (MCR)* existentă, care conferă concretețe prețurilor prin puterea sa de cumpărare, prin “valoarea” sa.

Valoarea monedei concrete (leu, dolar, yen etc.) influențată, adesea preponderent, de către moneda reală, este determinată sinergic de un *complex factorial evaluativ (CFE)* care conferă “autoritate” monedei în mediile axiometrice.

Transferurile bunurilor pe fluxurile productive orientate către consumul uman final sunt însoțite de *fluxuri de monedă concretă (FM)* generată direct sau indirect de către fluxurile productive, fluxuri care asigură recunoașterea socială concretă a bunurilor.

Această recunoaștere determină abateri, adesea semnificative, între valoare și preț, între moneda virtuală și cea concretă, și în acest sens, între *fluxurile de monedă intrate, încasate (FMI)* de către entitatea productivă, de rețeaua productivă delimitată criterial și *fluxurile de monedă concretă ieșite, plătite (FMP)* de către entitatea sau rețeaua productivă există următoarea relație:

$$FMI \Leftrightarrow FMP$$

Fluxurile productive (în sens economic, reale) și fluxurile monetare (în sens economic, nominale) se realizează în timp, temporalitatea reprezentând o dimensiune esențială a valorilor economice. Modificarea în timp a arhitecturii situaționale și funcționale, a configurației de rețele productive influențează, în cadrul complexului factorial evaluativ, mărimea valorilor, a prețurilor, a valorii monedei, deci a etalonului, învățarea și adecvarea, caracteristicile determinative ale piețelor, conferind flexibilitate, adaptabilitate și capabilitate rețelelor productive într-un mediu axiometric generat și întreținut în sensul *cerințelor consumului uman final (CUF)*, realizate prin fluxuri de *consum uman final (FCU)*.

1.2. Rețelele fluxurilor de monedă

Entitățile productive, generatoare de monedă reală, se inserează într-o *rețea productivă punctuală (RPP)*, numită *rețea nodală (RNN)*, care determină *rețeaua monetară nodală (RMN)* în cadrul căreia entitatea productivă își realizează fluxurile de încasări și de plăți monetare.

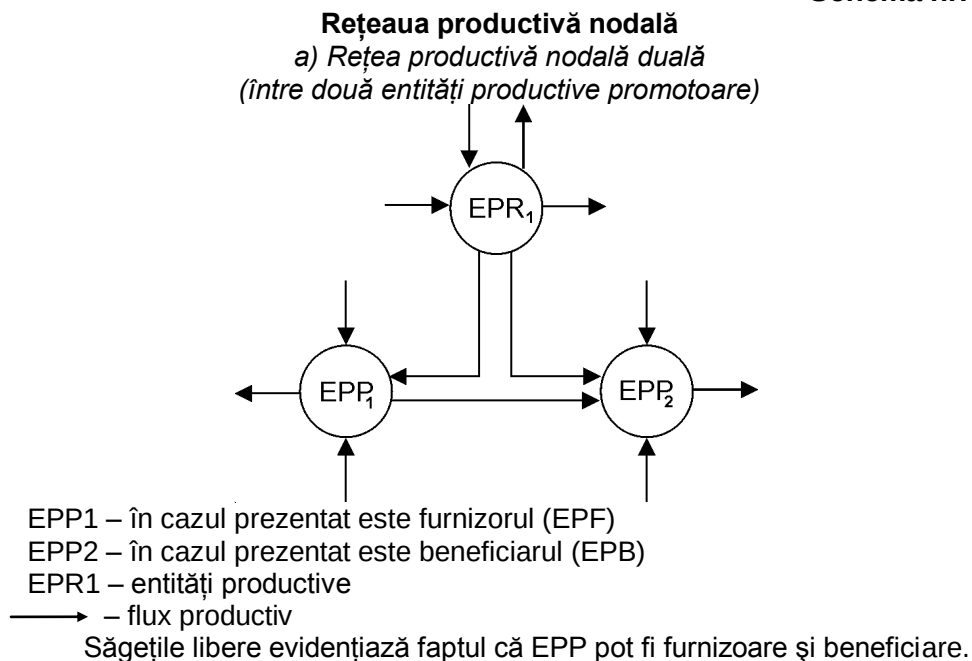
În schema nr. 1 din pagina următoare este prezentată o *rețea productivă nodală, duală (RPD)* între două entități productive, cu sau fără intermediere și o rețea monetară nodală generată de către prima.

Temporalitatea diferențiată a proceselor active ale entităților productive generează decalaje (ecarturi) între momentele de realizare a fluxurilor productive de către entități, decalaje preluate și specificizate de către fluxurile monetare de încasări și de plăți denumite *decalaje monetare reactive (DMR)*

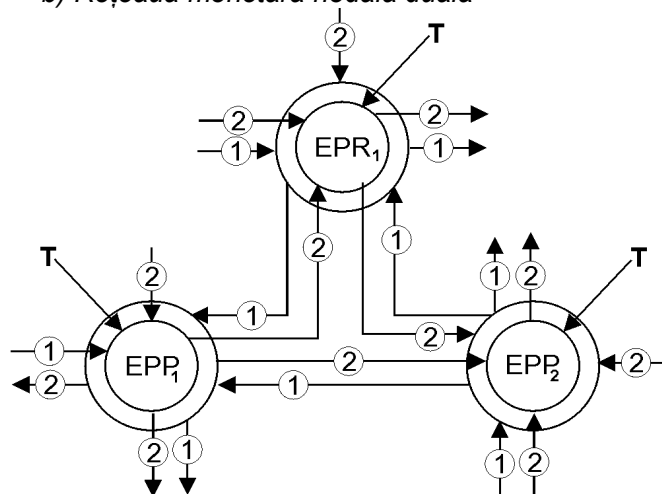
Abaterile, de regulă pozitive, între mărimea fluxurilor monetare încasate și cele plătite ($FMI > FMP$), precum și decalajele temporale dintre fluxuri, determină existența, la nivelul entităților productive a unor *stări monetare active (SMA)*, concretizate prin disponibilități sau penurii monetare, capacități sau nevoi de finanțare, prin ofertă sau cerere de monedă. Aceste stări care se manifestă dual la nivelul entităților productive sunt specifice fiecărei rețele monetare nodale, proprie entității productive, fiind denumite *stări monetare furnizoare de monedă (SMF)* și *stări monetare beneficiare de monedă (SMB)*.

Ansamblul de entități productive generatoare de monedă reală și fluxurile monetare purtătoare formează *rețeaua monetară primară (RMP)*, reflexie directă a rețelei productive socioeconomice. În funcție de criteriile de delimitare, rețeaua monetară primară se porționează în *rețele monetare derivate (RMD)*, intercondate și interconectate care interacționează prin entitățile componente, între ele.

Schema nr. 1

b) Rețeaua monetară nodală duală

T - interfață monetară

—①— - fluxuri productive (FPR)

—②— - fluxuri monetare (FMC)

Criteriul diferențierii spațiale (CDS) delimitează rețele monetare ordonate dimensional (RME), caracterizate prin includeri și intersecții, rețelele monetare nodale participând, diferențiat, la constituirea configurației de rețele monetare.

Entitățile productive, ca de altfel toate entitățile sociale active, realizează conectările fluxurilor monetare printr-o interfață specifică, denumită *trezorerie (TRZ)*, care asigură mișcarea fluxurilor monetare de încasări și plăți, determinate de fluxurile productive ale entității. Aceste fluxuri, înscrise în rețeaua monetară nodală a entității se delimitează în două tipuri de fluxuri complementare.

- fluxuri monetare de decontare (FMD)*, dependente de fluxurile productive (reale), în funcție de raportul temporal dintre ele existând fluxuri monetare simultane (FMS) purtătoare de monedă efectivă (MET) și fluxuri monetare decalate (FMA), purtătoare de monedă substitutivă (MSB), datorii și creanțe.
- fluxuri monetare financiare (FMF)* induse de diferențele înregistrate între încasări și plăți, între disponibilitățile și penuriile monetare, reflectă capacități și nevoi de finanțare la nivelul entităților productive, aceste fluxuri asigurând transferul de monedă efectivă, temporar disponibilă la entitățile sociale active, orientat de la capacități către nevoi, generând *monedă financiară (MFF)*, contraparte a monedei efective.

Fluxurile monetare de decontare se constituie ca o reacție monetară directă la fluxurile productive purtătoare de bunuri (servicii și produse) prezente, consumabile, având sensul de mișcare invers decât al fluxurilor productive și generând *operațiuni monetare de încasări și de plăți (OIP)*.

Sursele și destinațiile acestor fluxuri sunt *centri de acumulare monetară (CAM)* ale entității productive, *casieriile proprii (CSP)* pentru *numerar (NRM)* și *conturile bancare (CTB)* pentru *virament (VRM)*, centri care reprezintă porțile monetare spre exterior (mediu) ale trezoreriilor entităților productive.

Mișcarea *monedei de decontare (MDC)* pe fluxurile monetare este asigurată de către *instrumentele bancare de decontare (IBD)* care pot fi *substanțializate (IBS)* sub formă de înscrisuri, sau *informatizate (IBI)* sub formă de semnale informatice.

În cazul numerarului purtătorii sunt bancnotele, în calitate de *instrumente de decontare lichide (IDL)*, dar și cecurile și cardurile, în calitate de *instrumente de decontare lichidabile (IDB)*.

Fluxurile monetare decalate realizate între conturile bancare asigură transferul monedei de decontare utilizând *instrumente bancare de decontare necondiționată (IDN)*, irevocabile, precum ordinul de plată, cecul și *instrumente bancare de decontare transmisibile (IDT)*, negociabile, efectele comerciale de natură cambială, acestea din urmă reprezentând monedă substitutivă, convertibilă în monedă de cont, scripturală, de către bancă, la cererea deținătorului (entitate productivă).

Rețeaua monetară primară care se constituie prin interconectarea rețelelor monetare ale entităților productive, ale interfețelor acestora este excedată prin fluxurile monetare de decontare și reconfigurată în *rețeaua monetară secundară (RMS)*, în cadrul căreia se manifestă ca *entitate monetară de transfer (EMT)* instituția bancară, care intermediază încasările și plățile între entitățile productive prin modalități (numerar și virament), instrumente (bancnote, ordine de plată, cambii, cecuri, mesaje informatice), tehnici (acreditiv, incaso, compensare, plăți electronice) și circuite (electric, telegrafic, telefonic, informatic) diverse.

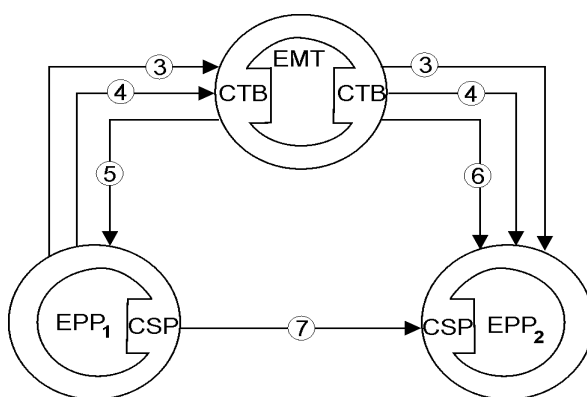
Băncile reprezintă centri de acumulare monetară ai rețelei monetare secundare (CAS) specifice unei anumite dimensiuni spațiale, care tranzitează, în ultimă instanță, fluxurile monetare de decontare și asigură conversia monedei substitutive în moneda efectivă fiduciară (MEF) sau monedă efectivă scripturală (MES).

Rețelele monetare secundare sunt interconectări ale rețelelor monetare nodale duale, intermedierea fluxurilor monetare fiind realizată de către *instituțiile bancare (IBR)* în calitatea de EMT. În schema nr. 2 din pagina următoare este prezentată o *rețea monetară nodală de decontare duală (RML)*, cu o singură instituție bancară, evidențiindu-se centri de acumulare monetară nodali (ai enti-

tăților productive). Pentru simplificare nu s-au reprezentat fluxurile productive, generatoare de fluxuri monetare și nici fluxurile monetare generate de către entitățile productive de comercializare (EPM).

Schema nr. 2

Rețeaua monetară nodală de decontare duală

- ③→ flux monetar de decontare decalat, generator de creanțe și datorii (FMA);
- ④→ flux monetar de decontare simultan prin virament, afectând conturile(FMS);
- ⑤→ flux monetar de lichiditate, de transformare a monedei scripturale în fiduciară prin intermediul instrumentelor bancare, precum cecul, cardul etc. (FML);
- ⑥→ flux monetar de lichidare, care transformă moneda substitutivă înscrisă în instrumente de decontare transmisibile (negociabile) în monedă efectivă, (FMG);
- ⑦→ flux monetar de decontare simultan prin numerar, afectând casieriiile (FDN);

EMT – entitate monetară de transfer;

EPP1 și EPP2 – entități productive promotoare;

CTB – conturi bancare;

CSP – casierii proprii.

Fluxurile monetare de decontare, generate de către fluxurile productive, asigură plățile monetare pentru intrările de produse și servicii în cadrul entităților productive în calitate de *sisteme constitutive* (SCV), precum și încasările monetare generate de ieșirile, din cadrul entităților productive, de produse și servicii.

Pentru fiecare entitate productivă sunt înregistrate temporal și dinamic surplusuri sau penurii monetare, determinate de către fluxurile monetare de decontare și de către *traectoria devenirii adaptative (TDA)* a entității, determinabilă în timp. În acest sens, fiecare entitate productivă, indiferent de natură, manifestă pe perioade de timp diferențiate *capacitate de finanțare (CFT)* sau *nevoie de finanțare (NFF)*, constituindu-se o rețea configurațională, reprezentabilă bidimensional prin volumul de monedă oferită și cerută și prin perioada de timp scadențabilă, specifice fiecărei entități productive cu capacitate sau cu nevoie de finanțare.

Această rețea, compusă din *fluxurile monetare financiare (FMF)*, pe care se mișcă moneda financiară, asigură transferul monedei efective, îndeosebi a monedei scripturale, de la entitățile cu capacitate către cele cu nevoie de finanțare.

În acest sens, moneda scripturală, și în mică măsură moneda fiduciară, se convertesc, prin *mecanisme financiare de activizare (MFA)*, din moneda pasivă, expusă modificării valorice, de regulă prin diminuare a valorii în timp, în moneda activă, care-și valorifică, adesea multiplicativ, propria valoare.

Moneda se înscrie astfel în câmpul axiometric ca un bun intangibil, consumabil de către entitățile productive, devenind *moneda capital (MOC)*.

Fluxurile monetare financiare se regăsesc sub forma a două fluxuri distincte, însă complementare în câmpul financiar:

- a) *fluxuri financiare remunerate (FFR)*, în sensul că transferul monetar generează, prin rambursare, surplus valoric entităților furnizoare de moneda capital;
- b) *fluxuri financiare neremunerate (FFM)*, care asigură o redistribuire neremuneratorie a disponibilităților monetare atașate componentelor monetare productive, evidențiabile prioritar la nivelul încasărilor și plăților generate de fluxurile productive.

Fluxurile financiare remunerate se realizează între capacitățile și nevoile de finanțare prin intermediul *entităților monetare de realocare (EMR)*, diferențiate funcțional și relațional în următoarele tipuri de entități:

- a) *entități monetare de conversie (EMC)*, reprezentate de regulă de *entitățile bancare (EMB)*, care realizează conversia, transformarea creanțelor sau datoriilor în moneda scripturală, precum și conversia temporală a capacității de finanțare pentru acoperirea nevoilor de finanțare, inducând totodată un proces de creație a *monedei bancare (MBR)*, care devine monedă scripturală generatoare de fluxuri productive viitoare;
- b) *entități monetare de mobilizare (EMM)* care asigură mobilizarea surplusurilor monetare (colectarea) și orientarea acestora către entitățile productive cu nevoi de finanțare, realizând un transfer fără creație monetară;

- c) *entităţi monetare de plasament (EMP)* care realizează fluxuri monetare directe între entităţile productive, asigurând transferul monetar pe reţeaua pieţelor financiare, prin plasarea fondurilor disponibile.

Entităţile de conversie şi cele de mobilizare asigură intermedierea monetară (financiară) prin disiparea fluxurilor atrase în portofolii valorificabile şi recompunerea lor în plasamente. Dintre acestea numai EMC generează *fluxuri creatoare de monedă (FCM)*, furnizând fluxuri sub forma creditelor. Entităţile de mobilizare, reprezentând intermediari necreatori de monedă, furnizează *fluxuri colectoare de monedă (FLM)*, distribuite omogen.

Entităţile de transfer furnizează *fluxuri direcţionate de monedă (FDM)*, conectând ofertanţii de monedă (investitorii) cu solicitanţii de monedă (consumatorii). Aceste fluxuri se derulează pe *pieţele financiare (PFF)*.

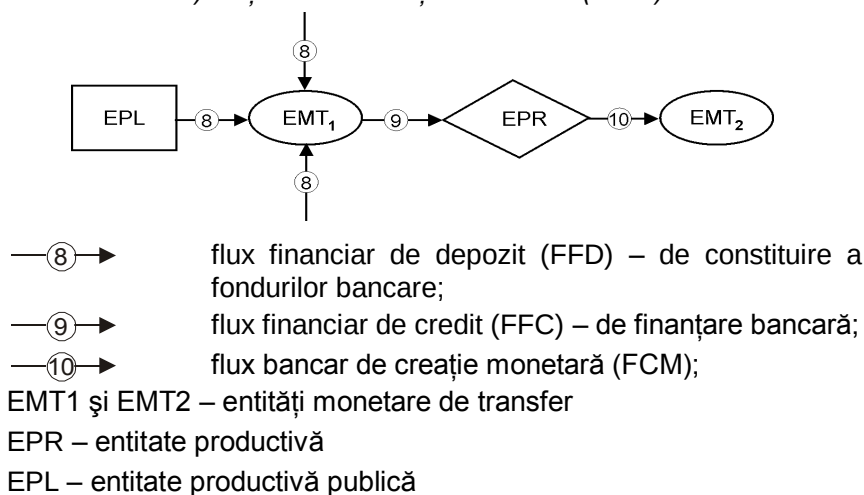
În schema nr. 3 (vezi pagina următoare) sunt prezentate cele trei tipuri ale *reţelei monetare financiare nodale (RFN)*, evidenţiind în mod simplificat mediul financiar al acestora.

- a) *Reţeaua de creaţie monetară (RCM)*, de transformare, leagă entităţile monetare de conversie şi entităţile productive prin trei categorii de fluxuri:

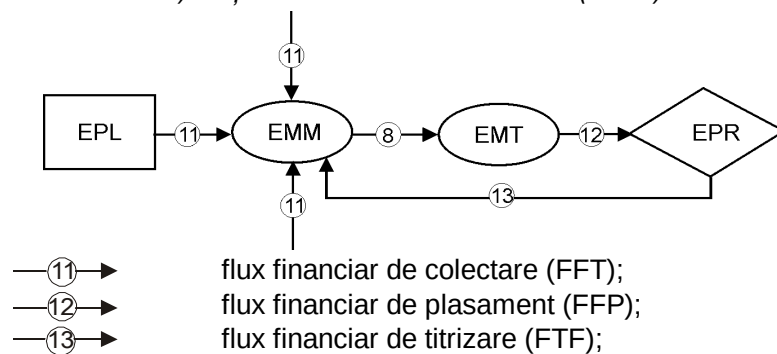
Schema nr. 3

Reţeaua monetară financiară nodală

a) Reţeaua de creaţie monetară (RCM)

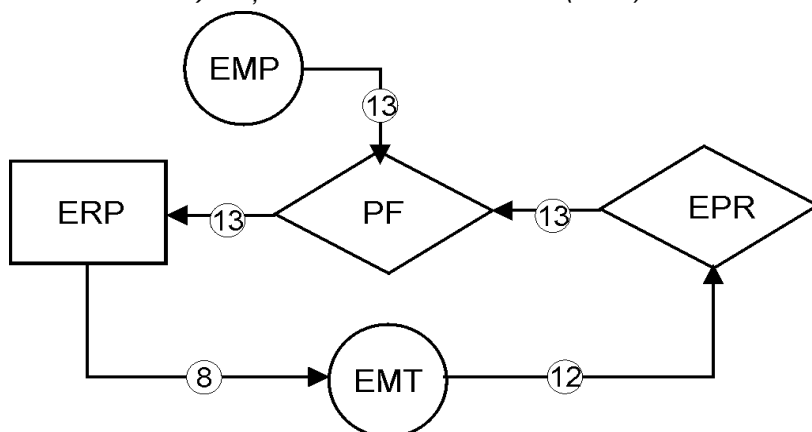

b) Rețea de mobilizare monetară (RMM)

EMT – entitate monetară de transfer;
 EPL – entitate productivă publică;
 EMM – entitate monetară de mobilizare;
 EPR – entitate productivă.

c) Rețea monetară de transfer (RMT)

ERP – entitate primară de plasament;
 EMP – entitate monetară de plasament;
 EPR – entitate productivă;
 EMT – entitate monetară de transfer;
 PFF – piața financiară.

- *fluxuri financiare de depozit (FFD)*, prin care se constituie fondurile bancare atrase, valorificate de către bănci în procesul finanțării, fonduri

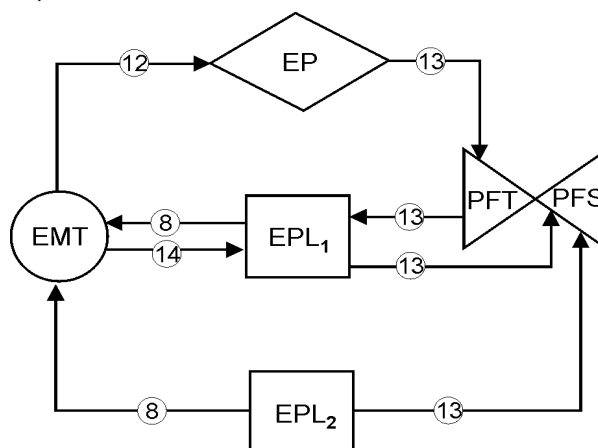
furnizate de către *entitățile sociale active (ESA)* în calitate de *entități primare de plasament (ERP)*;

- *fluxuri financiare de credit (FFC)* de plasare, orientare a creditelor prin procesul de transformare;
 - *fluxuri de creație monetară (FCM)*, care transformă creditele în depozite noi, aparținând ERP (fluxuri creatoare de monedă).
- b) *Rețeaua de mobilizare monetară (RMM)*, asigură, prin intermedierea monetară, titrizarea lichidităților disponibile fără creație monetară, sub forma plasamentelor, utilizate de către ESA cu nevoi de finanțare. Fondurile mobilizate sunt disipate fără corespondență sub forma plasamentelor financiare (PLF).
Fluxurile caracteristice, componente ale FLM, sunt:
- *fluxul financiar de colectare (FFT)*, sub forma depozitelor la EMC, prin intermediul EMM;
 - *fluxul financiar de plasament (FFP)* sub forma investițiilor pe termen mediu și lung, realizat de către ERP prin intermediul EMM;
 - *fluxul financiar de titrizare nenegociabile (FTN)*, adică de transformare a lichidităților disponibile în *titluri financiare (TFF)* achiziționate de către ERP.
- c) *Rețeaua monetară de transfer (RMT)* asigură conectarea directă, prin *corespondență punctuală (CPC)* a entităților ERP și EPR pe piețele financiare (PFF), conectare gestionată de către EMP (care pot fi, prin vectori funcționali, și EMC, EMM, dar și EMP specifici rețelei).

Fluxul caracteristic acestei rețele îl reprezintă *fluxul financiar de negociere (FFN)*, care permite *translația scripturală (TSC)* a titlurilor financiare în cadrul *Burselor de valori (BVL)*, care asigură *adecvarea randamentelor monetare (ARM)* în funcție de evoluția anticipată a riscurilor (EAR).

În schema nr. 4 din pagina următoare se prezintă *rețeaua monetar-financiară negociativă (RMV)*, rețea secundară a rețelei monetare de transfer, care împreună cu *rețeaua lansativă (RLS)* adică rețeaua primară, permite evaluarea *prețului capitalului financiar (PCF)*, adică al plasamentelor.

Schema nr. 4

Rețeaua monetar-financiară negociativă (RMV)

- **14** → flux financiar de lichidare (FFL);
 EPR – entitate productivă;
 EPL₁ și EPL₂ – entități productive publice;
 EMT – entitate monetară de transfer;
 PFT – piața financiară de plasament (transfer);
 PFS – piața financiară secundară.

RMV, care formează piața financiară (de capital) secundară, sau bursa de valori, permite lichidarea titlurilor financiare pe bază de negociere între entitățile de plasament, transferul acestora și creșterea mobilității lichidităților în sistemul economic. Piața secundară este o formă a *rețelei financiare autonome (RFA)*, în cadrul căreia se realizează *operațiuni financiare de transfer (OFT)*.

Fluxurile financiare publice neremunerate (FFB) se realizează între totalitatea entităților sociale active (ESA), deci entități productive individuale (EPI), *populație (PPL)*, entități productive de grup (EPG), entități productive publice (EPL), entități monetare (EMN) și *entități productive de stat (EPS)*, pe de o parte și *entități de guvernare (EGV)* pe de altă parte.

Aceste fluxuri se concretizează în *fluxuri financiare de venituri publice (FFV)*, îndeosebi venituri fiscale, și în *fluxuri financiare de cheltuieli publice (FFH)*, cele două fluxuri constituindu-se în intrări și ieșiri prin interfețe financiare a entității de guvernare, anume *Trezoreria financiară publică (TFP)*.

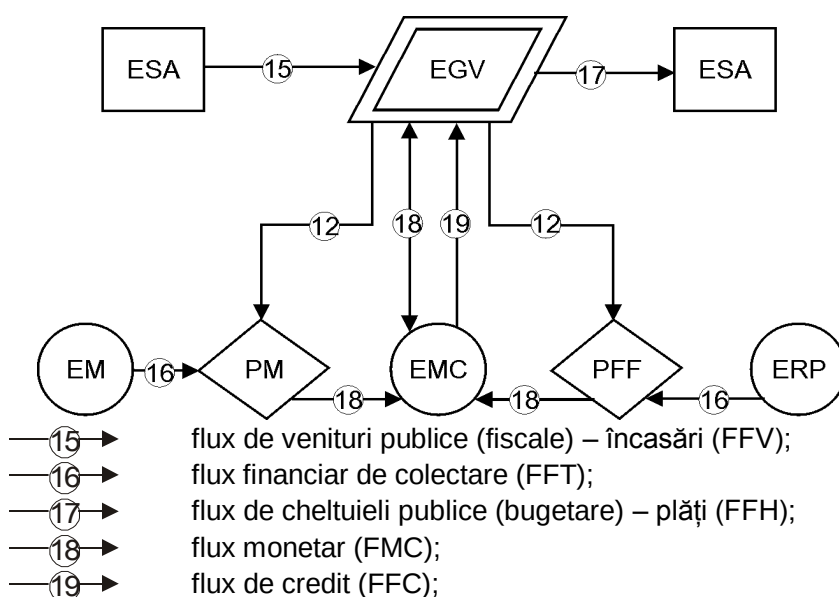
Fluxurile financiare neremunerate specifice EGV reprezintă componenta principală a *fluxurilor financiare publice (FFS)*, în cadrul acestora realizându-se și *fluxuri financiare publice remunerate (FFE)* sub forma *fluxurilor veniturilor*

extraordinare (FVE), adică împrumuturi publice (IPB) generatoare de datorie publică (DPL), care se regăsesc, decalate în timp, ca ieșiri bugetare în cadrul fluxurilor de cheltuieli, sub forma fluxului rambursării datoriei publice (FRD). Aceste fluxuri se tranzitează prin EMC și piețele financiare (PFF) și monetare (PMM).

În cadrul fluxului rambursării, o componentă relevantă o reprezintă fluxul serviciului datoriei publice (FSD).

În schema nr. 5 este prezentată rețeaua nodală a fluxurilor financiare publice (RNP), fluxuri prin care se realizează redistribuirea monedei reale, pe de o parte și transformarea acesteia în monedă bancară sau financiară, pe de altă parte.

Schema nr. 5
Rețeaua nodală a fluxurilor financiare publice (RNP)

EMM – entități monetare;
 ESA – entități sociale active;
 EGV – entități de guvernare;
 EMC – entități monetare de conversie;
 ERP – entități primare de plasament;
 PFF – piața financiară.

FFS cuprind intrări de venituri publice neremunerate (venituri ordinare) și intrări de venituri extraordinare, procurate prin credite sau împrumuturi din plasamente publice, pe piețele financiare și monetare.

Fluxurile financiare publice de ieșiri, componente ale FFS, adică cheltuielile publice, se adresează entităților sociale active, de orice natură, rambursarea împrumuturilor remunerate constituind o componentă semnificativă în cadrul acestora.

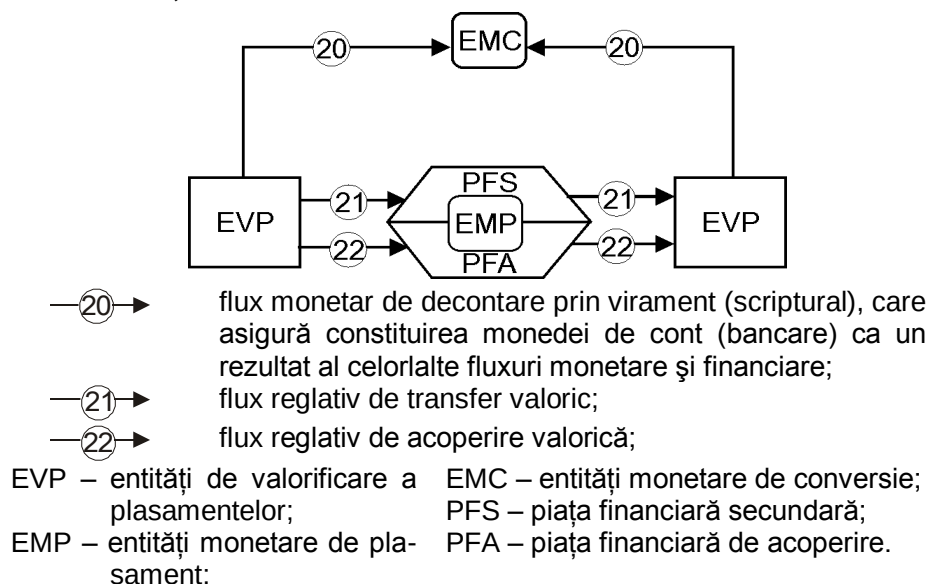
1.3. Rețeaua monetară complexă

Rețeaua monetară complexă (RMC) cuprinde, în afara fluxurilor de decontare și a celor financiare, o categorie de fluxuri derivate din primele, însă autonome, în cadrul cărora moneda bancară și cea financiară, reflexie a monedei reale, devine contraparte a *monedei instrumentale (MIS)*, generată prin *transferul valoric reglativ (TVR)* al *instrumentelor financiar-bancare (IFB)* – titluri financiare, valori mobiliare etc. - pe piețele financiare și monetare. Fluxurile generate, denumite *fluxuri monetare reglative (FMR)*, se delimitează în două categorii:

- *fluxuri reglative de transfer valoric (FRT)* în cadrul cărora se transferă, pe piețe, instrumentele financiare între entitățile sociale active, care reprezintă *entități secundare de plasament (ESP)*;
- *fluxuri reglative de acoperire valorică (FRA)*, care asigură acoperirea valorii instrumentelor financiare, supuse eroziunii și riscurilor, într-un mediu axiometric căruia i se asociază un *complex factorial evaluativ (CFE)* în continuă modificare.

În schema nr. 6 este prezentată *rețeaua nodală a fluxurilor monetare reglative (RNR)* numită *rețea monetară instrumentală (RMI)*, în cadrul căreia entitățile sociale active acționează pentru conservarea și multiplicarea valorii monedei bancare și financiare sau pentru lichidarea monedei bancare sau financiare prin fluxuri monetare de decontare (FMD). Această rețea contribuie la redistribuirea financiară a monedei reale între entitățile sociale active, asigurând *mediul de propagare monetară (MPM)* a modificărilor survenite în mediul axiometric, prin *noduri monetare de transfer instrumental (NMI)*, reprezentate îndeosebi prin entități monetare de plasament (EMP).

Schema nr. 6
Rețeaua nodală a fluxurilor monetare reglative (RNR)

Rețeaua instrumentală permite entităților primare și secundare de plasament să se afirme ca *entități de valorificare a plasamentelor (EVP)*.

În cadrul piețelor financiare, se delimitează *piețele financiare reglative (PFR)* care conțin piețele financiare secundare (bursele de valori) și *piețele financiare de acoperire (PFA)* pe care se regăsesc *fluxurile financiare instrumentale de acoperire (FAA)* purtătoare de instrumente financiare de acoperire (de exemplu opțiunile).

Ansamblul rețelelor monetare, reflexie a rețelei productive socioeconomice, transformă moneda reală, expresie productivă a monedei virtuale, în monedă bancară, fiduciară și scripturală, apoi în monedă financiară și în final în monedă instrumentală, această transformare asigurând circulația bunurilor create de către om în mediul axiometric generat de complexul factorial evaluativ.

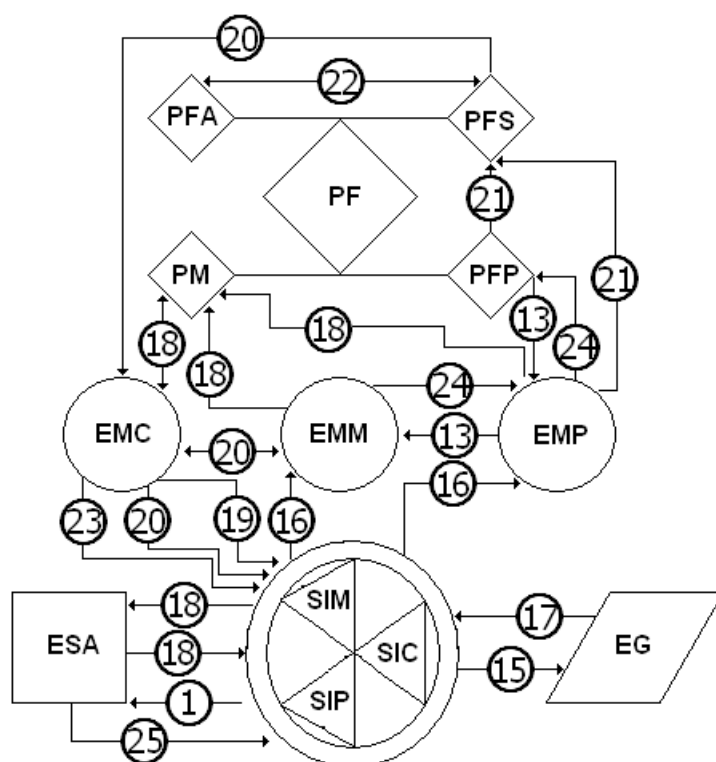
Destinația finală a bunurilor o reprezintă omul, subiect consumativ, *elementul generativ real (EGR)* al fluxurilor, entităților și rețelelor productive și monetare, acest subiect asigurând, printr-o dinamică concertantă, configurarea rețelei monetare ca un întreg.

Această configurare permite, prin *centrii adaptativi (CAD)* adică piețele, *centri reglementatori coordonatori (CRC)*, conectarea parametrilor acțiunilor monetare determinative ale entităților la cerințele consumatoriste, diversificate ale omului, supuse devenirii și diferențierii.

În schema nr. 7 este prezentată rețeaua monetară nodală generativă (RNG) a subiectului consumativ (SIC) final, adică omul, populația (PPL), în calitate și de subiect productiv (SIP) și de subiect monetar (SIM).

Schema nr. 7

Rețeaua monetară nodală generativă

- 23 —> flux financiar de depozit (FFD);
- 24 —> flux financiar de plasament (FFP);
- 25 —> flux de consum uman final (FCU);

ESA – entități sociale active;

EGV – entități de guvernare;

EMC – entități monetare de conversie;

EMM – entități monetare de mobilizare;

EMP – entități monetare de plasament;

SIP – subiect productiv;

SIC – subiect consumativ;

SIM – subiect monetar;

PMM – piața monetară;

PFT – piața financiară de plasament;

PFF – piața financiară;

PFA – piața financiară de acoperire;

PFS – piața financiară secundară.

RNG evidențiază rolul concertant al EGR în rețeaua monetară complexă (RMC), ansamblul fluxurilor și entităților monetare, în particular financiare, contribuind de fapt, în ultima instanță, la satisfacerea consumului final al populației.

Rețelele nodale prezentate asigură, prin fluxuri și entități, circulația monedei sub diferitele sale forme (bancară, financiară, concretă, substitutivă scripturală, fiduciară, reglativă) și a contrapărților sale instrumentale, produse financiar-bancare, puternic diferențiate în funcție de cel puțin trei parametri ai fluxurilor monetare: scadențele, riscurile, prețurile (sau veniturile).

În acest sens, fiecare entitate productivă sau monetară, generativă sau guvernamentală dispune de un *portofoliu de instrumente monetare și financiare (PMF)*, adică stocuri, care se mișcă în cadrul rețelelor sub formă de fluxuri între entități, mișcare determinată de mișcarea bunurilor.

Rețelele nodale se conectează în spațiul institutiv național, formând rețeaua monetară complexă (RMC), în cadrul căreia entitățile pot fi exprimate monetar prin stocurile de portofoliu, iar fluxurile prin mișcarea valorilor de portofoliu între stocurile de portofoliu.

Rețeaua monetară complexă este conectată, prin fluxuri nodale, ale entităților (deci ale portofoliilor), la rețelele monetare cu deschidere spațială mai vastă, aceasta făcând parte din *rețeaua monetară globală (RMG)*.

Segmentarea rețelei monetare complexe se realizează din perspectivă sistemică, a praxisului uman, a cunoașterii și acțiunii, în rețele monetare locale, localizarea realizându-se structural, funcțional, comportamental, decizional, relațional etc. Evident, această segmentare nu afectează unitatea rețelei (dacă ne referim la rețeaua monetară complexă), însă poate afecta, prin operaționalizare locală, compoziția și consistența rețelei.

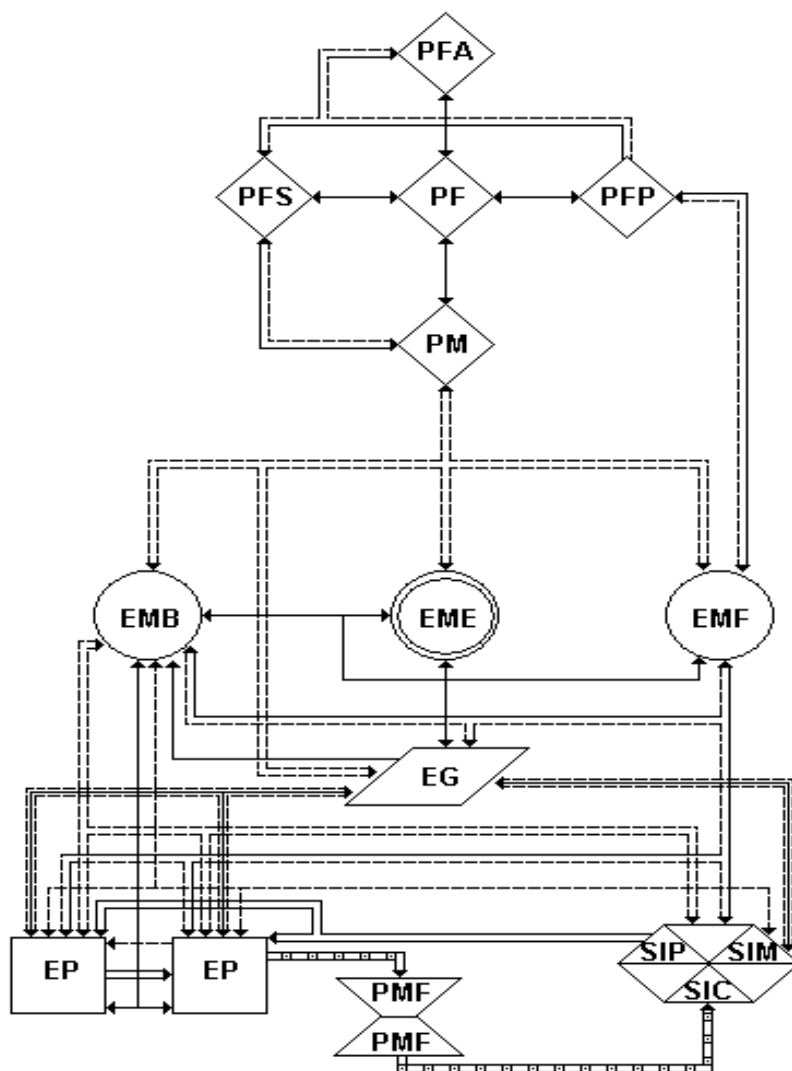
În schema nr. 8 (vezi pagina următoare) este prezentat simplificat *construcțul rețelei monetare complexe (CRX)*, care cuprinde entitățile și fluxurile monetare definitorii ale economiei.

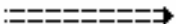
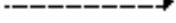
Entitățile sunt delimitate în cinci blocuri caracteristice:

Blocul subiecților, al populației care realizează consumul final (SIC), fiind totodată și subiect productiv ca furnizor al forței de muncă, dar și ca entitate productivă distinctă, sub forma gospodăriilor populației (SIP). Populația reprezintă și un subiect monetar (SIM), ca beneficiar de venituri, operator de încasări și plăți, generator și beneficiar de fluxuri financiare (depozite, credite, plasamente etc.). Omul, populația, reprezintă în acest sens elementul generator real (EGR).

Blocul entităților productive promotoare (EPP) și de comercializare, de intermediere a bunurilor (EPM), care cuprinde entități productive de grup (EPG), entități productive individuale (EPI), entități productive publice (EPL).

Constructul rețelei monetare complexe (CRX)

	- flux bancar (FBC);	
	- flux productiv (FPR);	
	- flux de consum uman (FCU);	
	- flux de decontare (plăți și încasări) (FDN);	
	- flux monetar (FMC);	
	- flux financiar (FFF);	
	- flux financiar public (FFS);	
	- flux monetar reglativ (FMR);	
	EGV – entități de guvernare;	PFP – piața financiară

de plasament;

EMB - entități bancare; PFS – piața financiară secundară;

EME – entități monetare de emisiune; PMM – piața monetară;

EMF – entități monetare financiare; PMR - piețe mărfurilor;

EPR – entități productive; SIC – subiect consumativ;

PFA – piața financiară de acoperire; SIM – subiect monetar;

PFF – piața financiară; SIP – subiect productiv

Aceste entități realizează între ele, pe lanțul productiv, fluxuri productive și fluxuri de consum final, și contrapartea monetară a acestora, fluxuri de decontări în numerar și în virament, imediate și decalate, acestea din urmă generând creanțe și datorii.

Blocul entităților de guvernare, cuprinzând entități care asigură realizarea activităților sociale și economice cu caracter public, furnizând servicii publice(bunuri) care nu au caracter de marfă.

Fluxurile monetare de venituri fiscale și de cheltuieli publice realizate de către aceste entități cu toate celelalte entități din societate reprezintă fluxuri de repartitie a valorii prin transfer, de regulă gratuit, fiind asimilabile fluxurilor de decontare, încasări prin intrări de venituri și plăți prin ieșiri de cheltuieli. Entitățile de guvernare realizează și fluxuri monetare de natură bancară și financiară, sub forma împrumuturilor remunerate.

Blocul entităților monetare asigură, prin entitățile componente, realizarea fluxurilor bancare și financiare, furnizând mijloacele de plată și instrumentele financiare pentru distribuirea lichidităților în economie conform fluxurilor productive și ale acoperirii nevoilor de finanțare ale entităților sociale active (ESA).

Fluxurile monetare ale entităților monetare se delimitează în trei categorii distincte:

- între entitățile monetare (EMN), pe de o parte și entitățile productive și subiecții individuali, pe de altă parte;
- între entitățile monetare și entitățile guvernamentale;

- c) în cadrul blocului entităților monetare, *entitatea monetară de emisiune* (EME) având rolul de nod coordonator, aceasta generând și susținând fluxurile monetare (FMC).

Blocul piețelor, care reprezintă *entitățile tangibilităților negociative* (ETN.), realizând convertirea axiometrică a valorii în preț și transformarea monedei reale în monedă efectivă (fiduciară și scripturală), asigurând transferul bunurilor (pe piața mărfurilor) și monedei (pe piețele monetare și financiare) între entitățile sociale active, utilizându-se mijloace de plată și instrumente financiare adecvate.

Componenta PFA a blocului permite reglarea transferului remunerativ de monedă (a lichidităților), prin instrumentele financiare de natură reglativă, conform caracteristicilor de risc și incertitudine ale mediului economico-financiar.

Cele cinci blocuri sunt asamblate compozițional formând rețeaua monetară complexă, reprezentată simplificat prin Constructul rețelei, în cadrul căruia fluxurile monetare, care constituie componenta dinamică a arhitecturii rețelei, pot fi delimitate dual astfel:

- fluxuri generative și fluxuri distributive;
- lichiditative și fluxuri substitutive;
- fluxuri de conversie (transformare) și fluxuri de transfer;
- fluxuri de mobilizare și fluxuri de plasament;
- fluxuri de valorificare și fluxuri de acoperire.

Fluxurile generative de monedă, de monedă reală (reflexie productivă a monedei virtuale) se realizează între entitățile productive, acestea generând și furnizând moneda reală în economie, sub forma *veniturilor din participarea productivă (VPP)*, detectabile la nivelul tuturor EPR. Acestea se concretizează ca diferență între încasări și plăți prin realizarea fluxurilor productive, de consum final și prin derivare, de transfer gratuit. Aceste fluxuri susțin întregul ansamblu de fluxuri distributive, de natură monetară, gestionat de entitățile monetare, și în acest sens *consonanța valorică (CVL)* între moneda reală și moneda concretă, caracteristică fluxurilor monetare, reprezintă *interfața monetară axiometrică (IMA)* dintre valoare și preț, de care depind parametrii configuraționali ai rețelei monetare.

1.4. Arhitectura rețelei monetare complexe

Constructul rețelei financiare complexe, prezentat în schema nr. 8 relevă următoarele categorii distincte de *elemente definitorii ale rețelei (EDR)*:

- a) *instituțiile rețelei financiare (INR)*, care cuprind subiecții, entitățile și piețele, acestea din urmă delimitând spațiul de realizare a fluxurilor;

- b) *instrumentele rețelei financiare (ISR)* care cuprind toate formele, efective sau potențiale, active sau pasive, substanțiale sau informatizate, în care se ipostaziază moneda, structurându-se la nivelul instituțiilor în cadrul *portofoliului (PRF)*;
- c) fluxurile rețelei monetare (FRM), delimitate restrictiv ca fluxuri ale instrumentelor monetare (FIM), declanșate în ultimă instanță de fluxurile productive (FPR) și infuzate continuu de fluxurile informaționale (FIR), acestea din urmă puternic diferențiate. Extensiv, rețeaua financiară complexă este caracterizată prin aceste trei tipuri de fluxuri, fluxurile instrumentelor monetare realizând distingerea specifică a rețelei financiare în cadrul complexului de rețele sociale (societale).

Rețeaua financiară complexă se evidențiază prin arhitectura rețelei (situațional-funcțională), care „asamblează” elementele definitorii într-un „întreg”, delimitând *axiocenoza monetară (AXM)*, în cadrul căreia este generat câmpul axiometric monetar (componenta câmpului axiometric social) și *axiotopul monetar (AXT)*, care reprezintă de fapt suportul rețelei financiare, considerată restrictiv, mediul său de realizare și de evoluție.

Arhitectura rețelei, astfel delimitată, se caracterizează prin nodurile rețelei, care pot fi și *centrii de acumulare monetară (NRT)*, diferențiate instituțional – subiecți, entități, piețe și *interacțiunile rețelei (ITR)*, care sunt reprezentate de fluxuri, precum și de instrumente.

Nodurile rețelei financiare delimitează subiecții ca *elemente esențiale ale rețelei (EES)*, omul fiind, în tripla sa ipostază, elementul generator real, cel care reconstruiește continuu rețeaua financiară, cel care generează interacțiunile, cel care instituționalizează rețeaua și beneficiază de „produsele” acesteia, cel care creează de fapt mediul axiometric, axiocenoza, dar și axiotopul arhitecturii rețelei. Centrul rețelei sunt subiecții.

Entitățile rețelei sub diversele ipostaze, sunt *instituții organizatorice delimitate (IOD)* și definite diferențiat realizând roluri distincte în cadrul rețelei și având statute specifice. Analiza socionomică, în cadrul axiocenozei monetare, a entităților, delimitează două tipuri:

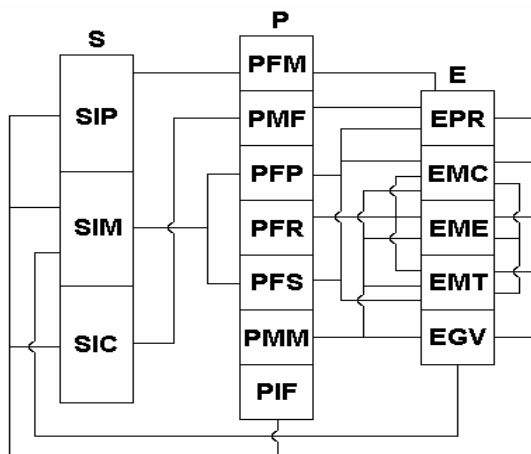
- *entități creatoare de monedă reală*, recunoscută și acceptată, monedă furnizată de rețeaua productivă, în cadrul axiotopului monetar;
- *entități creatoare de monedă concretă* – efectivă sau substitutivă, de decontare (de plată) sau financiară, substanțializată sau informatizată – monedă furnizată de rețelele financiare, caracterizate prin fluxuri, operațiuni și instrumente specifice. Aceste entități sunt de fapt caracteristice rețelei financiare, moneda concretă constituind „conținutul” fluxurilor monetare, sub forma instrumentelor monetare.

Piețele rețelei financiare, puternic diferențiate, se agregă într-o *pieță monetară globală (PMG)*, în cadrul rețelei monetare globale, constituind câmpul axiometric monetar în cadrul căruia moneda virtuală devine reală, adică recunoscută și acceptată, iar moneda reală capătă forma concretă, asigurată de entitățile monetare. Piețele rețelei monetare reprezintă *nodurile polarizante ale rețelei (NPR)*, asigurând conectarea rețelelor nodale într-o compoziție relațională care susține, în cadrul arhitecturii, fluxurile monetare.

Așezarea instituțiilor în cadrul rețelei, situarea acestora, altfel spus, structura, compoziția arhitecturii rețelei financiare este prezentată în schema următoare.

Schema nr. 9

Structura arhitecturii rețelei financiare

Structura arhitecturii rețelei monetare are următoarele caracteristici:

- a) dispune de o *infrastructură nonmonetară (IFN)*, formată din producție, consum și informație, compoziția relațională fiind realizată pe piețele muncii, mărfurilor și informațiilor;
- b) *structura compozitivă a arhitecturii* este centrată, în perspectiva monetară, pe două categorii de relații:
 - *relații de plăți și încasări (RPI)*, generate pe piețele infrastructurii monetare, tranzitând însă segmente ale piețelor monetare și financiare;
 - *relațiile de economisire și investiții (REI)*, generate pe piețele monetare și financiare, cu impact asupra relațiilor de plăți și încasări, asupra piețelor nonmonetare;
- c) *pieța* reprezintă instituția care mijlocește, preponderent și hotărâtor, conectarea relațională și realizarea interacțiunilor instrumentale și de flux;

- d) *subiecții* reprezintă elementul esențial, în marea lor majoritate relațiile implicându-i, în cele două ipostaze relaționale, aceasta evidențiind și „subiectivitatea” immanentă câmpului axiometric, și evident „omenescul” axiocenozei monetare;
- e) *delimitarea unei categorii de relații specifice* entităților monetare, concretizate prin fluxurile monetare diferențiate, care asigură funcționalitatea rețelei financiare.

Din perspectiva compozițională, arhitectura rețelei financiare, în extensiunea sa, va putea fi definită prin următoarele *proprietăți ale configurației rețelei (PCR)*:

- a) *densitatea rețelei (DSR)*, reprezentată prin numărul entităților implicate, densitate care va constitui unul din determinanții *complexității rețelei financiare (CRM)* (ansamblul interacțiunilor), caracteristică definitorie a rețelelor financiare;
- b) *diferențierea rețelei (DFR)* evidențiază specificitățile de statut și de rol ale entităților componente, care vor determina caracteristicile și calitățile interacțiunilor, și deci complexitatea rețelei;
- c) *centralitatea rețelei (CTR)* relevă polaritatea acesteia, dominanța unor noduri (instituții) în structura acesteia prin concentrarea legăturilor (*spectrul relațiilor nodale – SRN*), evidențiind deci importanța unor *rețele locale nodale (RLN)*. Centralitatea reprezintă un factor determinativ al *asimetriei (ASR)* sau al *orientării rețelei (ORR)*;
- d) *echipotențialitatea rețelei (ECR)*, care evidențiază echivalența legăturilor (relațiilor) stabilite cu nodurile rețelei, proprietate derivată din diferențierea rețelei și determinativă pentru complexitatea rețelei.

1.5. Abordări matriceale ale rețelei monetare

Structura arhitecturii rețelei, compoziția relațională a arhitecturii acesteia, prezentată în schema nr. 9 permite o *abordare matriceală primară a arhitecturii (AMP)*. În acest sens, cele trei elemente structurale (compoziționale) distincte ale arhitecturii – subiecții, entitățile, piețele – vor fi reprezentate modular (*structura modulară a matricii primare – SMP*), la intersecția (joncțiunea) duală a liniilor și coloanelor evidențiindu-se existența sau nonexistența legăturii (relației). În figura nr. 1 este reprezentată o asemenea matrice primară, evidențierea legăturii realizându-se pe baza schemei nr. 9.

Modulul matriceal al subiecților prezintă existența biunivocă a legăturilor între cele trei ipostaze ale omului, element generator real.

Modulul matriceal al piețelor prezintă nonexistența legăturilor între piețe, considerând, ca ipoteză metodologică, că piețele intermediază legăturile între subiecți și entități, precum și în cadrul acestora.

Modulul matriceal al entităților evidențiază existența unor legături directe între entități, neintermedate de către piețe, sau preluate de către piețe, necesitatea considerării acestor legături fiind determinată de nevoia de coerență în abordarea interacțiunilor.

Interacțiunile rețelei semnifică încărcătura funcțională a arhitecturii structurale, realizând prin instrumente și fluxuri rolul rețelei financiare în cadrul rețelei sociale. Interacțiunile în cadrul rețelei financiare presupune existența conexiunilor, a legăturilor, a relațiilor între instituții (compoziția relațională), pe baza acestora realizându-se proprietățile definitorii ale interacțiunii: *tranzitivitatea (TER)*, *distributivitatea (DBR)* și *solidaritatea (SDR)* rețelei financiare.

Figura nr. 1

Matricea structurală primară a rețelei financiare (MSP)

E \ I	SIP	SIM	SIC	PMR	PFF	PFP	PFR	PFS	PMM	PIF	EPR	EMC	EME	EMT	EGV
SIP	*	1	1	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
SIM	1	*	1	0	0	1	0	1	0	1	0	0	0	0	1
SIC	1	1	*	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
PMR	1	0	0	*	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0
PFF	0	0	1	0	*	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0
PFP	0	1	0	0	0	*	0	0	0	0	1	1	0	1	0
PFR	0	0	0	0	0	0	*	0	0	0	0	0	1	0	0
PFS	0	1	0	0	0	0	0	*	0	0	1	1	0	1	0
PMM	0	0	0	0	0	0	0	0	*	0	0	1	1	1	1
PIF	1	1	1	0	0	0	0	0	0	*	1	1	1	1	1
EPR	0	0	0	1	1	1	0	1	0	1	*	0	0	0	0
EMC	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1	0	*	1	1	1
EME	0	0	0	0	0	0	1	0	1	1	0	1	*	1	1
EMT	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1	0	1	1	*	1
EGV	0	1	0	0	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	*

Instrumentele rețelei financiare reprezintă purtătorii, substanțializați sau informatizați ai monedei reale, instrumente care formează portofoliul monetar (financiar) al entităților și subiecților, constituind obiectul transferurilor (intermedierilor) pe piețe. Aceste instrumente reprezintă un segment al activelor entită-

ților și subiecților, în sens extins portofoliul entităților reprezentând structura activelor acesteia, adică compoziția lichiditativă a activelor sale.

Restrictiv, portofoliul monetar financiar (PMF) al entităților și subiecților cuprinde următoarele instrumente:

- a) *moneda fiduciară (MEF)*, sub forma disponibilităților în casierie;
- b) *moneda scripturală (MES)*, existentă în conturile curente ale subiecților și entităților.

Aceste două instrumente constituie moneda efectivă (MET), utilizată ca mijloc de plată.

- c) *depozitele (la vedere sau la termen) (DPZ)*, sau *moneda economisită (MEC)* prin mecanismele bancare, utilizate în mare măsură în procesul de creație monetară, bancară;
- d) *moneda investită (MIV)* care îmbracă forma titlurilor de valoare, a valorilor mobiliare, constituind moneda financiară;
- e) *moneda comercială (MCM)* sub forma creanțelor concretizate sau nu în efecte comerciale.

Ultimele trei instrumente pot fi considerate instrumente substitutive ale monedei efective, constituind portofoliul financiar al instituției.

- f) *moneda blocată (MBC)*, deconectată, care afectează axiometric portofoliul entității, constituind de fapt *portofoliul „putred” (POP)* al entității;
- g) *moneda centrală (MCL)* administrată de către banca de emisiune.

Un element al portofoliului entității, reprezentând un instrument monetar de ajustare a acestuia, îl reprezintă *moneda potențială (MPT)* care plasează portofoliul într-un spațiu al posibilului, această monedă fiind generată de diverse modificări posibile ale instrumentelor monetare prezentate, de fapt, ale monedei reale, sub impactul unor factori perturbatori sau nu (inflație, cursul de schimb, valoarea instrumentelor, legislație etc.). Un element al concretizării acestui instrument îl reprezintă derivatele. O reflecție a acestui instrument, în pasivul bilanțier, cu impact potențial pozitiv sau negativ asupra portofoliului, îl reprezintă provizioanele de risc.

Reluând formalizarea matricială din figura nr. 1, se poate realiza o *matrice instrumentală a arhitecturii rețelei financiare (MIB)*, evidențiind pe linii instituțiile, pe coloane instrumentele, iar la intersecția acestora reprezentându-se existența sau nonexistența instrumentului, precum și intensitatea utilizării acestuia (exprimată prin valoarea monetară a instrumentelor. În figura nr. 2 din pagina următoare se prezintă exemplificativ o asemenea matrice.

Figura nr. 2

Matricea instituțional-instrumentală a arhitecturii rețelei financiare (MIB)

$\begin{matrix} i \\ e \end{matrix}$	MFC	MCC	MDV	MDT	ACT	OBL	APT	EFC	FIS	MCL	MBC	MPT
SIO												
SIM												
SIC												
PFP												
PFR												
PFS						a_{ie}						
PMM												
PIF												
EMC												
EME												
EMT												
EGV												

a_{ie} – valoarea numerică a instrumentului „i” în cadrul instituției „e”.

Modularizarea matricială se realizează conform compoziției instrumentaționale, evidențiindu-se intensitatea instrumentală a rețelei pe cele trei categorii de instituții – subiecți, entități, piețe, piețele realizând o agregare caracteristică a instrumentelor. Matricea se poate extinde sau reduce în funcție de bazinul informațional existent, de obiectivele urmărite, de calitatea rețelei financiare.

Fluxurile rețelei financiare constituie, din punct de vedere analitic, substanța rețelei, asigurând conjuncția dintre relații, conexiuni și instrumente, fluxurile reliefând „greutatea” rețelei financiare și relevând sensul, consistența și adecvarea acestora în cadrul rețelei sociale.

Conjuncție a conexiunii (relației) cu instrumentul monetar, fluxul monetar reprezentând realizarea concretă a interacțiunii, conferă relației monetare anumite *proprietăți de flux (PFL)*, derivate în mare măsură din *proprietățile configuraționale ale rețelei (PCR)*.

- a) *complexitatea rețelei (CRM)*, evidențiind atât completitudinea acestora cât și consistența și coeziunea rețelei monetare. Complexitatea este parțial determinată de densitatea și diferențierea conexiunilor, a instituțiilor, însă depinde preponderent de instrumentele monetare vehiculate, de caracteristicile acestora, de diversitatea lor;
- b) *asimetria rețelei (ASR)*, reprezintă, în limite definibile situațional, temporal și structural, o proprietate pozitivă, uniformitatea rețelei, omogenitatea acestora generând stări amorfe, letargice în instituțiile monetare. Asime-

tria semnifică diferențiere, centralitate, polarizare, competiție etc., caracteristici inerente rețelelor dinamice, transformativ;

- c) *fiabilitatea rețelei (FBR)*, evidențiază capacitatea rețelei de a permite realizarea interacțiunilor în siguranță, asigurând complexitatea acestora, derivată din diferențiere și echipotențialitate (similitudinea conexiunilor), însă implicând flexibilitatea, fluiditatea și reacționalitatea rețelei, a elementelor instituționale ale acestora;
- d) *deschiderea rețelei (DHR)*, adică capacitatea rețelei monetare de a se conecta la alte rețele din cadrul rețelei societale (sociale), de a reacționa adecvat la cerințele (stimulatoare sau inhibative) ale acestora, de a se integra în realizarea obiectivului constructului social, în calitatea sa de ipostază teleologică a rețelei societale. Această proprietate se bazează pe toate celelalte, constituind proprietatea vitală a rețelei monetare, rețea a cărei existență depinde de acceptarea sa în cadrul rețelei societale.

Dependente de fluxurile productive, direct sau indirect, fluxurile monetare, în extensivitatea lor, acoperă, real sau virtual, toate activitățile vieții umane, și în acest sens, în cadrul rețelei monetare, a interacțiunilor acesteia, pot fi delimitate următoarele categorii de fluxuri monetare, evidențiate, de altfel, în demersul anterior:

- a) flux de decontare lichidă (simultană) (FDL), reprezintă un flux de încasări și plăți, reflectare a fluxurilor productive comerciale, a unor fluxuri financiare autonome (de exemplu, de investiție), deținând o pondere mică, însă hotărâtoare în ansamblul fluxurilor monetare;
- b) *fluxuri de decontare decalată (FMA)*, reprezintă un flux de încasări și plăți care acoperă covârșitor contrapartea monetară a fluxurilor comerciale sau de altă natură, fiind generatoare de instrumente financiare sub forma creanțelor și datoriei;
- c) *flux de stocare monetară (de depozit) (FFD)*, componentă de intrare a fluxului de creație monetară, este gestionat de către entitățile bancare, implicând un proces bancar de transformare monetară, de multiplicare a cantității de monedă din societate;
- d) *flux de colectare monetară (FLM)*, reprezintă alternativa necreatoare de monedă a fluxului de stocare și totodată un flux preliminar (anterior) acestui flux (de stocare), gestionat de entitățile financiare nebancale, entități neconvertibile de monedă;
- e) *flux de creditare (FFC)*, reprezintă un flux de ieșire al procesului de creație monetară realizat de către entitățile bancare, prin conversia (transformarea) monetară;
- f) *flux de plasament (FFP)*, se constituie ca un flux de valorificare a cantității de monedă, colectată prin fluxurile de colectare, fără creație monetară, flux gestionat de entitățile financiare, bancare sau nebancale;

- g) *flux monetar reglativ (FMR)* reprezintă un flux specific realizat între entitățile financiare, îmbrăcând forma fluxurilor de credit sau de plasament, fluxurilor de decontare, însă neafectând rețeaua monetară în ansamblul acesteia;
- h) *flux de acoperire monetară (FAA)* este generat de procesele de titrizare, de utilizare a derivatelor, de utilizare a provizioanelor etc., asigurând fiabilitatea rețelei monetare în condiții de incertitudine și risc;
- i) *flux monetar de transfer neremuneratoriu (FFM)*, reprezentat îndeosebi de fluxurile de venituri și cheltuieli publice, dar și de alte categorii de transfer neremuneratoriu (donații, sponsorizări etc.).

Aceste nouă categorii de fluxuri ar putea fi detaliate sau agregate în funcție de informații, obiective sau extensiunea rețelei monetare, trebuind să fie asigurată o delimitare criterială precisă a acestora.

Utilizând categoriile de instrumente și de fluxuri prezentate, *rețeaua în-cărcăturii instrumentale (RIM)* definitorie pentru arhitectura situațională și funcțională, poate fi evidențiată printr-o *matrice funcțională (MAF)*, prezentată în figura nr. 3.

În cadrul matricei, instrumentele sunt retratate delimitativ, operația de armonizare urmând să se realizeze în faza următoare a elaborării proiectului.

Figura nr. 3
Matricea funcțională a arhitecturii rețelei financiare (MAF)

$\begin{matrix} f \\ i \end{matrix}$	FDL	FMA	FFD	FLM	FFC	FFP	FMR	FAA	FFM
MEF									
MES									
DPZ									
CRB					b_{if}				
TVM									
EFC									
TVS									
MBC									
MCL									

b_{if} – valoarea monetară a instrumentului „i” în cadrul fluxului „f”.

Coeficienții matricei (b) sunt definiți și delimitați prin indicele “i” pentru instrumente, evidențiate pe liniile matricei și indicele “f” pentru fluxuri, evidențiate

pe coloane, în căsuțele de la intersecția liniilor și coloanelor coeficienții fiind concretizați prin (b_{if}).

Formalizarea valorii monetare a fluxurilor prin matricea funcțională permite delimitarea acestora conform instrumentelor purtătoare de monedă reală, concretă și, totodată, gruparea fluxurilor în funcție de caracteristicile determinate de cererea și oferta de monedă.

Reprezentarea matricială a rețelei monetare se concretizează în final prin *matricea agregată a operațiunilor financiare (MOF)*, operațiuni care evidențiază distribuirea fluxurilor financiare, evaluate monetar, pe instituțiile implicate – subiecți, entități, piețe.

Utilizând informațiile din această matrice agregată a operațiunilor financiare, se pot constitui *matricile duale ale operațiunilor financiare (MDF)*, care evidențiază simultan *portofoliul activ (POA)* și *portofoliul pasiv (PFO)* conținut în fluxurile monetare care afectează instituțiile monetare - subiecți, entități, piețe.

Pe baza celor două matrici a portofoliilor se determină *vectorul soldurilor monetare (VSM)* caracteristic, la un moment dat (sfârșitul unei perioade de fluxuri), instituțiilor monetare (figura nr. 6).

În figura nr. 4 este prezentată, exemplificativ, matricea agregată a operațiunilor financiare, coeficienții matricei c_{fe} evidențiind valoarea monetară agregată a fluxurilor financiare (f) pentru fiecare instituție monetară (e).

Pe coloane sunt prezentate instituțiile, retratate și regrupate în nouă categorii. În acest sens, ipostazele subiecților economici sunt regrupate în EGR, piața financiară (de capital) este abordată nediferențiat, iar activitatea bancară este regrupată pe *pieța bancară (PBC)*.

Figura nr. 4
Matricea agregată a operațiunilor financiare (MOF)

$f \backslash e$	EGR	PFF	PMM	PBC	EPR	EMC	EME	EMT	EGV
FDL									
FMA									
FFD									
FLM									
FFC					c_{fe}				
FFP									
FMR									
FAA									
FFM									

c_{fe} – valoarea monetară a fluxului (operațiunii) „f” pentru instituția monetară „e”

Construcția matricilor duale implică delimitarea, pentru fiecare subiect și entitate monetară, a fluxurilor de intrări și a fluxurilor de ieșiri monetare (angajamente și creanțe), aceste două matrici fiind prezentate în figura nr. 5, unde este evidențiat și vectorul soldurilor monetare (creanțe - angajamente).

Figura nr. 5

Matricile duale ale operațiunilor financiare (MDF)

Creanțe (m)								Instituție (e)	Angajamente (n)							
1	2	3	4	5	6	7	...		1	2	3	4	5	6	7	...
								1								
								2								
								3								
				m_{ei}				4				n_{ei}				
								5								
								6								
								7								
								...								

m_{ei} – coeficientul activelor monetare „i” ale instituției „e”.

n_{ei} – coeficientul pasivelor monetare „i” ale instituției „e”.

Figura nr. 6

Vectorul soldurilor monetare

Instituția (e)	Sold monetar S
1	
2	
3	
4	S_e
5	
6	
7	
...	

S_e – Sold monetar al instituției „e”.

Se reprezintă soldul monetar al instituției (subiect sau entitate) "e", unde:

$$S_e = \sum_{i=1}^n m_{ei} - \sum_{i=1}^n n_{ei} \quad (1)$$

Pe baza *matricei structurale primare* (MSP), care evidențiază existența sau nonexistența conexiunii între două entități, și utilizând matricile prezentate în figurile nr. 2, 3, 4 și 5 se construiește forma matriceală a rețelei monetare complexe, denumită *matricea fluxurilor încrucișate* (MFI), prezentată în figura următoare.

Figura nr. 7

Matricea fluxurilor monetare încrucișate (a interacțiunilor)

e	1	2	3	4	5	6	7	8
1								
2								
3				d_{jk}				
4								
5								
6								
7								
8								

d_{jk} – fluxul monetar total al instituției „j” către instituția „k”.

unde:

j – instituția creditoare;

k – instituția debitoare.

Fluxurile monetare încrucișate, evidențiind valoarea monetară a interacțiunilor monetare dintre instituțiile prezentate în figura nr. 1, se determină derivând fluxurile specifice fiecărei entități și piețe financiare, corespunzător entității generative reale, entității productive și entității financiare conectate, conform matricei structurale primare. În acest sens se utilizează informațiile din matricea prezentată în figura nr. 5.

Astfel formalizată, rețeaua monetară complexă poate fi operaționalizată, fie prin metode contabile, fie prin metode statistice, oferind posibilitatea utilizării, prin segmentare, a tehnicii grafurilor.

Concretizarea și operaționalizarea ansamblului de matrici prezentat, pe exemplul României, va constitui o primă încercare de abordare a sistemului financiar din perspectiva rețelilor, prin utilizarea de tehnici matriceale.

1.6. Secvențele metodologice ale abordării matriceale

Pentru a testa posibilitatea de folosire corectă a abordării matriciale în reprezentarea și interpretarea rețelei monetare complexe, și chiar globale, este necesară adaptarea matricelor propuse la potențialul informațional relevant în România, structurarea elementelor matriciale astfel încât să corespundă realității instituționale și instrumentale, evidențierea interacțiunilor, a existenței și intensității acestora, prin informațiile oferite de contabilitatea și statistica națională.

1.6.1. Formele matriceale

În capitolul anterior au fost propuse următoarele forme matriceale:

- a) *Matricea structurală primară (MSP)* care evidențiază existența sau non-existența relațiilor, interacțiunilor dintre instituțiile „e”, adică subiecți, entități, piețe, având pe linii și coloane instituțiile, iar în căsuțe fiind indicate interacțiunile ca intrări (pe coloane) și ieșiri (pe linii);
- b) *Matricea instrumentală (MIB)*, evidențiind valoarea monetară a instrumentului (activului) „i” prezentat pe coloane, în cadrul instituției „e”, prezentate pe linii, această valoare fiind notată cu a_{ei} ;
- c) *Matricea funcțională (MAF)*, care evidențiază distribuția instrumentelor „i”, prezentate pe linii, în cadrul fluxurilor „f”, prezentate pe coloane, valoarea monetară a fiecărui instrument pe fiecare flux fiind simbolizată cu b_{if} , semnificând valoarea monetară a instrumentului „i” în cadrul fluxului „f”;
- d) *Matricea operațională (MOF)* evidențiază valoarea monetară a fluxului „f” în cazul instituției „e”, simbolizate cu c_{fe} . În acest sens fluxul conține și instrumentele aferente, utilizate pentru realizarea operațiunilor financiare (activizare);
- e) *Matricea duală (MDF)* care evidențiază, pentru fiecare instituție „e” activele, adică creanțele „m” și pasivele, adică angajamentele „n”, reflectând interacțiunea cu celelalte instituții pe categorii de active și pasive, simbolizate cu „ m_{ei} ” și respectiv „ n_{ei} ”. Pe baza acestor matrice se determină vectorul soldurilor monetare (s) al fiecărei instituții „e” pe total și pe fiecare categorie de interacțiuni „f”.
- f) *Matricea fluxurilor monetare încrucișate, a interacțiunilor (MFI)*, care reflectă valoarea interacțiunii exprimate prin flux „f” între instituții „e”, pe linii fiind interacțiunile ca ieșiri de flux, iar pe coloane interacțiunile ca intrări de flux, valoarea interacțiunii fiind simbolizată cu „ d_{jk} ”, unde „j” reprezintă instituția creditoare (ieșire de flux), iar „k” instituția debitoare (intrare de flux).

1.6.2. Variabilele matriceale

1.6.2.1. *Instituțiile „e”* luate în considerare sunt agregate în șase categorii distincte:

- gospodăriile populației;
- instituții nefinanciare;
- instituții financiare;
- instituții de administrație;
- instituții nelucrative;
- instituții exterioare (restul lumii).

Gospodăriile populației cuprind diverse grupuri de indivizi care consumă și produc pentru autoconsum, precum patroni, pensionari, angajați etc.

Această categorie nu este detaliată în matricele propuse din considerente metodologice, ea reprezentând entitatea generativă.

Instituțiile nefinanciare pot fi detaliate în trei grupe, și anume:

- de stat;
- private (publice, de grup, individuale);
- străine.

Aceste instituții produc bunuri tangibile (produse și servicii).

Instituțiile financiare pot fi detaliate în patru grupe:

- banca centrală, care emite monedă și administrează rezervele;
- entitățile bancare care intermediază fluxuri monetare;
- entități financiare de asigurări (comerciale și sociale);
- alte entități financiare (de leasing, factoring, de brokeraj etc.).

Aceste instituții oferă bunuri financiare intangibile (produse și servicii).

Instituțiile de administrație sunt detaliate în:

- administrația centrală;
- administrația locală;
- administrația socială.

Instituțiile nelucrative cuprind două grupe de entități:

- sindicate, partide, biserici, grupuri profesionale etc.;
- organizații de caritate și de binefacere.

Instituțiile exterioare, detaliate pe grupe, cuprind entități nerezidente care interacționează monetar cu cele rezidente.

Dintre instituțiile implicate, ca noduri, în rețeaua monetară nu vom lua în considerare piețele, din două motive:

- instituționalizarea acestora în România este insuficientă, nerelevantă informațional și instrumental;
- reprezintă instituții agregative, care concentrează interacțiuni între celelalte instituții (subiecții și entitățile).

Operaționalizarea informațională va fi realizată pe următoarele *tipuri metodologice de instituții*, derivate din grupele prezentate:

- e_1 = gospodăriile populației;
- e_2 = instituții nefinanciare;
- e_3 = instituții financiare;
- e_4 = instituții administrative;
- e_5 = instituții externe;
- e_6 = alte instituții.

Aceste tipuri de instituții se regăsesc în conturile naționale, care oferă informații privind valorile monetare ale fluxurilor și instrumentelor, deci ale interacțiunilor dintre instituții.

O instituție, o entitate instituțională, realizează activități, oferind bunuri, de orice natură, tangibile și intangibile, de consum sau de producție, materiale sau financiare, substanțiale sau informaționale etc., aceste activități putând fi grupate în trei categorii: principale (care definește tipul instituției), secundare și auxiliare.

Regruparea entităților economice (instituțiilor) care desfășoară activități principale identice sau similare generează ramura de activitate. În cadrul rețelei socioeconomice, entitățile se delimitează conform funcției și conform activității principale *în sectoare (SCT) și în ramuri (RMR)*.

1.6.2.2. Fluxurile „f”, prin care se realizează interacțiunile dintre instituții sunt agregate în șase tipuri matriceale:

- f_1 = fluxuri de bunuri destinate producției și consumului intermediar (COM). Aceste fluxuri cuprind bunuri destinate consumului productiv, pentru realizarea producției, fiind transformate și consumate în timpul procesului de producție. Ele generează fluxuri monetare de plată și încasări imediate sau decalate (creatoare de creanțe și de datorii) generatoare de monedă substitutivă, comercială sau blocată.
- f_2 = fluxuri de bunuri destinate consumului final (COF). Aceste fluxuri cuprind bunuri destinate consumului populației, consumului investițional sau consumului extern (exporturi), fiind generatoare de fluxuri de încasări și plăți.

Evident, aceste două tipuri de fluxuri declanșează și susțin celelalte categorii de fluxuri și instrumente (active) monetare.

- f_3 = fluxuri de retribuire, care reprezintă fluxuri de repartitie prin care se distribuie valoarea adăugată populației, angajaților, cuprinzând salariile și alte venituri.

- f_4 = fluxuri de transfer, de redistribuire, care cuprind impozitele și taxele, cotizații și prestații sociale și alte transferuri.
- f_5 = fluxuri financiare generate de operațiuni de conversie monetară, de intermediere bancară, de depozite și credite.
- f_6 = fluxuri financiare generate de operațiuni de realocare monetară, necreatoare de monedă, pe piețele financiare, utilizând titluri de valoare de orice natură.

Aceste șase fluxuri acoperă aproximativ rețeaua de fluxuri caracteristică economiei (rețeaua monetară complexă).

1.6.2.3. *Instrumentele „i”* care activează fluxurile, transformându-le în inter-acțiuni între instituții, se concretizează în active monetare și financiare prin care se reglementează monetar relațiile în cadrul matricei monetare complexe. Aceste instrumente constituie mobilul operațiunilor monetare și financiare.

Ansamblul activelor financiare, care reprezintă instrumente ale operațiunilor financiare, se grupează în instrumente de plată și instrumente financiare (de realocare), în detaliu, prezentându-se astfel:

- instrumente monetare de rezervă, precum aurul și DST;
- numerar (moneda fiduciară);
- conturi bancare (moneda scripturală);
- depozite la vedere (transferabile);
- depozite la termen și asimilate;
- acțiuni și alte participații;
- titluri de valoare pe termen scurt, precum bonurile de trezorerie;
- titluri de valoare pe termen lung, precum obligațiunile;
- derivatele (opțiuni, futures, forward, warrant, swap);
- credite bancare pe termen scurt;
- credite bancare pe termen lung;
- polițe și prime de asigurare;
- credite comerciale;
- alte instrumente (active).

Aceste instrumente se pot grupa în următoarele *tipuri matriciale*:

i_1 = instrumente de plată, cuprinzând numerarul, conturile bancare și depozitele la vedere;

i_2 = instrumente de plată comerciale, sub forma efectelor comerciale, a creanțelor și datoriilor;

i_3 = instrumente financiare bancare de depozit;

i_4 = instrumente financiare bancare de credit;

i_5 = instrumente financiare de piață (de realocare), sub forma acțiunilor, participațiilor, titlurilor de valoare pe termen lung și scurt, a derivatelor etc.;

i_6 = alte instrumente monetare, precum instrumentele de rezervă.

Instrumentele monetare, reflectie interactivă a activelor financiare, semnifică și corespondența pasivă a acestor active, contrapartida pasivă evidențind interacțiunea dintre instituția posesoare a portofoliului de active și celelalte instituții furnizoare a resurselor monetare (deținătoare a capacităților de finanțare).

1.6.3. Conturile economiei și fluxurile monetare

Operaționalizarea matricială a rețelei monetare presupune în prealabil explicitarea metodologică, concretizată în esență în secvențializarea algoritmică a calculului matriceal.

Fluxurile din economie, exprimate monetar, sunt reflectate sintetic în conturi, de la formarea veniturilor până la modificarea patrimoniului entităților.

Se delimitează metodologic șase categorii de conturi sintetice (CST):

S_1 – *contul de producție (CPP)*, al consumurilor intermediare, care permite obținerea valorii adăugate (VAG) brute sau nete și, prin agregare instituțională, obținerea produsului intern brut (PIB). Aceste conturi angajează moneda, adică instrumente de plată imediată sau instrumente de plată decalată.

S_2 – *contul de distribuire și utilizare a veniturilor (CDU)*, care evidențiază repartizarea și transferul veniturilor, prin fluxuri de retribuire și fluxuri de transfer și formarea veniturilor primare (VEP), a veniturilor disponibile (VED) și a economisirii (ECS), a surplusurilor monetare, la nivelul entităților și, prin agregare, pe ramuri, sectoare și la nivelul economiei naționale.

Aceste conturi angajează moneda de plată și de economisire, utilizând instrumente de plată (monetare) și instrumente financiare, generând activele monetare și financiare.

Aceste două conturi formează conturile curente, care sintetizează fluxurile f_1, f_2, f_3, f_4 .

S_3 – *contul de acumulare (CAL)* este reprezentat prin conturi de flux, înregistrând variațiile activelor și pasivelor entităților, precum și variația valorii nete a patrimoniului acesteia. Acest cont evidențiază, prin componența sa, contul de capital, a capacității sau a nevoii de finanțare la nivelul entității economice, utilizând preponderent instrumentele financiare de conversie sau de realocare (bancare sau de piață).

S_4 – *contul de patrimoniu (CPT)* descrie activele, pasivele și valoarea netă a entităților economice, sintetizând monetar toate fluxurile implicate în rețeaua monetară, deci reflectând, în expresie monetară, relațiile entității economice cu celelalte entități, interacțiunile acesteia în cadrul rețelei. Acest cont este prezentat prin matricea duală a operațiunilor financiare și prin vectorul soldurilor monetare.

S_5 – *contul extern (CEX)* descrie interacțiunile entităților rezidente cu entități nerezidente, în cadrul rețelei monetare globale, secvențializate pe conturi curente (de producție și de distribuție), conturi de acumulare și conturi de patrimoniu. În cadrul acestor conturi un activ financiar deținut de rezidenți reprezintă un pasiv financiar pentru restul lumii (cu excepția instrumentelor monetare de rezervă). Rețeaua interacțiunilor externe se prezintă matriceal prin balanța de plăți externe, structurată pe segmente comerciale, financiare și monetare.

S_6 – *contul de bunuri (CBN)*, sintetizează fluxurile productive și contrapartea de utilizare a acestora, fluxurile de consum intermediare, fluxurile de consum final (uman, investițional și exporturi). Acest cont reflectă monetar ansamblul fluxurilor reale din economie, generate de activitățile economice furnizare de produse și servicii de orice natură și destinație.

Integrarea celor șase categorii de conturi pe întreaga economie permite realizarea unei viziuni de ansamblu, sintetică asupra rețelei monetare complexe naționale și a poziției acesteia în cadrul rețelei monetare globale, prezentând echilibrul tuturor fluxurilor și al instrumentelor financiare (active), deci al interacțiunilor monetare dintre entități. Această integrare oferă în final mărimea capacității și a nevoii de finanțare pe tipuri de entități, pe sectoare instituționale.

1.6.4. Algoritmul matriceal

Evidențierea sub formă matriceală a rețelei monetare complexe, operaționalizarea matriceală, implică realizarea unei secvențe calculative care să permită, în final, exprimarea informațională, pornind de la valorile monetare, a interacțiunilor (fluxuri și instrumente) dintre entitățile instituționale luate în considerare.

În acest sens, se vor semnifica descriptiv și calculatoriu secvențele matriceale prin care vor fi relevate operațional relațiile dintre entitățile instituționale, concretizate în interacțiuni, exprimate informațional prin valori monetare.

1.6.4.1. *Matricea structurală primară (MSP)*, având pe linii și pe coloane entitățile instituționale, evidențiază existența sau nonexistența relațiilor între două entități, e_j și e_k , elementele matricei α_{jk} , fiind definite astfel:

$$\alpha_{jk} = \begin{cases} 1, & \text{dacă între cele două entități există relații} \\ 0, & \text{dacă între cele două entități nu există relații} \end{cases} \quad (1)$$

Operațional, matricea se prezintă astfel:

Figura nr.8

Matricea structurală primară operaționalizabilă

	e ₁	e ₂	e ₃	e ₄	e ₅	e ₆
e ₁						
e ₂						
e ₃			a _{jk}			
e ₄						
e ₅						
e ₆						

Convențional, în formularea matriceală a rețelei monetare complexe, pe linii vor fi evidențiate ieșirile (relațiile furnizoare), iar pe coloane intrările (relațiile beneficiare), relații existente între vectorii linie și vectorii coloană ale matriceilor considerate.

Pentru entitățile e_j se pot determina, în cadrul formei matriceale a rețelei, un indicator de conectare, sub forma *gradului de conectare a entităților la rețea* (GCA), exprimat astfel:

$$GC = \frac{\sum_{k=1}^n \alpha_{jk}}{n} \quad (2)$$

unde: n – numărul maxim de relații a unei entități în cadrul rețelei (în cazul analizat n=6)

Pe ansamblul rețelei, în forma sa matriceală de exprimare, se poate determina un *indicator al complexității* de forma *gradul de complexitate al rețelei* (GCR), exprimat astfel:

$$GCR = \frac{\sum_{j=1}^n \sum_{k=1}^n \alpha_{jk}}{n^2} \quad (3)$$

Valoarea lui n² exprimă numărul maxim de relații (conexiuni) dintre entitățile rețelei (în cazul nostru 6 × 6 = 36).

Trebuie subliniat că într-o rețea o entitate instituțională dezvoltă relații, interacționând și cu ea însăși.

Matricea structurală primară reprezintă, într-o interpretare semiotică, sintaxa formală a rețelei monetare complexe.

Relațiile unei entități în cadrul rețelei monetare complexe se concretizează în interacțiuni care presupun realizarea potențială a două fluxuri, de sens invers, purtătoare de instrumente monetare, astfel încât o entitate institu-

țională poate realiza un flux (vector de flux) de intrare (VFI) și un flux, (vector de flux) de ieșire (VFE).

Secvențele matriceale evidențiază tocmai fluxurile de intrare și ieșire, precum și distribuirea instrumentelor pe fluxuri.

1.6.4.2. *Matricea operațională (MOF), a operațiunilor*, care generează fluxuri de intrare și de ieșire, caracteristice fiecărei entități instituționale, astfel încât această matrice se atașează celor două feluri de fluxuri, operaționalizarea fiind prezentată mai jos.

Figura nr. 9

Matricea operațională a operațiunilor (MOF)

MOE								MOI							
	f ₁	f ₂	f ₃	f ₄	f ₅	f ₆	?		e ₁	e ₂	e ₃	e ₄	e ₅	e ₆	?
e ₁								$\overline{f_1}$							
e ₂								$\overline{f_2}$							
e ₃			c _{ef}					$\overline{f_3}$				c _{fe}			
e ₄								$\overline{f_4}$							
e ₅								$\overline{f_5}$							
e ₆								$\overline{f_6}$							
?								?							

Formal, fiecare din cele două matrice este transpusa celeilalte, însă elementele corespondente ale celor două matrice sunt diferite ($c_{fe} \neq \overline{c_{fe}}$), deoarece ele evidențiază mărimea fluxurilor de ieșire (MOE) și a celor de intrare (MOI), diferite pentru fiecare entitate. Aceste fluxuri sunt neutre instrumental, evidențiind numai cantitatea de monedă ieșită și intrată, prin operațiunile economice, în trezoreria entității instituționale, și în acest sens le putem numi *fluxuri operaționale (FOP)*.

Totalul elementelor pe liniile matricei MOE evidențiază cantitatea de monedă ieșită din trezoreria entității e_j , notate cu CME, iar totalul elementelor pe coloane în cazul matricei MOI evidențiază cantitatea de monedă intrată în trezoreria entităților e_j , notate cu CMI, rezultând:

$$CME = \sum_{e=1}^6 c_{ef}, \quad CMI = \sum_{f=1}^6 \overline{c_{fe}} \quad (4)$$

Pentru fiecare entitate există, de regulă relația:

$$c_{fe} \neq \overline{c_{fe}} \quad (5)$$

Este evident că pentru fiecare categorie de flux (fj), intrările sunt egale cu ieșirile.

$$\sum_{e=1}^6 c_{ef} = \sum_{f=1}^6 \bar{c}_{fe} \quad (6)$$

Pe ansamblul rețelei monetare complexe, vom avea relația de echilibru:

$$\sum_{e=1}^6 \sum_{f=1}^6 c_{ef} = \sum_{f=1}^6 \sum_{e=1}^6 \bar{c}_{fe} \quad (7)$$

Dacă fluxurile de monedă au o dimensiune potențială, stabilită organizatoric și reglementativ, vom avea pe fiecare flux, de ieșire sau de intrare, o cantitate potențială de monedă, respectiv CEP (de ieșire) și CIP (de intrare), și vom avea, de regulă, relațiile:

$$CME \neq CEP, CMI \neq CIP \quad (8)$$

Elementele celor două matrice evidențiază relațiile monetare reale ale fluxurilor de ieșire sau de intrare pentru fiecare entitate, semnificând caracteristica de flux a entității instituționale.

1.6.4.3. *Matricea funcțională (MAF)* evidențiază încărcătura instrumentală a fluxurilor de ieșire și a celor de intrare, altfel spus, distribuția instrumentelor monetare în cadrul fiecărui flux, concentrându-se într-o matrice funcțională a fluxurilor de ieșire și o matrice a celor de intrare, prezentate operațional mai jos.

Figura nr.10

Matricele funcționale							
MAI				MAE			
	$\bar{f}_1$	$\bar{f}_2$	$\bar{f}_3$	$\bar{f}_4$	$\bar{f}_5$	$\bar{f}_6$	?
$\bar{i}_1$							
$\bar{i}_2$							
$\bar{i}_3$			$\bar{b}_{if}$				
$\bar{i}_4$							
$\bar{i}_5$							
$\bar{i}_6$							
?							

	i_1	i_2	i_3	i_4	i_5	i_6	?
f_1							
f_2							
f_3				b_{fi}			
f_4							
f_5							
f_6							
?							

Forma matriceală MAE surprinde instrumentele fluxurilor de ieșire, în timp ce forma MAI pe cele ale fluxurilor de intrare.

Elementele matriceale b_{fi} și $\overline{b_{if}}$ exprimă valoarea monetară a fiecărui instrument i ($i = 1, 2 \dots 6$) în cadrul fiecărui flux f ($f = 1, 2, \dots 6$) care poate fi flux de intrare ($\overline{b_{if}}$) sau de ieșire (b_{fi}).

În acest sens, totalul elementelor pe coloane (în cazul MAI) sau pe linii (în cazul MAE) evidențiază capacitatea instrumentală efectivă a fiecărui flux de intrare sau de ieșire (CII și CIE).

$$CII = \sum_{i=1}^6 \overline{b_{if}} \quad \text{și} \quad CIE = \sum_{i=1}^6 b_{fi} \quad (9)$$

În condițiile în care instituțional (reglementativ și organizatoric) a fost proiectată capacitatea instrumentală potențială a fiecărui flux, de intrare și ieșire, se pot înregistra trei situații duale:

$$CIP > CII \text{ sau } CEP > CIE \quad (10)$$

situație în care există rezervă de capacitate instrumentală, ceea ce evidențiază insuficienta activizare a rețelei.

$$CIP < CII \text{ sau } CEP < CIE \quad (11)$$

situație în care există penurie de capacitate, ceea ce evidențiază o supraactivare a rețelei, cu consecințe asupra fiabilității fluxurilor.

$$CIP = CII \text{ sau } CEP = CIE \quad (12)$$

situație în care există echilibru de capacitate, favorabilă în cazul unei rețele adaptative.

1.6.4.4. Matricea instrumentală (MID)

Matricea operațională și cea funcțională au ca elemente valorile monetare ale fluxurilor care intră sau ies din trezoreriile entităților și, respectiv, valorile monetare ale instrumentelor care activează fluxurile de intrare și de ieșire ale entităților, instrumente prin care se realizează monetar operațiunile.

În secvența formelor matriceale ale rețelei se poate exprima matriceal *rețeaua de relații dintre entități și instrumente, instrumente care activează fluxurile, generând interacțiunile*. În acest sens, prin înmulțirea matricelor MOF cu matricele MAF se obțin matricele instrumentale care evidențiază interacțiunile de intrare și de ieșire ale entităților.

Elementele matricelor instrumentale, notate cu a_{ei} , în cazul interacțiunilor de ieșire și cu a_{ie} în cazul celor de intrare, au o semnificație informațională, nu în termeni monetari, ci în termeni convenționali, având ca bază monetară coeficienții matricelor generatoare MOF și MAF.

Pentru aceasta, elementele matricelor funcționale b_{fi} și $\overline{b_{if}}$ se transformă din valori monetare în valori de structură, exprimând ponderea valorii monetare a fiecărui instrument în valoarea monetară totală a fiecărui flux (f_j), simbolul noilor elemente matriceale fiind s_{fi} și, respectiv, $\overline{s_{if}}$.

Se pot scrie următoarele relații:

$$\overline{s_{if}} = s_{fi} = \frac{\overline{b_{if}}}{\sum_{i=1}^6 \sum_{f=1}^6 \overline{b_{if}}} = \frac{b_{fi}}{\sum_{f=1}^6 \sum_{i=1}^6 b_{fi}} \quad (13)$$

Noile matrice obținute le vom numi *matrice de structură (MSS)*, respectiv matricea elementelor structurale de intrare (MSI) și matricea elementelor structurale de ieșire (MSE), reprezentând forme matriceale de structură ale matricelor MAI și MAE.

Formele matriceale ale rețelei sunt cele de mai jos.

Figura nr. 11

Matricele de structură operaționalizabile

MIS								MES							
	$\overline{f_1}$	$\overline{f_2}$	$\overline{f_3}$	$\overline{f_4}$	$\overline{f_5}$	$\overline{f_6}$	?		i_1	i_2	i_3	i_4	i_5	i_6	?
$\overline{i_1}$							100	f_1							100
$\overline{i_2}$							100	f_2							100
$\overline{i_3}$			$\overline{s_{if}}$				100	f_3				s_{fi}			100
$\overline{i_4}$							100	f_4							100
$\overline{i_5}$							100	f_5							100
$\overline{i_6}$							100	f_6							100
?	100	100	100	100	100	100		?	100	100	100	100	100	100	

În cazul matricei MIS avem următoarele relații:

$$\sum_{i=1}^6 \overline{s_{if}} = f_k, \quad \sum_{k=1}^6 f_k = 100 \quad (14)$$

Se deduce că elementele de pe coloana sumelor, $\overline{s_i}$, vor fi determinate astfel:

$$\overline{s_i} = \frac{\sum_{f=1}^6 \overline{b_{if}}}{\sum_{i=1}^6 \sum_{f=1}^6 \overline{b_{if}}} \quad (15)$$

În cazul matricei MES avem următoarele relații:

$$\sum_{i=1}^6 s_{fi} = f_j, \quad \sum_{f=1}^6 f_j = 100 \quad (16)$$

Se deduce că elementele de pe linia sumelor s_{fi} , vor fi determinate astfel:

$$s_f = \frac{\sum_{f=1}^6 b_{fi}}{\sum_{i=1}^6 \sum_{f=1}^6 b_{fi}} \quad (17)$$

Prin înmulțirea elementelor matricelor MOF și MSS vom avea:

$$c_{ef} \times s_{fi} = a_{ei} \quad \overline{s_{if}} \times \overline{c_{fe}} = \overline{a_{ie}} \quad (18)$$

Cele două elemente rezultate vor forma MIS (a_{ei}) și MII ($\overline{a_{ie}}$), exprimând, după cum am spus, valoarea informațională (convențională) a interacțiunilor de ieșire, respectiv de intrare ale entităților e_j , prezentate matriceal mai jos.

Figura nr.12

Matricele instrumentale

MIE

	i_1	i_2	i_3	i_4	i_5	i_6
e_1						
e_2						
e_3			a_{ei}			
e_4						
e_5						
e_6						

MII

	e_1	e_2	e_3	e_4	e_5	e_6
$\overline{i_1}$						
$\overline{i_2}$						
$\overline{i_3}$				$\overline{a_{ie}}$		
$\overline{i_4}$						
$\overline{i_5}$						
$\overline{i_6}$						

1.6.4.5. Matricea interacțiunilor, a fluxurilor încrucișate (MFI).

În cadrul acestei matrice, elementele d_{jk} exprimă valoarea informațională a „fluxului instrumentat”, adică a interacțiunii dintre entitatea (instituția) creditoare j , de pe linie și entitatea debitoare k de pe coloane.

Relația de determinare a matricei MFI este:

$$MFI = MSE \times MSI \quad (19)$$

sau

$$d_{jk} = a_{ei} \times a_{ie} \quad (20)$$

Se observă că pe linii vom avea interacțiunile de ieșire dinspre o entitate (creditoare) către celelalte entități cu care are relații monetare, iar pe coloane

vor avea interacțiunile de intrare spre o entitate (debitoare) dinspre celelalte entități cu care are relații monetare.

Forma matriceală a interacțiunilor rețelei se prezintă astfel:

Figura nr.13

Matricea interacțiunilor

	$\overline{e_1}$	$\overline{e_2}$	$\overline{e_3}$	$\overline{e_4}$	$\overline{e_5}$	$\overline{e_6}$	Σ
e_1							
e_2							
e_3			$\overline{d_{jk}}$				
e_4		d_{jk}					
e_5							
e_6							
Σ							

În cadrul matricei, e_j reprezintă entitățile în calitate de creditor, deci de furnizor de monedă sub orice formă, iar e_k reprezintă entitățile în calitate de beneficiar de monedă, de debitor.

Această matrice reprezintă *forma activizată a matricei structurale primare*, ale cărei elemente a_{jk} evidențiază existența relației monetare, a cărei intensitate este exprimată de către d_{jk} .

Matricea MFI evidențiază, ca regulă, următoarele relații:

$$d_{jk} \neq \overline{d_{jk}} \quad (21)$$

$$\sum_{k=1}^6 d_{jk} \neq \sum_{j=1}^6 \overline{d_{jk}} \quad (22)$$

Matricea interacțiunilor oferă posibilitatea unor analize statice, dinamice și relaționale ale rețelei monetare în forma matriceală, evidențiind extensiunea, intensiunea și modificarea instituțională și instrumentală a acestei rețele.

Forma matriceală a interacțiunilor prezintă următoarele caracteristici:

- evidențiază atât interacțiunile de ieșire ($d_{jk} \rightarrow j > k$) cât și cele de intrare ($\overline{d_{jk}} \rightarrow j < k$).
- fiecare entitate prezintă interacțiunea monetară cu ea însăși ($d_{jk} \rightarrow j = k$), sub forma autofinanțării și a interacțiunilor entităților din categoria respectivă, e_j .

- suma interacțiunilor de ieșire este, de regulă, diferită de cea a interacțiunilor de intrare, pentru fiecare entitate, sub forma:

$$\sum_{\substack{k=1 \\ k < j}}^6 d_{jk} \neq \sum_{\substack{j=1 \\ j < k}}^6 \overline{d_{jk}} \quad (23)$$

- modificarea în timp a valorii convenționale (informaționale) a elementelor matricei MFI este determinată atât de modificarea valorilor monetare ale elementelor matricei MOF cât și a valorilor monetare ale elementelor matricei MAF, exprimate structural prin elementele matricei MSS.
- fiecare element al matricei MFI evidențiază intensiunea interacțiunii totale, de intrare și de ieșire, în timp ce suma elementelor pe linii evidențiază extensiunea interacțiunii de ieșire, iar suma elementelor pe coloane evidențiază extensiunea interacțiunii de intrare, pentru aceeași entitate. Evident, este o extensiune în cadrul rețelei exprimate matriceal prin intensiunile elementare. Diferența între cele două valori sumă exprimă caracterul creditor sau debitor al entității respective în relația monetară cu celelalte entități.
- exprimarea structurală a matricei MFI în timp poate evidenția modificările de structură a interacțiunilor.
- determinarea indicilor de dinamică a elementelor matricei evidențiază impactul factorilor asupra valorilor convenționale (informaționale) ale elementelor matricei.

1.6.4.6. Matricea duală a operațiunilor financiare (MDF)

Această matrice evidențiază pentru fiecare entitate (instituție) e_j , intrările (datoriile) n de monedă financiară și ieșirile (creditele) m de monedă financiară, matricea relevând, din perspectiva unei entități valoarea totală a creanțelor și angajamentelor pe tipuri de instrumente financiare (în cazul nostru, șase instrumente).

Caracteristica acestei matrice rezidă în faptul că evidențiază numai relațiile monetare determinate de surplusurile și penuriile de lichiditate, deci de capacitățile și nevoile de finanțare.

Forma matriceală este prezentată în figura nr. 14.

Figura nr. 14

MCT							MDT							
Creanțe (m)							e	Datorii (n)						
S	i ₆	i ₅	i ₄	i ₃	i ₂	i ₁		i ₁	i ₂	i ₃	i ₄	i ₅	i ₆	S
							e ₁							
							e ₂							
			m _{ei}				e ₃				n _{ei}			
							e ₄							
							e ₅							
							e ₆							
							S							

Matricea duală este formată din matricea creanțelor (MCT), elementele matricei, m_{ei} , exprimând valoarea monetară a fiecărui tip de instrument prin care s-au activizat fluxuri de ieșire de monedă, și matricea datoriilor (MDT), ale cărei elemente (n_{ei}) exprimă valoarea monetară a fiecărui tip de instrument care activează fluxuri de intrare de monedă.

Diferența dintre elementele matricei MCR și cele ale matricei MDT evidențiază soldurile, pozitive sau negative și, în final, capacitatea sau nevoia de finanțare a fiecărei entități.

Analiza matriceală poate viza intensiunea și extensiunea creanțelor și datoriilor, structura și modificările de structură matriceală, dinamica valorilor monetare ale creanțelor și angajamentelor, precum și ale soldurilor derivate.

1.7. Operaționalizarea informațională a algoritmului matriceal

Operaționalizarea permite atât testarea adecvării abordării matriceale a rețelei monetare complexe, din punct de vedere algoritmic, al semnificațiilor, al explicării și al interpretării, cât și determinarea, în condițiile existenței bazinului informațional necesar, a extensiunii și intensiunii concrete a rețelei, a structurii și a dinamicii matriceale a acesteia, precum și a modificărilor de structură matriceale.

În această fază a cercetării, obiectivul operațional a constat în testarea adecvării, îndeosebi din punct de vedere algoritmic și al semnificațiilor, urmând ca în fazele următoare, prin dezvoltarea aplicabilității tehnicilor matriceale, să fie adâncite celelalte aspecte și să se pregătească bazinul informațional necesar determinărilor concrete (empirice).

Realizarea obiectivului operațional propus ne-a permis utilizarea unor date ipotetice referitoare la dimensiunile monetare ale fluxurilor și instrumentelor monetare, date care au fost construite având în vedere structurile informaționale ale variabilelor matriceale, existente în Conturile Naționale pentru perioada 1993 – 1994 și 1996 – 1997.

În cazul matricei duale datele utilizate se regăsesc însă în tabelul operațiunilor financiare din cadrul Conturilor Naționale pe perioadele respective.

Operaționalizarea informațională a algoritmului matriceal a urmat anumite etape, prezentate în continuare.

1.7.1. Operaționalizarea matricelor MOF și MAF

Anexa nr. 1 prezintă fluxurile de intrare (MOI) și cele de ieșire (MOE) pentru cele șase instituții, valorile monetare ale fluxurilor elementare ($\bar{c}_{fe}$ și c_{ef}) fiind ipotetice. Pe liniile matricei MOE sunt însumate fluxurile de ieșire, iar pe coloanele matricei MOI sunt însumate fluxurile de intrare, relațiile între fluxuri fiind prezentate în relațiile 5, 6, 7 și 8. Valoarea monetară a tuturor fluxurilor de ieșire este egală cu aceea a fluxurilor de intrare.

Anexa nr. 2 prezintă distribuirea instrumentelor monetare pe cele două tipuri de fluxuri, de intrare și de ieșire. Valoarea monetară a tuturor fluxurilor de intrare sau de ieșire este egală cu valoarea monetară a instrumentelor agregate. Pentru fluxurile de ieșire relația este:

$$\sum_{e=1}^6 \sum_{f=1}^6 c_{ef} = \sum_{f=1}^6 \sum_{i=1}^6 b_{fi} \quad (24)$$

Evident, pentru fiecare entitate valoarea fluxurilor de ieșire diferă de valoarea celor de ieșire, și similare în cazul instrumentelor, relații evidențiate în capitoul anterior.

În matricele MOF se pot distinge, pentru cele șase entități și pentru fiecare an șase vectori ai fluxurilor de ieșire (liniile matricei MOI) și șase vectori ai fluxurilor de intrare (coloanele matricei MOI).

În matricele MAF se pot distinge, de asemenea, pentru cele șase fluxuri de intrare (matricea MAI) și pentru cele șase fluxuri de ieșire (matricea MAF) câte șase vectori ai instrumentelor asociate (pe coloane și respectiv pe linii), în cazul fiecărei perioade.

Dacă notăm generic elementele celor patru tipuri de vectori cu x , se poate determina lungimea vectorului (LVC), conform formulei:

$$\|x\| = \sqrt{\sum_{t=1}^6 x_t^2} \quad (25)$$

unde: $t = 1, 2 \dots 6$ reprezintă categoriile de fluxuri și de instrumente

x_t = valoarea monetară a unui element al vectorului de flux sau de instrument

LVC relevă gradul de agregare ($\max \|x\|$) sau dezagregare ($\min \|x\|$)

a valorii vectorului $\left(\sum_{t=1}^6 x_t \right)$ pe elementele componente x_t .

Comparând valorile LVC în structura sau dinamica vectorială se pot evidenția modificările structurale sau temporale ale fiecărui vector sau gradul de concentrare valorică al elementelor vectoriale.

Vom avea următoarele tipuri de vectori:

VFI = $V(\overline{c_{fe}})$: $f = 1, 2 \dots 6$ = vectorul fluxurilor de intrare

VFE = $V(c_{ef})$: $f = 1, 2 \dots 6$ = vectorul fluxurilor de ieșire

VII = $V(\overline{b_{if}})$: $i = 1, 2 \dots 6$ = vectorul instrumentelor de intrare

VIE = $V(b_{fi})$: $i = 1, 2 \dots 6$ = vectorul instrumentelor de ieșire.

În anexa nr. 3 sunt prezentate lungimile vectorilor (LVC) în cazul matricelor MOF (MOI și MOE) și MAF (MAI și MAE), pentru anii N și N-1, sintetizate în tabelul de mai jos.

Tabelul nr.1

Lungimea vectorilor (LVC) ai matricelor MOF și MAF

Matricea	An	Variabila	1	2	3	4	5	6	S
MOF	N	FI	222,56	261,48	225,59	77,97	97,12	23,54	908,26
		FE	211,78	282,58	253,18	62,25	101,80	21,61	933,20
	N-1	FI	161,97	242,58	212,12	50,72	81,03	27,40	775,82
		FE	157,48	240,83	222,11	54,08	91,98	21,70	788,18
MAF	N	II	226,55	184,80	53,72	21,79	299,29	32,71	818,86
		IE	236,06	185,12	53,59	17,86	298,90	31,46	822,99
	N-1	II	186,82	151,15	46,45	27,00	260,70	27,57	699,69
		IE	187,56	153,50	45,10	24,56	256,41	27,53	694,66

FI = flux de intrare (MOI);

FE = flux de ieșire (MOE);

II = instrument de intrare (MAI);

IE = instrument de ieșire (MAF);

Datele din tabelul nr.1 evidențiază unele aspecte, precum:

a. Lungimea vectorilor sumă ai matricelor MOF este mai mare decât aceea a vectorilor MAF, evidențiind un grad de agregare mai mare a fluxurilor pe entități (concentrarea fluxurilor), decât a instrumentelor pe fluxuri (încărcătura instrumentală);

b. Față de anul N-1, în anul N dezagregarea fluxurilor a fost mai mare (22%) față de aceea a instrumentelor (18%);

c. Agregarea (concentrarea) puternic diferențiată pe categorii de fluxuri (distribuite entităților) și pe categorii de instrumente (distribuite fluxurilor), precum și între fluxurile, respectiv instrumentele de intrare, pe de o parte, și fluxurile, respectiv instrumentele de ieșire, pe de altă parte, în cadrul aceluiași an (vezi FI (N,2) și FE (N,2), FI (N-1,6) și FE (N-1,6) etc.

Tabelul oferă însă posibilități multiple de analiză a restructurărilor vectoriale.

1.7.2. Operaționalizarea matricelor MIB

MIB, reprezentând interacțiuni deschise, de intrări și de ieșiri, ale entităților, evidențiază valorile matriceale fiecărui instrument atașat unei instituții în cadrul fluxurilor de ieșire și de intrare ale acestora.

Pentru a nu denatura valorile monetare ale elementelor matriceale, a_{ei} și a_{ie} se vor utiliza matricele structurale (MSS) ale matricelor funcționale (MAF), prezentate în anexa nr. 4. Elementele matricei, s_{fi} și s_{if} , reprezintă ponderea valorii monetare a fiecărui instrument din cadrul unui flux în valorii monetare a fluxurilor, conform formulei (19).

În continuare, folosind formula (18) se determină valorile convenționale (informaționale) ale elementelor a_{ei} și a_{ie} prezentate în anexa nr. 5, în cadrul matricelor MSE și MSI, reprezentând fluxurile matriceale informaționale ale matricelor MIE și MII, care măsoară valorile monetare ale elementelor de ieșire și de intrare ale matricelor instrumentelor MIB.

Cele două matrice, MSE și MSI ne vor permite, în continuare, să determinăm natura interacțiunilor monetare, a fluxurilor monetare (MFI), constituind deci o *matrice de tranzit informațional*.

1.7.3. Operaționalizarea matricei MFI

Matricea interacțiunilor se determină conform formulelor (19) și (20). Având în vedere că elementele matricelor structurale sunt exprimate prin procente și că în algoritmul de calcul al elementelor matricei MFI elementele structurale se multiplică, se pot împărți elementele matricei MFI astfel calculate, la

10000(100²), obținându-se o relevanță informațională similară a valorilor calculate inițial. Formula (20) devine astfel:

$$d_{jk} = \frac{a_{ei} \times a_{ie}}{10000} \quad (26)$$

Matricea MFI determinată pentru anii N și N-1 oferă informații privind interacțiunile monetare între entitățile e_j , sub următoarele aspecte:

- a) valoarea informațională a interacțiunilor de intrare și de ieșire pentru fiecare entitate, pe baza datelor din anexa nr. 6, sunt prezentate sintetic în tabelul de mai jos.

Tabelul nr. 2

Valoarea informațională a interacțiunilor

Anul	Interacțiune	e_1	e_2	e_3	e_4	e_5	e_6	S
N	Intrare (I)	76213	73753	82227	84014	37398	66495	420100
	Ieșire (E)	109562	160710	58096	33773	43354	14605	420100
N-1	Intrare (I)	56377	51320	57080	56340	26177	44806	292100
	Ieșire (E)	64849	110358	42084	28227	34865	11717	292100
N	I+E	-33349	-86957	24131	50241	-5956	51890	0
N-1	I-E	-8472	-59038	14996	28113	-8688	33089	0

Informațiile oferite se referă la:

- modificarea valorii totale a interacțiunilor, în dinamică;
 - diferențele, pentru fiecare entitate, între interacțiunile de intrare și cele de ieșire și evoluția în timp a acestora;
- b) structura valorilor interacțiunilor în cei doi ani, N și N-1, pe baza acestora putându-se determina modificările de structură.

Formula de calcul este următoarea:

$$P_a = \frac{V_a}{\sum_{j=1}^6 \sum_{k=1}^6 a_{jk}} = \frac{V_a}{V_m} \quad (27)$$

unde: P_a = ponderea valorii informaționale a elementului matriceal „a” în valoarea informațională totală a matricei MFI;

j = liniile matricei;

k = coloanele matricei;

V_m = valoarea informațională totală a matricei MFI.

În anexa nr. 7 sunt prezentate structurile matricei MFI în anii N și N-1.

Modificările de structură se determină astfel:

$$M_a = |a_{jk}(N) - a_{jk}(N-1)| \quad (28)$$

$$MI_a = \sum_{k=1}^6 a_{jk}N - \sum_{k=1}^6 a_{jk}(N-1) \quad (29)$$

$$MI_a^- = \sum_{j=1}^6 a_{jk}N - \sum_{j=1}^6 a_{jk}(N-1) \quad (30)$$

unde: M_a = modificarea ponderii elementului „a”;
 MI_a = modificarea ponderii interacțiunilor de ieșire în instituția e;
 MI_a^- = modificarea ponderii interacțiunilor de intrare în instituția e.

În anexa nr. 8 sunt prezentate modificările de structură, în timp ale matricei MFI.

Pe baza datelor din anexele nr. 7 și 8 este prezentat sintetic, în tabelul de mai jos, modificarea structurii matriceale a interacțiunilor pe entități, evidențiate și în anexa nr.8 pe linie și coloană care reflectă suma algebrică a modificărilor elementelor matriceale ($\square x_j$ și $\square x_k$).

Tabelul nr. 3

Structura interacțiunilor dintre instituții (- % -)

An	Interacțiunea	e ₁	e ₂	e ₃	e ₄	e ₅	e ₆	S
N	Intrare (I)	18,14	17,56	19,57	20,00	8,90	15,83	100
	Ieșire (E)	26,07	38,26	13,83	8,04	10,32	3,48	100
N-1	Intrare (I)	19,30	17,57	19,54	19,29	8,96	15,34	100
	Ieșire (E)	22,20	37,78	14,41	9,66	11,94	4,01	100
N-(N-1)	I	-1,16	-0,01	0,03	0,71	-0,06	0,49	0
	E	3,88	0,47	-0,58	-1,62	-1,62	-0,53	0

Din tabel se evidențiază modificarea interacțiunilor de intrare și de ieșire pentru fiecare entitate.

În continuare se poate determina *gradul de restructurare a matricei MFI*, pentru cele două tipuri de interacțiuni, conform formulei:

$$GS = \frac{|MI|}{100} \times 100 = MI \quad (31)$$

unde: $|MI|$ = valoarea absolută a modificării interacțiunii;

GS = gradul de restructurare a matricei MFI

Utilizând formula în cazul celor două tipuri de interacțiuni vom avea:

$$GS_a = \frac{3,88 + 0,47 + 0,58 + 1,62 + 1,62 + 0,53}{100} \times 100 = 8,7\%$$

$$GS_a = \frac{1,16 + 0,01 + 0,03 + 0,71 + 0,06 + 0,41}{100} \times 100 = 2,46\%$$

Se constată că restructurarea interacțiunilor de intrare a fost mai mare cu 6,24 puncte procentuale decât restructurarea interacțiunilor de ieșire pe ansamblul entităților.

Gradul de restructurare globală luând în considerare valoarea absolută a modificării ponderii fiecărui element matriceal, se poate determina conform formulei:

$$GS_g = \frac{\sum_{j=1}^6 \sum_{k=1}^6 [a_{jk}(N) - a_{jk}(N-1)]}{100} \quad (32)$$

Utilizând formula se obține valoarea totală a modificării ponderii elementelor matriceale, deci gradul modificării globale, care este de 10%, conform datelor din anexa nr. 8 (linia și coloana care reflectă suma valorilor absolute $\sum |e_j|$ și $\sum |e_k|$).

- c) Evoluția valorilor elementelor matricei MFI în anul N comparativ cu anul N-1, precum și evoluția valorilor interacțiunilor de intrare și de ieșire și a valorii totale a interacțiunilor sunt prezentate în anexa nr. 9.

Se constată o evoluție diferențiată pe tipuri de interacțiuni și tipuri de entități, precum și o puternică diferențiere a evoluției elementelor matriceale.

Astfel, valoarea elementului matriceal a_{16} a crescut cu 77% în timp ce valoarea elementului matriceal a_{41} a crescut cu numai 12%.

Totodată, valoarea interacțiunii de ieșire a entității e_1 a crescut cu 69%, în timp ce valoarea interacțiunii de ieșire a lui a_3 a crescut cu numai 20%.

Analiza dinamicii matricei MFI poate oferi și alte informații utile.

1.7.4. Operaționalizarea matricei duale (MDF)

Matricea duală (MDF) prezentată în capitolul 1.5., figura nr. 5 și 6, precum și în capitolul 1.6., figura nr. 14, va fi operaționalizată informațional pentru anii 1994 și 1997, pe baza datelor din tabelul operațiunilor financiare cuprinse în Conturile Naționale ale anilor luați în considerare.

În anexa nr. 10 sunt prezentate matriceal creanțele și datoriile fiecărei categorii de instituții, informațiile din matrice semnificând fluxurile de monedă reflectate prin valoarea monetară a celor șase tipuri de instrumente.

În cazul fiecărui tip de entitate se pot compara, pentru fiecare tip de instrument, valoarea creanțelor și a datoriilor și, de asemenea, modificarea acestor valori în timp. Prelucrarea matriceală a informațiilor va releva interdependențe și influențe între elementele matricei. Sinteza pe linii și coloane a informațiilor este prezentată în tabelul nr. 4.

Tabelul nr. 4

Creanțe, datorii, solduri

Nr. crt.	Semnificație			1	2	3	4	5	6	S
1	Instituții	1994	Creanțe	3220	17544	11733	3248	2699	342	38786
2			Datorii	1269	19787	11334	4210	2019	167	38786
3			Sold (rd.1-2)	1951	-2243	399	-962	680	175	0
4		1997	Creanțe	22762	83661	30581	10728	28370	1135	177237
5			Datorii	21001	98226	27630	17958	11917	505	177237
6			Sold (rd.4-5)	1761	- 14565	2951	-7230	16453	630	0
7		1997- 1994	Creanțe (rd.4-1)	19542	66117	18848	7480	25671	793	138451
8			Datorii (rd.5-2)	19732	78439	16296	13748	9898	338	13845
9			Sold (rd.6-3)	-190	- 12322	2552	-6268	15773	455	0
10		$\frac{1997}{1994} - 1$	Creanțe (rd.4/1)-1	6,07	3,77	1,61	2,30	9,51	2,32	3,57
11			Datorii (rd.5/2)-1	15,50	3,96	1,44	3,26	4,90	2,02	3,57
12	Instrumente	1994		8454	8412	3193	16976	1167	584	38786
13		1997		18285	55987	16557	57518	27711	1179	177237
14		1997-1994		9828	47575	13364	40542	26544	595	138451
15		(1997/1994)-1		1,16	5,65	4,18	2,39	22,74	1,02	3,57

Soldul dintre creanțe și datorii reflectă capacitatea (cu semnul plus) sau nevoia (cu semnul minus) de finanțare pe fiecare tip de instituție și, în acest sens, se constată creșterea rolului de finanțator al economiei pentru sectorul extern (restul lumii), pe fondul diminuării capacității de finanțare a gospodăriilor populației. Analiza matricei duale și a tabelului derivat, cu instrumente matrice-al-statistice (de exemplu, analiza vectorială), poate evidenția informații semnificative în înțelegerea rețelei monetare, a configurației și dinamicii acesteia.

În cazul instrumentelor se constată expansiunea titlurilor de valoare și diminuarea instrumentelor de plată imediată și chiar a instrumentelor de credit.

Utilizarea matricei interacțiunilor (MFI) pentru analiza conturilor financiare (tabelul operațiunilor) este prezentat în anexa nr. 11, fiind evidențiate creanțele și datoriile reciproce dintre tipurile de entități economice pentru anii 1994 și 1997.

Abordarea matriceală permite aplicarea analizei vectoriale (LVC), a analizei structurale și a analizei dinamicii, prezentate anterior în cazul algoritmului matriceale a matricelor MOF și MAF.

Analiza se poate realiza pe elementele matriceale, atât în structură cât și în dinamică. Însă relevantă este analiza interacțiunilor pe ansamblul entităților, adică pe total linii (interacțiuni de ieșire) și total coloane (interacțiuni de intrare).

Tabelul nr. 5 din pagina următoare sintetizează informațiile din anexele nr. 11 și 12.

Interpretarea informațiilor din tabel evidențiază următoarele aspecte:

- vectorii de creanțe și datorii ai entităților nonfinanciare (întreprinderi) prin lungimea lor, reflectă dimensiunea și concentrarea valorică cea mai mare a interacțiunilor acestora în cadrul rețelei, urmate de entitățile financiare;
- vectorul creanțelor, în ambii ani, având lungimea mai mare decât cel al datoriilor, evidențiază, pe total, o capacitate de finanțare;
- concentrarea creanțelor pe tipuri de interacțiuni este mai mare decât cea a datoriilor pe ansamblu, cu maxime în cazul restul lumii în anul 1997, evidențiind calitatea de finanțator al sectorului extern, pentru economia națională, toate celelalte tipuri de entități, deci și interacțiunile acestora, degradându-și fluxurile financiare (Datorii > Creanțe);
- modificările absolute de structură ale creanțelor și ale datoriilor au fost evidente (62,78%), cel mai accentuat modificându-se datoriile entităților productive (nonfinanciare), dar și creanțele entităților nerezidente (restul lumii).

Tabelul și anexele nr. 11 și 12 oferă însă posibilități multiple de interpretare, dar și de adâncire a prelucrării.

Tabelul nr.5

Nr. crt.				1	2	3	4	5	6	S
1	Valori	1994	Creanțe	3204	14247	6018	2563	1800	359	23310
2			Datorii	1161	14559	5199	3929	1902	128	21765
3		1997	Creanțe	18146	59789	17190	10000	24312	736	106383
4			Datorii	19785	61740	19309	12835	12248	482	96818
5	Dife- rențe	Creanțe- datorii	1994 rd.1-2	2043	-312	819	-1366	-102	231	1545
6			1997 rd.3-4	-1639	-1951	-2119	-2835	12064	254	9565
7	Ra- poarte	1997 1994	Creanțe rd.3/1	5,66	4,20	2,86	3,90	13,50	2,05	4,56
8			Datorii rd.4/2	17,00	4,24	3,71	3,27	6,44	3,76	4,44
9	Ponderi (%)	1994	Creanțe	8,30	45,30	30,30	8,40	6,80	0,90	100
10			Datorii	3,30	51,00	19,20	10,90	5,20	0,40	100
11		1997	Creanțe	12,80	47,20	172,20	6,00	16,00	0,60	100
12			Datorii	11,80	55,50	15,60	10,10	6,70	0,30	100
13	Dife- rențe 1997 1994	Algebrice	Creanțe rd.11-9	4,54	1,98	-13,00	-2,32	9,04	-0,24	0
14			Datorii rd.12- 10	8,58	4,41	-13,63	-0,72	1,52	-0,15	0
15		Absolute	Creanțe rd.11-9	4,54	14,66	17,30	9,51	15,28	1,49	62,78
16			Datorii rd.12- 10	8,58	27,71	16,76	6,96	2,50	0,27	62,78
17	Dinamica	Creanțe		7,07	4,77	2,61	3,30	10,51	3,32	4,57
18	1997/1994	Datorii		16,55	4,96	2,44	4,27	5,91	2,98	4,57
19		Devansare Rd.17/18		0,43	0,96	1,07	0,73	1,78	1,11	

1.8. Concluzii

Abordarea matriceală a rețelei monetare complexe poate reprezenta o direcție fertilă de cercetare a sistemului financiar–monetar în scopul adaptării acestuia la evoluția economiei și societății, adecvării sistemului la cerințele in-

ternaționalizării și globalizării, restructurării instituționale și instrumentale a sistemului pentru îmbunătățirea și transformarea piețelor financiare etc.

În acest sens, considerăm că vor fi necesare asigurarea condițiilor pentru a se promova o abordare matriceală consistentă, și anume:

- a) Centrarea informațiilor contabile din cadrul Conturilor Naționale pe instituție (entitate instituționalizată), astfel încât fluxurile monetare, derivate direct sau indirect din fluxurile economice, să evidențieze relațiile monetare între instituții;
- b) Delimitarea valorilor monetare ale instrumentelor financiare pe fiecare tip de flux monetar;
- c) Relevarea piețelor financiare ca noduri, poli de convergență și de translație a fluxurilor monetare și de activizare a instrumentelor monetare;
- d) Conectarea monetară a conturilor naționale cu fluxurile monetare și prezentarea matriceală a relațiilor dintre fluxuri și stocuri în expresie monetară;
- e) Analiza modificărilor structurale (agregări, dezagregări, devieri etc.) utilizând abordările vectoriale ale matricelor;
- f) Analiza transformării rețelei monetare complexe, formalizată matriceal, prin matricea indicilor (de ritm și de spor), prin conexiunea dintre dinamica (indici) și structură (ponderi), prin relația dintre dinamica matricei și dinamica componentelor (elemente sau vectori).

Cercetarea rețelei monetare complexe prin instrumentul matriceal va permite realizarea unei supermatrice (matrice de matrice) dinamizată, care să ofere posibilități extinse de analiză, explicare și interpretare a relațiilor în rețea din cadrul sistemului monetar-financiar.

Evident, abordarea cantitativă a rețelelor monetare și financiare presupune un efort de conceptualizare, de pregătire metodologică, de testare a instrumentelor statistico-matematice, de construire a bazinului informațional etc. și în acest sens continuarea cercetărilor se impune.

Abordarea matriceală se poate dovedi una din căile de analiză a rețelei monetare complexe, alte modalități de abordare putând să se dovedească mai fertile, mai adecvate.

Oricum, considerarea „realității monetar-financiare”, una din ipotezele realității sociale, ca o „rețea de relații” se impune, având în vedere că într-o rețea fiecare componentă, element, entitate are un anumit rol, un anumit statut, modificarea entităților, a relațiilor, a interacțiunilor determinând reconfigurarea compozițională a rețelei.

1.9. Glosar de concepte, termeni și simboluri

- a Simbol care evidențiază valoarea monetară a interacțiunilor de ieșire (a_{ei}) și a celor de intrare ($\overline{a_{ie}}$) din și către fiecare entitate instituțională.
- ∞_{jk} Simbol care evidențiază existența sau nonexistența relației între două entități, e_j și e_k , din cadrul rețelei. Element al matricei MSP.
- ACT *Acțiuni*. Titlu de valoare negociabil care conferă deținătorului drept de proprietate și drept la câștig (dividend).
- AGM *Algoritmul matriceal*. Ansamblul de reguli și operatori necesari pentru efectuarea operațiunilor matriceale într-o ordine dată în scopul rezolvării unor probleme date.
- AHT *Arhitectură*. Formă de așezare și relaționare a entităților caracterizată prin structură, organizare și invarianță.
- AMP *Abordarea matriceală primară a arhitecturii*. Prezentarea sub formă de matrice a structurii arhitecturii rețelei, adică, evidențierea existenței relației între elementele arhitecturii (subiecți, entități, piețe).
- ARM *Adecvarea randamentelor monetare*. Negocierea și stabilirea parametrilor titlurilor de valoare, pe piețele financiare, îndeosebi a prețurilor și câștigurilor, în funcție de caracteristicile acestora și ale mediului economic prezent și anticipat și deci, în funcție de riscurile atașate.
- ASF *Arhitectura situațională și funcțională*. Arhitectura în cadrul căreia entitățile sunt definite (caracterizate) prin situația lor (potențialul vocațional) și funcția lor (disponibilitățile relaționale).
- ASR *Asimetria rețelei*. Centralitatea univocă a rețelei prin care se determină orientarea direcționată a interacțiunilor. Proprietate pozitivă în limite situaționale, temporale, structurale specifice rețelei.
- AXM *Axiocenoza monetară*. Mediu generic în care apare și se realizează valorizarea în expresie monetară, exprimând condițiile și factorii care permit dezvoltarea câmpului (mediului) axiometric monetar (MAM).
- AXT *Axiotop monetar*. Mediul specific, determinat în care se realizează o anumită valorizare monetară, concretizare a axiocenozei monetare. De exemplu, axiotopul național, balcanic etc.
- b Simbol care evidențiază valoarea monetară a instrumentelor utilizate prin fluxurile de ieșire (b_{fi}) și cele de intrare ($\overline{b_{if}}$) dintr-o și spre o entitate.
- BOM *Bunuri create de către om*. Totalitatea elementelor mediului nenatural (artificial), create(făcute) de către om prin activitățile sale, elemente

substanțiale sau elemente nesubstanțiale, destinate direct sau indirect consumului uman.

- BVL *Bursa de valori*. Forma de instituționalizare, de reglementare și organizare a piețelor financiare, în cadrul căreia se echilibrează cererea și oferta de lichiditate și se stabilesc prețurile titlurilor de valoare.
- c Simbol care evidențiază valoarea monetară a fluxurilor de ieșire (C_{ef}) sau de intrare ($\overline{C_{fe}}$) dintr-o și spre o entitate instituțională.
- CAB *Centru de acumulare bancară*. Centru de acumulare al rețelei secundare, în care se colectează moneda pe o perioadă determinată, constituindu-se active financiare sub formă de depozite utilizate în procesul de creație monetară.
- CAD *Centru adaptativ*. Nod al rețelei monetare care realizează confruntarea fluxurilor de monedă, efectivă sau substitutivă, a activelor financiare determinând valoarea monetară a acestora. Piața reprezintă centru adaptativ.
- CAL *Cont de acumulare*. Conturi de flux care înregistrează variațiile activelor și pasivelor entităților instituționale, precum și variația valorii nete a patrimoniului lor.
- CAM *Centru de acumulare monetară*. Nod al rețelei monetare colectoare de monedă concretă efectivă care circulă pe fluxurile monetare. Centru aparținând unei entități este reprezentat de casierie și cont bancar, elemente funcționale ale trezoreriei.
- CAN *Comportament anomic*. Abatere a entității economice de la reglementările, regulile, organizarea și cerințele rețelei monetare financiare instituite mutual sau legal.
- CAS *Centru de acumulare monetară al rețelei monetare secundare*. Centru de acumulare monetară specific rețelei monetare secundare care colectează în conturi bancare fluxuri de monedă concretă, intermediind și decontările între entități. Bancă.
- CBN *Contul de bunuri*. Cont sintetic care înregistrează modul de utilizare a disponibilităților de produse și servicii, atât pe grupe, cât și pe ansamblul economiei, evidențiind resursele (producție și import) și utilizările (consum intermediar, consum final uman, formarea capitalului, variația stocurilor).
- CCS *Centralitate constitutivă*. Însușire (caracteristică) a ansamblului de entități sociale organizate sistemic, ansamblul dispunând de un centru de reglare și orientare a entităților componente.

-
- CDI *Criteriu diferențiat institutiv.* Criteriu institutiv caracterizat printr-o semnificație delimitativă determinată în cadrul ansamblului de entități.
- CDS *Criteriul diferențierii spațiale.* Criteriu delimitativ care permite gruparea, prin diferențiere, a entităților productive, a rețelelor monetare nodale, în funcție de semnificația dimensională a spațiilor monetare, de caracteristicile dimensionale omogene.
- CDT *Caracteristica determinativă.* Atribut al mediului axiometric care îi determină modalitatea de transfer a bunurilor în cadrul rețelei.
- CDU *Cont de distribuire și utilizare.* Cont sintetic care înregistrează distribuirea primară și secundară a veniturilor, redistribuirea prin transferuri în natură și utilizarea finală a veniturilor disponibile, obținându-se în final economisirea totală.
- CEP *Cantitatea potențială de monedă ieșită.* Cantitatea de monedă posibil de transferat de către entitatea instituțională, pe fluxurile de ieșire dimensionate reglementativ.
- CEX *Contul extern.* Cont sintetic care descrie relațiile entităților rezidente cu entitățile nerezidente.
- CFE *Complex factorial evaluativ.* Ansamblul de factori, autonomi sau interconșionați care contribuie, în evoluție, la modificarea mărimii valorice a monedei concrete, factori care potențează sau diminuează influența monedei reale asupra mărimii valorice a monedei concrete (factori politici, climatici, militari, sociali, astrologici etc.).
- CFG *Configurație.* Ansamblu de compoziții relaționale diferențiate criterial. Distribuie și relaționare spațială a compoziției rețelei.
- CFT *Capacitate de finanțare.* Surplus monetar înregistrat la un moment dat de către o entitate economică în condițiile traiectoriei devenirii adaptative a acesteia.
- CIE *Capacitatea instrumentală efectivă a fluxurilor de ieșire.* Valoarea monetară a instrumentelor care activează fluxurile de ieșire, măsurate la un moment dat.
- CII *Capacitatea instrumentală efectivă a fluxurilor de intrare.* Valoarea monetară a instrumentelor care activează fluxurile de intrare, măsurate la un moment dat.
- CIP *Cantitatea potențială de monedă intrată.* Cantitatea de monedă posibil de transferat de către entitatea instituțională pe fluxurile de intrare dimensionate reglementativ.

- CIS *Criteriu institutiv*. Element de delimitare în ansamblul de entități sociale, prin care se instituie o anumită clasă (grup) de entități sociale distinctă în cadrul ansamblului.
- CME *Cantitatea de monedă ieșită*. Valoarea totală a monedei ieșite din trezoreria entității j, prin toate fluxurile de ieșire caracteristice.
- CMI *Cantitatea de monedă intrată*. Valoarea totală a monedei intrate în trezoreria entității j, prin toate fluxurile de intrare caracteristice.
- COF *Consum final*. Valoarea bunurilor (produse și servicii) utilizate pentru satisfacerea directă a nevoilor umane individuale și sociale (colective), investiții și export.
- COM *Consum intermediar*. Valoarea bunurilor consumate direct într-o perioadă pentru a produce alte bunuri .
- CPC *Correspondența punctuală*. Orientare a fluxurilor monetare pe piețele financiare prin care se conectează o capacitate de finanțare a unei entități cu o nevoie de finanțare a alteia, în fiecare moment relația fiind biunivocă, centrată pe o anumită cantitate de monedă.
- CPP *Cont de producție*. Cont sintetic care înregistrează operațiuni legate de procesul de producție, vizând producția și consumurile intermediare.
- CPT *Cont de patrimoniu*. Cont sintetic care înregistrează valoarea activelor, pasivelor și valoarea netă a entităților instituționale la începutul și sfârșitul exercițiului contabil și cu ocazia transferului acestora spre alte entități.
- CPZ *Compoziție*. Entitățile și relațiile specifice unei rețele.
- CRB *Credite bancare*. Plasamente, sub formă de împrumuturi, ale entităților bancare, pe baza depozitelor mobilizate, purtătoare de dobândă și creatoare de monedă.
- CRC *Centru reglementator coordonator*. Nod al unei rețele în particular monetare, care asigură instituționalizarea și reglarea, coordonarea și orientarea, prin mijloace specifice, a stabilizării, modificării sau transformării rețelei.
- CRL *Compoziție relațională*. Modul de distribuire și de conectare a relațiilor între entitățile din cadrul rețelei. Compoziția reprezintă caracteristica esențială a rețelei.
- CRM *Complexitatea rețelei financiare*. Ansamblul interacțiunilor rețelei, concretizare a activizării potențialităților, misiunilor și vocațiilor entităților, depinde preponderent de instrumentele monetare vehiculate pe fluxuri.

-
- CRP *Configurație de rețele productive*. Configurație de compoziții relaționale între entitățile productive, care se constituie ca rețea.
- CRR *Configurația rețelei*. Configurația compoziției rețelei.
- CRS *Circuitul recunoașterii sociale*. Fluxuri de monedă, orientate invers fluxurilor bunurilor spre consum, prin care valoarea recunoscută social a bunului devine preț încasat de către entitatea productivă.
- CRX *Constructul rețelei monetare complexe*. Reprezentare logică, formală a tipurilor esențiale de noduri (entități) și relații (fluxuri) ale unei rețele monetare complexe.
- CSP *Casierie*. Centru de acumulare a numerarului.
- CST *Cont sintetic*. Ansamblu coerent de informații asupra unor fenomene din economie, prin care sunt definite unitar operațiuni similare criterial.
- CTB *Cont bancar*. Centru de acumulare a monedei efective, care circulă prin fluxuri bancare (monedă scripturală) generate de operațiunile de virament. Centrul aparține entității, și se constituie ca un nod specific al rețelei monetare.
- CTR *Centralitatea rețelei*. Orientarea semnificativă a relațiilor, a fluxurilor, prin conectări (sinapse) spre anumite noduri polarizante, care influențează comportamentul entităților.
- CUF *Cerință a consumului uman final*. Caracteristica cantitativă, calitativă, structurală, valorică etc., a consumatorului uman final, manifestă prin rețeaua cererii de bunuri în cadrul piețelor reale.
- CVL *Consonanță valorică*. Acomodare, armonizare, adaptare a valorii monedei concrete la valoarea monedei reale.
- d Simbol care evidențiază valoarea convențională a interacțiunilor dintre entitățile instituționale, pe linii având elementele interacțiunilor de ieșire d_{jk} , iar pe coloane pe cele ale interacțiunilor de intrare $\overline{d_{jk}}$.
- DBR *Distributivitate*. Proprietatea definitorie a interacțiunii rețelei monetare care relevă posibilitatea distribuirii potențialității, vocației și misiunii unei entități, prin fluxuri și instrumente, către alte entități din cadrul rețelei.
- DCT *Decontare*. Reglare a transferului de monedă efectivă între entitățile economice, sub forma viramentului sau numerarului.
- DFR *Diferențierea rețelei*. Caracteristicile și specificitățile entităților privind misiunea și vocația. rolul și statutul ceea ce va determina gradul de complexitate.

-
- DHR *Deschiderea rețelei.* Capacitatea rețelei monetare de a-și conecta interacțiunile (fluxurile și instrumentele) la alte rețele societale, rețele productive socioeconomice (RPS) și de a reacționa specific misiunii sale la stimulii mediului axiometric, axiogenozei societale.
- DMR *Decalaje monetare reactive.* Diferențe temporale între momentul realizării fluxului productiv real și fluxul monetar, de încasări și plăți, generatoare de creanțe și datorii (active financiare). Reactivitatea exprimă relația de dependență, directă sau indirectă, dintre fluxul productiv și cel monetar.
- DPL *Datorie publică.* Valoarea împrumuturilor publice angajate și nerambursate și dobânda aferentă la un moment dat, de către o țară.
- DPT *Depozite la termen.* Depozite lichidabile, transformabile în monedă efectivă, la un termen prestabilit, numit scadență.
- DPV *Depozite la vedere.* Depozite lichidabile, transformabile în moneda efectivă imediat.
- DPZ *Depozit.* Activ financiar al entității economice prin care se acumulează la entitățile bancare, moneda temporar economisită de către această entitate, prin fluxuri financiare de depozit (FFD). Vezi moneda pasivă (MPS).
- DSR *Densitatea rețelei.* Proprietate configurațională cantitativă, reprezentând numărul de entități implicare în rețea.
- e Simbol matriceal al entității.
- EAR *Evoluția anticipată a riscurilor.* Apreciere și evaluare a mărimilor probabile și posibile ale riscurilor în viitor, care pot afecta caracteristicile titlurilor de valoare și pot influența parametrii acestora.
- ECR *Echipotențialitatea rețelei.* Echivalența potențialităților entităților în cadrul rețelei și a relațiilor între nodurile rețelei, în sensul realizării specifice a misiunii și vocației entităților.
- ECS *Economisire.* Soldul contului de utilizare a venitului disponibil brut care nu a fost utilizat prin consumul final individual sau social, fiind destinate acumulării cu active fizice sau financiare.
- EDR *Elementul definitoriu al rețelei.* Atribut care definește o rețea, delimitând-o și conferindu-i conținut.
- EEC *Entitate economică.* Entități ale căror activități au un conținut economic, determinat, direct sau indirect, de schimbul de bunuri, de orice natură, din societate.

-
- EES *Element esențial al rețelei.* Subiecții, entitățile rețelei, care prin potențialități, vocație și misiune generează ansamblul de relații, de interacțiuni. Fiecare element esențial susține o rețea nodală.
- EFC *Efecte comerciale.* Vezi moneda comercială.
- EFF *Entitate financiară.* Entitate monetară care redistribuie, realocă disponibilitățile bănești din economie. Vezi și entitatea monetară de realocare.
- EGR *Element generativ real.* Subiectul uman, în calitate de generator, făuritor al mediului său socionomic, a mediului artefactelor și constructelor, a mediului artificial, transformarea substanțializată sau nu, a mediului natural.
- EGV *Entități guvernamentale.* Entități, constituite de regulă, conform principiilor politice, implicate în administrarea și gestionarea, directă sau indirectă, a întregii economii, vizând realizarea unor obiective de interes național.
- EMB *Entitate bancară.* Instituție bancară.
- EMC *Entitate monetară de conversie.* Entitate monetară care realizează conversia (transformarea) monedei scripturale în monedă financiară sau monedă de capital, inducând un proces de creație monetară.
- EME *Entitate monetară de emisiune.* Entitate monetară care asigură emisiunea de monedă centrală, în particular, numerar, pe un teritoriu pe care această monedă concretă, își realizează plenar funcțiile. Bancă Centrală.
- EMF *Entitate monetară financiară.* Vezi entitate financiară (EFF).
- EMM *Entitate monetară de mobilizare.* Entitate monetară care asigură mobilizarea (colectarea) surplusurilor monetare din economie în scopul orientării acestora către entitățile economice cu nevoi de finanțare, realizând sau nu, plasarea acestora.
- EMN *Entitate monetară.* Entitate economică care colectează, gestionează, plasează, distribuie, intermediază, negociază etc. moneda în economie.
- EMP *Entități monetare de plasament.* Entități monetare care realizează fluxuri monetare de transfer direct a surplusurilor monetare între entitățile economice, pe piețele financiare.
- EMR *Entitate monetară de realocare.* Entitate monetară care realizează redistribuirea disponibilităților monetare în economie, prin colectare, transformare, plasament etc. asigurând un anumit echilibru între cererea și oferta de monedă.

-
- EMT *Entitate monetară de transfer.* Entitate monetară care intermediază transferul de monedă concretă între entitățile productive, în cadrul fluxurilor monetare.
- EPB *Entitate productivă beneficiară.* Entitate productivă care consumă bunul, îl primește.
- EPF *Entitate productivă furnizoare.* Entitate productivă care realizează, oferă bunul.
- EPG *Entitate productivă de grup.* Entitate productivă a cărei structură și organizare sunt centrate pe o asociere de indivizi, constitutivi entității, care pot fi sau nu implicați reglativ.
- EPI *Entitate productivă individuală.* Entitate productivă a cărei structură și organizare sunt centrate, pe un individ (subiect uman, devenit subiect economic), implicat reglativ.
- EPL *Entitate productivă publică.* Entitate productivă a cărei structură și organizare sunt centrate pe subiecți economici neconstitutivi entității prin detașare reglativă (corporații, entități de stat etc.). Vezi entitatea productivă de grup.
- EPM *Entitate productivă de comercializare.* Entitate productivă care asigură transferul bunurilor spre consumul uman.
- EPP *Entitate productivă promotoare.* Entitate productivă care produce nemijlocit bunuri sau susține producerea și consumul acestora.
- EPR *Entitate productivă.* Entități sociale active care creează bunuri necesare vieții umane, consumate direct de către om sau contribuind (susținând) consumul uman.
- EPS *Entitate productivă de stat.* Entitate productivă în proprietate de stat, oferind bunuri cu caracter public, însă funcționând autonom, de regulă conform regulilor pieței.
- ERP *Entitate primară de plasament.* Entitate economică care dispune de un surplus monetar susceptibil de a fi plasat sub formă de capital (moneda capital).
- ESA *Entitate socială activă.* Subiect (agent) din cadrul societății care este implicat în activități sociale, de transformare și de devenire, dispunând de o structură și organizare specifică.
- ESP *Entitate secundară de plasament.* Entitate socială activă care operează pe piețele financiare secundare generând fluxuri reglative de transfer valoric.

-
- ETN *Entitate a tangibilităților negociative.* Rețea, concretizată constitutiv, reglementată și organizată, în cadrul căreia bunurile, inclusiv activele financiare și monetare, sunt negociate privind prețul și alte caracteristici evaluative. Piețele de orice natură reprezintă ETN.
- ETT *Entitate.* Unitate distinctivă de conținut într-o formă relațională delimitată.
- EVP *Entitate de valorificare a plasamentelor.* Entitate care intermediază fluxurile monetare reglative constituindu-se în nod monetar de transfer instrumental, de regulă o entitate monetară de plasament.
- f Simbol matriceal al fluxului.
- FAA *Flux financiar instrumental de acoperire.* Vezi flux reglativ de acoperire valorică (FRA).
- FBC *Flux bancar.* Flux prin care se transferă moneda concretă între entitățile bancare.
- FBR *Fiabilitatea rețelei.* Capacitatea rețelei, a interacțiunilor de a-și păstra configurația sub impactul condițiilor și factorilor în schimbare, perturbatori. Implică flexibilitate, fluiditate și reacționabilitatea fluxurilor.
- FCM *Flux creator de monedă.* Flux generat de procesul de creație monetară.
- FCU *Flux de consum uman final.* Flux de bunuri orientat direct, fără mijlocitor către consumatorul uman final, neimplicând transformări în cadrul circuitelor productive.
- FCT *Flux de creație monetară.* Vezi flux creator de monedă.
- FDL *Flux de decontare lichidă simultană.* Flux de decontare a prețului bunurilor primite (cumpărate) simultan cu recepția acestora. Poate fi în numerar sau prin cont bancar. Vezi FDN și FMS.
- FDM *Flux direcționat de monedă.* Flux generat de entitățile monetare de transfer (de plasament) pe piețele financiare.
- FDN *Flux de decontare în numerar.* Flux de numerar prin care se realizează decontarea fluxurilor productive, de comercializare (plată lichidă).
- FFA *Flux financiar de autofinanțare.* Flux de monedă proprie entităților economice generator de investiții reale.
- FFB *Flux financiar public neremunerat.* Flux de monedă dintre entitățile de guvernare și toate celelalte entități economice, sociale, active, realizat în procesul redistribuirii veniturilor naționale (PIB). Componentă majoră a fluxurilor financiare publice.

- FFC *Flux financiar de credit.* Flux de monedă plasată de către entitatea bancară pe o perioadă determinată, pe baza depozitelor colectate, purtător de dobândă și generator de creație monetară.
- FFD *Flux financiar de depozit.* Flux de monedă colectată în centrul de acumulare bancară pe o perioadă de timp determinată.
- FFE *Flux financiar public remunerat.* Flux financiar prin care entitățile guvernamentale își procură moneda, pe piețele financiare, pentru acoperirea deficitului dintre venituri și cheltuieli publice. Vezi venituri extraordinare, împrumuturi publice.
- FFF *Flux financiar.* Flux de monedă concretă prin care se realizează transferul de surplusuri monetare, sub formă de monedă capital sau credit către entități economice cu nevoi de finanțare.
- FFH *Flux financiar de cheltuieli publice.* Flux de monedă distribuit de entitățile guvernamentale, de regulă cu titlu gratuit, entităților sociale active, sub formă de cheltuieli publice.
- FFL *Flux financiar de lichidare.* Flux prin care titlurile de valoare se transferă, prin negociere pe piața financiară, între entitățile economice.
- FFM *Flux financiar neremunerat.* Flux financiar în cadrul căruia circulă creanțele și datoriile, moneda decalată. Vezi flux monetar decalat
- FFN *Flux financiar de negociere.* Flux financiar caracteristic rețelei monetare de transfer, intermediat de entități financiare, negociabil pe piețele financiare.
- FFP *Flux financiar de plasament.* Flux de monedă prin care entitățile de plasament orientează disponibilitățile monetare mobilizate spre entitățile economice cu nevoi de lichidități sau prin care aceste disponibilități sunt fructificate la și prin entitățile bancare.
- FFR *Flux financiar remunerat.* Flux monetar financiar în cadrul căruia circulă moneda capital, transferul de monedă de capital generând un preț al bunului monetar, de regulă sub formă de dobândă.
- FFS *Flux financiar public.* Flux financiar prin care bugetele publice (entitățile guvernamentale) colectează și distribuie moneda în societate.
- FFT *Flux financiar de colectare.* Flux de monedă prin care entitățile de mobilizare colectează (acumulează) lichidități, disponibilități și le conservă temporar în depozite bancare, care urmează să fie plasate.
- FFV *Flux financiar de venituri publice.* Flux de monedă prin care entitățile de guvernare colectează (mobilizează), cu titlu gratuit cantitatea de monedă, prin mecanismele fiscale, la bugetele publice sub forma veniturilor publice.

-
- FIM *Flux de instrumente monetare.* Flux de monedă substitut și de monedă capital. Vezi flux financiar (FFF).
- FIR *Flux informațional.* Flux prin care se transmit informații referitoare la bunuri transferate prin fluxuri productive, monetare etc.
- FLM *Flux colector de monedă.* Flux monetar generat de către entitățile monetare de mobilizare. Vezi flux financiar de colectare.
- FLM *Flux colector de monedă.* Flux monetar generat de către entitățile monetare de mobilizare. Vezi flux financiar de colectare.
- FLX *Flux.* Substanțializarea orientată a unei relații dintre entități.
- FMA *Flux monetar de decontare decalat.* Flux monetar de decontare a valorii (prețului) bunului, al cărui moment diferă de momentul fluxului productiv, și care generează creanțe și datorii (active financiare) în relațiile de încasări și plăți.
- FMC *Flux de monedă concretă sau flux monetar.* Flux substanțializat cu moneda concretă, înscris în circuitul recunoașterii sociale, prin care se realizează prețul bunului și transferul contravalorii monetare al acestuia.
- FMD *Flux monetar de decontare.* Flux de monedă concretă, expresie a încasărilor și plăților generate de fluxurile productive (reale) care se concretizează în transferul de monedă, contraparte a transferului de bunuri.
- FMF *Flux monetar financiar.* Flux monetar datorat diferențelor valorice dintre încasări și plăți generatoare de disponibilități și penurii monetare, la nivelul entităților productive, care se concretizează în transferul de monedă financiară, contraparte a monedei efective.
- FMG *Flux monetar de lichidare.* Flux monetar de transformare a monedei substitutive în moneda efectivă.
- FMI *Flux de monedă intrată.* Fluxuri de monedă concrete încasate de către entitatea productivă, ca preț al bunurilor produse, oferite și comercializate.
- FML *Flux monetar de lichiditate.* Flux prin care moneda de cont se transformă în numerar, utilizându-se instrumente bancare.
- FMP *Flux de monedă ieșită.* Flux de monedă concretă plătită de către entitatea productivă sau de consum ca preț al bunurilor primite, intrate și destinate consumului.
- FMR *Flux monetar reglativ.* Flux de monedă instrumentală specific transferului valoric reglativ prin care se activează sau reglează valoarea titlurilor financiare de orice natură.

- FMS *Flux monetar de decontare simultan prin virament.* Flux monetar de decontare care se concretizează în transferul de monedă simultan transferului bunului, exprimat în încasări și plăți de monedă efectivă.
- FOP *Flux operațional.* Flux de monedă, exprimat cantitativ, fără a lua în considerare instrumentele de transfer monetar (activele).
- FPR *Flux productiv.* Flux de bunuri între entități productive orientat spre consumul uman.
- FRA *Flux reglativ de acoperire valorică.* Flux monetar reglativ prin care se conservă sau multiplică valoarea titlurilor sau activelor financiare prin contracte potențiale sau condiționate de vânzarea-cumpărarea acestora.
- FRD *Flux al rambursării datoriei publice.* Flux monetar care cuprinde plățile aferente returnării împrumuturilor publice și a dobânzilor aferente.
- FRM *Flux al rețelei monetare.* Flux de monedă sau activ financiar, în particular de instrumente monetare și financiare, care asigură decontarea sau capitalizarea monetară. Vezi flux monetar-financiar (FMF).
- FRT *Flux reglativ de transfer valoric.* Flux monetar reglativ generat pe piețele financiare secundare (burse de valori) prin care se transferă titluri financiare contra monedă între entități economice, considerate entități secundare de plasament.
- FSD *Fluxul serviciului datoriei publice.* Flux de monedă reprezentând plata dobânzilor și comisioanelor aferente împrumuturilor publice.
- FTF *Flux financiar de titrizare.* Flux monetar prin care entitățile economice achiziționează, contra lichidități, titluri de valoare.
- FTN *Flux financiar de titrizare nenegociabil.* Flux financiar prin care se transformă lichiditățile disponibile în titluri financiare achiziționate de către entitățile primare de plasament prin negociere pe piețele financiare.
- FVE *Flux de venit extraordinar.* Flux financiar de monedă prin care entitățile guvernează, mobilizează, pe piețele financiare la bugete cantitate de monedă suplimentară veniturilor publice neremunerate. Vezi împrumuturi publice.
- FVP *Unitate de valorificare a plasamentelor.* Entitate monetară care intermediază fluxurile monetare reglative, constituindu-se un nod monetar de transfer instrumental, de regulă o entitate monetară de plasament.

-
- GCA *Gradul de conectare a entităților.* Indicator extensiv care măsoară (exprimă) atașarea relațională a celorlalte entități la o entitate considerată.
- GCE *Gradul de cuplare a entității la rețea.* Indicator extensiv, care măsoară implicarea relațională a unei entități într-o rețea.
- GCR *Gradul de complexitate al rețelei.* Indicator extensiv care măsoară densitatea relațiilor dintre entitățile rețelelor exprimate matriceal, în funcție de numărul de relații posibil.
- i Simbol matriceal al instrumentului.
- IBD *Instrument bancar de decontare.* Instrument de realizare a viramentului monetar efectiv între entitățile economice. Ordin de plată, cambie, bilet la ordin etc.
- IBI *Instrument bancar informatizat de decontare.* Instrument bancar de decontare sub formă de semnale informatice, prin rețele de calculatoare.
- IBR *Instituții bancare.* Entitate monetară care intermediază transferul de monedă în economie, contraparte sau nu transferului de bunuri.
- IBS *Instrument bancar substanțializat de decontare.* Instrument bancar de decontare sub formă de înscrisuri.
- IDB *Instrument de decontare lichidabilă.* Instrument de decontare la purtător, care conține moneda efectivă existentă în contul bancar al deținătorului instrumentului cec, card.
- IDL *Instrument de decontare lichidă.* Instrument de decontare prin numerar.
- IDN *Instrument bancar de decontare necondiționată.* Instrument bancar de decontare, substanțializat sau informatizat, care realizează transferul direct, decalat sau nu, al monedei generate de un flux productiv.
- IDT *Instrument bancar de decontare transmisibil.* Instrument bancar de decontare, substanțializat sau informatizat, care permite transmiterea dreptului de încasare către alte entități economice, de către primul beneficiar.
- IFB *Instrument financiar-bancar.* Activ financiar cu grad de lichiditate determinat, utilizat pentru activizarea și reglarea fluxurilor și circuitelor financiare și de decontare. Orice titlu financiar poate deveni instrument dacă activează și reglează fluxuri deja generate.
- IFN *Infrastructură nonmonetară.* Ansamblu de entități și relații care generează suportul și obiectul axiomatizării, evaluării monetare, fluxurile monetare reprezentând, în ultimă instanță, imagini

- valorizatoare ale fluxurilor de infrastructură (producție, consum, investiție etc.).
- IMA *Interfața monetară axiometrică*. Modalitatea prin care consonanța valorică realizează transformarea valorii bunurilor în preț, exprimată în monedă concretă.
- INR *Instituție a rețelei financiare*. Subiect, entitate sau piață care se constituie în nod al rețelei monetare și financiare.
- IOD *Instituție organizativ delimitată*. Ansambluri de reglementări și reguli prin care se instituie o vocație, o misiune în cadrul rețelei monetare, instituire mutuală sau legală, și prin care se constituie o structură dotată cu autonomie autoreglativă (sistem).
- IPB *Împrumut public*. Împrumut angajat de către entitățile guvernamentale pe piețele financiare, interne și externe, rambursabil și purtător de dobândă. Returnarea lui se realizează prin cheltuielile cu datoria publică.
- ISR *Instrument al rețelei financiare*. Formă sub care moneda activează fluxurile monetare și financiare, instrumentând schimbul de bunuri (mărfuri).
- ITR *Interacțiunile rețelei*. Relații între entități (noduri) formate din fluxuri și instrumente monetare, altfel spus relațiile activizate de rețele.
- j Simbol matriceal al liniei.
- k Simbol matriceal al coloanei.
- LVC *Lungimea vectorului*. Indicator pentru măsurarea gradului de agregare sau dezagregare valorică a elementelor unui vector.
- m Simbol care evidențiază valoarea monetară a instrumentelor de creanță din matricea duală.
- MAC *Monedă activă*. Moneda existentă în cadrul fluxurilor de monedă concretă, indiferent de natura monedei.
- MAE *Matricea funcțională de ieșire*. Matrice funcțională care evidențiază ieșirile de monedă din trezoreria unor entități prin instrumentele specifice.
- MAF *Matricea funcțională*. Formă matriceală având pe linii și pe coloane fluxurile și respectiv instrumentele, evidențiind încărcătura instrumentală a fluxurilor și dimensionând valoarea informațională a interacțiunilor din rețea.
- MAI *Matricea funcțională de intrare*. Matrice funcțională care evidențiază intrările de monedă în trezoreria unor entități prin instrumente specifice.

-
- MAM *Mediul axiometric monetar*. Componentă a mediului axiometric în cadrul căreia mijlocul de apreciere și măsură este moneda, iar relațiile sunt relații monetare.
- MAR *Mediu axiometric real*. Mediu axiometric în cadrul căruia se realizează condițiile convertirii valorilor în prețuri, asigurându-se recunoașterea socială a valorii bunurilor prin prețurile de echilibru. Vezi și piața reală.
- MBC *Monedă blocată*. Monedă activă sau activizată pe fluxuri monetare, deconectate însă din rețeaua monetară prin comportamente anomice ale entităților.
- MBR *Moneda bancară*. Moneda creată de către bănci prin transformarea monedei pasive în monedă activă.
- MCA *Mediu (câmp) axiometric*. Ansamblu evolutiv de relații și mijloace prin care se apreciază și măsoară valorile în societate.
- MCL *Moneda centrală*. Moneda existentă în pasivul bilanțier al băncii centrale (de emisiune), constituind baza creației monetare.
- MCM *Monedă comercială*. Moneda sub forma efectelor comerciale expresia creanțelor și datoriilor. Vezi monede substitutive.
- MCR *Monedă concretă*. Monedă etalon, utilizată ca mijloc de schimb și de prezervare a valorii, având caracter oficial, reglementat, controlat, a cărei "mărime valorică" este influențată de către moneda reală, dar și de un complex factorial evaluativ. Comasarea mărimilor valorice ale acestei monede (putere de cumpărare) reprezintă cursul de schimb.
- MCT *Matricea creanțelor*. Componentă a matricei duale care evidențiază ieșirile de monedă, prin instrumentele specifice, din cadrul entității instituționale.
- MDC *Monedă de decontare*. Moneda generată de operațiunile de încasări și plăți între entitățile economice.
- MDF *Matricea duală a operațiunilor financiare*. Forma matriceală de reprezentare delimitată a operațiunilor active și a operațiunilor pasive ale entităților economice, ale instituțiilor monetare.
- MDT *Matricea datoriilor*. Componentă a matricei duale care evidențiază intrările de monedă, prin instrumente specifice, în trezoreria entității instituționale.
- MEC *Moneda economisită*. Moneda temporar disponibilă la nivelul entităților cu surplusuri monetare posibil de orientat și transferat către alte entități cu penurii monetare. Această monedă se regăsește în fluxuri financiare de depozit (FFD) sau de colectare (FFT).
- MEF *Moneda fiduciară*. Numerar.

- MES *Monedă scripturală*. Moneda în conturi bancare, moneda de cont.
- MET *Monedă efectivă*. Monedă concretă transferată printr-un flux monetar simultan cu un flux productiv, al unui bun, care poate fi scriptural sau fiduciar.
- MFA *Mecanism financiar de activizare*. Ansamblu coerent de modalități, instrumente, tehnici, circuite prin care moneda pasivă devine monedă activă.
- MFF *Moneda financiară*. Moneda substitut, de natura datoriei sau creanțelor sau moneda generată, prin rețeaua monetară, de către surplusurile și nevoile de finanțare.
- MFI *Matricea fluxurilor încrucișate*. Forma matriceală de reprezentare a intensității interacțiunilor monetare dintre instituțiile monetare (subiecți, entități, piețe). Această matrice reprezintă expresia matriceală a rețelei monetare complexe (RMC).
- MIB *Matricea instrumentală a arhitecturii rețelei financiare*. Forma matriceală a arhitecturii rețelei, având pe linii entitățile (instituțiile) iar pe coloane instrumentele financiar-monetare.
- MIS *Monedă instrumentală*. Monedă transferată efectiv sau potențial pe piețe financiare între entitățile sociale active în scopul conservării, valorificării sau multiplicării valorii titlurilor financiare, titlurilor de valoare de orice natură. Este instrumentală deoarece exprimă valoarea instrumentelor financiar-bancare.
- MIV *Moneda investită*. Moneda utilizată de către entitățile economice pentru realizarea de investiții reale sau investiții financiare (plasamente), prin fluxuri financiare de plasament (FFP), de credit (FFC), de autofinanțare (FFA). Vezi moneda activă (MAC).
- MOC *Moneda capital*. Monedă devenită bun economic, în ipostaza de rezervă a valorii, transferată prin fluxuri financiare către entitățile cu nevoi de finanțare.
- MOE *Matricea fluxurilor de ieșire*. Matricea operațiunilor care generează fluxuri de ieșire din entitățile instituționale.
- MOF *Matricea agregată a operațiunilor financiare*. Forma matriceală de reprezentare a distribuirii fluxurilor monetare pe instituții monetare (subiecți, entități, piețe), generatoare, prin instrumentele monetare, de operațiuni financiare.
- MOI *Matricea fluxurilor de intrare*. Matricea operațiunilor care generează fluxuri de intrare în entitățile instituționale.
- MPM *Mediu de propagare monetară*. Mediu monetar care permite transferul și transmiterea valorilor bunurilor, ale activelor financiare între entitățile

sociale active. Acest mediu este socionomic și axiometric determinat și determinabil.

- MPS *Moneda pasivă*. Moneda existentă temporar în centrii de acumulare, neutilizată în cadrul fluxurilor monetare, moneda generată de regulă de entitățile cu capacitate de finanțare.
- MPT *Moneda potențială*. Modificarea valorii monedei concrete (MCR) datorată schimbării condițiilor și factorilor axiocenozei, a mediului axiometric, concretizată prin diferența dintre valoarea inițială și finală a monedelor concrete.
- MRL *Moneda reală*. Etalon de măsurare a valorii bunului, recunoscut de către mediul axiometric real (piețe), care conferă bunului un preț al pieței, un preț de echilibru, această monedă fiind o abstragere a unei unități monetare din concretețea relațiilor (rețelei) schimburilor.
- MSB *Moneda substitutivă*. Moneda concret transferată, printr-un flux monetar decalat, sub forma creanțelor și datoriilor.
- MSE *Matricea elementelor structurale de ieșire*. Matricea de structură a instrumentelor fluxurilor de ieșire din trezoreria entității.
- MSI *Matricea elementelor structurale de intrare*. Matricea de structură a instrumentelor fluxurilor de intrare în trezoreria entității.
- MSN *Mediu socionomic*. Mediu social concretizat prin reguli și norme de comportament și de acțiune în scopul conservării capacităților vocaționale și a valorilor specifice entităților.
- MSP *Matrice structurală primară*. Formă matriceală de evidențiere a existenței sau nonexistenței relațiilor dintre nodurile unei rețele, precum și a orientării acestor relații (fluxuri): ieșiri sau intrări.
- MSS *Matricea de structură*. Matrice obținută din matricea MAF, prin împărțirea valorii monetare a fiecărui element la valoarea monetară totală a fiecărui flux.
- MTR *Matrice*. Formă bidimensională de prezentare a relațiilor dintre un set de elemente, exprimate numeric, prin linii și coloane, la intersecția cărora sunt evidențiate existența sau intensitatea relației.
- MVT *Moneda virtuală*. Etalon de măsurare a valorii bunului produs de o entitate productivă, etalon propriu acestei entități, aparținând spațiului posibil delimitat de energia depusă de către entitate și de recunoașterea socială așteptată de către aceasta.
- n Simbol care evidențiază valoarea monetară a instrumentelor de datorii din matricea duală.

-
- NFF *Nevoie de finanțare.* Penurie (gol) de monedă înregistrată la un moment dat de către o entitate economică în condițiile traiectoriei devenirii adaptative a acesteia.
- NMI *Nod monetar de transfer instrumental.* Entitate monetară sau centru de entități monetare care asigură fluxul monedei instrumentale în sensul realizării transferului valoric reglativ.
- NPR *Nod polarizant al rețelei.* Nod în cadrul rețelei care realizează conectarea unor noduri, prin fluxuri centripete, asigurând o anumită compoziție relațională specifică.
- NRM *Numerar.* Monedă efectivă sub forma lichidităților la vedere, la dispoziția entității economice. Bancnotă, monedă fiduciară.
- OBL *Obligațiune.* Titlu de valoare, care conferă deținătorului drept de creanță și drept de câștig (dobândă).
- OFT *Operațiune financiară de transfer.* Operațiune financiară care realizează, prin instrumente și fluxuri financiare, transferul de monedă în cadrul rețelelor financiare de transfer.
- OIP *Operațiune monetară de încasări și plăți.* Operațiune efectuată de către entitatea economică pentru realizarea încasărilor și plăților prin modalități, instrumente și tehnici de plată stabilite, ca urmare a realizării transferului de bunuri.
- ORR *Orientarea rețelei.* Direcționarea fluxurilor rețelei spre realizarea prioritară, univocă, a unei misiuni sau vocații, favorizând potențialitățile unei anumite entități sau a unui nod polarizant.
- PBC *Piața bancară.* Componentă a pieței monetare globale (PMG) în cadrul căreia nodurile sunt reprezentate de către entități bancare iar relațiile de către fluxuri bancare .
- PCF *Prețul capitalului financiar.* Prețul, cotația, pe piețele financiare a titlurilor de valoare, altfel spus cantitatea de monedă capital oferită și plătită pentru achiziționarea unui titlu de valoare negociat.
- PCM *Proces de creație monetară.* Ansamblu de operațiuni și activități prin care instituțiile bancare transformă moneda pasivă, din depozite în monedă activă, sub formă de credite. Creație monetară realizează și banca centrală prin emisiunea de monedă sau prin transformarea valutelor în monedă națională.
- PCR *Proprietate a configurației rețelei.* Calitate a rețelei care-i conferă acesteia configurația necesară realizării misiunii și vocației elementelor sale.
- PFA *Piața financiară de acoperire.* Componentă a pieței financiare reglative, pe care se realizează fluxurile monetare reglative de acoperire valorică cu instrumente de acoperire (contracte).

-
- PFF *Piața financiară.* Modalitate de transfer a surplusurilor (disponibilităților) monetare între entitățile economice, utilizându-se titlurile de valoare emise de entitățile cu nevoi de finanțare. Operatorii financiari pe piață reprezintă entitățile monetare de realocare.
- PFL *Proprietate de flux a rețelei.* Calitate a fluxului dintr-o rețea, derivată din proprietățile configuraționale, care conferă interacțiunii dintre entitățile economice capacitatea de transfer și transformare a monedei.
- PFO *Portofoliul pasiv.* Totalitatea resurselor financiare ale entității monetare, destinate utilizării prin operațiunile active.
- PFP *Piața financiară primară.* Vezi rețea lansativă (RLS), piața financiară de plasament (PFT).
- PFR *Piața financiară reglativă.* Piața financiară pe care se activează rețeaua monetar-instrumentală, cuprinzând piețele financiare secundare și piețele financiare de acoperire.
- PFS *Piața financiară secundară.* Vezi rețeaua monetar-financiară negociativă, bursa de valori.
- PFT *Piața financiară de plasament sau de transfer.* Ansamblul constituit din piața lansativă și piața monetar-financiară negociativă. Vezi rețea monetară de transfer.
- PIB *Produs intern brut.* Valoarea adăugată globală generată în economie. Cuprinde suma valorilor adăugate brute, impozitele pe produs inclusiv TVA, taxele vamale, din care se scad subvențiile pe produs și pentru import.
- PIF *Piața informațională.* Ansamblul de noduri și relații, de fluxuri prin care se transferă informații. Vezi flux informațional (FIR).
- PLF *Plasament financiar.* Disponibilități monetare deținute de către o entitate economică pe care aceasta le transformă în titluri de valoare emise de către solicitanții de lichidități, titluri generatoare de câștig și purtătoare de riscuri.
- PMF *Portofoliu de instrumente monetare și financiare.* Totalitatea activelor monetare și financiare, diferențiate după scadențe, riscuri, prețuri, pe care le deține o entitate, utilizabile ca instrumente de schimb sau de conservare a valorii.
- PMG *Piața monetară globală.* Componentă a rețelei monetare globale (RMG) în cadrul căreia moneda virtuală devine, prin moneda reală, monedă concretă, asigurându-se trecerea de la potențialitate, prin posibilitate, la efectivitate, realitate.
- PMM *Piața monetară.* Componentă a pieței financiare pe care se realizează fluxuri de monedă centrală, înscrisă în bilanțul băncii centrale. Cuprinde și piața interbancară.

-
- P M R *Piața de mărfuri*. Piața pe care se comercializează mărfurile destinate consumului uman final.
- POA *Portofoliul activ*. Totalitatea activelor financiare ale entității monetare, generate de operațiunile de utilizare a resurselor financiare.
- POP *Portofoliul putred*. Portofoliu de instrumente monetar-financiare al unei entități care nu poate fi activizat pentru investiție sau economisire, datorită conținutului de monedă blocată.
- PPL *Populație*. Totalitatea indivizilor umani existenți la un moment dat pe un teritoriu dat, care sunt afectați sau afectează diverse fluxuri economice sau sociale.
- PRL *Piața reală*. Modalitate de transfer a bunurilor prin fluxuri productive, bunuri recunoscute valoric de către consumul uman.
- RCM *Rețea de creație monetară*. Rețea de fluxuri creatoare de monedă.
- REI *Relație de economisire și investiție*. Relație prin care se realizează conservarea, mobilizarea, gestionarea, plasarea și valorificarea disponibilităților monetare din societate, în cadrul rețelei monetar-financiare (RMF).
- RFA *Rețea financiară autonomă*. Rețea financiară reglementată și organizată în scopul realizării unor fluxuri financiare specifice (mobilizare, plasare, creditare etc.).
- RFN *Rețea monetară financiară nodală*. Rețea monetară financiară dintre entități economice.
- RIM *Rețeaua interacțiunilor monetare*. Ansamblul interconectat al interacțiunilor unei configurații a rețelei monetare, dispunând de proprietățile de flux (PFL) și de instrumentele adecvate misiunii rețelei și vocației entităților.
- RLN *Rețea locală nodală*. Componentă a rețelei globale, în particular a rețelei monetare globale (RMG) având ca nod polarizant o entitate care concentrează și concentrează teritorial relațiile rețelei.
- RLS *Rețea lansativă*. Rețea de fluxuri prin care se emit și lansează titlurile de valoare de către entitățile cu nevoie de lichiditate, formând rețeaua primară a rețelei monetare de transfer.
- RLT *Relație*. Formă de transmitere sau de transfer reciproc, univoc sau biunivoc, a conținuturilor distinctive între entități.
- RMC *Rețea monetară complexă*. Rețea monetară extinsă care cuprinde ansamblul entităților și fluxurilor monetare de orice natură, fluxuri care conțin moneda de decontare, de capital, instrumentală etc.

-
- RMD *Rețea monetară derivată.* Rețea monetară primară delimitată în funcție de moneda concretă și de criteriul de delimitare a fluxurilor de monedă.
- RME *Rețea monetară ordonată dimensional.* Rețea monetară delimitată conform unui criteriu de diferențiere spațială.
- RMF *Rețea monetară-financiară.* Rețea de fluxuri monetare și financiare între entitățile economice, în cadrul căreia transferurile de monedă sunt intermediare de către entitățile monetare.
- RMG *Rețea monetară globală.* Rețea monetară complexă la nivele internaționale (regionale, europene, mondiale etc.), caracterizată deci prin diferite grade de globalizare.
- RMI *Rețea monetară-instrumentală.* Ansamblul interconectat al rețelelor nodale ale fluxurilor monetare reglative.
- RML *Rețeaua monetară nodală de decontare duală.* Componenta primară a rețelelor monetare secundare, în cadrul căreia o instituție bancară intermediază transferul de monedă dintre două entități economice.
- RMM *Rețeaua de mobilizare monetară.* Ansamblul fluxurilor de mobilizare monetară, colectoare de monedă.
- RMN *Rețeaua monetară nodală.* Rețeaua nodală caracterizată prin fluxuri de monedă (financiare) concretă.
- RMO *Rețea monetară.* Rețea de relații exprimată monetar, de regulă substanțializată în fluxuri de monedă reală și concretă, prin care entitățile își recunosc și realizează valoarea bunurilor produse (oferite).
- RMP *Rețea monetară primară.* Rețea monetară, reflexie directă a rețelei productive socioeconomice, în cadrul căreia moneda reală etalonează și recunoaște valoarea bunurilor.
- RMR *Ramură de activitate.* Grupare de entități instituționale cu activități similare, omogene.
- RMS *Rețea monetară secundară.* Rețea monetară între entități productive, în cadrul căreia fluxurile monetare sunt intermediare de către entități monetare de transfer (instituții bancare).
- RMT *Rețeaua monetară de transfer.* Rețeaua monetară care asigură conectarea directă, pe piețele financiare, între entitățile economice, prin fluxuri de mobilizare și fluxuri de plasament. Vezi rețeaua monetară secundară și rețeaua monetară financiară.
- RMV *Rețea monetară-financiară negociativă.* Rețea formată din fluxuri financiare de negociere, reprezentând rețeaua secundară a rețelei monetare de transfer, adică piața financiară, bursa de valori.

-
- RNG *Rețeaua monetară nodală generativă.* Rețea monetară nodală în cadrul căreia fluxurile sunt orientate și centrate pe om, elementul generativ real.
- RNN *Rețea nodală.* Rețea concretizată prin fluxuri care conectează entități (noduri) caracteristice tipologic unui anumit mediu axiometric, socioeconomic determinat.
- RNP *Rețea nodală a fluxurilor financiare publice.* Ansamblul de fluxuri monetare și financiare prin care entitatea guvernamentală mobilizează și distribuie monedă de orice natură, tranzitând trezoreria financiară publică.
- RNR *Rețea nodală a fluxurilor monetare reglative.* Rețea nodală a fluxurilor monetare reglative care reflectă tipologic transferul și acoperirea valorii titlurilor și activelor financiare.
- RPD *Rețea productivă nodală duală.* Rețea productivă între două entități productive, cu sau fără fluxuri monetare.
- RPI *Relație de încasări și plăți.* Relație monetară prin care se realizează decontările în economie, concretizată în fluxuri de decontare (FMD).
- RPP *Rețea productivă punctuală.* Rețea de relații, în particular, de fluxuri de livrări și ieșiri, constitutivă unei entități productive, diferențiate vectorial, prin care aceasta se integrează în rețeaua productivă socioeconomică.
- RPS *Rețea productivă socioeconomică.* Rețea constituită între entitățile productive, diferențiate din punctul de vedere al misiunii, al importanței funcționale, al bunurilor produse, entități care se deosebesc vectorial (munca, activitatea) și recunoaște un set de reguli instituite mutual.
- RTA *Rețea.* Ansamblu de relații (legături) între entități distincte, în cadrul căreia entitatea își realizează autonom și corelativ misiunea, rolul specific constitutivității sale.
- s Simbol care evidențiază ponderea valorii monetare a unui instrument din cadrul unui flux în valoarea monetară totală a fluxului respectiv.
- SCT *Sector instituțional.* Ansamblu de entități instituționale, delimitat conform funcției economice principale și provenienței resurselor.
- SCV *Sistem constitutiv.* Sistem constituit din subiecți și relații, dispunând de structuri duale și funcționând conform principiului autoreglării.
- SDL *Structură duală.* Structură sistemică, organizată ierarhic într-o componentă conducătoare și o componentă condusă.
- SDR *Solidaritatea.* Proprietate definitorie a interacțiunii rețelei care relevă interdependența și codeterminarea între interacțiunile rețelei, asigurându-i stabilitate și orientare teleologică.
- SIC *Subiect consumativ.* Omul, în calitate de consumator final al bunurilor.
- SIM *Subiect monetar.* Omul, în calitate de generator primar și de utilizator final al monedei, fie în mod individual, fie în cadrul entităților sociale active.

-
- SIP *Subiect productiv*. Omul, în calitate de producător, în cadrul entităților economice productive, a bunurilor.
- SMA *Stare monetară activă*. Decalaje cantitative și temporale între fluxurile productive și monetare, generatoare de disponibilități, sau penurii monetare care determină angajarea entităților în fluxuri pur monetare (financiare).
- SMB *Stare monetară beneficiară de monedă*. Stare monetară generatoare de penurie monetară de nevoi, de finanțare, de cerere de monedă la nivelul entității productive, de orice natură.
- SMF *Stare monetară furnizoare de monedă*. Stare monetară generatoare de disponibilități monetare, de capacitate de finanțare, de ofertă de monedă la nivelul entității productive, de orice natură.
- SMP *Structură modulară a matricei primare*. Segmentarea matricei primare (AMP) în module (substraturi) care evidențiază distinct relațiile între subiecți, între entități, între piețe, caracteristice configurației arhitecturii.
- SRN *Spectru relațiilor nodale*. Orientarea relațiilor (fluxurilor) esențiale și definitorii ale rețelei spre noduri polarizante prin concentrare și centrare configurațională.
- TDA *Traectoria devenirii adaptative*. Evoluția temporală a entității economice, a situației și performanțelor acesteia, prin modificarea parametrilor constitutivi și funcționali într-un mediu în schimbare, având ca obiectiv supraviețuirea și dezvoltarea.
- TER *Tranzitivitatea*. Proprietate definitorie a interacțiunii rețelei care relevă posibilitatea transferării mijlocite a potențialității, misiunii și vocației entităților între entități prin fluxuri și instrumente echipotențiale.
- TFF *Titlu financiar*. Titlu de valoare care conferă beneficiarului un drept de creanță.
- TFP *Trezorerie financiară publică*. Centru de acumulare și distribuire a veniturilor și cheltuielilor publice (bugetare) sub forma încasărilor și plăților.
- TRZ *Trezorerie*. Interfață a entității productive care realizează relațiile monetare ale entității productive în cadrul rețelei monetare, concretizate în fluxuri de încasări și plăți.
- TSC *Translație scripturală*. Transfer în cadrul burselor de valori, a titlurilor de valoare, din posesia unei entități, în posesia alteia, prin transmiterea înscrisului.
- TVL *Titlu de valoare*. Înscris emis de către o entitate economică, operabil sau nu, pe piețele financiare, prin care emitentul procură lichidități,

conferind drept de creanță sau de proprietate deținătorului și generând un câștig.

- TVM *Titluri de valoare pe termen mediu și lung.* Titluri de valoare cu scadență peste 1 an. Obligațiuni și acțiuni.
- TVR *Transfer valoric reglativ.* Transfer, efectiv sau potențial, al valorii instrumentelor financiar-bancare între entitățile sociale active în scopul reglării (conservării, valorificării, multiplicării) valorii titlurilor financiare.
- TVS *Titluri de valoare pe termen scurt.* Titluri de valoare cu scadență sub 1 an.
- VAG *Valoare adăugată.* Soldul contului de producție, prin care se măsoară excedentul valorii bunurilor produse față de valoarea bunurilor consumate pentru producție.
- VCT *Vocație.* Totalitatea capabilităților și abilităților de care dispune o entitate activizată social.
- VED *Venit disponibil.* Venit format prin redistribuirea, sub formă de transferuri, a veniturilor primare.
- VEP *Venit primar.* Venituri repartizate factorilor de producție în procesul distribuirii primare.
- VFE *Vector de flux de ieșire.* Flux de monedă, de orice natură, ieșită din entitatea instituțională, purtătoare de instrumente (active) monetare și financiare.
- VFI *Vector de flux monetar de intrare.* Flux de monedă, de orice natură, intrată în entitatea instituțională, purtător de instrumente (active) monetare și financiare.
- VPP *Venit din participarea productivă.* Concretizare a monedei reale produsă de către entitățile productive și repartizate direct participanților (subiecților) la producerea acestei monede. Prin aceste venituri moneda reală devine monedă concretă.
- VRM *Virament.* Modalitate de realizare a încasărilor și plăților între entitățile economice prin conturi bancare.
- VSM *Vectorul soldurilor monetare.* Forma vectorială de reprezentare a diferenței dintre portofoliul activ și cel pasiv al entităților economice, al instituțiilor monetare.

Anexa nr.1

Matricele MOF pentru anii N-1 și N

MOE (N-1)

	f_1	f_2	f_3	f_4	f_5	f_6	Σ
e_1	25	150	20	5	35	5	240
e_2	210	20	30	20	110	10	400
e_3	15	7	5	3	220	25	275
e_4	25	20	10	10	40	10	115
e_5	15	90	4	2	10	4	125
e_6	10	15	3	1	10	6	45
Σ	300	302	72	41	425	60	1200

MOI (N-1)

	e_1	e_2	e_3	e_4	e_5	e_6	Σ
$\overline{f_1}$	30	200	15	30	10	15	300
$\overline{f_2}$	155	22	10	16	79	20	302
$\overline{f_3}$	18	33	4	8	6	3	72
$\overline{f_4}$	6	17	5	8	3	2	41
$\overline{f_5}$	30	130	210	35	12	8	425
$\overline{f_6}$	7	9	23	8	6	7	60
Σ	246	302	267	105	116	55	1200

MOE (N)

	f_1	f_2	f_3	f_4	f_5	f_6	Σ
e_1	50	200	25	10	40	5	330
e_2	250	30	40	15	120	15	470
e_3	30	5	6	4	250	25	320
e_4	20	25	10	5	50	15	125
e_5	10	100	3	2	15	5	135
e_6	15	10	4	1	10	5	45
Σ	375	370	88	37	485	70	1425

MOI (N)

	e_1	e_2	e_3	e_4	e_5	e_6	Σ
$\overline{f_1}$	60	233	35	22	12	13	375
$\overline{f_2}$	210	35	6	20	87	12	370
$\overline{f_3}$	0	40	10	8	5	5	88
$\overline{f_4}$	12	9	5	6	3	2	37
$\overline{f_5}$	35	104	221	70	41	14	485
$\overline{f_6}$	8	19	23	14	2	4	70
Σ	345	440	300	140	150	50	1425

Anexa nr. 2

Matricele MAF pentru anii N-1 și N

MAI (N-1)

	$\bar{f}_1$	$\bar{f}_2$	$\bar{f}_3$	$\bar{f}_4$	$\bar{f}_5$	$\bar{f}_6$	Σ
$\bar{i}_1$	20	100	44	26	14	12	216
$\bar{i}_2$	175	80	12	5	10	16	298
$\bar{i}_3$	15	66	2	2	180	12	277
$\bar{i}_4$	20	45	4	4	186	14	273
$\bar{i}_5$	55	7	3	2	23	2	92
$\bar{i}_6$	15	4	7	2	12	4	44
Σ	300	302	72	41	425	60	1200

MAE (N-1)

	i_1	i_2	i_3	i_4	i_5	i_6	Σ
f_1	18	177	20	15	50	20	300
f_2	90	101	60	40	6	5	302
f_3	42	14	3	5	2	6	72
f_4	23	6	2	3	4	3	41
f_5	17	14	195	163	21	15	425
f_6	14	14	15	11	4	2	60
Σ	204	326	295	237	87	51	1200

MAI (N)

	$\bar{f}_1$	$\bar{f}_2$	$\bar{f}_3$	$\bar{f}_4$	$\bar{f}_5$	$\bar{f}_6$	Σ
$\bar{i}_1$	30	120	50	20	10	15	245
$\bar{i}_2$	210	90	15	7	15	20	357
$\bar{i}_3$	20	95	3	3	200	13	334
$\bar{i}_4$	25	50	6	2	220	16	319
$\bar{i}_5$	70	10	4	3	25	2	114
$\bar{i}_6$	20	5	10	2	15	4	56
Σ	375	370	81	37	485	70	1425

MAE (N)

	i_1	i_2	i_3	i_4	i_5	i_6	Σ
f_1	25	220	15	25	75	15	375
f_2	125	80	100	45	13	7	370
f_3	50	12	5	5	3	13	88
f_4	14	8	5	3	4	3	37
f_5	15	20	215	205	18	12	485
f_6	13	15	12	20	6	4	70
Σ	242	355	352	303	119	54	1425

Anexa nr. 3

Lungimea vectorilor matricelor MOF și MAF

MOE (N-1)

	f_1	f_2	f_3	f_4	f_5	f_6	Lvc
e ₁	25	150	20	5	35	5	157,48
e ₂	210	20	30	20	110	10	240,83
e ₃	15	7	5	3	220	25	222,11
e ₄	25	20	10	10	40	10	54,08
e ₅	15	90	4	2	10	4	91,98
e ₆	10	15	3	1	10	6	21,70
	300	302	72	41	425	60	610,16

MOE (N)

	f_1	f_2	f_3	f_4	f_5	f_6	Lvc
e ₁	50	200	25	10	40	5	211,78
e ₂	250	30	40	15	120	15	282,58
e ₃	30	5	6	4	250	25	253,18
e ₄	20	25	10	5	50	15	62,25
e ₅	10	100	3	2	15	5	101,80
e ₆	15	10	4	1	10	5	21,61
	375	370	88	37	485	70	725,78

MOI (N-1)

	e ₁	e ₂	e ₃	e ₄	e ₅	e ₆	Σ
$\overline{f_1}$	30	200	15	30	10	15	300
$\overline{f_2}$	155	22	10	16	79	20	302
$\overline{f_3}$	18	33	4	8	6	3	72
$\overline{f_4}$	6	17	5	8	3	2	41
$\overline{f_5}$	30	130	210	35	12	8	425
$\overline{f_6}$	7	9	23	8	6	7	60
Lvc	161,97	242,58	212,12	50,72	81,03	27,40	610,16

MOI (N)

	e ₁	e ₂	e ₃	e ₄	e ₅	e ₆	Σ
$\overline{f_1}$	60	233	35	22	12	13	375
$\overline{f_2}$	210	35	6	20	87	12	370
$\overline{f_3}$	20	40	10	8	5	5	88
$\overline{f_4}$	12	9	5	6	3	2	37
$\overline{f_5}$	35	104	221	70	41	14	485
$\overline{f_6}$	8	19	23	14	2	4	70
Lvc	222,56	261,48	225,29	77,97	97,12	23,54	725,78

Lungimea vectorilor matricelor MOF și MAF

MAI (N)

	$\overline{f_1}$	$\overline{f_2}$	$\overline{f_3}$	$\overline{f_4}$	$\overline{f_5}$	$\overline{f_6}$	Lvc
$\overline{i_1}$	30	120	50	20	10	15	245
$\overline{i_2}$	210	90	15	7	15	20	357
$\overline{i_3}$	20	95	3	3	200	13	334
$\overline{i_4}$	25	50	6	2	220	16	319
$\overline{i_5}$	70	10	4	3	25	2	114
$\overline{i_6}$	20	5	10	2	15	4	56
	226,55	184,80	53,72	21,79	299,29	32,71	645,70

MAE (N)

	i_1	i_2	i_3	i_4	i_5	i_6	Lvc
f_1	25	220	15	25	75	15	236,06
f_2	125	80	100	45	13	7	185,12
f_3	50	12	5	5	3	13	53,59
f_4	14	8	5	3	4	3	17,86
f_5	15	20	215	205	18	12	298,90
f_6	13	15	12	20	6	4	31,46
Lvc	242	355	352	303	119	54	646,05

MAI (N-1)

	$\overline{f_1}$	$\overline{f_2}$	$\overline{f_3}$	$\overline{f_4}$	$\overline{f_5}$	$\overline{f_6}$	Lvc
$\overline{i_1}$	20	100	44	26	14	12	216
$\overline{i_2}$	175	80	12	5	10	16	298
$\overline{i_3}$	15	66	2	2	180	12	277
$\overline{i_4}$	20	45	4	4	186	14	273
$\overline{i_5}$	55	7	3	2	23	2	92
$\overline{i_6}$	15	4	7	2	12	4	44
	186,82	151,15	46,45	27,00	260,70	27,57	545,09

MAE (N-1)

	i_1	i_2	i_3	i_4	i_5	i_6	Lvc
f_1	18	177	20	15	50	20	187,56
f_1	90	101	60	40	6	5	153,50
f_1	42	14	3	5	2	6	45,10
f_1	23	6	2	3	4	3	24,56
f_1	17	14	195	163	21	15	256,41
f_1	14	14	15	11	4	2	27,53
	204	326	295	237	87	51	548,87

Anexa nr. 4

Matricele MSS pentru anii N-1 și N

MES (N-1)- S_{fi}

%	i_1	i_2	i_3	i_4	i_5	i_6	Σ
f_1	6,0	58,9	6,7	5,0	16,7	6,7	100
f_2	29,8	33,5	19,9	13,2	2,0	1,6	100
f_3	58,4	19,4	4,2	6,9	2,8	8,3	100
f_4	56,2	14,6	4,9	7,3	9,7	7,3	100
f_5	4,0	3,3	46,0	38,3	4,9	3,5	100
f_6	23,3	23,3	25,0	18,4	6,7	3,3	100
Σ	17,0	27,1	24,6	19,8	7,2	4,3	100

MIS (N-1)- $\overline{S}_{if}$

	$\overline{f}_1$	$\overline{f}_2$	$\overline{f}_3$	$\overline{f}_4$	$\overline{f}_5$	$\overline{f}_6$	Σ
$\overline{i}_1$	6,7	33,1	61,1	63,3	3,3	20,0	18
$\overline{i}_2$	58,3	26,5	16,6	12,2	2,3	26,7	24,8
$\overline{i}_3$	5,0	21,9	2,8	4,9	42,3	20,0	23,1
$\overline{i}_4$	6,7	14,9	5,6	9,8	43,9	23,3	22,8
$\overline{i}_5$	18,3	2,3	4,2	4,9	5,4	3,3	7,6
$\overline{i}_6$	5,0	1,3	9,7	4,9	2,8	6,7	3,7
Σ	100	100	100	100	100	100	100

MES (N)- S_{fi}

%	i_1	i_2	i_3	i_4	i_5	i_6	Σ
f_1	6,7	58,7	4,0	6,7	20,0	4,0	100
f_2	33,8	21,6	27,0	12,2	3,5	1,9	100
f_3	56,8	13,6	5,7	5,7	3,4	14,8	100
f_4	37,9	21,6	13,5	8,1	10,8	8,1	100
f_5	3,1	4,1	44,4	42,7	3,7	2,5	100
f_6	18,6	21,4	17,1	28,6	8,6	5,7	100
Σ	17,0	24,9	24,7	21,3	8,3	3,8	100

MIS (N)- $\overline{S}_{if}$

	$\overline{f}_1$	$\overline{f}_2$	$\overline{f}_3$	$\overline{f}_4$	$\overline{f}_5$	$\overline{f}_6$	Σ
$\overline{i}_1$	8	32,4	56,5	54,1	2,1	21,4	17,2
$\overline{i}_2$	56	24,3	17,0	18,9	3,1	28,6	25,1
$\overline{i}_3$	5,3	25,7	3,4	8,1	41,2	18,6	23,4
$\overline{i}_4$	6,7	13,5	6,8	5,4	45,3	22,8	22,4
$\overline{i}_5$	18,7	2,7	4,5	8,1	5,2	2,9	8,0
$\overline{i}_6$	5,3	1,4	11,8	5,4	3,1	5,7	3,9
Σ	100	100	100	100	100	100	100

Anexa nr. 5

**Matricea MIB, cu valori convenționale
în anii N-1 și N**

MSE (N-1)=MOE (N-1)×MES (N-1)

	i ₁	i ₂	i ₃	i ₄	i ₅	i ₆	Σ
e ₁	6325,5	7190,5	4996	3712	1027	749	24000
e ₂	54,5	14509	7339	6064	4431	2252	34649,5
e ₃	2221,7	2567,3	11020,5	9109,8	1553,1	1027,6	27500
e ₄	2285	2847,5	2746,5	2247	845,5	528,5	11500
e ₅	3251,2	4131,5	2478,1	1761,8	536,9	340,5	12500
e ₆	918,2	1337,1	993	769,4	304,3	178	4500
Σ	15056,1	32582,9	29573,1	23664	8697,8	5075,6	114649,5

MSI (N-1)=MOI (N-1)×MIS (N-1)

	e ₁	e ₂	e ₃	e ₄	e ₅	e ₆	Σ
$\bar{i}_1$	12395	7111	5550,5	4829	2606,5	7072,5	39578
$\bar{i}_2$	4024	6378,6	10479,1	10771	2170,1	4654,9	38493
$\bar{i}_3$	2242,9	1694,8	1757,9	1684,1	696,5	1547,4	9656
$\bar{i}_4$	1174,8	887,3	739,6	714,6	643,4	883,6	5073
$\bar{i}_5$	9324,1	9596,5	4903	4955	10905	9179,7	48875
$\bar{i}_6$	885	1116	779,4	807,7	1419,9	1093,4	6123
Σ	30062	26804	24232	23774	18463	24463	147798

MSE (N)=MOE (N)×MES (N)

	i ₁	i ₂	i ₃	i ₄	i ₅	i ₆	Σ
e ₁	9111	8077	7739	4829,5	2084	1159,5	33000
e ₂	6180,5	16979	78257	7883,5	5976	2156	117432
e ₃	2102,4	3594	11870,7	11594	1821,1	1018,2	32000,4
e ₄	2170,5	2482	3356	3075,5	889,5	526,5	12500
e ₅	3832,7	2998,5	3535,6	2096,3	680,3	356,6	13500
e ₆	827	1319	895,8	818,4	439,4	199,8	4499,4
Σ	24224,1	35449,5	105654,1	30297,2	11890,3	5416,6	212931,8

MSI (N)=MOI (N)×MIS

	e ₁	e ₂	e ₃	e ₄	e ₅	e ₆	Σ
$\bar{i}_1$	14154	8853	7827	8219,4	3389,6	9209,3	51652,3
$\bar{i}_2$	5496,3	8330,4	13149,5	12949	2192,3	6383,3	48500,8
$\bar{i}_3$	2626,6	2005,5	1979,9	2029,7	981,9	1983,4	11607
$\bar{i}_4$	733,4	827,9	925,9	927,3	552,7	764,1	4731,3
$\bar{i}_5$	8585,2	10416	5322,6	6434,9	12929	9628,7	53316,4
$\bar{i}_6$	1402,3	1512	1004,6	1091,6	1680,3	1490,2	8181
Σ	32997,8	31944,8	30209,5	31651,9	21725,8	29459	177988,8

Anexa nr. 6

Matricele MFI pentru anii N-1 și N

Matricea MFI pentru anul N-1

	$\bar{e}_1$	$\bar{e}_2$	$\bar{e}_3$	$\bar{e}_4$	$\bar{e}_5$	$\bar{e}_6$	Σ
e_1	13314,42	11329,83	12760,67	12475,34	5022,22	9946,54	64849,02
e_2	19227,19	19383,61	22290,83	22284,18	10610,36	16561,69	110357,86
e_3	8867,95	7498,61	7376,08	7197,56	4329,44	6814,66	42084,30
e_4	4582,21	4976,39	5356,95	5255,15	2546,42	4399,02	28227,13
e_5	6985,91	6076,80	6989,73	6856,73	2663,78	5291,81	34864,75
e_6	2288,75	2054,26	2305,34	2270,93	1005,26	1792,25	11716,80
Σ	56377,44	51319,50	57079,60	56339,89	26177,48	44805,96	292099,87

Matricea MFI pentru anul N

	$\bar{e}_1$	$\bar{e}_2$	$\bar{e}_3$	$\bar{e}_4$	$\bar{e}_5$	$\bar{e}_6$	Σ
e_1	21673,93	19092,38	20957,15	21433,51	8774,98	17629,77	109561,72
e_2	26146,51	28388,47	32840,60	33465,55	15109,77	24759,80	160710,70
e_3	10625,61	10246,55	10866,80	11149,25	5832,44	9375,84	58096,49
e_4	6380,88	599,94	6438,11	6594,08	3017,83	5418,77	33772,61
e_5	8789,41	7536,11	8234,76	8421,59	3358,98	7013,29	43354,13
e_6	2596,93	2566,76	2889,26	2950,43	1304,54	2297,19	14605,10
Σ	76213,27	73753,21	82226,68	84014,41	37398,52	66494,66	420100,74

Structura matricelor MFI pentru anii N-1 și N

Structura matricei MFI pentru anul N-1 (%)

	$\bar{e}_1$	$\bar{e}_2$	$\bar{e}_3$	$\bar{e}_4$	$\bar{e}_5$	$\bar{e}_6$	Σ
e ₁	4,56	3,88	4,37	4,27	1,72	3,41	22,20
e ₂	6,58	6,64	7,63	7,63	3,63	5,67	37,78
e ₃	3,04	2,57	2,53	2,46	1,48	2,33	14,41
e ₄	1,95	1,70	1,83	1,80	0,87	1,51	9,66
e ₅	2,39	2,08	2,39	2,35	0,91	1,81	11,94
e ₆	0,78	0,70	0,79	0,78	0,34	0,61	4,01
Σ	19,30	17,57	19,54	19,29	8,96	15,34	100,00

Structura matricei MFI pentru anul N (%)

	$\bar{e}_1$	$\bar{e}_2$	$\bar{e}_3$	$\bar{e}_4$	$\bar{e}_5$	$\bar{e}_6$	Σ
e ₁	5,16	4,54	4,99	5,10	2,09	4,20	26,08
e ₂	6,22	6,76	7,82	7,97	3,60	5,89	38,26
e ₃	2,53	2,44	2,59	2,65	1,39	2,23	13,83
e ₄	1,52	1,41	1,53	1,57	0,72	1,29	8,04
e ₅	2,09	1,79	1,96	2,00	0,80	1,67	10,32
e ₆	0,62	0,61	0,69	0,70	0,31	0,55	3,48
Σ	18,14	17,56	19,57	20,00	8,90	15,83	100,00

Anexa nr. 8

**Modificarea ponderilor elementelor matriceale
în anul N față de anul N-1 (%)**

	$\bar{e}_1$	$\bar{e}_2$	$\bar{e}_3$	$\bar{e}_4$	$\bar{e}_5$	$\bar{e}_6$	$\Sigma(e_k)$	$\Sigma e_k $
e_1	0,60	0,67	0,62	0,83	0,37	0,79	3,88	3,88
e_2	-0,36	0,12	0,19	0,34	-0,04	0,22	0,47	1,26
e_3	-0,51	-0,13	0,06	0,19	-0,09	-0,10	-0,58	1,08
e_4	-0,43	-0,29	-0,30	-0,23	-0,15	-0,22	-1,62	1,62
e_5	-0,30	-0,29	-0,43	-0,34	-0,11	-0,14	-1,62	1,62
e_6	-0,17	-0,09	-0,10	-0,08	-0,03	-0,07	-0,53	0,53
$\Sigma(e_j)$	-1,16	-0,01	0,03	0,71	-0,06	0,49	0,00	2,46
$\Sigma e_j $	2,36	1,59	1,70	2,01	0,80	1,54	-	10,00

Anexa nr. 9

**Evoluția valorilor ponderilor elementelor matriceale
în anul N față de anul N-1**

	$\bar{e}_1$	$\bar{e}_2$	$\bar{e}_3$	$\bar{e}_4$	$\bar{e}_5$	$\bar{e}_6$	Σ
e_1	1,63	1,69	1,64	1,72	1,75	1,77	1,69
e_2	1,36	1,46	1,47	1,50	1,42	1,50	1,46
e_3	1,20	1,37	1,47	1,55	1,35	1,38	1,38
e_4	1,12	1,19	1,20	1,25	1,19	1,23	1,20
e_5	1,26	1,24	1,18	1,23	1,26	1,33	1,24
e_6	1,13	1,25	1,25	1,30	1,30	1,28	1,25
Σ	1,35	1,44	1,44	1,49	1,43	1,48	1,44

Matricea duală pentru anii 1994 și 1997

MCT							MDT							
Creanțe (r)							e	Datorii (g)						
Σ	i6	i5	i4	i3	i2	i1		i1	i2	i3	i4	i5	i6	Σ
Anul 1994														
3220	16	-4	0	2087	0	1121	e1	0	0	0	1269	0	0	1269
17544	8	12	7492	916	8013	1103	e2	-8	8417	5	10869	504	0	19787
11733	202	590	7465	0	0	3476	e3	7404	0	3188	322	62	358	11334
3248	0	0	478	0	356	2414	e4	20	-168	0	4358	0	0	4210
2699	358	565	1578	0	32	166	e5	1038	154	0	28	596	203	2019
342	0	4	-37	190	11	174	e6	0	-9	0	135	0	23	167
38786	584	1167	16976	3193	8412	8454	Σ	8454	8412	3193	16981	1162	584	38786
Anul 1997														
22762	170	674	4960	13427	-40	3571	e1	0	8	0	20993	0	0	21001
83661	92	-115	20470	3467	55901	3846	e2	0	55956	0	29434	12836	0	98226
30581	716	12064	6129	76	-6	11602	e3	10162	95	16557	-410	1025	201	27630
10728	0	0	8790	0	1348	590	e4	-275	357	0	6858	11018	0	17958
28370	201	15088	16395	0	-1469	-1845	e5	8398	-760	0	738	2825	716	11917
1135	0	0	774	-413	253	521	e6	0	331	0	-95	7	262	505
177237	1179	27711	57518	16557	55987	18285	Σ	18285	55987	16557	57518	27711	1179	177237

e₆ – cuprinde institutele de asigurare și administrative private;

i₂ – cuprinde convențional creditul comercial (evident aceasta este o substitutivă din motive metodologice);

i₆ – cuprinde aurul financiar, DST, poziția financiară și rezervele tehnice de asigurare.

Anexa nr. 11

**Matricea interacțiunilor dedusă din tabelul
operațiunilor financiare**

Anul 1994

Datorii Creanțe	e ₁	e ₂	e ₃	e ₄	e ₅	e ₆	Σ
e ₁	0	0	3204	0	0	16	3220
e ₂	1156	14043	2103	20	100	119	17541
e ₃	1130	3429	2339	3920	1899	34	11734
e ₄	0	789	2439	2	19	0	3249
e ₅	0	1542	890	268	0	0	2700
e ₆	0	-17	359	0	0	33	336
Σ	1269	19786	11334	4210	2018	169	38782

Anul 1997

Datorii Creanțe	e ₁	e ₂	e ₃	e ₄	e ₅	e ₆	Σ
e ₁	0	5111	17410	63	0	178	22762
e ₂	19765	55925	7484	356	-304	435	83661
e ₃	762	3263	3315	11107	12244	-109	30582
e ₄	0	9971	769	9	-21.0	0	10728
e ₅	0	23403	-1457	6423	0	0	28369
e ₆	475	552	108	0	0	0	1135
Σ	21002	98225	27629	17958	11919	504	177237

**Matricea interacțiunilor dedusă din tabelul
operațiunilor financiare
Diferențe (structura anului 1997 –
structura anului 1994) - % -**

	e ₁	e ₂	e ₃	e ₄	e ₅	e ₆	Σ(e _k)	Σ e _k
e ₁	0,00	2,88	1,56	0,04	0,00	0,06	4,54	4,54
e ₂	8,17	-4,65	-1,20	0,15	-0,43	-0,06	1,98	14,66
e ₃	0,14	-7,00	-4,16	-3,84	2,01	-0,15	-13,00	17,30
e ₄	0,00	3,59	-5,85	0,00	-0,06	0,00	-2,32	9,51
e ₅	0,00	9,23	-3,12	2,93	0,00	0,00	9,04	15,28
e ₆	0,27	0,36	-0,86	0,00	0,00	0,00	-0,24	1,49
Σ(e _j)	8,58	4,41	-13,63	-0,72	1,52	-0,15	0,00	62,78
Σ e _j	8,58	27,71	16,76	6,96	2,50	0,27		

Anexa nr. 12

Analiza matricei duale

Anul 1994

Datorii \ Creanțe	e1	e2	e3	e4	e5	e6	Σ	Lvc
e ₁	0	0	3204	0	0	16	3220	3204,04
e ₂	1156	14043	2103	20	100	119	17541	14247,43
e ₃	113	3429	2339	3920	1899	34	11734	6017,93
e ₄	0	789	2439	2	19	0	3249	2563,51
e ₅	0	1542	890	268	0	0	2700	1800,47
e ₆	0	-17	359	0	0	0	342	359,40
Σ	1269	19786	11334	4210	2018	169	38786	23310,53
Lvc	1161,51	14559,0	5198,93	3929,20	1901,73	124,79	21764,76	

Anul 1997

Datorii \ Creanțe	e1	e2	e3	e4	e5	e6	Σ	Lvc
e ₁	0	5111	17410	63	0	178	22762	18145,69
e ₂	19765	55925	7484	356	-304	435	83661	59788,62
e ₃	762	3263	3315	11107	12244	-109	30582	17190,40
e ₄	0	9971	769	9	-21	0	10728	10000,64
e ₅	0	23403	-1457	6423	0	0	28369	24312,10
e ₆	475	552	108	0	0	0	1135	736,20
Σ	21002	98225	27629	17958	11919	504	177237	106383,28
Lvc	19785,39	61739,79	19308,90	12835,54	12247,79	482,48	96817,91	

Analiza matricei duale

Structura anului 1994 - % -

Datorii \ Creanțe	e1	e2	e3	e4	e5	e6	Σ
e ₁	0,00	0,00	8,26	0,00	0,00	0,04	8,30
e ₂	2,98	36,21	5,42	0,05	0,26	0,31	45,23
e ₃	0,29	8,84	6,03	10,11	4,90	0,09	30,25
e ₄	0,00	2,03	6,29	0,01	0,05	0,00	8,38
e ₅	0,00	3,98	2,29	0,69	0,00	0,00	6,96
e ₆	0,00	-0,04	0,93	0,00	0,00	0,00	0,88
Σ	3,27	51,01	29,22	10,85	5,20	0,44	100,00

Structura anului 1994 - % -

Datorii Creanțe	e1	e2	e3	e4	e5	e6	Σ
e ₁	0,00	2,88	9,82	0,04	0,00	0,10	12,84
e ₂	11,15	31,55	4,22	0,20	-0,17	0,25	47,20
e ₃	0,43	1,84	1,87	6,27	6,91	-0,06	17,25
e ₄	0,00	5,63	0,43	0,01	-0,01	0,00	6,05
e ₅	0,00	13,20	-0,82	3,62	0,00	0,00	16,01
e ₆	0,27	0,31	0,06	0,00	0,00	0,00	0,64
Σ	11,85	55,42	15,59	10,13	6,72	0,28	100,00

Analiza matricei duale**Dinamica**

Datorii Creanțe	e1	e2	e3	e4	e5	e6	Σ
e ₁	0	0	5,43	0	0	11,13	7,07
e ₂	17,10	3,98	3,56	17,80	-3,04	3,66	4,77
e ₃	6,74	0,95	1,42	2,83	6,45	-3,21	2,61
e ₄	0	12,64	0,32	4,50	-1,11	0	3,30
e ₅	0	15,18	-1,64	23,97	0	0	10,51
e ₆	0	-32,47	0,30	0	0	0	3,32
Σ	16,55	4,96	2,44	4,27	5,91	2,98	4,57

2. CONCEPTUL DE REȚEA MONETARĂ, ELEMENTE CONSTITUTIVE ȘI CONFIGURAȚIA ACESTEIA

2.1. Rețeaua socioeconomică

Fenomenologia constructelor umane evidențiază faptul că omul, precum păianjenul, își generează o pânză, o țesătură a propriilor produse, în care se prinde implacabil, de care depinde inexorabil și care îl va devora irefutabil. Între om și produsele sale (un alt om) se află neantul.

Pânza aceasta generată de către om are câteva caracteristici, și anume:

- a) *spațialitatea (S)*, adică generarea sa "în jurul omului", cuprinzându-l ca o sferă mereu în expansiune, interpunându-se total între om și natură, între om și spiritul liber al acestuia. Spațialitatea conferă acestei pânze deschideri spre multipolaritate și totodată îi induce potențialități pentru concentrare, pânza fiind generată după chipul și asemănarea omului;
- b) *multidimensionalitatea (M)*, adică multitudinea de feluri (soiuri) de produse umane, diferențiate criterial, cuprinse în această pânză, de la interese și instituții la bunuri (economice) și comportamente. Această multidimensionalitate conferă pânzei eterogenitate și substituibilitate, adesea înșelătoare pentru supraviețuire și capcane pentru înstăpânire;
- c) *temporalitatea (T)*, adică modificarea evolutivă a pânzei în timp, a produselor care constituie miriadele de noduri ale pânzei, temporalitatea conferind atât extensiune, cât și intensiune pânzei;
- d) *relaționalitatea (R)*, adică existența unei diversități de relații între produse, între oameni generatori și consumatori, furnizori sau beneficiari ai acestor produse, relaționalitate concretizată în interdependențe de naturi diferite, de la cauzalitate la tranzitivitate, îmbrăcând adesea forma unor fluxuri univoce, biunivoce sau multivoce. Relaționalitatea conferă pânzei consistență și coerență (evident, adesea nonrațională, în specific uman). Raționalitatea este prezentă în relaționalitate, această raționalitate fiind inițial generată de om odată cu produsul, însă ea se desprinde de raționalitatea specific umană, nonspiritualizată, căpătând trăsături adesea "antiraționale" în termeni umani, și în acest sens coerența relaționalității, coerența mediului creat artificial, se manifestă adesea ca potrivnică omului, umanității;
- e) *descentralitatea (D)*, adică idempotența produselor și relațiilor care formează pânza, acestea fiind totdeauna ale omului, omul însuși, indiferent de formele pe care le îmbracă. Ele sunt, cum am spus, după chipul și asemănarea omului (altă Mărie sub aceeași pălărie, sau altfel spus nimic nu e nou sub Soare). Descentralitatea conferă pânzei libertate și arbitra-

riu, haos și incertitudine. Omul, capturat în propria pânză, încercând prin ordonare, organizare, sistemicitate etc., să-și “structureze” pânza conform dorințelor, motivațiilor, intereselor conjuncturale (care ele însele formează o componentă a pânzei), structurare care se dovedește în final generatoare de “perturbații”, adesea majore în ansamblul pânzei. Pânza nu poate fi “guvernată”, însăși guvernanta fiind un produs, o multitudine de produse ale pânzei, generate de către om;

- f) *rezonabilitatea** (*Z*), adică proprietatea pânzei de a se afla într-o rezonanță cvasigeneralizată, manifestă la nivelul produselor, transmisă prin relații, și indecidabil, transferată mediului natural, de ce nu astral, care reacționează în diverse moduri, în funcție de sensul cuantelor de rezonanță (în termeni umani, pozitivă sau negativă). Trebuie subliniat că “limbajul” rezonanței în natură nu se regăsește în termeni umani, atașați ideilor și faptelor valorizante ale omului, limbajul naturii, deci și al rezonanței acesteia, fiind unul singur: tăcerea semiotică;
- g) *entropitatea* (*E*)** , adică capacitatea pânzei de a-și devora generatorul, de a se autodistruge, această caracteristică fiind o rezultantă a celorlalte șase. Entropitatea este, pe de o parte, o derivată a rațiunii umane centrată pe simțuri și înstrăinată de spiritualitatea noetică a întregului naturii, iar pe de altă parte este însoțitoare a devenirii (evoluției, dinamicii) raționalității pânzei, detașată de om, de raționalitatea acestuia, capturată în relaționalitatea artificială a produselor generate de către om.

Acest hexagon concentric (septagon orientat) al caracteristicilor pânzei, generate de activitățile omului, conferă acesteia caracterul de rețea, de *rețea socioeconomică*, specifică devenirii umane centrată pe simțuri și rațiune, rețea formată din produse și relații între acestea.

Rețeaua socioeconomică reprezintă un ansamblu maximal al mediului artificial generat de către om, ansamblu în cadrul căruia se regăsesc subansamble (câmpuri) interdependente de rețele, septagonul caracteristicilor fiind diferențiat, concretizat și valorificat.

Unul din câmpurile definitorii ale supraviețuirii și stăpânirii mediului este câmpul economic, al bunurilor economice, puternic intersectat de câmpul monetar.

Câmpul monetar reprezintă expresia nominală a realității obiectuale produsă și apropiată de către om prin activitățile acestuia, orientate spre supraviețuire și artificializare a existenței prin stăpânirea mediului.

* Această expresie are semnificație analogică.

** Barbarism lingvistic, această expresie are semnificație analogică.

2.2. Rețeaua primală a câmpului monetar

Realitatea obiectuală, proprie existenței umane, divizată și diversificată în infinite bunuri economice, *este evaluată, transferată (schimbată) și acumulată* de către oameni în cadrul procesualității transformativă susținută prin activitățile acestora, orientate spre supraviețuire și stăpânire a mediului.

Bunurile economice reprezintă valori intrinseci, conținutul valoric al acestora depinzând de munca substanțializată și tehnologizată, de dorințele, motivațiile și preferințele oamenilor, dar și de raritatea bunurilor evidențiată prin confruntarea cererii și ofertei pentru asemenea bunuri.

Valorile intrinseci bunurilor economice sunt măsurate, dimensionate prin monedă, care reprezintă în acest sens un etalon, bunului atașându-i-se o *mărime nominală, prețul*, diversitatea bunurilor generând diversitatea prețurilor. În acest sens, prețul reprezintă moneda substanțializată, reificată, dar și valoarea intrinsecă "nominalizată", exprimată prin nivelul prețului.

Diversitatea de prețuri, de evaluări monetare ale bunurilor economice, se constituie într-o *rețea distinctă, primală a câmpului monetar*, în cadrul căreia bunurile sunt interdependente, codeterminate și dimensionate.

Această rețea complexă și complicată este configurată din perspectiva trebuințelor omului, în categorii de produse, interacționând relațional, prețurile fiind codeterminate monetar prin fluxuri centrate pe activități.

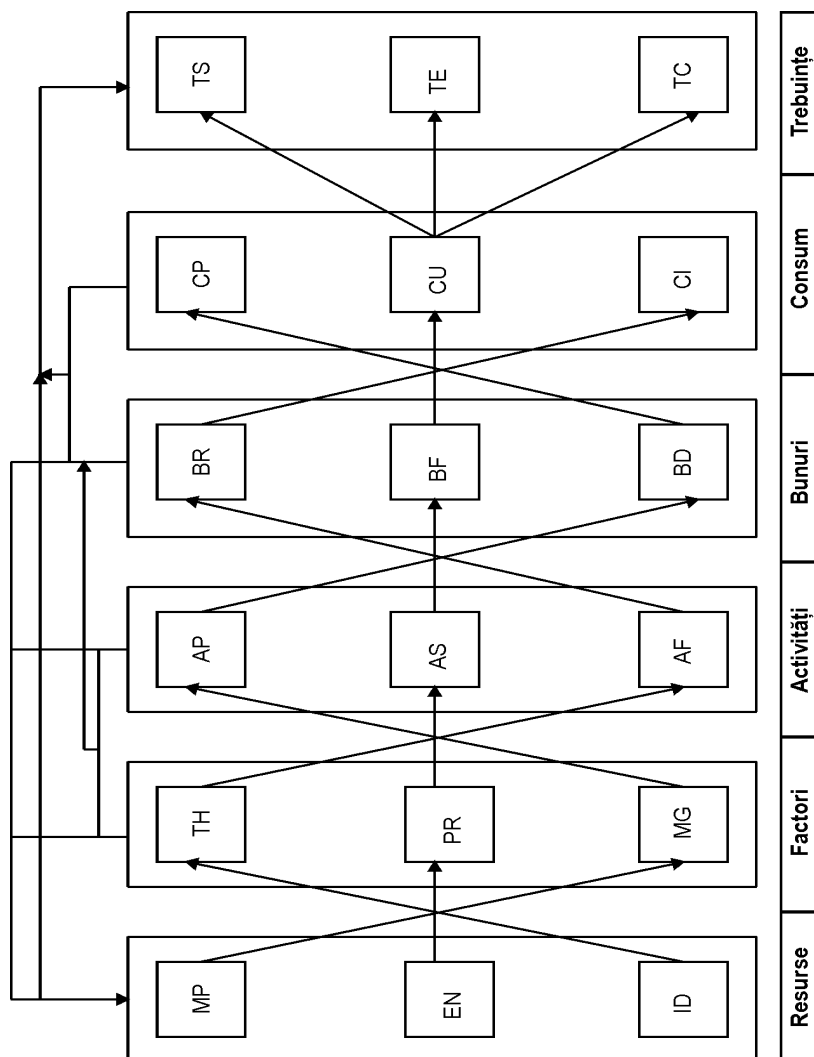
În abordarea rețelelor orientate, câmpul primal al prețurilor (moneda reificată) poate fi prezentat astfel (schema nr. 1).

Parcursul bunurilor economice, de la resurse la trebuințe este determinat de două categorii de produse, centrale de altfel rețelei, *activitățile și bunurile*, care conferă valoare intrinsecă tuturor produselor, în cadrul activităților detașându-se activitățile financiare (cuprinzând și componenta publică, statală a acestora), care furnizează monedă și asigură etalonarea, adică potențialul evaluativ.

Evident, rețeaua prezentată vizează numai perspectiva evaluativă a monedei, și în acest sens, prețurile sunt "determinate" prin conjuncția factorilor cu activitățile, sunt "stabilite" din confruntarea bunurilor cu consumul și sunt "generate" de disponibilitățile resurselor, ale căror prețuri sunt influențate de "capacitățile" factorilor, activităților și potențialitățile bunurilor.

Schema nr. 1

Rețeaua primală a câmpului monetar

Semnificația simbolurilor este următoarea:

MP = materii prime

EG = energie

ID = idei

TH = tehnologii

PR = personal, muncă

MG = management, organizare

BR = bunuri reluate în activități

BF = bunuri finale

BD = bunuri pentru dezvoltare

CP = consum în activități

CU = consum uman

CI = consum investițional

AP = activități productive	TS = trebuințe de subzistență
AS = activități de schimb	TE = trebuințe de existență
AF = activități financiare	TC = trebuințe culturale (de epatență)

Rețeaua primală se configurează, din perspectiva monetară, în jurul activităților financiare, adică a monedei care măsoară, bunurile astfel prețuite înscriindu-se pe circuite ale schimbului, transferului, conferind în acest sens relevanță financiară monedei, care se plasează pe fluxuri financiare de natură diferită.

Moneda transformă, generic vorbind, bunurile în mărfuri, care circulă economic pe trasee mai scurte sau mai lungi.

Dacă valoarea bunului este "evaluată" trifactorial, prețul bunului, ca monedă substanzializată, este stabilit unifactorial, prin confruntarea cererii și ofertei, indiferent de codeterminările integrative.

2.3. Rețeaua financiar-monetară

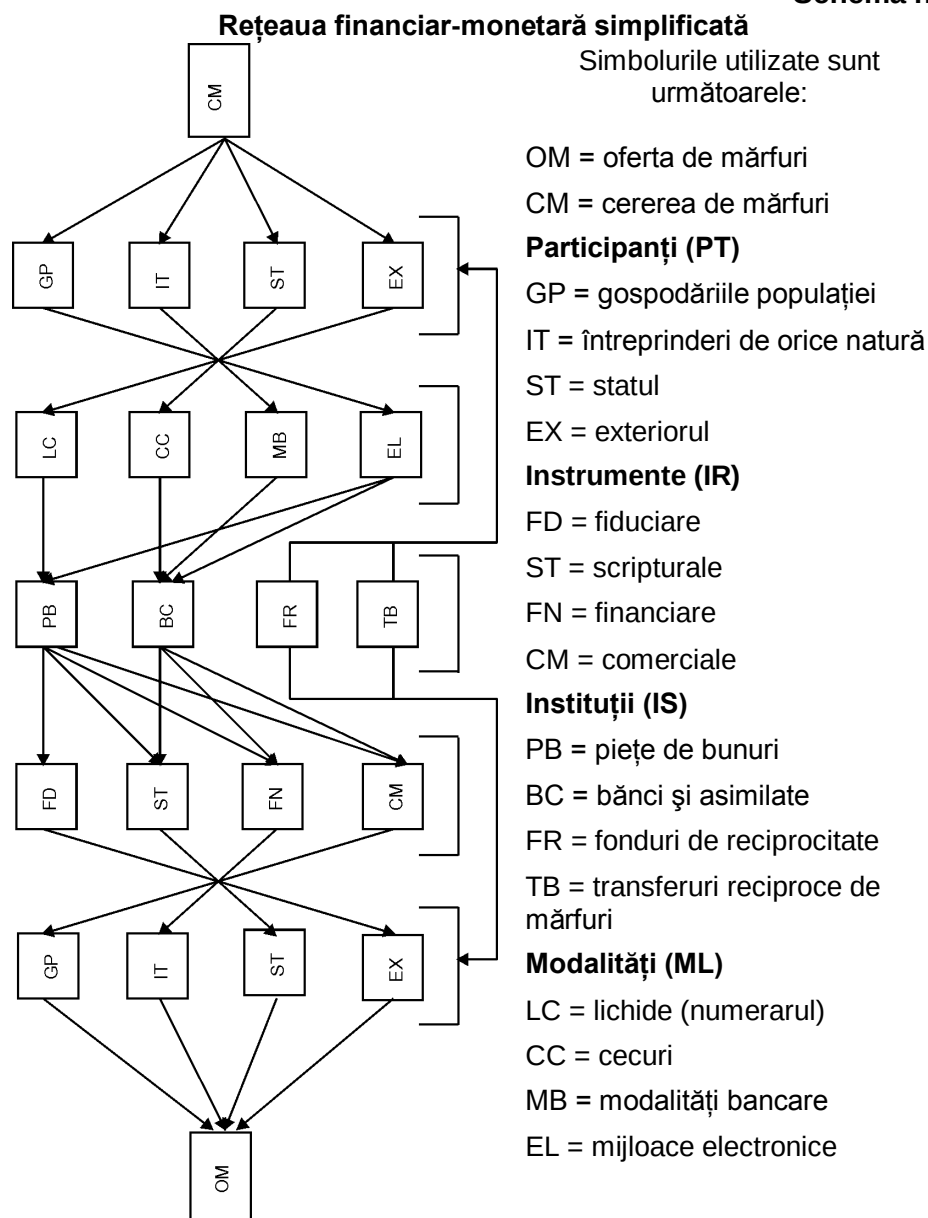
Între oferta de mărfuri (bunuri economice supuse schimbului) și cererea de mărfuri, moneda parcurge fluxuri și circuite foarte diverse, moneda însăși creându-și "substituenți", reprezentanți financiari, în acest sens, moneda, ca mijloc de schimb al plăților și încasărilor regăsindu-se "umilă", dar măreață, într-un ansamblu de substituenți, de ipostaze financiare, altfel spus, de active financiare. Aceste active financiare se instrumentalizează și se obiectivizează în modalități și tehnici de încasări și plăți, în instituții de realizare a acestora, în spații de confruntare, directă și indirectă, a cererii și ofertei, în centre de administrare și reglare, toate acestea formând o rețea specifică, rețeaua financiară și monetară, a cărei misiune rezidă în "reglarea" prețurilor, a monedei substanzializate.

Caracteristicile rețelei, septagonul orientat, se regăsesc foarte evident în această rețea, rezonabilitatea și entropitatea relevând fiabilitatea rețelei, iar descentralitatea concretizându-se în perturbații, dezordini și incapacități în rețea.

Moneda ca mijloc de plată își pierde din capacitatea de a etalona, de a măsura prețurile, sustrăgându-se etalonului, adesea etalonându-l printr-un comparativism vicios, numit putere de cumpărare.

Rețeaua financiară și monetară poate fi prezentată, simplificat, precum în schema nr. 2.

Schema nr. 2

Schema delimitează simplificat cele patru componente funcționale ale rețelei financiare și monetare, în cadrul acestora distingându-se:

Participanți (PT)

1-gospodăriile populației (GP)

2-exteriorul (EX)

3-alți participanți (AP)

Instrumente (IR)

1-fiduciare (FD)

2-financiare (FN)

3-comerciale (CM)

Instituții (IS)

1-piața bunurilor (PB)

2-bănci (BC)

3-alte instituții (AI)

Modalități (ML)

1-lichide (LC)

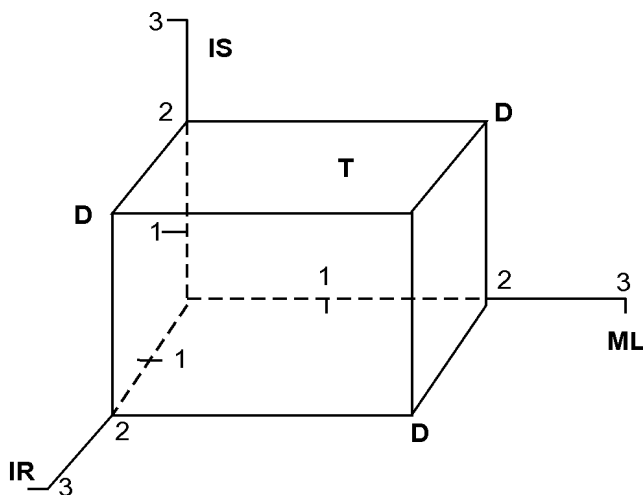
2-bancare (MB)

3-electronice (EL)

Chiar dacă structurarea ternară a componentelor (produselor) rețelei este incompletă și insuficient justificată, aceasta permite delimitarea relațiilor, a fluxurilor de monedă orientate de la cerere către ofertă, reflexie nominală a fluxurilor de mărfuri și evident, cuante de monedă corespunzătoare prețurilor mărfurilor.

2.4. Indicatorii rețelelor

Poziționarea cuantelor de monedă și a fluxurilor integratoare la intersecția celor trei componente ale rețelei și agregarea acestora pe anumite componente (instrumente, instituții și modalități) sau combinații de componente, în funcție de cererea și oferta generate de participanți se poate prezenta într-un câmp monetar tridimensional, combinațiile realizându-se dual între cele trei componente sau ternar între toate cele trei componente ale câmpului monetar.

Elementele 1,2,3 ale fiecăreia din cele trei componente IS, IR, ML sunt dispuse pe câte o axă din câmpul monetar tridimensional.

În exemplul dat, elementele "2" ale fiecărei componente se intersectează dual (D) pe fiecare din cele trei plane și se intersectează ternar (T) în spațiu, evidențiind utilizarea diferențiată și diversificată a elementelor, componentelor.

Algebric, combinația elementelor celor patru componente (inclusiv participanți) se exprimă astfel.

Notând cu i elementele participanților (PT_i), cu j elementele instrumentelor (IR_j), cu k elementele instituțiilor (IS_k) și cu l elementele modalităților (ML_l), se pot scrie următoarele relații:

$$CTS = \sum_{i=1}^3 PT_i \sum_{j=1}^3 IR_j \sum_{k=1}^3 IS_k \sum_{l=1}^3 ML_l$$

unde CTS = câmpul monetar total generat de schimbul mărfurilor.

Evident, unele elemente sunt irelevante monetar, altele sunt nespecifice câmpului monetar.

Acest mod de calcul algebric, care presupune o combinație maximală ternară de 81 de posibilități, permite determinarea unor indicatori relevanți privind subcâmpuri duale și ternare ale câmpului total.

$$CS_i = PT_i \sum_{j=1}^3 IR_j \sum_{k=1}^3 IS_k \sum_{l=1}^3 ML_l$$

unde CS_i = câmpul monetar al participantului i (1, 2, 3)

$$IV_i = \frac{CS_i}{CTS}$$

unde IV_i = indicatorii de relevanță ai participantului "i", în număr de trei.

În același mod se determină IV_j , IV_k , IV_l , numărul indicatorilor ternari fiind 12.

În continuare pot fi determinați indicatorii duali, care evidențiază relevanța a două elemente distincte din două componente, în funcție de celelalte două componente.

$$CS_{ij} = PT_i \cdot IR_j \cdot \sum_{k=1}^3 IS_k \sum_{l=1}^3 ML_l$$

unde CS_{ij} = câmpul monetar al participantului "i" utilizând instrumentul "j"

$$IV_{ij} = \frac{CS_{ij}}{CTS}$$

unde IV_{ij} = indicatorul de relevanță al participantului "i" și instrumentului "j"

Pot fi determinați și indicatorii de relevanță între câmpurile ternare și cele duale, astfel:

$$IV_{ij}^i = \frac{CS_{ij}}{CS_i}$$

unde IV_{ij}^i = indicatorul de relevanță al câmpului CS_{ij} pe câmpul CS_i

Similar se determină indicatorii duali CS_{ik} , CS_{il} , CS_{kl} etc., toți indicatorii duali fiind în număr de 66.

În final, pot fi determinați indicatorii nodali, care evidențiază relevanța a trei elemente distincte din trei componente în funcție de o componentă.

$$CS_{ijk} = PT_i * IR_j * IS_k * \sum_{l=1}^3 ML_l$$

unde CS_{ijk} = câmpul monetar nodal i, j, k

$$IV_{ijk} = \frac{CS_{ijk}}{CTS}$$

unde IV_{ijk} = indicatorul de relevanță al câmpului CS_{ijk}

În mod similar se determină și ceilalți indicatori de relevanță nodali, în număr de 220.

$$C_{12}^3 = \frac{12!}{3!(12-3)!} = \frac{12*11*10}{2*3} = 220$$

Numărul de indicatori reflectă complexitatea rețelei, a fluxurilor și circuitelor financiare; cu cât numărul de elemente ale componentelor se mărește, cu atât rețeaua, adică relațiile, devine mai complicată, multiplicându-se instrumentele, modalitățile, instituțiile, participanții.

Evident, punctualizând fiecare element, rețeaua devine indefinibilă, simplificarea acesteia realizându-se prin agregări.

2.5. Rețeaua fluxurilor de monedă

Bunurile economice care circulă sub forma mărfurilor sunt bunuri prezente, actuale, acestea acoperind trebuințele manifeste ale omului, participanților.

În societate, economie, trebuințele se manifestă și în viitor, prin bunuri de viitor, care sunt fie de consum îndelungat, fie de consum amânat, fie de consum decalat (de exemplu, educația copiilor sau protejarea sănătății la bătrânețe). În acest sens, omul va avea nevoie de monedă, de monedă suplimentară în viitor, atât ca rezervă, ca cerere consolidată sau pentru speculație, economisind monedă și creându-și o capacitate suplimentară de finanțare.

Totodată, simultan omul (grup de participanți) va manifesta o nevoie suplimentară de monedă pentru a-și satisface consumurile de imobilizări (bunuri pe termen lung), consumurile amânate sau cele decalate, dar și pentru a-și satisface nevoi prezente de speculație, având o nevoie de finanțare.

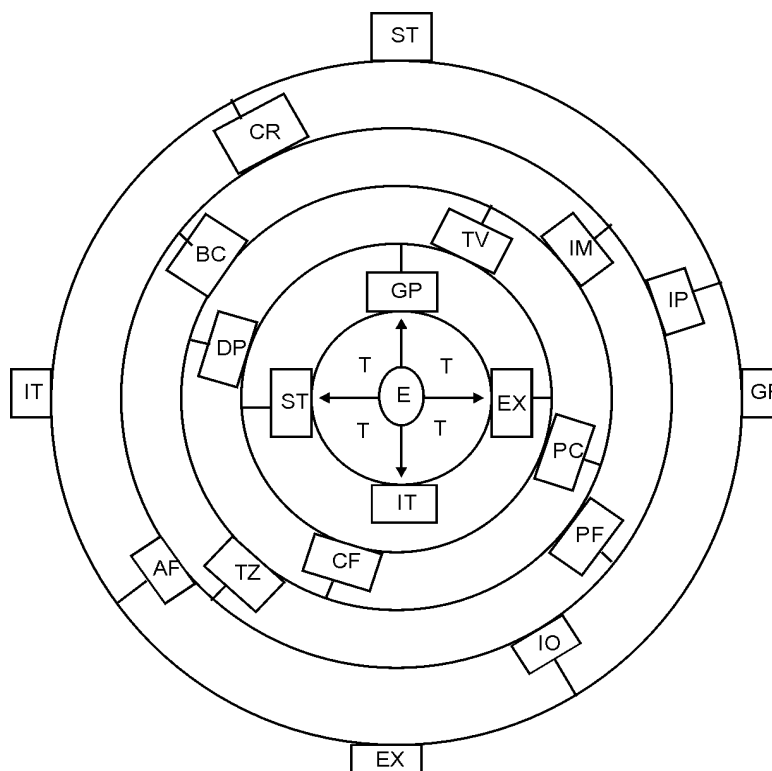
Dacă primul grup de participanți va economisi, cel de-al doilea va investi, dacă primul va pasiviza moneda, cel de-al doilea o va activa, economisirea fiind o ofertă de monedă inactivă, pasivă, iar investiția (de orice natură) fiind o cerere pentru a activa moneda.

Între economisire și investire se creează o pânză de relații, o rețea de fluxuri de monedă, produsele acestora fiind de natura instrumentelor, modalităților și instituțiilor, însă conținutul lor fiind diferit.

Această rețea este prezentată în schema nr. 3.

Schema nr. 3

Rețeaua fluxurilor de monedă

Simbolurile utilizate sunt: E = economisire; I = investiție

Simbolurile utilizate în rețeaua monetară a acumulării (RMA) sunt:

Participanți (PT)

GP = gospodăriile populației
IT = întreprinderi de orice natură
ST = statul
EX = exteriorul

Instituții (IS)

BC = bănci
IM = instituții de mobilizare
PF = piețe financiare
TZ = trezoreria

Instrumente (IR)

DP = depozite

TV = titluri de creanță

PC = participații

CF = capacitate de finanțare

Modalități (ML)

CR = credite

IO = împrumuturi obligatare

IP = investiții proprietare

AF = autofinanțare

Rețeaua monetară a acumulării este schematizată prin cinci cercuri concentrice, pe primul cerc fiind plasați ofertanții de lichidități, cei care economisesc, iar pe cel de al cincilea sunt plasați beneficiarii de lichidități, adică investitorii, cercurile interioare reprezentând instrumentele (cercul 2), instituțiile (cercul 3) și modalitățile (cercul 4). Sensul fluxurilor monetare este dinspre economisire (cercul 1) spre investire (cercul 5), recuperarea investițiilor ofertanților realizându-se în sensul invers, ciclul economisire-investiție comportând riscuri, costuri și câștiguri.

Schema simplifică rețeaua complexă care implică o diversitate diferențiată de participanți (ofertanți și beneficiari), instrumente, instituții și modalități, rețea care formează o țesătură, o pânză foarte sensibilă la factori perturbatori, de orice natură, caracteristicile rețelei, îndeosebi rezonabilitatea, manifestându-se continuu, punând în pericol țesătura de relații, de fluxuri, dar și de produse.

În sensul fluxurilor se pot delimita patru categorii de *conectări* ale rețelei monetare a acumulării:

1. ofertanții se conectează la instrumentele monetare de economisire, conectare realizată pe cercul 2 care asigură difuziunea ofertei pe instrumentele existente;
2. instrumentele se conectează la instituțiile financiare care operează aceste instrumente, conectare realizată pe cercul 3, unde se asigură diversitatea de conectări între instrumente și instituții;
3. instituțiile își conectează modalitățile de investire, de activizare a monedei, conectare realizată pe cercul 4, asigurându-se o subrețea complexă, intercondiționată și codeterminată de instituții-modalități-instrumente;
4. modalitățile se conectează la beneficiarii de lichidități, realizându-se conectarea globală între ofertanți și beneficiari, între economisire și investire, printr-o rețea complexă de produse, fluxuri și circuite financiare.

Forțând generalizarea și simplificarea considerăm că fiecărui nivel de conectare îi corespund patru tipuri de conectări, specifice fiecărei categorii de elemente ale componentelor rețelei.

În acest sens avem:

NO_{or} = conectări ale ofertanților la instrumente;

NR_{is} = conectări ale instrumentelor la instituții;

NS_{sm} = conectări ale instituțiilor la modalități;

N_{mb} = conectări ale modalităților la investitori (beneficiari).

Cele 20 de elemente ale rețelei acumulării realizează un număr de 1024 conectări cuaternare, care asigură transferul lichidităților de la ofertanți la beneficiari, conectări notate cu litera N, având o structură ierarhică de conectări, prezentată mai jos:

N_{or} = conectări între ofertanți și instrumente = $4 \times 4 = 16$;

N_{ors} = conectări între ofertanți, instrumente și instituții = $16 \times 4 = 64$;

N_{orsm} = conectări între ofertanți, instrumente, instituții și modalități = $64 \times 4 = 256$;

N_{orsmb} = conectări între ofertanți, instrumente, instituții, modalități și beneficiari = $256 \times 4 = 1024$;

Pe ansamblul conectărilor (nodale, duale, ternare și cuaternare), se înregistrează un număr de 1360, dintre care unele sunt irelevante sau inexistente în mod concret, conectărilor cuaternare, în număr de 1024 asociindu-li-se diferențiat scadențe, riscuri, dobânzi și în acest fel, rețelei monetare a acumulărilor îi sunt asociate rețele ale riscurilor, rețele ale scadențelor, rețele ale dobânzilor.

Aprofundarea cercetărilor va oferi posibilitatea evidențierii punctelor de acumulare, a circuitelor magistrale, a integrărilor și a inflexiunilor rețelei, și totodată va permite construirea unui model care să simuleze cantitativ dinamica și structura fluxurilor și circuitelor monetare.

3. ABORDAREA ÎN REȚEA A ECONOMIEI SUBTERANE

3.1. Considerații generale

Economia cuprinde ansamblul de activități desfășurate de către oameni în scopul obținerii de bunuri (produse sau servicii) necesare asigurării existenței fizice și spirituale a acestora. Activitățile economice constituie o componentă a praxisului uman, înțeles ca totalitatea acțiunilor umane, indiferent de natura, conținutul, scopul și forma de realizare.

În evoluția istorică a comunităților umane *activitățile economice s-au diferențiat și specializat*, organizându-se în structuri distincte, ierarhic ordonate, în sisteme economice în cadrul cărora s-au constituit *subsisteme și entități economice* care realizează anumite activități economice, cooperând și colaborând pentru furnizarea bunurilor economice. Totodată, integrarea activităților economice specializate în procese complexe, în cadrul cărora se realizează trecerea bunurilor economice de la o stare calitativă la alta, de la o entitate la alta, a impus apariția, dezvoltarea și expansiunea *schimbului* între entitățile economice, și a mijlocului de evaluare și intermediere *a monedei ca instrument de schimb*, care a evoluat de la forma marfă la moneda electronică. Economia s-a instituit ca o *economie a schimbului*, având ca element central, ca placă turnantă, *piața*, schimb realizat prin monedă, economia devenind o *economie monetară*.

Componentă a praxisului uman, activitatea economică se intersectează, *într-o rețea a interdependențelor și codeterminărilor*, cu alte forme ale acțiunii umane, precum activitățile de cunoaștere, de cunoaștere științifică în particular, politice, militare, educaționale, religioase etc., neexistând activitate economică pură, ci activitate economică în cadrul socialului, în cadrul societății (înțeleasă ca ansamblu unitar, complex și integrat de relații între oameni determinate de activitățile desfășurate de către aceștia).

Societatea, ca produs al activității umane, s-a organizat treptat în comunități din ce în ce mai extinse, printr-un proces complex de unificare și diferențiere, forma actuală de organizare etnică, națiunea(comunitate teritorială, culturală, lingvistică etc.) suprapunându-se, de regulă, cu instituirea statului, ca formă de organizare politică, *statul-națiune* devenind sistemul societal, etnicopolitic, în care se desfășoară în mod organizat activitățile de producere a bunurilor economice.

Instituție politică, *statul exercită puterea asupra societății*, activitatea de guvernare (politica publică), *prin decizii care orientează și organizează*, afec-

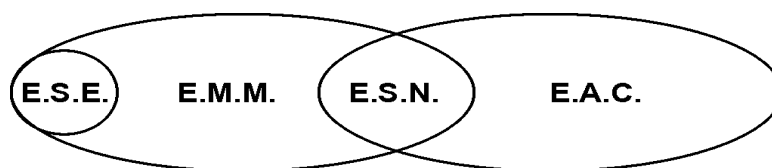
tând direct economia, activitățile economice, prin reglementările, măsurile și instrumentele promovate și determinând semnificativ comportamentele, atitudinile, motivațiile entităților economice, ale oamenilor.

3.2. Hexagonul triadic delimitativ: segmentarea economiei

Schimbul pe piețe a bunurilor economice, de orice natură, este determinat în mod esențial atât de nevoia pentru aceste bunuri din partea cumpărătorilor, cât mai ales, de posibilitatea obținerii de câștig de către vânzătorii, producătorii bunului.

- a) Bunurile economice, adică totalitatea produselor și serviciilor destinate consumului oamenilor, sunt în mare măsură supuse schimbului și deci evaluate monetar prin prețuri, o altă parte a acestora nefiind supuse schimbului, fiind destinate consumului producătorului lor sau transferate altor consumatori fără intermediere monetară.

O primă delimitare în cadrul economiei, a activităților economice componente, se poate face deci conform *destinației produselor și serviciilor și a modului de transfer*, delimitare prezentată mai jos:

Se pot stabili următoarele relații:

$$ETE = EMM + ENM = EMM + ESN + EAC$$

$$ESH = EMM + ESN$$

ESE exprimă relațiile comerciale, concretizate în reflexia monetară a schimburilor de produse și servicii cu exteriorul, considerându-se că toate schimburile externe sunt însoțite de contraparte monetară.

Producție totală efectivă (ETE), reprezentând cantitatea de produse și servicii obținute pe teritoriul național este ajustată, în perioada analizată, cu fluxul de produse și servicii antrenat în relațiile comerciale externe (exporturi și importuri) obținându-se producția totală disponibilă (ETD) în expresie valorică.

$$ETD = ETE - EXP + EMP$$

Dacă valoric diferența dintre ETE și ETD reprezintă deficitul sau excedentul contului comercial în expresie fizică, naturală, diferența rezidă din modificarea, adesea semnificativă, a structurii bunurilor economice aferente lui ETD comparativ cu structura lui ETE.

ESE exprimă tocmai această modificare structurală, valoric relația dintre cele două mărimi economice totale fiind însă:

*) Simbolurile utilizate în text sunt prezentate la sfârșitul studiului

ETE < ETD - deficitul comercial;

ETE > ETD - excedentul comercial;

ETE = ETD - echilibru comercial (situație improbabilă).

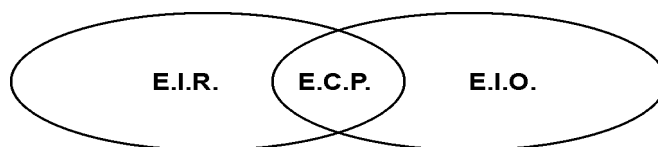
- b) Fiind o economie în cadrul națiunii-stat, relația între piețe și stat devine o relație determinativă în funcționarea economiei, statul intervenind diferențiat în economie, prin instrumente directe și indirecte, în scopul realizării unor obiective macroeconomice și extraeconomice, diferite adesea de obiectivele entităților economice, ale subiecților economici dar și imposibil de derivat din mecanismele piețelor.

Intervenția statului în economie impune necesitatea cunoașterii acesteia, a structurii și dimensiunilor variabilelor, a comportamentelor și funcționalităților, care să ofere informații cantitative și calitative utile însă nu numai statului, instituțiilor acestuia, ci și altor beneficiari interni și externi, inclusiv subiecților economici.

Cunoașterea concretă a economiei este realizată prin două instrumente fundamentale: statistica și contabilitatea națională, ambele dispunând de fundamente teoretico-metodologice adecvate înțelegerii și interpretării "realității economice", a constructului acesteia.

Cunoașterea, utilizând metode, tehnici, proceduri etc. recunoscute, asigurând agregarea variabilelor în mărimi și indicatori macroeconomici, dispunând de posibilități determinate de reflectare și surprindere a realității, oferă informații numai asupra unei părți, este adevărat semnificativă, a economiei totale, această *cunoaștere limitativă* fiind de fapt determinată de nevoile informaționale ale statului, care, delimitează astfel *economia ponderabilă (EPO)* în cadrul economiei totale. Despre partea neponderabilă a economiei informațiile sunt obținute conjunctural, distorsionat, prin extrapolare etc. completând aproximativ dimensiunile economiei cunoscute, în final existând un segment al economiei care rămâne necunoscut.

Această delimitare după *criteriul cunoașterii și tipului de cunoaștere* este prezentată mai jos:

Relațiile dintre componentele criteriile sunt următoarele:

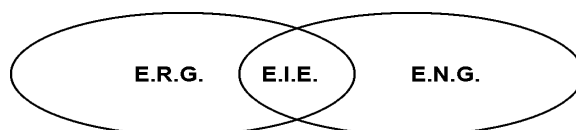
$$\text{ENR} = \text{ECP} + \text{EIO}; \quad \text{ETE} = \text{EIR} + \text{ENR}; \quad \text{EIO} = \text{ENR} - \text{EOC} - \text{EEC}$$

$$\text{ECP} = \text{EOC} + \text{EEC}; \quad \text{EPO} = \text{EIR} + \text{EEC};$$

ECP reprezintă un segment care este parte atât a economiei ponderabile, cât și a economiei imponderabile.

- c) Activitățile economice în perimetru național sunt reglementate de către autoritatea publică, de către stat, piețele funcționând conform normelor și regulilor stabilite prin acte de autoritate, libertatea economică fiind reglementată și reglată.

În acest sens, *după modul de raportare la reglementările naționale*, activitățile economice se delimitează conform schemei de mai jos:

ERG – reprezintă economia reglementată de către autoritatea publică, atât prin permisiune cât și prin interdicție;

EIE - cuprinde activități economice interzise prin lege (ERI) sau activități economice care încalcă normele legale (EIN).

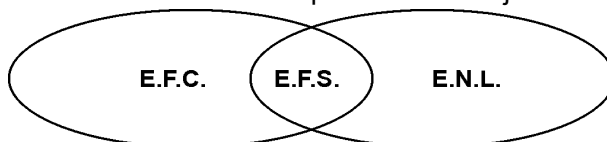
În acest sens, relațiile conform criteriului utilizat sunt următoarele:

$$\text{ERG} = \text{ERP} + \text{ERI};$$

$$\text{ERP} = \text{ERN} + \text{EIN};$$

$$\text{ETE} = \text{ERG} + \text{ENG}$$

- d) Delimitarea activităților economice se poate face și după *criteriul fiscalității*, adică al relațiilor financiare unilaterale ale statului cu subiecții economici. Schema delimitativă este prezentată mai jos:

$$\text{EFL} = \text{EFC} + \text{EFS}$$

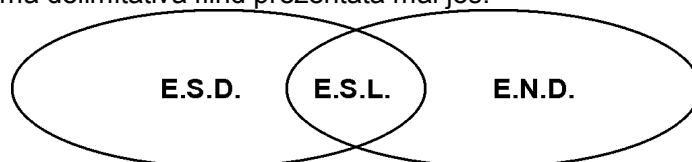
EFL = cuprinde activitățile economiei plătitoare de impozite conform normelor legale;

ENL = cuprinde activitățile economice care nu sunt supuse normelor fiscale;

EFS = care cuprinde activitățile supuse sau circumscrise normelor fiscale, însă care-și achită parțial sau nu-și achită de loc obligațiile fiscale. Sfera de cuprindere a acestei economii depinde de factori precum claritatea legislației fiscale, oportunitatea impunerii, presiunea fiscală etc.

- e) *Criteriul muncii* oferă posibilitatea unei delimitări de mare relevanță în dimensionarea economiei totale, având în vedere că, în ultimă instanță, orice activitate economică producătoare de bunuri presupune muncă umană, oameni, care prin efortul fizic, practic și spiritual asigură obținerea acestor bunuri. Munca este generatoare de venituri și în acest sens

criteriul muncii se intersectează în bună parte cu *criteriul veniturilor*, schema delimitativă fiind prezentată mai jos:

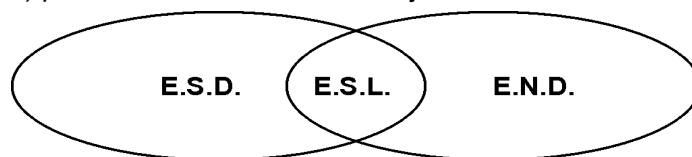
$$ESD - ESL = EDL$$

ESD = cuprinde activități economice desfășurate în entități economice organizate (agenți economici), care sunt supuse declarării la autoritatea publică;

END = cuprinde economia complementară desfășurată fie în forme neînstitute juridic, fie în modalități circumscrise voluntariatului mutual;

ESL = cuprinde activități economice în care munca și veniturile generate sunt ascunse total sau parțial din motive diverse (fiscale, reglementative, financiare etc.), aceste activități trebuind să fie declarate autorității publice.

- f) *Criteriul financiar*, al corelării fluxurilor de produse și servicii cu fluxurile de încasări și plăți, realizează delimitarea economiei monetare (vezi criteriul a) prezentată în schema de mai jos:

EIP = reprezintă acea componentă a economiei monetare, în cadrul căreia fluxurile reale sunt acoperite imediat cu fluxuri monetare, fie prin monedă fiduciară, fie prin monedă scripturală;

EDR = reprezintă componenta economiei monetare, în cadrul căreia fluxurile monetare prezintă un decalaj convenit între părți (reflexie a reglementărilor contractuale), strângerea obligațiilor financiare realizându-se prin conturile bancare;

ENI = reprezintă componenta economiei monetare, inactivă, fluxurile monetare fiind "înghețate", generând o cascadă de datorii și creanțe între subiecții economici, datorită, fie proastei gestiuni a agenților economici, fie factorilor parazitari din economie, insuficienței și inadecvării instrumentelor și modalităților de plată, politici economice și monetare promovate.

3.3. Sursele economiei subterane

Hexagonul triadic delimitativ prezentat mai sus oferă posibilitatea analizei, studierii economiei ca întreg din perspective diverse, toate contribuind însă la iluminarea părților ascunse, umbrite ale economiei.

Aceste penumbre, ascunzișuri ale economiei creează un hiatus între stat și piață, din motive diverse ele sustrăgându-se relației cu statul, putând constitui un segment al economiei totale numit *economia subterană (EST)*.

Această iluminare se circumscrie relației dintre stat și piață, dintre autoritatea publică și cea economică, ceea ce este ascuns, umbrit neconstituind, adesea, un rău în sine, ci un rău pentru cineva. Și în cazul economiei naționale, în care piețele sunt reglementate și supravegheate de către autoritatea publică, în care statul are interese economice explicite și implicite, declarate și nedeclarate, de cele mai multe ori politice, și totdeauna financiare, răul provocat de părțile ascunse ale economiei perturbă, evident, interesele statului (declarate și de multe ori nedeclarate), stat care reprezintă în vremurile noastre o instituție marcată puternic de temporalitate, de fantasme și prejudecăți, o instituție evident în disoluție și reconstrucție. Mai mult, statul este compus din oameni, din oameni politici în primul rând, din politicieni mai mult sau mai puțin dotați cu moralitate politică(!) și cu responsabilitate socială(!).

În acest context relația stat- piață, poate genera și generează cuante diferite de economie ascunsă, în funcție de natura, conținutul și formele relației stat - piață.

Pentru o înțelegere mai adecvată a acestei relații și în scopul operaționalizării unor posibile măsurări a acestor cantități și a unor interpretări alternative, voi încerca să detaliez și să aprofundez analiza în cadrul hexagonului triadic.

Economia de schimb nemonetară (ESN) este simultan o componentă a lui EMM și a lui ENM, cuprinzând transfer de produse și servicii fără contrapartea monetară. Se poate scrie relația:

$$EAC = ENM - ESN$$

Economia nemonetară, prin componenta sa economia autoconsumului, constituie un complementarism funcțional necesar economiei naționale și în sensul acesta, ocolind piața, se detașează de relația stat - piață. Totuși, ca o componentă a economiei totale, ea se integrează relației autoritate - economie, dimensiunile sale depinzând atât de autoconsum, cât și de economia schimbului nemonetar, care poate adesea să absoarbă părți ale economiei monetare, ascunzându-le sau "umbrindu-le" volumul sau valoarea (prin prețurile determinate prin mecanisme de etalonare monetară, mascând o confruntare a cererii și ofertei, transferând-o din câmpul real în câmpul ideal, al rațiunii valorice).

Putem în acest sens scrie relația:

$$ESN = EMA + EMO,$$

unde:

EMA = schimburi nemonetare normale, statul considerând benefică integrarea în economie a relațiilor de gratuitate pecuniară;

EMO = schimbul de produse și servicii inclus în economia monetară, însă ocultând, din motivații diferite ale agenților economici, fluxurile de monedă înregistrabile.

Această componentă diminuează dimensiunile economiei monetare, constituind, din perspectiva statului și a piețelor reglementate o parte ascunsă a economiei (regăsită, sub alte forme și în cadrul celorlalte elemente ale hexagonului triadic).

$$\text{EMO} = \text{ETE} - \text{EAC} - \text{EMA} - \text{EMM}$$

Economia cunoscută parțial (ECP) face parte, prin anumite elemente atât din EPO, cât și din ENR în acest sens, cunoașterea de către autorități publice prin instrumentele statistice și contabile a lui ECP, este nesistematică, aproximativă, indirectă, utilizând instrumente de evaluare sau de extrapolare. În cadrul ei se disting trei componente:

- economia formală, îndeosebi monetară, obturată cognitiv de către subiecții economici, acoperind parțial această componentă (EOC), evaluată prin metode indirecte, parțiale, însă evidențiable oficial în diverse documente statistice și contabile;
- economia autoconsumului, evaluată parțial prin procedee statistice indirecte, deductive, pe baza elementelor cunoscute de venituri, cheltuieli, producții etc. (EEC).
- economia înregistrată, însă neraportată (ENP).

$$\text{ECP} = \text{EOC} + \text{EEC} + \text{ENP};$$

$$\text{EEC} = \text{EAC} - \text{EAN}$$

Se poate afirma că într-o economie de piață consolidată statul, autoritatea publică se inserează ca instanța reglementativă, delimitând cele două sfere ale activității economice, economie reglementată (ERG) și economie nereglementată (ENG) din punct de vedere economic, sau din alte perspective, însă cu consecințe economice. În cadrul economiei reglementate se disting două segmente: economie reglementată pozitiv ale căror activități sunt permise (ERP) și economie reglementată negativ, ale căror activități sunt interzise (ERI).

Relația dintre stat și economie se evidențiază activ în cadrul transferului obligatoriu, unilateral de fonduri de la subiecții economici către stat în procesul fiscalizării (componentă a procesului bugetar al statului).

Între cele două componente - economia fiscalizată și economia nefiscalizată - se evidențiază un segment al economiei totale efective, economia sus-trasă fiscal (EFS), care cuprinde următoarele componente:

EFF = economia fraudată fiscal, care cuprinde activități supuse normelor fiscale însă nefiscalizate datorită evitării totale de către subiecții eco-

nomici ai impactului fiscal, din diverse motive și prin metode diferite. Această componentă constituie infrafracțiune.

EEF = economia evazonată fiscal, care cuprinde activități supuse normelor fiscale, fiscalizate, însă sustrase parțial impactului fiscal de către subiecții economici datorită ambiguității sau incompletitudinii normative, a simetriilor sau volatilităților normative, slăbiciunilor administrațiilor fiscale etc.

Pentru a determina dimensiunea eludării fiscale (ELF), va trebui luată în considerare variabila ENS = economia nefiscalizată, din alte motive decât cele de politică fiscală (interese de grup) însă circumscrisă fiscalizării din punct de vedere economic. Se poate afirma că acest spațiu al sustragerii fiscale este generat de către stat, evidențierea sa în cadrul componentei ELF fiind necesară, încercând o delimitare economică, relevantă relației stat - economie, a economiei nefiscalizate.

Vom avea relațiile:

$$EFS = EFF + EEF;$$

$$ELF = EFS + ENS;$$

$$EFB = EFC + EEF + EEF + ENS;$$

$$EFL = EFC + EEF;$$

$$ENL = ENS + EFF + E.N.F.;$$

$$EFF = EFB - EFL - ENS$$

Produsele și serviciile obținute prin activitățile economice sunt rezultate ale muncii oamenilor, indiferent de forma de organizare și domeniul activității, și în acest sens, din perspectiva relației economie - stat, în funcție de criteriul muncii, se evidențiază activitatea economiei nedeclarate, în cazul formelor de organizare se intersectează interesele statului (reglementative, fiscale, de cunoaștere, financiare).

Economia nedeclarată (ESL) cuprinde următoarele componente:

ECN = acțiuni de muncă care sunt total ascunse, veniturile din muncă nefiind relevate de către angajator, de către angajat sau de cel care prestează acțiunea de muncă. Această componentă cuprinde atât munca pe timp normal sau parțial, cât și munca (indiferent de natură și dimensiune) complementară. Munca emigranților, a șomerilor, a celor cu venituri mici, munca substituită (de reprezentare), munca comercială etc. sunt de regulă cuprinse în aceste componente.

ECA = economie ale căror acțiuni de muncă sunt parțial ascunse, de regulă pentru diminuarea sarcinii fiscale sau pentru "protejarea" unor activități interzise.

Aceste două componente fac parte din *economia formală* în cadrul căreia acțiunile de muncă sunt, sub forme diverse, reglementate de către stat, însă total sau parțial necunoscute și nefiscalizate.

$$EFO = EDL + ECN + ECA$$

Economia nedeclarată (ESL) cuprinde și acțiuni de muncă desfășurate în cadrul economiei informale, în cadrul activităților economice reglate negativ (interzise) și în cadrul unor activități economico-sociale sau familiale permise, însă care încalcă anumite norme sociale, adesea noneconomice (ecologice, educaționale etc.). Dacă prima componentă cuprinde economia criminală (ECR), cea de a doua reprezintă economia clandestină (ECC).

$$ESL = ECN + ECA + ECR + ECC$$

Delimitarea din cadrul economiei monetare (EMM), chiar dacă vizează numai un segment al economiei totale efective, are relevanță pentru toate componentele economiei totale, și aceasta deoarece moneda, cantitatea de monedă prin diversele sale agregate afectează comportamentul și funcțional în întreaga economie.

Cele două forme de plată existente în economie, imediată și decalată (prin active financiare), utilizând modalitățile - numerar și virament, precum și instrumente și tehnici diverse, formează economia monetară funcțională (EFN)

$$EFN = ECD + ECF + EDR$$

Acestora li se interpune economia monetară blocată (ECB) care cuprinde componenta economiei totale caracterizată prin "înghețarea" fluxurilor de monedă, cu efecte asupra funcționării de ansamblu a economiei.

Această componentă a economiei cuprinde:

EBC = economia bugetară blocată, vizând atât arieratele fiscale, cât și cele cu privire la cheltuieli bugetare;

ELB = economia comercială blocată, vizând blocarea financiară a fluxurilor de produse și servicii;

EBF = economia blocată financiar, cuprinzând cantitatea de monedă sustrasă, sub diverse forme, fluxurilor și circuitelor monetare normale. În parte este vorba de o economie monetară decalată, fără contraparte fizică, în întregul ei această componentă nefiind însumabilă celorlalte două în cadrul economiei totale efective, ea regăsindu-se în economia totală potențială, sub forma economiei deconectate (EDC).

Vom avea următoarele relații:

$$ECB = EBC + ELB$$

$$EBL = ECB + EDC$$

EMB (ECB) și EBF (EDC) au efecte constrictive asupra economiei în ansamblu, diminuând și debilitând activitatea economică, reducând potențialul

expansionist al economiei efective, în final reducând, prin subevaluarea activelor, a activităților, dimensiunile economiei evidențiate prin indicatorii statistici.

EBF reprezintă elementul cel mai volatil și eroziv al economiei, care contribuie, adesea hotărâtor la apariția și expansiunea componentelor “subterane” ale economiei, sub diversele manifestări “criteriale”, obturând și distorsionând relația stat - economie.

În cadrul economiei cu plata imediată (EIP) se delimitează economia supradimensionată (ESM) și economia facturată incorect (ECI), ambele componente formând economia minată (ECM), adică economia cu plata imediată care ocoleşte în totalitate sau parțial circuitele monetare oficiale.

Conform criteriului financiar vom avea economia nerelevantă monetar și financiar (ERF) cu următoarea compoziție:

$$ERF = ECM + ECB + EDC;$$

În final vom avea relația:

$$EFP = EFN + ERF$$

3.4. Componentele economiei subterane

Detalierea segmentelor hexagonului triadic al economiei evidențiază faptul că diversele segmente intermediare, aflate la intersecția segmentelor delimitative definite criterial, acoperă activități economice diferite, adesea relația dintre aceste segmente și dintre componentele lor fiind de incluziune, intersecție sau excluziune.

În acest sens, definirea unor termeni (constructe conceptuale), delimitate extensional și relevante intensional, ne permite să construim, prin agregarea componentelor, economia imponderală (EIO) care intersectează economia informală (EIF) și economia neoficială (ENO) și reprezintă o parte semnificativă a economiei totale, devansând adesea prin dimensiune și importanță funcțională, economia formală (EFO), delimitată criterial (economia monetară, economia înregistrată, economia reglementată pozitiv, economia fiscalizată complet, economia declarată, sau restrictiv economia monetară funcțională).

Prin această triadă a constructelor conceptuale definită în cadrul economiei totale, voi încerca să delimitez, utilizând proceduri integrative și agregative, economia subterană și diverse economii înfășurătoare ale acesteia, cuprinse în perimetrul maximal al economiei imponderabile.

Economia formală (EFO) reprezintă un construct conceptual care delimitează activitățile economiei care într-un fel sau altul sunt circumscrise unei relații directe cu statul, sub cele 5 ipostaze criteriale.

Putem spune, în acest sens, că economia formală are simultan următoarele caracteristici: monetară, înregistrată, reglementată, fiscalizată, declarată. În oricare din cele cinci ipostaze criteriale economia formală reprezintă eco-

nomia oficială (EOF), asupra căreia își exercită prerogativele fiscalității, și implicit ale înregistrării și declarării.

Agregatul restrictiv al economiei formale îl reprezintă economia declarată, el reprezentând și spațiul controlat de stat, deci economia oficială.

Economia informală (EIF) reprezintă complementul întregitor al economiei formale (EFO), oferind elemente de evaluare și cunoaștere care pot fi cuprinse în economia ponderabilă.

În acest sens, economia informală, prin activitățile economice interzise, dar și prin activități sociale permise sau activități economice familiale se plasează în sfera economiei neoficiale, nefiscalizată.

Economia ponderabilă (EPO) poate fi definită ca ansamblul activităților economice care sunt atrase, direct sau indirect, în sfera de cunoaștere și evaluare a statului.

Economia imponderabilă (EIO) cuprinde, prin contrast, activitățile economiei care fiind un segment al economiei totale efective, se sustrag sub forme diferite cunoașterii de către autoritatea publică, regăsindu-se într-o diversitate de componente specifice hexagonului triadic.

Putem scrie relația:

$$ETE = EPO + EIO$$

Încercarea mea de a delimita "economia subterană" (EST) se va baza pe un set de reguli (înțelese ca operaționalizări criteriale) delimitative, care să utilizeze procedura integrativ - agregativă în definirea constructelor conceptuale concentrice.

Reluând analiza criterială pe care am desfășurat - o în capitolele 2 și 3, voi evidenția criteriile avute în vedere pentru realizarea delimitărilor:

a. *Criteriul monetar* - economie de schimb nemonetar (ESN) cuprinzând transfer (schimb) de produse și servicii fără contraparte monetară;

a1) economia transferurilor nemonetare acceptate (ETC), cuprinzând relațiile de gratuități:

ETB - economia transferurilor publice cuprinde produsele și serviciile publice și sociale furnizate gratuit de către autoritățile publice, reprezentând o parte din cheltuielile publice și sociale concretizate în produse și servicii. Dimensiunea acesteia este, de regulă, măsurabilă.

ETR - economia transferurilor private reprezintă de fapt o extindere a autoconsumului în sfera schimburilor de produse și servicii, evaluarea dimensiunii acestei componente realizându-se rezidual.

$$ESN = ETC + ETB + ERT$$

a2) EMO - componentă a economiei monetare, ocultată oficial, care cuprinde:

- plasarea schimburilor monetare de produse și servicii, din motive și interese eludative, în economia schimburilor nemonetare, moneda fiind utilizată ca etalon al prețurilor, și nu ca mijloc de schimb (ETO);
- schimbul de produse și servicii, aparținând economiei formale, prin monedă efectivă (fiduciară - națională sau valute), eludând circuitele monetare oficiale, reglementate, ale economiei monetare formale (ETM).

Din cele de mai sus, se poate observa că, *EMO*, ca o componentă neoficială a economiei monetare, se poate delimita în:

ETO - semnificând economia ocultată nemonetar;

ETM - semnificând economia ocultată monetar.

$EMO = ETO + ETM$

EMO face parte din economia monetară, ocultată, care eludează criteriile reglementative ale economiei formale, plasându-se în cadrul economiei neformală subterane (EOS).

b. Criteriul cunoașterii

b1) economia înregistrată dar neraportată (ENP) face parte din economia cunoscută potențial (ECP), reprezentând însă o componentă a economiei neoficiale.

b2) economia necunoscută (ENC) reprezintă un segment al economiei totale care intersectează parțial economiile formale și informale, plasându-se total în cadrul economiei imponderabile.

Componenta acestei economii plasată la intersecție cu economia formală reprezintă, din perspectiva acestui criteriu, o economie formală ascunsă (EFA), și evident neoficială.

Intersecția economiei necunoscute cu economia informală reprezintă economia necunoscută acceptată (ENA), care cuprinde în mare măsură economia autoconsumului, componenta ETR a lui ESN, *dar și economia informală interzisă (EII), componentă a economiei subterane.*

În cadrul criteriului cunoașterii am delimitat deci trei componente ale economiei neoficiale subterane (EOA) și anume:

ENP - economia înregistrată neraportată;

EFA - economia formală ascunsă;

Aceste două componente fac parte, împreună, din economia neoficială.

EII - economia informală interzisă, necunoscută.

$EOA = ENP + EFA + EII$

c. Criteriul legislativ

c1) economia totală interzisă (ETI) cuprinzând economia ilegală (EIE) și economia nereglementată nepermisă (E.I.S.) face parte din economia subterană.

Economia nereglementată (ENG) acoperă în bună măsură economia informală și, evident, economia reglementată pozitiv (ERP) este economie formală.

Însă în cadrul lui ERP există activități economice care sunt desfășurate fără a respecta reglementările, fiind obturate vizibilității statului, constituind sfera economiei negre (ECN), componentă a economiei subterane. Cauzele subteranizării pot fi diverse, (fiscalitatea, ocuparea, prețurile, normele de comercializare), însă adesea abuzul de reglementări și arbitrariul acestora pot genera fenomenul de subteranizare, de obturare.

d. *Criteriul fiscalizării*

Economia sustrasă fiscalizării (EFS), prin componenta sa EFF (economia fraudată fiscal) se plasează evident în sfera economiei subterane, acoperind în mare măsură economia ocultată (EMO), economia ascunsă (EFA) și economia neagră (ECN).

Cealaltă componentă, economia evazionată fiscal (EEF), se plasează în sfera economiei neoficiale, făcând parte din economia ponderabilă (EPO) și în mare măsură din economia formală (EFO).

e. *Criteriul muncii*

Economia nedeclarată (ESL), prin cele patru componente se circumscrie diferențiat economiei subterane. Dacă economia criminală constituie nucleul dur al economiei subterane, al economiei ilegale în particular, economia ascunsă, total sau parțial ($EAS = ECN + ECA$) reprezintă munca la negru, în timp ce economia clandestină, neponderabilă, neoficială și informală se plasează în sfera economiei oculte.

f. *Criteriul financiar*

Operând în cadrul economiei monetare (EMM), criteriul financiar își conjugă acțiunea cu criteriul monetar, astfel încât transferul fluxurilor monetare, de încasări și plăți, din economia monetară decalată (EDP) în economia monetară imediată (EIP) și ocultarea acestora prin cele două forme (ETO și ETM), concomitent cu fuga monedei "valutizate" în afară (după prealabila spălare) diminuează capacitatea lichidativă a sistemului bancar, inclusiv potențialul de creație monetară a acestuia, afectând totodată și capacitatea de finanțare a agenților economici (împovărați de o fiscalitate contraproductivă), contribuind la blocarea circuitelor monetare oficiale, generând arierate care se autoîntrețin și se multiplică. Economia monetară blocată (ECB) se completează cu economia blocată financiar (EBF), componentă a economiei monetare potențiale (EFP) și generată de activități economice interzise care transferă moneda în afara fluxurilor monetare oficiale, cele două componente ale "blocajului monetar" fiind evident o consecință, un semnal, umbra monetară a economiei subterane care goleşte circuitele monetare de moneda activă, curată, injectând, ocazional, moneda spălată, între economia blocată (EBL) și economia subterană (EST)

existând un concubinaj parazitar, în condițiile unei economii lipsită de instrumente și produse financiare și bancare adecvate și mature.

3.5. Operaționalizarea și evaluarea economiei subterane

După cum am afirmat, desfășurarea activităților economice, funcționarea economiei ca întreg se realizează într-un cadru și într-un mod reglementat, regulat și orientat de către stat, de autoritatea publică, care se implică acțional, instrumental și decizional în economie, evidențiindu-se multidimensional o relație duală:

- stat-piață: de esență operațională și acțională;
- autoritate publică-economie: de natură reglementativă și decizională.

Pentru configurarea componentelor economiei subterane voi relua definițiile categoriilor duale ale economiei totale care delimitează, prin combinații funcționale, componentele economiei subterane.

Economia formală (EFO) cuprinde ansamblul activităților economice care se desfășoară în forme de organizare socială reglementate pozitiv din punctul de vedere al autorizării, funcționării, contabilizării.

Economia informală (EIF) cuprinde ansamblul activităților economice care se desfășoară în modalități sociale (permise sau interzise) și familiare (gospodărești sau de întrajutorare), în condițiile nereglementării organizatorice, funcționale și financiare.

Economia oficială (EOF) cuprinde ansamblul activităților economice a căror realizare și finalizare se circumscrie reglementărilor autorității, generând relații fiscale cu aceasta și sunt recunoscute ca activități furnizoare de venituri publice.

Economia neoficială (ENO) cuprinde ansamblul activităților economice care nu sunt relevate, total sau parțial, din punct de vedere fiscal de către autoritatea publică.

Economia ponderabilă (EPO) cuprinde ansamblul activităților economice care sunt cunoscute și evaluate de către autoritatea publică, pe bază de informații contabile, statistice, financiare, salariale.

Economia imponderabilă (EIO) cuprinde ansamblul activităților economice care rămân necunoscute, statistic, contabil etc., fie din voința autorității publice (economia marginală - EMG), fie din voința entităților care desfășoară aceste activități (economia invizibilă - EIV), necunoașterea vizând aspecte diverse, de la existența acestor activități, a entităților executoare, până la veniturile și rezultatele financiare ale acestora.

Delimitările realizate oferă posibilitatea unei distincții fundamentale, relevantă definițional, între *economia formală și economia informală*, prima cuprinzând activitățile economice circumscrise direct relației duale, cea de a doua cuprinzând două categorii de activități:

- circumscrise mijlocit, indirect relației duale;
- eliminate intenționat din perimetrul acestei relații, cuprinzând ansamblul de *activități economice neponderabile*, circumscrise diferențiat sferei *economiei subterane*.

Economia subterană, componentă a economiei neformale, însă cuprinzând activități specifice, de regulă, economiei formale, se constituie ca segmente distincte în cadrul hexagonului triadic, ca o *sinteză limitativă*, dinamică și evolutivă, a relației duale sub cele două ipostaze: stat-piață, autoritatea publică – economie.

Operaționalizarea economiei subterane se realizează prin relevarea unor delimitări constitutive în cadrul *segmentelor limitative* ale hexagonului triadic, evidențiind componentele care concretizează perimetrul economiei subterane, economia ocultă, economia ascunsă, economia ilegală, economia sustrasă, economia neagră și economia blocată.

Abordând într-o *dublă perspectivă, integrativă și agregativă* componentele segmentelor limitative ale economiei *subterane* (concept operațional, pluridimensional) am definit *configurația ierarhică și inclusivă*, cu elemente parțial substituibile, a economiei subterane.

Economia ilegală, conținând ca parte și economia interzisă (conform criteriului reglementativ) reprezintă nucleul dur al economiei subterane), având ca “purtător de cuvânt” economia criminală.

Economia ocultă, componentă a segmentului economiei schimbului nemonetar, care înfășoară economia ilegală prin activități reglementate pozitiv însă “ocultând” circuitele monetare (dolarizarea schimburilor, barterul ilicit etc.).

Economia sustrasă, incluzând, dar și intersectând parțial componentele anterioare, conține activități economice fraudate și evazionate fiscal.

Economia neagră (nedeclarată), acoperind de fapt celelalte componente, considerând extensiv “munca la negru” ca un element al acestei economii.

Economia ascunsă într-o exprimare dihotomică, economia eludată, opusul neoficial al economiei oficiale (parte a economiei formale) ar reprezenta limitarea maximală a economiei subterane, definită prin ansamblul activităților înregistrabile însă ascunse de subiecții economici, legal sau ilegal, inclusiv de către stat.

Economia subterană conține preponderent elemente din cadrul economiei formale, dar și din cea informală, constituind, cum am spus, sinteza limita-

tivă între cele două și exprimând, pe de o parte imperfecțiunile pieței, ale funcționalităților economiei, iar pe de altă parte neîmpliniri reglementative și acționale ale statului, ale autorității publice, și evident relevând “libertatea duală” a omului ca subiect economic, înclinația acestuia spre “acceptarea înțeleasă a regulilor”.

Economia subterană este prin conținut imponderabilă, evident conjunctural, temporal, ea potențând, alterând sau dinamizând celelalte componente ale economiei, oferind forme și mărimi multidimensionale.

Evaluarea dimensiunilor economiei subterane presupune luarea în considerare a ierarhiei, *inclusivității și substituibilității* componentelor și elementelor sale, în acest sens evaluarea putându-se realiza:

- *factorial (cauzal)*, prin factorii care o determină în întregul ei sau pe componente;
- *rezultativ*, adică prin efectele pe care le produce, economice sau noneconomice, directe sau indirecte, în funcție de specificul componentelor;
- *constitutiv*, adică prin evaluarea directă a fiecărei componente, a activităților economice specifice.

Metodologic evaluarea se poate realiza prin mai multe tehnici și metode:

- *estimarea*, globală sau agregativă, utilizând, de regulă urmele sau umbrele lăsate de economia subterană, inclusiv prin experiența specialiștilor;
- *eșantionarea*, prin anchete și sondaje, extrapolând rezultatele acestora;
- *investigarea*, prin cercetarea, studierea activităților economice subterane, a cauzelor mecanismelor și impactul acestora, a asocierii sau disocierii acestora la activitățile formale sau informale etc.
- *corelarea*, prin metode funcționale sau econometrice, utilizând posibile relații între componentele economiei subterane, a acesteia în întregul ei, cu variabilele caracteristice, relevate în economia formală (monetare, fiscale, bugetare, ocupaționale, reglementative, structurale, financiare, sociale etc). Aceste relații pot fi utilizate în construirea unor modele explicative, dar și prospective ale economiei subterane, utilizând ecuații de definiție, de funcționare, de evoluție și, evident, de estimare (statistico-econometrice).

Abordarea evaluării se poate face din trei perspective:

- *globală*, evaluând economia subterană în ansamblul acesteia și dispunând de relații de dezagregare (deci de descompunere, luând în

considerare ierarhia, incluziunile și substituirile), evaluând componentele acesteia;

- *agregativă*, evaluând elementele și componentele economiei subterane, prin tehnici și metodele diverse și încercând agregarea constitutivă a acestora prin eliminarea “intersecțiilor” dintre activități;
- *integrativă*, dispunând de o arhitectură a economiei subterane, de structura de rezistență a acesteia centrată pe nucleul dur (economia interzisă) și încercând nu agregarea, ci integrarea fiecărei componente “ascendente” a economiei subterane în segmentele formale sau informale, dimensionarea în acest fel a “reziduului” subteran și integrarea ascendentă a componentelor economice subterane în perimetrul său extrem-economia ascunsă.

Această abordare va constitui, de fapt, deschiderea pe care o voi încerca în construirea unui model de ansamblu al economiei subterane, având ca instrumente metodologice: rețeaua, comutarea, transferul și permeabilitatea.

3.6. Modelul reduționist al rețelei

Perspectiva integrativă în abordarea *economiei subterane (EST)* se circumscrie *subiectului economic (SEC)*, care desfășoară activități generatoare, sub diverse forme, de economie subterană, de regulă însoțind *economia relevantă (ERL)* multicriterial, uneori însă substituind-o.

Nucleul dur al economiei subterane, *economia interzisă (ERI)*, delimitată prin criteriul reglementativ, este plasat într-o *rețea de ansamblu (RAS)* de *câmpuri ale economiei subterane (CES)*, delimitate prin alte criterii, comunicând între ele prin *fluxuri de cuante subterane (FCS)*, economia subterană îmbrăcând forme specifice criteriului delimitativ (ascunsă, nedeclarată, sustrasă etc.)

Între câmpurile inclusive (care se includ și se intersectează) și substitutive (care se substituie criterial^{*}), considerate în ansamblu drept noduri ale rețelei, se înregistrează *fenomene de comutare de flux (FCF)*, prin care fluxurile își comută sensurile între câmpuri, și totodată își pot comuta sensul spre economia relevantă sau, dinspre economia relevantă spre cea subterană. Aceste fenomene de comutare sunt generate la nivelul fiecărui câmp al economiei subterane. De exemplu, fluxul sustras fiscal poate fi generat de comutarea unor flu-

^{*} De exemplu, economia sustrasă fiscal este substitutivă parțial economiei nedeclarate, iar aceasta, sau ambele, sunt substituite, după criteriul cunoașterii, de economia neraportată.

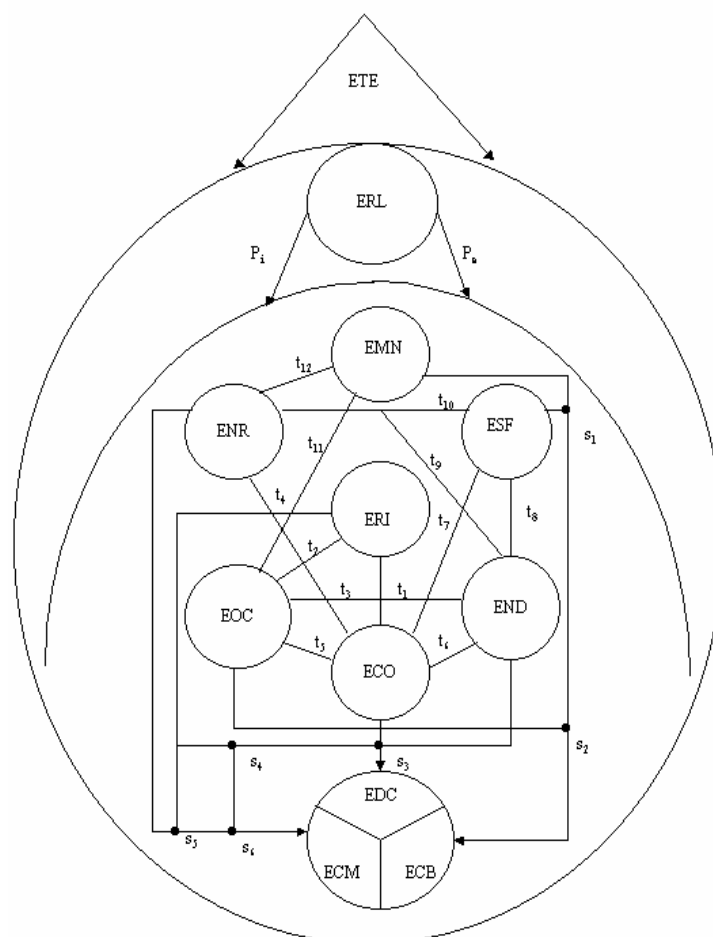
xuri fiscalizate corect sau nefiscalizate legal, și totodată poate fi comutat, ca sens, spre câmpul informal al economiei subterane, clandestine, și de ce nu, criminale (circumscrie nucleului dur al economiei subterane).

Fenomene de comutare implică realizarea *proceselor de transfer conținutist (PTC)* care transformă conținutul economic al fluxului, cu implicații asupra caracteristicilor economiei subterane. De exemplu, fluxurile specifice *economiei formale nedecarate total (ENT)*, având un conținut de muncă și salarial, își transferă conținutul, prin transformare criterială, în fluxuri specifice economiei subterane sustrate fiscal (EFS), evazionate sau fraudate.

Rețeaua asamblistă, caracterizată prin fluxuri de comutare și procese de transfer, evidențiază o capacitate intrinsecă economiei subterane, anume *capacitatea permeabilității osmotice (CPO)*, care permite activităților economice și subiecților generatori să realizeze “schimbarea la față”, din relevant în subteran, și invers, permeabilitate naturală caracteristică relației dintre: stat – piață; formal – informal; oficial – neoficial; ponderal – imponderal. Normalitatea devine anormalitate datorită unor neîmpliniri (ale formalului, oficialului, ponderabilului), unor motivații sau înclinații ale subiectului economic sau datorită unor “vaguități necesare” ale activităților economiei, conforme unei logici a nuanțelor, logică “fuzzy”, a nedefinibilului.

Rețeaua de ansamblu a câmpurilor economiei subterane poate fi reprezentată printr-un model reduționist (MRR), prezentat mai jos.

Modelul reduționist al rețelei câmpurilor subterane

Modelul evidențiază, în cadrul economiei totale (ETE) trei ansambluri:

1. economia relevantă (ERL);
2. economia financiară imponderabilă (EFI), compusă din trei componente;
 - 2.1. *economia deconectată (EDC)*, evidențiind fluxuri monetare deconectate financiar de la circuitele economiei relevante, fluxuri generate de câmpuri ale economiei subterane;
 - 2.2. *economia minată (ECM)*, evidențiind fluxuri de monedă fiduciară, sub forma numerarului, supradimensionate față de nevoile unei economii relevante total. În parte este vorba de economia la negru (ECN) generată de unele câmpuri ale economiei subterane;

2.3. *economia blocată (ECB)*, evidențiind dimensional fluxurile de mone-dă, de regulă decalată, neonorată de către subiecții economici în re-lațiile de schimb sau de plăți.

Avem deci: $EFI = EDC + ECM + ECB$

3. *economia subterană (EST)*, compusă dintr-un hexagon centrat de câmpuri ale economiei subterane (HES), centrarea făcându-se pe câmpul economiei interzise, adesea criminale (ECR), deci economia aflată în afara reglementărilor pozitive ale activităților economice, economie in-formală, nedeclarată.

Câmpurile economiei subterane, din hexagonul centrat, evidențiate în re-țeaua grafică din pagina următoare, sunt definite astfel:

- 3.1. *economia interzisă (ERI)*, care cuprinde activități reglementate ne-gativ, interzise prin lege, însă desfășurate în afara legii, antrenând comportamente negative față de celelalte criterii (ocult, neînregistrat, nedeclarat, nefiscalizat, deconectat);
- 3.2. *economia ocultă (EMO)*, plasată în spațiul monetar, eludând însă din motive diverse fluxurile oficiale de monedă;
- 3.3. *economia obturată cognitiv (EOC)*, neînregistrată din motive precum sustragerea fiscală, munca la negru etc.
- 3.4. *economia neraportată (ENP)*, reprezintă un câmp al economiei sub-terane ale cărui activități sunt înregistrate formal, însă nu sunt rapor-tate sau sunt subraportate;
- 3.5. *economia care încalcă normele (EIN)*, reprezintă spațiul economiei reglementat pozitiv însă ale cărui norme sunt încălcate de către sub-iecții economici în desfășurarea activităților;
- 3.6. *economia sustrasă fiscal (EFS)*, cuprinde activități fiscalizate de că-tre stat, însă a căror fiscalizare nu este operată sau este operată in-corect de către subiecții economici (frauda sau evaziunea fiscală);
- 3.7. *economia nedeclarată (ESL)*, cuprinde activitățile supuse legal de-clarării operațiunilor de muncă, formale sau informale, care nu sunt declarate. În cadrul acestui câmp al economiei subterane, se evi-dențiază economia activităților criminale (ECR) și economia muncii la negru (ECN).

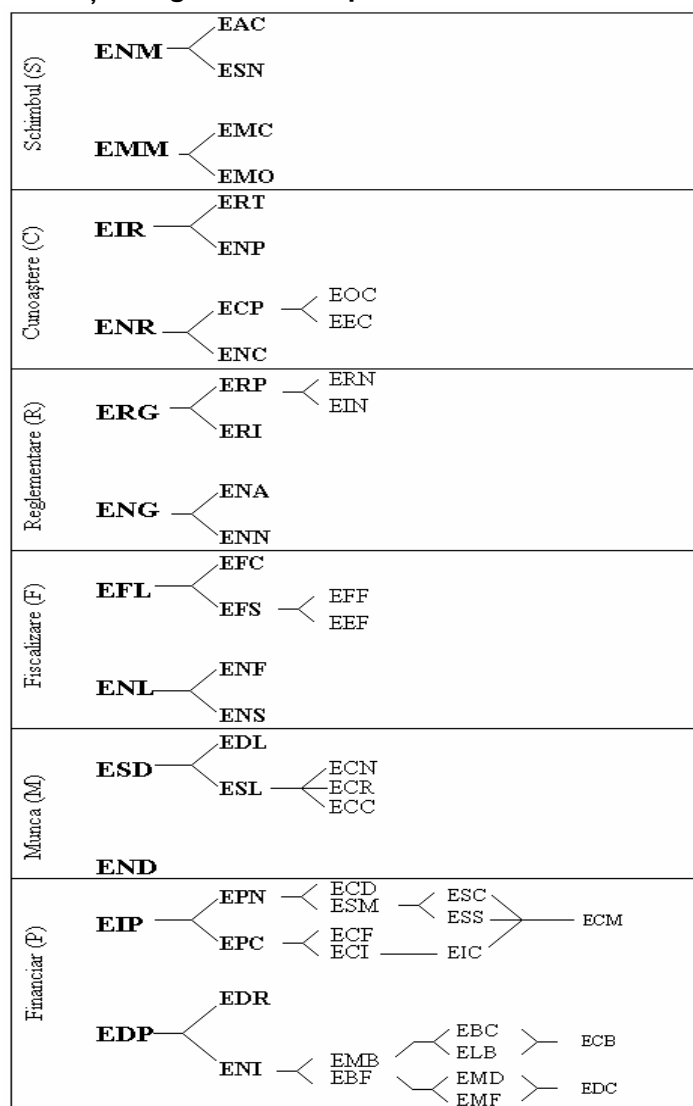
Aditiv, economia subterană într-o primă exprimare este:

$$EST = ERI + EMO + EOC + ENP + EIN + EFS + ESL$$

$$\text{sau } EST = \sum_{i=1}^7 (CES)_i .$$

Economia relevantă și economia subterană dispun de *canale de permeabilități osmotice (CPS)*, care din perspectiva economiei subterane sunt de intrare (POL) și de ieșire (POE), permeabilități care permit transferul unor activități din subteran în relevant și invers. Aceste transferuri se realizează pe unul sau mai multe câmpuri ale economiei subterane, afectând diferențiat și într-un mod integrat dimensiunile economiei financiare imponderabile (EFI).

Rețeaua grafică a câmpurilor economiei totale

Valoarea absolută a acestor permeabilități, de fapt a capacității permeabilității osmotice (CPO) numită *valoarea permeabilității osmotice (VPO)*, este dată de relația:

$$VPO = \sum_{i=1}^n POI_i + \sum_{j=1}^m POE_j$$

Rata de subteranizarea economiei se evidențiază astfel:

$$RST = \frac{\sum_{i=1}^n POI_i}{\sum_{j=1}^m POE_j}$$

Analiza calitativă a câmpurilor economiei subterane a evidențiat, în faza actuală a cercetărilor teoretico-metodologice, *12 procese de transfer conținutist (PTC)* între câmpuri, care cuprind 24 fluxuri de cuante subterane, grupate astfel:

câmpul ERI = 2
 câmpul EMO = 5
 câmpul ESL = 4
 câmpul EFS = 3
 câmpul EIN = 2
 câmpul ENP = 4
 câmpul EOC = 4.

Aceste fluxuri formează, în cadrul rețelei care reprezintă un ansamblu de interdependențe, circuite prin care conținutul unui flux generat de către un câmp este transferat altor câmpuri și transformat în fluxuri specifice, toate câmpurile “contribuind” direct sau prin mijlocirea câmpurilor EOC și EMO la alimentarea câmpului ERI, nucleul dur al economiei subterane, cu fluxuri specifice.

În acest sens, dimensiunile câmpului ERI și evident ale celorlalte câmpuri ale hexagonului, depind de trei *factori dimensionali (FDM)*:

- a) rata de subteranizare (*RST*),
- b) gradul de rețelizare a economiei subterane (*GRS*),

$$GRS = \frac{\sum_{k=1}^p NF_k \times V_k}{\sum_{k=1}^p V_k}$$

unde: NF_k = numărul de fluxuri specifice fiecărui câmp,
 V = valoarea economiei subterane a fiecărui câmp,
 $k = 1 \div p$ câmpul economiei subterane.

- c) gradul de circuitizare a rețelei (GCR), care măsoară nivelul (valoarea) proceselor de transfer conținutist (PTC) între câmpurile economiei subterane și de transformare a fluxurilor componente conform conținutului câmpurilor:

$$GCR = \frac{\sum_{i=1}^n C_i \sum_{j=1}^m NF_{ij} \times T_{ij}}{\sum_{j=1}^m NF_{ij} \times T_{ij}}$$

unde:

C = circuit,
 NF = flux,
 T = valoarea transferului specific între câmpuri,
 $i = 1 \div n$ = număr circuite,
 $j = 1 \div m$ = număr fluxuri.

Permeabilitățile (p) și transferurile (t) câmpurilor economiei subterane sunt “vehiculate” prin fluxuri specifice (f), înlănțuite în circuite (C), comutarea (transformarea) fluxurilor în dinamica circuitelor realizându-se, în cadrul câmpurilor, de către subiecții economici, aceste comutări fiind declanșate de *logica comutațională a circuitului (LCC)*, logică generată prin *inducția determinativă a câmpurilor (IDC)*. De exemplu, logica comutațională declanșează următorul circuit:

- activitate interzisă → activitate criminală → activitate fraudată → activitate ocultă; această logică fiind generată prin inducția câmpurilor:
- câmpul reglementator → câmpul muncii → câmpul fiscalității → câmpul monetar (al schimbului).

În acest context, rețeaua economiei subterane este o rețea a fluxurilor și circuitelor interdependente.

Activitățile subterane, indiferent de câmpul în care sunt generate, “străbat” fluxurile și circuitele în expresie monetară, adesea concretizată nominal, în final fluxurile subterane îmbrăcând forma fluxurilor monetare și financiare care se „revarsă” într-una din componentele economiei financiar imponderabile (EFI). În funcție de conținutul câmpului subteran și de natura componentelor EFI se realizează *rețeaua circuitelor monetare (RCM)* dintre câmpurile econo-

miei subterane și componentele economiei financiar imponderabile, circuite care dispun de *comutoare distributive (CDB)*, notate în modelul reduționist prin s . Astfel, circuitul monetar al câmpului ENP dispune de patru comutoare (s_3, s_4, s_5, s_6) care permit deversarea fluxului monetar specific în componentele ECM și EDC ale lui EFI.

Totodată, fiecare comutor deservește două sau mai multe fluxuri monetare generate de câmpurile economiei subterane. De exemplu, comutorul s_1 deservește fluxurile câmpurilor EIN și EFS, comutorul s_3 deservește fluxurile câmpurilor EMO, ERI, ESL și ENP.

Valoarea totală a fluxurilor monetare (VFM) deversate în EFI, prin cele trei componente se poate determina astfel:

$$VFM = \sum_{i=1}^n S_i \sum_{j=1}^m VF_j$$

unde: s = comutorul;

VF = valoarea fluxului monetar;

$i = 1 \div n$ = indicele comutatorului;

$j = 1 \div m$ = indicele fluxului monetar.

Câmpurile economiei subterane se regăsesc în rețeaua grafică a câmpurilor economiei totale, în care sunt reprezentate structurile criteriale ale economiei totale efective (ETE).

Graficul evidențiază complementaritățile economiei subterane în cadrul economiei totale, determinate conform celor cinci criterii de delimitare (schimbul, cunoașterea, reglementarea, fiscalizarea, munca), precum și structurarea financiară a economiei totale, pe baza fluxurilor de încasări și plăți, delimitându-se câmpurile subterane ale economiei financiare imponderale (EFI), reflexie financiară a economiei subterane.

În cadrul fiecărui criteriu, economia totală efectivă se delimitează dual în câmpul economiei relevante și câmpul economiei subterane, delimitare prezentă mai jos (R semnificând relevant, iar S semnificând subteran):

Criteriul S

$$ETE = (ENM + EMC)R + (EMO)S$$

Criteriul C

$$ETE = (ERT + EEC + ENC)R + (ENP + EOC)S$$

Criteriul R

$$ETE = (ERN + ENA)R + (EIN + ERI + ENN)S$$

Criteriul F

$$ETE = (EFC + ENF)R + (EFS + ENS)S$$

Criteriul M

$$ETE = (EDL + END)R + (ESL)S$$

Într-o a doua exprimare mai extinsă, avem deci aditiv:

$$EST = EMO + ENP + EOC + EIN + ERI + \\ + ENN + EFS + ENS + ESL,$$

sau

$$EST = \sum_{j=1}^9 (CES)_j$$

Generic, economia totală se obține astfel:

$$ETE = ERL + EST$$

Economia subterană se dimensionează prin reuniunea câmpurilor acesteia luând în considerare subcâmpurile comune generate de procesele de transfer între câmpuri, prin fluxurile de transformare:

$$EST = \bigcup_{i=1}^5 (EST)_i$$

unde: i = câmpurile economiei subterane.

Suma algebrică a câmpurilor economiei subterane determină *economia subterană aditivă* (ETA), a cărei dimensiune devansează economia subterană prin suma subcâmpurilor comune, substitutiv - inclusive, generate prin intersecția câmpurilor:

$$ETA = \bigcap_{i=1}^5 (EST)_i + \bigcup_{i=1}^5 (EST)_i = \sum_{i=1}^5 (EST)_i$$

Suma subcâmpurilor comune formează economia subterană substitutiv inclusivă (ETS), care reflectă procesele de transformare (T) vehiculate de fluxurile specifice câmpurilor economiei subterane:

$$ETS = \sum_{i=1}^5 (EST)_i - \bigcup_{i=1}^5 (EST)_i$$

Conform relațiilor prezentate rezultă că:

$$EST = (EMO) \bigcup (ENP + EOC) \bigcup (EIN + ERI + ENN) \\ \bigcup (EFS + ENS) \bigcup (ECN + ECP + ECC)$$

Aceasta dimensionare integrativă a economiei subterane implică evaluarea câmpurilor economiei subterane, complementare câmpurilor economiei relevante și totodată reuniunea acestor câmpuri prin eliminarea subcâmpurilor substitutive (comune) generate prin intersectarea acestora datorită proceselor transformative.

Modelul integrativ se bazează pe ipoteza posibilității evaluării pornind de la subiecții economici, cei care, prin comportamentul rațional macroeconomic, generează economie subterană în raport cu statul, cu autoritatea publică.

Considerând o economie închisă, pot fi evidențiate următoarele categorii de subiecți economici:

SPI = populația, persoanele fizice consumative;

SAP = agenții economici productivi, generatori de mărfuri și venituri;

SBF = băncile și alte instituții financiare;

SAS = autoritatea publică, statul;

SER = subiecții economici reziduali, considerați metodologic că absorb economie subterană.

Primele patru categorii formează *tetrada generativă a economiei totale (TGE)*, economie delimitată în relevantă și subterană.

3.7. Metoda de estimare a economiei subterane

Agenții economici productivi, de orice natură (inclusiv gospodăriile populației, întreprinderile de stat, băncile în calitate de furnizori de produse și servicii bancare) generează economie subterană, din acest punct de vedere ei producând economie relevantă și economie subterană. Ceilalți subiecți economici contribuie, participă la menținerea economiei subterane, voluntar sau involuntar, "intermediind" fluxurile de cuante subterane (F).

Pentru evidențierea cuantelor de economie subterană se utilizează cele trei conturi anuale ale agenților economici productivi: contul de rezultate, bilanțul și tabloul fluxurilor, structurate dual în intrări și ieșiri și configurate ierarhic triadic.

Pentru fiecare categorie din cadrul tetradei generative se construiesc cele trei conturi anuale pe elementele specifice operațiunilor și fluxurilor, astfel încât să fie delimitate, atât la intrări (resurse) cât și la ieșiri (utilizări), trei grupuri distincte de elemente:

- a) *grupul afectat de câmpurile economiei subterane (GAS)*, cuprinzând elemente precum: producția vândută, cheltuieli fiscale, cheltuieli salariale, producția imobilizată, cheltuieli cu provizioanele, creanțe comerciale, stocuri de mărfuri, producție neterminată, rezerve, regularizări, etc.
- b) *grupul elementelor neutre (GNS)*, neafectate de câmpurile economiei subterane;

- c) *grupul elementelor semnal (GSS)*, care pot semnaliza acțiunea câmpurilor economiei subterane asupra elementelor din cadrul grupului. Depistarea și delimitarea elementelor semnal presupune luarea în considerare a naturii, caracteristicilor și motivațiilor subiecților economici. În acest sens, pot fi delimitate următoarele elemente: consumurile de energie, numerarul, cererea de credite, investițiile realizate, arieratele fiscale, vânzările de mărfuri finale etc.

Elementelor din primul grup li se asociază o dimensiune valorică ipotetică, compusă din valoarea relevantă și valoarea subteranizată, conform relației:

$$VIT = VRE + VST$$

unde: VIT = valoarea ipotetică totală,

$V.R.E.$ = valoarea relevantă

VST = valoarea subteranizată.

Evident, VIT și VST sunt necunoscute.

Dimensiunii VIT i se asociază un *element semnal* a cărui valoare cunoscută (VSC) și controlabilă este corelată cu VIT .

Vom defini indicatorul numit "Coeficientul ipotetic de corelare" (CIC) astfel:

$$CIC = \frac{VIT}{VSC} = \frac{VRE}{VSC} + \frac{VST}{VSC} = CRE + CST$$

unde: CRE = coeficientul relevant de corelare,

CST = coeficientul subteran de corelare.

Evident, CRE este cunoscut, iar CST este necunoscut.

Pentru orice element din cadrul GAS se poate stabili un nivel etalon al lui CRE , utilizând unul din conturile anuale, în funcție de elementul considerat și de specificul subiectului economic. Nivelul etalon, notat cu CNE , se determină pe subiecți controlați, compatibili cu subiecții economici pentru care se urmărește determinarea lui CST . Considerăm că CNE este stabilit și se determină diferența între CRE și CNE

$$DST = CRE - CNE$$

unde: DST = diferența subteranizată.

$$CST = DST + CAJ$$

unde: CAJ = coeficient de ajustare, care ia în considerare diferențele între subiectul controlat și subiectul analizat (tehnologie, structură etc.).

$$CIC = CRE + CST$$

$$VST = CST + VSC$$

$$VIT = VRE + VST$$

unde: *CRE* este cunoscut, iar *CST* calculat.

Evident, operația de determinare a lui *VST* este estimativă, selectivă și totuși semnificativă.

În condițiile determinării valorilor unor coeficienți ipotetici semnificativi din conturile anuale se pot apoi determina, prin interdependențele existente între elementele conturilor anuale, valorile estimate ale unor fluxuri specifice diferitelor câmpuri ale economiei subterane.

Structurile duale, configurate într-o economie triadică, ale celor trei conturi, sunt prezentate în continuare:

Bilanțul dual - triadic

Active	Pasive
Imobilizări	<i>Capital propriu</i>
<i>Corporale</i>	Capital social
Infrastructuri	Acțiuni
Operaționale	Participații
Condiționale	Prime
<i>Necorporale</i>	Rezultat
Constituiiri	Reportat
Dezvoltare	Net
Comerciale	De repartizat
Financiare	Rezerve și alte
Titluri	Rezerve
Împrumuturi	Provizioane
Creanțe	Alte
<i>Circulante</i>	<i>Datorii financiare</i>
Stocuri productive	Obligatare și participații
Materiale	Scurt
Producție în curs	Mediu
Alte stocuri	Lung
Stocuri de produse	Credite bancare

Active	Pasive
Finanțe	Scurt
Mărfuri	Mediu
Reziduale	Lung
Creanțe	Alte datorii
Aferente bunurilor	Datorii nefinanciare
Avansuri furnizori	Furnizori
Alte creanțe	Datorii
<i>Disponibilitate</i>	<i>Efecte</i>
Mijloace plată	Alte
Acreditare	Avansuri clienți
Plasamente	Alte datorii nefinanciare
	Personal
	Buget
	Asigurări sociale

Contul de rezultate dual - triadic

Venituri	Cheltuieli
Exploatare	Exploatare
Vânzător	Materiale
<i>Mărfuri</i>	<i>Mărfuri</i>
<i>Producție curentă</i>	Achiziții
<i>Producție trecută</i>	<i>Materii</i>
Stocuri	<i>Energie</i>
<i>Creditoare</i>	<i>Alte</i>
<i>Debitoare</i>	Salariale
<i>Imobilizări</i>	<i>Retribuții</i>
Alte venituri exploatare	<i>Contribuții</i>
<i>Subvenții</i>	<i>Indemnizații</i>
<i>Provizioane</i>	Fiscale

Venituri		Cheltuieli	
<i>Alte</i>		<i>Impozite</i>	
Financiare		<i>Taxe</i>	
Plasamente		<i>Vărsământe</i>	
<i>Participații</i>		Financiare	
<i>Titluri de plasament</i>		Plasamente	
<i>Creanțe</i>		Monetare	
Monetare		Alte cheltuieli financiare	
<i>Dobânzi</i>		Excepționale	
<i>Curs</i>		Capital	
<i>Alte</i>		Fiscal	
Provizioane financiare		Alte cheltuieli excepționale	
Excepționale			
Capitale			
Fiscale			
Financiare			
←		SOLD	→

Tabloul dual - triadic al variației trezoreriei

Resurse	Utilizări
<i>Variația resurselor stabile</i>	<i>Variația utilizărilor stabile</i>
Capacitatea de autofinanțare	Necorporale
Amortizare	Corporale
Profit reinvestit	Financiare
Alte alocări	
Modificare de capital	
Modificare de împrumuturi	
<i>Variația resurselor ciclare</i>	<i>Variația utilizărilor ciclare</i>
Datorii de exploatare	Creanțe de exploatare

Resurse	Utilizări
Conturi regularizare pasiv	Conturi regularizare activ
Datorii în afara exploatării	Creanțe în afara exploatării
<i>Variația trezoreriei activ</i>	<i>Variația trezoreriei pasiv</i>
Disponibilități	Credite bancare
Titluri de plasament	Sold creditor bănci
Alte valori lichide	Efecte de trezorerie

Aceste structuri ar putea oferi posibilitatea delimitării fluxurilor câmpurilor economiei subterane, prin utilizarea algoritmică a interdependențelor de flux între cele trei conturi anuale, în condițiile inducerii, prin elementele semnal din cadrul GSS, a valorilor calculate ale elementelor considerate ca fiind afectate de câmpurile economiei subterane.

În acest sens, pot fi construite rețele de fluxuri între elementele celor trei conturi anuale prin care s-ar putea identifica efectele economiei subterane asupra trezoreriei subiectului economic.

Prezentăm în pagina următoare, simplificat, un exemplu de rețea de flux, pe categorii de subiecți economici.

Rețeaua fluxurilor oferă posibilitatea delimitării fluxurilor de lichidități subterane pe surse de generare, utilizându-se metodologia propusă a elementului semnal pentru aproximarea valorii economiei subterane pe surse.

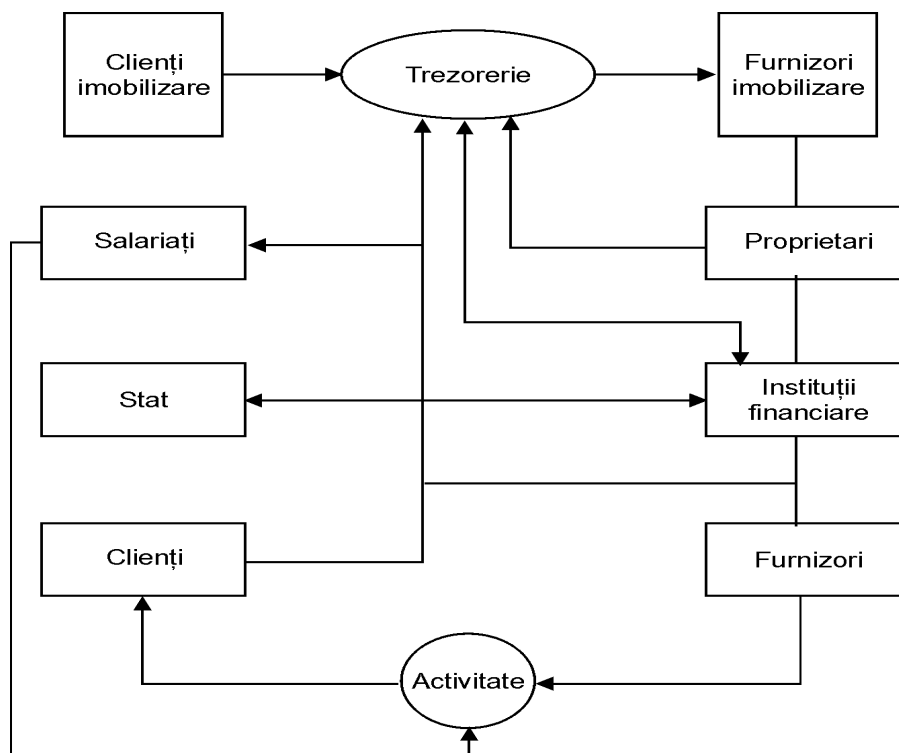
Rețeaua fluxurilor evidențiază sursele principale generatoare posibile de economie subterană, valoarea subteranizată (VST) dedusă metodologic, respectând diferența (Δ) dintre valoarea ipotetică (VIT) și valoarea relevantă (VRE) a variabilei economice sau financiare considerată.

Schema rețelei oferă posibilitatea evaluării impactului diferențelor agregate asupra trezoreriei subiectului.

Sursele pe care le considerăm *generatoare de economie subterană* sunt: vânzări de mărfuri (VM); produse finite vândute (PV); impozite (IP); salariu (SL); energie (EN).

Având în vedere că schema, în complexitatea sa, surprinde activitatea unui agent economic productiv, vom considera ca element semnal, energia, (EN) și vom exemplifica algoritmul de calcul pentru producția vândută (PV).

Rețea de flux a activității

Cuplarea între trezorerie și contul de rezultate este prezentată, sub formă de rețea de flux, în pagina următoare.

În acest sens notăm:

$VRE(PV) = 500$ = valoarea relevantă a producției vândute, existente în contul de profit și pierderi la subiectul analizat;

$VST(PV) = x$ = valoarea, presupusă ca subteranizată, a producției vândute, la subiectul analizat;

$VSC(EN) = 20$ = valoarea elementului semnal, adică energia, considerată neafectată de subteranizare, preluată din contul de profit și pierderi al subiectului analizat;

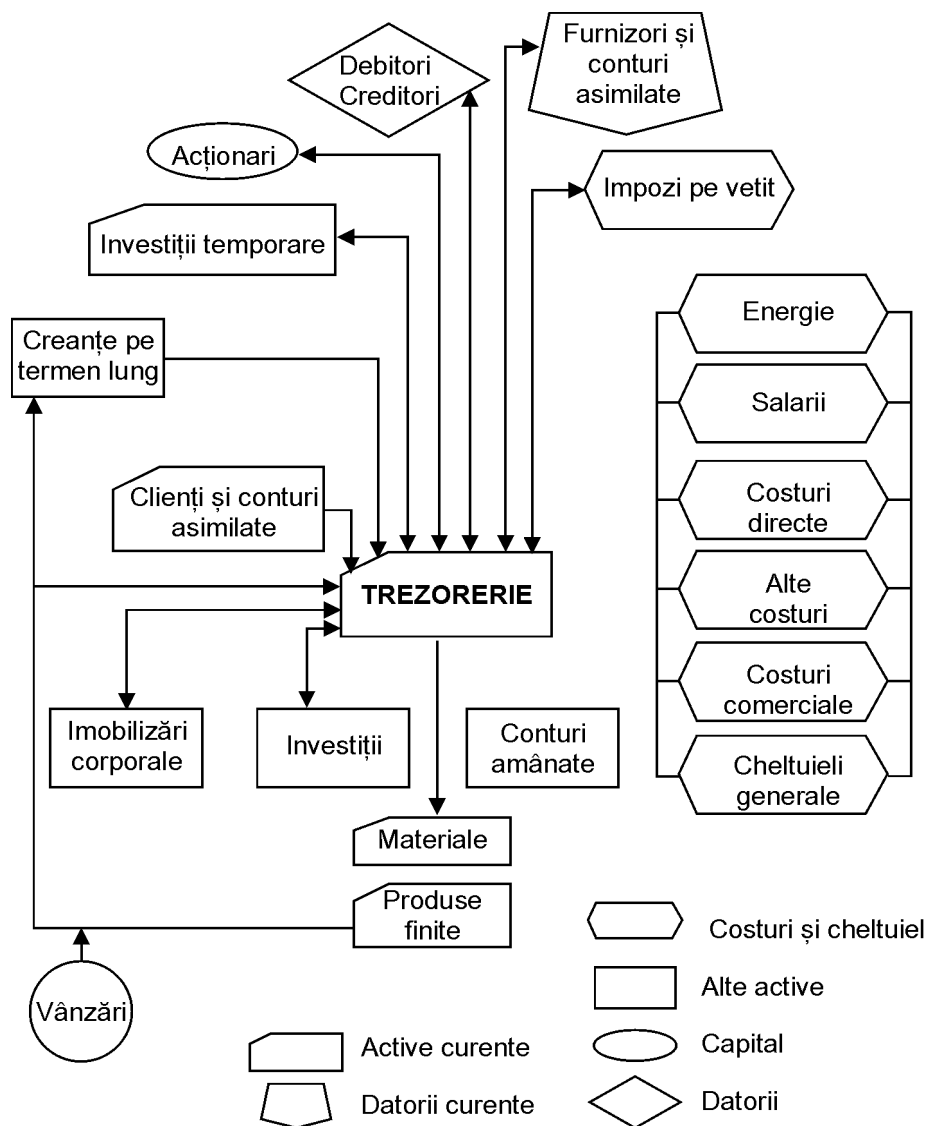
$VIT(PV) = y$ = valoarea producției ipotetice, ce va fi calculată, la subiectul analizat;

$\overline{VRE}(PV) = 1000$ = valoarea producției vândute la subiectul controlat;

$\overline{VSC}(EN) = 25$ = valoarea elementului semnal la subiectul controlat;

$CAJ = 0,2$ = valoarea coeficientului de corectare.

Rețeaua fluxurilor de trezorerie

Determinarea lui $VIT(PV)$ se face conform formulei:

$$\begin{aligned}
 VIT(PV) &= VRE(PV) + VSC(EN) \left[\left(\frac{\overline{VRE(PV)}}{\overline{VSC(EN)}} - \frac{VRE(PV)}{VSC(EN)} \right) (1 - CAJ) \right] = \\
 &= 500 + 20 \left[\left(\frac{1000}{25} - \frac{500}{20} \right) (1 - 0,2) \right] = 500 + 20 \times 15 \times 0,8 = 500 + 240 = 740. \\
 VST &= VIT - VRE = 740 - 500 = 240.
 \end{aligned}$$

Algoritmul se aplică și celorlalte surse considerate generatoare de economie subterană, și introducând noile valori în rețeaua fluxurilor se poate aprecia impactul asupra trezoreriei.

Este evident că metodologia se aplică diferențiat, în funcție de natura subiectului economic, de baza informațională etc.

Totodată metodologia realizează estimății, aproximări.

Aprofundarea cercetărilor va oferi posibilitatea elaborării modelului integrat al estimării economiei subterane și poate, cuplarea sa la modelul simplificat al tabloului operațiunilor financiare și al conturilor naționale.

3.8. Listă de simboluri

CDB	comutator distributiv
CES	câmp al economiei subterane
CIC	coeficient ipotetic de corelare
CPO	capacitatea permeabilității osmotice
CPS	canal de permeabilitate osmotică
EAC	economia autoconsumului
EAN	economie a autoconsumului necunoscută
EAS	economie ascunsă (total sau parțial)
EBC	economie bugetară decalată incorect
EBF	economie financiară decalată incorect
EBL	economie blocată
ECA	economie parțial ascunsă
ECB	economie monetară blocată
ECC	economie clandestină
ECD	economie corect dimensionată fiduciar
ECF	economie corect facturată scriptural
ECI	economie facturată scriptural incorect
ECM	economie minată
ECN	economia muncii la negru
ECP	economie cunoscută parțial (potențial)

<i>ECR</i>	economie criminală
<i>EDC</i>	economie deconectată
<i>EDL</i>	economie declarată
<i>EDP</i>	economie cu plată decalată
<i>EDR</i>	economie cu plată decalată corect
<i>EEC</i>	economie estimată
<i>EEF</i>	economie evazionată fiscal
<i>EFA</i>	economie formală ascunsă
<i>EFB</i>	economie fiscalizabilă
<i>EFC</i>	economie fiscalizată corect
<i>EFF</i>	economie fraudată fiscal
<i>EFI</i>	economie financiară imponderabilă
<i>EFL</i>	economie fiscalizată
<i>EFN</i>	economie monetară funcțională
<i>EFO</i>	economie formală
<i>EFP</i>	economie monetară potențială
<i>EFS</i>	economie sustrasă fiscal
<i>EIC</i>	economie comercială incorect facturată
<i>EIE</i>	economie ilegală
<i>EIF</i>	economie informală
<i>EII</i>	economie informală interzisă
<i>EIN</i>	economie care încalcă normele
<i>EIO</i>	economie imponderabilă
<i>EIP</i>	economie cu plata imediată
<i>EIR</i>	economie înregistrată
<i>EIS</i>	economie nereglementată nepermisă
<i>EIV</i>	economie invizibilă
<i>ELB</i>	economie comercială decalată incorect
<i>ELF</i>	economie eludată fiscal
<i>EMA</i>	economia schimbului nemonetar acceptat
<i>EMB</i>	economie monetară decalată incorect
<i>EMC</i>	economie monetară cunoscută
<i>EMG</i>	economie marginală
<i>EMM</i>	economia schimbului monetar
<i>EMO</i>	economie ocultă
<i>EMP</i>	economie importată
<i>ENA</i>	economie necunoscută acceptată

<i>ENC</i>	economie necunoscută
<i>END</i>	economie nesupusă declarării
<i>ENF</i>	economie nefiscalizabilă
<i>ENG</i>	economie nereglementată
<i>ENI</i>	economie decalată incorect
<i>ENL</i>	economie nefiscalizată
<i>ENM</i>	economie nemonetară
<i>ENN</i>	economie nereglementată și neacceptată
<i>ENO</i>	economie neoficială
<i>ENP</i>	economie neraportată
<i>ENR</i>	economie neînregistrată
<i>ENS</i>	economie fiscalizabilă nefiscalizată
<i>ENT</i>	economie formală nedeclarată total
<i>EOA</i>	economie neoficială subterană
<i>EOC</i>	economie obturată
<i>EOF</i>	economie oficială
<i>EOS</i>	economie neformală subterană
<i>EPC</i>	economie cu plata prin cont (scripturală)
<i>EPN</i>	economie cu plata în numerar (fiduciară)
<i>EPO</i>	economie ponderabilă
<i>ERF</i>	economie nerelevantă monetar și financiar
<i>ERG</i>	economie reglementată
<i>ERI</i>	economie interzisă (reglementată negativ)
<i>ERL</i>	economie relevantă
<i>ERN</i>	economie care respectă normele
<i>ERP</i>	economie reglementată pozitiv
<i>ERT</i>	economie raportată
<i>ESC</i>	economie comercială supradimensionată
<i>ESD</i>	economie supusă declarării
<i>ESE</i>	economia schimburilor externe
<i>ESH</i>	economia de schimb
<i>ESL</i>	economie nedeclarată
<i>ESM</i>	economie supradimensionată fiduciar
<i>ESN</i>	economie de schimb nemonetară
<i>ESS</i>	economie salarială supradimensionată
<i>EST</i>	economie subterană
<i>ETA</i>	economie subterană aditivă

<i>ETB</i>	economia transferurilor monetare publice
<i>ETC</i>	economie nemonetară acceptată
<i>ETD</i>	economie totală disponibilă
<i>ETE</i>	economie totală internă efectivă
<i>ETI</i>	economie totală interzisă
<i>ETM</i>	economie descripturalizată
<i>ETO</i>	economie demonetizată
<i>ETR</i>	economia transferurilor monetare private
<i>ETS</i>	economie subterană substitutiv-inclusivă
<i>EXP</i>	economie exportată
<i>FCF</i>	fenomen de comutativitate de flux
<i>FCS</i>	fluxuri de cuante subterane
<i>FDM</i>	factor dimensional al câmpurilor subterane
<i>GAS</i>	grupul elementelor afectate (de câmpurile economiei subterane)
<i>GCR</i>	gradul de circuitizare al rețelei
<i>GNS</i>	grupul elementelor neutre (neafectate de câmpurile economiei subterane)
<i>GRS</i>	gradul de reticulare a economiei subterane
<i>GSS</i>	grupul elementelor semnal a afectării (de către câmpurile economiei subterane)
<i>HES</i>	hexagon centrat de câmpuri ale economiei subterane
<i>IDC</i>	inducția determinativă a câmpurilor
<i>LCC</i>	logica comutațională a circuitului
<i>MRR</i>	model reduționist al rețelei câmpurilor subterane
<i>POE</i>	permeabilitate osmotică de ieșire
<i>POI</i>	permeabilitate osmotică de intrare
<i>POS</i>	permeabilitate osmotică
<i>PTC</i>	proces de transfer conținutist
<i>RAS</i>	rețea de ansamblu
<i>RCM</i>	rețea a circuitelor monetare
<i>RST</i>	rata de subteranizare
<i>SEC</i>	subiect economic
<i>TGE</i>	tetrada generatoare a economiei totale
<i>VFM</i>	valoarea totală a fluxurilor monetare
<i>VPO</i>	valoarea permeabilității osmotice

4. STAREA ȘI EVOLUȚIA FINANCIAR-MONETARĂ A ECONOMIEI – ABORDARE ÎN REȚEA

4.1. Economia ca rețea: stare și evoluție

Economia poate fi reprezentată ca o *rețea de relații* între entități și mulțimi de entități, rețea în cadrul căreia resursele primare, naturale sunt alocate și distribuite astfel încât entitatea centrală – omul în diversele sale ipostaze, să-și satisfacă trebuințele într-un context al motivațiilor (interese) și valorilor (preferințe) predeterminate.

Entitățile sunt configurate în economie astfel încât realizează valori și exercită funcții relativ conturate, desfășurând activități generatoare de tendințe relaționare, care constituie *potențialul relațional al rețelei*.

Relațiile reprezintă activizarea acestui potențial relațional într-o *configurație tip rețea, centrată pe trebuințele entității centrale* (primare putem spune) și concertată motivațiilor și valorilor.

Reprezentarea în rețea a economiei permite evidențierea faptului că fiecare entitate și mulțime definită și delimitată de entități sunt necesare rețelei existente, dispariția unor entități sau apariția altora modificând rețeaua, generând o altă rețea, astfel încât *entitățile creează rețeaua, creează relațiile acesteia*.

Abordarea în rețea a economiei implică *nevoia unei alte paradigme asupra economiei*, în cadrul căreia, de exemplu, raritatea și profitul să fie marginali în înțelegerea stării și evoluției economiei, a economiei financiare.

Economia ca rețea vizualizează schimbarea, transformarea.

Economia ca rețea relevă rolul entității în cadrul ansamblului.

Economia ca rețea invalidează sistemul ca ierarhie în înțelegerea economiei.

Economia ca rețea evidențiază locul comun al statului, piețelor etc.

Economia ca rețea afirmă prioritatea relației.

În această perspectivă cele două proprietăți temporale ale economiei, starea și evoluția, semnifică starea și evoluția rețelei economiei, sub cele două aspecte esențiale:

- starea și evoluția entităților primare (populația, omul);
- starea și evoluția relațiilor.

Celelalte entități ale rețelei, de orice natură - instituțională (precum firmele, statul etc.) sau compozițională (precum piețele) sunt entități cu potențial relațional "construite" ca noduri ale rețelei de către om, creatorul și captivul rețelei economice.

Starea și evoluția economiei sunt relevate, într-o epocă dominată de măsură și cantitate, prin mărimi măsurate, mărimi (variabile, indicatori) atașate unor caracteristici, proprietăți, atribute ale rețelei, ale entităților și îndeosebi ale relațiilor.

În acest sens se pot realiza delimitări explicativ-interpretative în constructul rețelei economiei, vizând deci mărimile care revelează ceea ce ni se oferă cognitiv despre economie.

Evident, constructul, care reprezintă atributele (proprietăți și caracteristici) măsurate, constituie obiectul cunoașterii, adică economia așa cum ni se oferă cunoașterii, și nu economia cum ar putea fi în realitate.

Altfel spus, constructul reprezintă o anumită perspectivă de cunoaștere, oferind un conținut cognitiv în formele create de om, de subiectul cunoscător.

Starea oferă o măsurare a potențialului la un moment dat, fiind reprezentată prin *mărimi de stare*, acumulative, deduse, altfel spus “stocate”, mărimi atribuite entităților, centrate pe entități. În acest scop sunt definite variabilele și sunt construiți indicatorii care măsoară starea entităților rețelei. Și starea entităților primare este prioritară.

Evoluția oferă o măsurare a mișcării în timp, într-o anumită perioadă, fiind reprezentată prin *mărimi de dinamică*, *cumulative* induse în acea perioadă, altfel spus “tranzitate”, mărimi atribuite relațiilor (înțelese, în sens restrâns, ca fluxuri). Fluxurile tranzitează entitățile, intrând și ieșind, această tranzitare generând stocuri și fiind efectuată prin transformare (*tranzitare de transformare*) în cadrul entităților.

Celor două mărimi, de stare și de dinamică, li se asociază o clasă specială de mărimi, *mărimi de conectare*, definibile și delimitate în rețea ca mărimi distincte, care permit “*stocarea*” *fluxurilor*, altfel spus *măsurarea acumulativă a mărimilor cumulative*. În rețeaua economiei aceste mărimi au o extensiune și o intensiune (importantă) deosebită, multe mărimi de dinamică, cumulative, fiind “stocate” și măsurate la un moment dat. Evident, PIB-ul reprezintă o mărime – indicator de acest gen ciudat.

Rețeaua economiei poate fi reprezentată ca mulțime a corespondențelor, considerate omotetic (centrate pe entitatea primară), cât și omomorfic (variabila și imaginea acesteia).

Rețeaua mărimilor economice reprezintă *rețeaua reflexivă* a economiei, care reflectă, prin variabile și indicatori, *rețeaua constitutivă a economiei* formată din entități, activități și relații generate.

Astfel pot fi delimitate configurațional trei mulțimi (în sensul demersului metodologic ce va fi urmat):

- *mulțimea mărimilor reale* (variabile și indicatori) care oferă posibilitatea cunoașterii stării și evoluției economiei generative(productive), denumită economie reală;
- *mulțimea mărimilor nominale* (prețuri de orice natură) care oferă posibilitatea evaluării stării și evoluției economiei reale, revelând “imaginea” nominală a economiei reale. În sens economic “nominalismul” reprezintă modalitatea de cunoaștere axiologică (valorizatoare) a economiei, cunoaștere circumscrisă trebuințelor, motivațiilor și preferințelor omului. Relațional mărimile nominale denumesc *economia nominală*;
- *mulțimea mărimilor financiare* (sau monetare, plasându-se într-o semantică nuanțată, a definibilității vagi) care oferă posibilitatea realizării relațiilor în cadrul economiei reale, deci a “dinamizării stării” acesteia, prin “referențialul” (constructul) nominal mărimile financiare manifestându-se ca mărimi “inverse” ale mărimilor reale. În acest sens, relațiilor din economia reală le corespund relații de sens invers în economia mărimilor financiare, denumită *economie financiară*.

Economia financiară, reflexie (imagine) a economiei reale, o include pe aceasta din urmă, în sensul că relațiile dintre mărimile economiei financiare și mărimile economiei reale reprezintă corespondențe surjective (oricărei variabile din economia reală îi corespunde, în mod direct, una sau mai multe variabile din economia financiară).

Variabilele economiei financiare constituie însă și o submulțime a corespondențelor inclusive, de ordinul doi, mijlocite de cele surjective, constituind o lume relativ autonomă, cu propriile corespondențe, relații, formând o rețea, să-i spunem duală (nu în sens matematic, ci interpretativ, hermeneutic) care este o reflexie globală a celor trei mulțimi prezentate.

Vom avea deci sintetic:

- economia reală;
- economia nominală;
- economia financiară;
 - cu reflexie directă, punctuală;
 - cu reflexie globală, mijlocită.

Prezentarea stării și evoluției economiei considerată ca rețea, presupune luarea în considerare a celor trei mulțimi de mărimi economice.

4.2. Coordonatele conceptuale ale cercetării

Obiectul cercetării îl constituie *economia ca rețea*, adică ca ansamblu de relații între entitățile economice.

Obiectul cercetării rezidă în cercetarea evoluției monetare și financiare a economiei în perspectiva abordării în rețea în perioada 1990 – 2001.

Teza fundamentală a cercetării o reprezintă faptul că *evoluția monetară și financiară* trebuie să *servească evoluției favorabile a economiei reale*, reflectată în variabilele nominale, deci o evoluție aservită de fapt alocării și distribuirii resurselor conform unor motivații și valori predeterminate.

Axioma definitorie a oricărei evoluții a economiei, îndeosebi într-o abordare în rețea, relevă necesitatea *orientării și centrării acestei evoluții pe om*, pe satisfacerea trebuințelor, împlinirea motivațiilor și promovarea valorilor (prin preferințe).

Ipoteza delimitativă a cercetării se circumscrie existenței unor *relații de transfer, de transmitere, de intermediere* între mărimile economice, care definesc *starea, potențialul economic* al omului la un moment dat (prin mărimi de stare sau prin mărimi conective), pe de o parte, și mărimile nominale "pure" (neatașate mărimilor reale) care definesc, într-o economie monetară de schimb, deschisă, consistența, adecvarea și fiabilitatea (să-i spunem antropică) a rețelei economice, circumscrise *mărimilor cardinale* ale rețelei. Delimitarea mărimilor care reflectă starea și evoluția va fi prezentată mai jos.

Conceptul central al cercetării îl reprezintă *economia configurațională*, definită prin trei proprietăți de consistență: relația, arhitectura și funcționalismul. În sens configurațional funcționalismul evidențiază că orice entitate din cadrul rețelei (formă configurațională) este funcție a altor entități, și toate entitățile, direct sau indirect, sunt funcții ale entității primare, adică omul.

Un al doilea concept, derivat din primul, este acela de *rețea economică orientată*, sintagmă definită ca ansamblul de relații și potențialuri relaționale (entități) care surprinde subiecții economici și fluxurile economice, precum și activitățile generative, orientate spre realizarea trebuințelor, motivațiilor și valorilor entităților primare. În acest sens, configurația relațională este reprezentată astfel prin tranzitivitatea fluxurilor, concentric, spre om.

Tendința relațională semnifică disponibilitatea unui potențial relațional (entitate) de a se conecta, dacă ne este permisă o licență, de a se sinapsa cu altă entitate.

În fine, al treilea concept, oarecum metodologic, este acela al *relevanței integrative*, evidențiind faptul că mărimile economice (valorile și indicatorii) au relevanță numai *în configurația relațională nodală*, a entității considerate, "tăietura fenomenologică", de sorginte statistică, nefiind relevantă înțelegerii, ci numai un instrument explicativ local, în sensul că abordarea statistică creează "nișe" observaționale pe care le prelucrează informațional, agregându-le preponderent extraobservațional.

4.3. Metodologia cercetării

Abordarea în rețea a economiei și evidențierea stării și evoluției financiar-monetare a economiei în această perspectivă, circumscrisă celor trei con-

cepte prezentate, va permite construirea unei metodologii a cercetării care să evidențieze indicatorii de stare, de natură economică și financiară, ai entității primare, omul.

Configurația relațională a rețelei prezintă o *arhitectură concentrică* pe patru nivele concertate, fiecărui nivel fiindu-i asociate variabile și indicatori specifici, aflați în *relații de ordine* în sensul orientării rețelei, și în *relații de codeterminare* pe fiecare nivel. Totodată, ansamblul variabilelor și indicatorilor (mărimilor) se regăsesc într-o *rețea globală a funcționalismului bijectiv*, astfel încât fiecare variabilă influențează direct sau mediat toate celelalte variabile, rețeaua fiind în *acest sens distributivă*.

Arhitectura concentrică a rețelei economiei delimitează cele patru nivele ale mărimilor definibile relațional:

a) *mărimi atașate entității primare*, care măsoară starea economică a entității primare, omul; mărimi denumite *ca mărimi primare*:

1. veniturile totale ale populației: VTP;
2. economisirea totală a populației: ETP;
3. volumul mărfurilor vândute populației: VMP;
4. formarea brută a capitalului la populație FBCEP;
5. capacitatea de autofinanțare a populației: CAEP;

Cele cinci variabile sunt și economice (VTP;VMP) și financiare (ETP, CAEP; FBCEP), sunt și de stoc (ETP;FBCEP;CAEP) și de conectare (VTP; VMP).

Starea economică a omului, a entității primare, este reflectată prin consum, investiții și acumulare, cele cinci variabile reflectând diferențiat aceste caracteristici, între ele existând interdependențe și codeterminări (de exemplu, VTP, le determină pe celelalte variabile, fiind în evoluție, influențat de către acestea).

b) *mărimi atașate fluxurilor generative duale ale variabilelor primare*, mărimi circumscrise atât entității primare, cât și entității agregative, economiei naționale ca întreg, considerate *mărimi tranzitive*;

Aceste mărimi au fost considerate, în demersul metodologic, ca reprezentând variabile care influențează preponderent dimensiunea mărimilor primare, atașate stării economice a omului.

Tandemul pentagonal al acestor mărimi este cel de mai jos:

1. capacitatea de autofinanțare totală: CAFT;
creditul total primit de către populație: CRDP;
2. formarea brută totală a capitalului: FBCT;
venitul disponibil brut al populației: VDBP;
3. retribuirea brută a populației: RBP;
veniturile bugetului consolidat: VBC;
4. economia brută totală: EBT;
retribuirea nominală netă a populației: RNNP;

5. consumul final total: CF;
 protecția socială a populației: PSP.

Evident, variabilele și combinațiile duale alese, sunt opțiuni metodologice, relevanța acestor opțiuni nedisponând de o fundamentare teoretică și de o testare econometrică, însă abordarea în rețea, dezvoltată metodologic în continuare, permite realizarea unei anume partiții în ansamblul rețelei economice, cu semnificație relațională.

- c) Cel de-al doilea nivel arhitectural al rețelei, prezentat mai sus, cuprinde mărimi care transmit, către mărimile primare, calitatea și caracteristicile mărimilor de pe nivelul al treilea, mărimi considerate în abordarea propusă, *mărimi determinative*, în număr de cinci:
1. producția totală: PT;
 2. produsul intern brut: PIB;
 3. masa monetară: MM;
 4. datoria externă: DE;
 5. cheltuielile bugetului consolidat: CB.

Primele două mărimi, conjugate prin consumurile materiale intermediare, au ca entitate determinativă agregată sistemul productiv, a treia sistemul financiar (bancar), a patra sistemul extern, a cincea sistemul public (statul). Folosim termenul de “sistem” pentru a denumi un ansamblu agregat de entități, de altfel considerate interdependente în abordarea în rețea, deoarece sistemul conferă unitate și întregire ansamblurilor funcționale.

Aceste mărimi determină, prin intermediul mărimilor tranzitive, dimensiunile mărimilor primare, atașate entității primare, altfel spus, în cadrul *rețelei reflexive* (rețeaua mărimilor economice) aceste mărimi reprezintă *centrii de acumulare*, pe când mărimile tranzitive *centrii de distribuție*.

- d) nivelul al patrulea al arhitecturii rețelei reflexive a economiei cuprinde *mărimile cardinale* ale economiei, care măsoară nivelul calitativ al rețelei economiei, calitate reflectată în calitatea mărimilor primare, astfel mărimile cardinale fiind determinate de *mărimile ordinale*, de pe nivelele doi și trei ale arhitecturii. În abordarea propusă, calitatea rețelei este revelată de calitatea (dimensionată cardinal) mărimilor de pe nivelul unu și patru, de relațiile dintre acestea intermedie de rețeaua mărimilor ordinale.

Mărimi cardinale au fost considerate următoarele:

- rata inflației: RIF;
- rata valutară: RVL;
- rata dobânzii bancare pasive: RDP;
- rata activității economice: RTP;
- rata puterii de cumpărare: RPC.

Aceste mărimi sintetizează modificarea anuală a “calității” variabilelor ordinale sub impactul schimbărilor din *rețeaua constitutivă* a economiei, rețea care cuprinde entitățile generative de relații, deci potențialele relaționale.

Rata inflației evidențiază modificarea prețurilor, evaluatori ai adaptării economiei reale la “cerințele” entităților primare.

Rata valutară evidențiază modificarea cursurilor valutare, evaluatori ai monedei, “sângele” economiei, substanța economiei financiare.

Rata dobânzii pasive evidențiază modificarea potențialului creației monetare, evaluator al activității economice prin economia financiară.

Rata activității economiei, evidențiază, prin rentabilitate, calitatea activității (eficiența).

Rata puterii de cumpărare, evidențiază modificarea reală a masei monetare din economie(sub impactul deflatorului PIB).

$$RPC = \frac{MM_i}{MM_{i-1} \times DF_i} \quad (1)$$

unde: DF_i este deflatorul PIB din anul i .

Consider că aceste mărimi cardinale au o influență hotărâtoare asupra calității mărimilor primare, al căror nivel nominal se ajustează la nivele reale, “adevărate”, conferind posibilitatea unei evaluări reale a stării și evoluției mărimilor primare.

Setul de mărimi economice, delimitat arhitectural în cadrul rețelei, este prezentat grafic în schema nr. 1.

Grafica modelului evidențiază cele patru partiții metodologice care s-au realizat în cadrul rețelei reflexive a economiei, construindu-se astfel o anumită arhitectură, cu valențele metodologice pe care le vom prezenta în continuare.

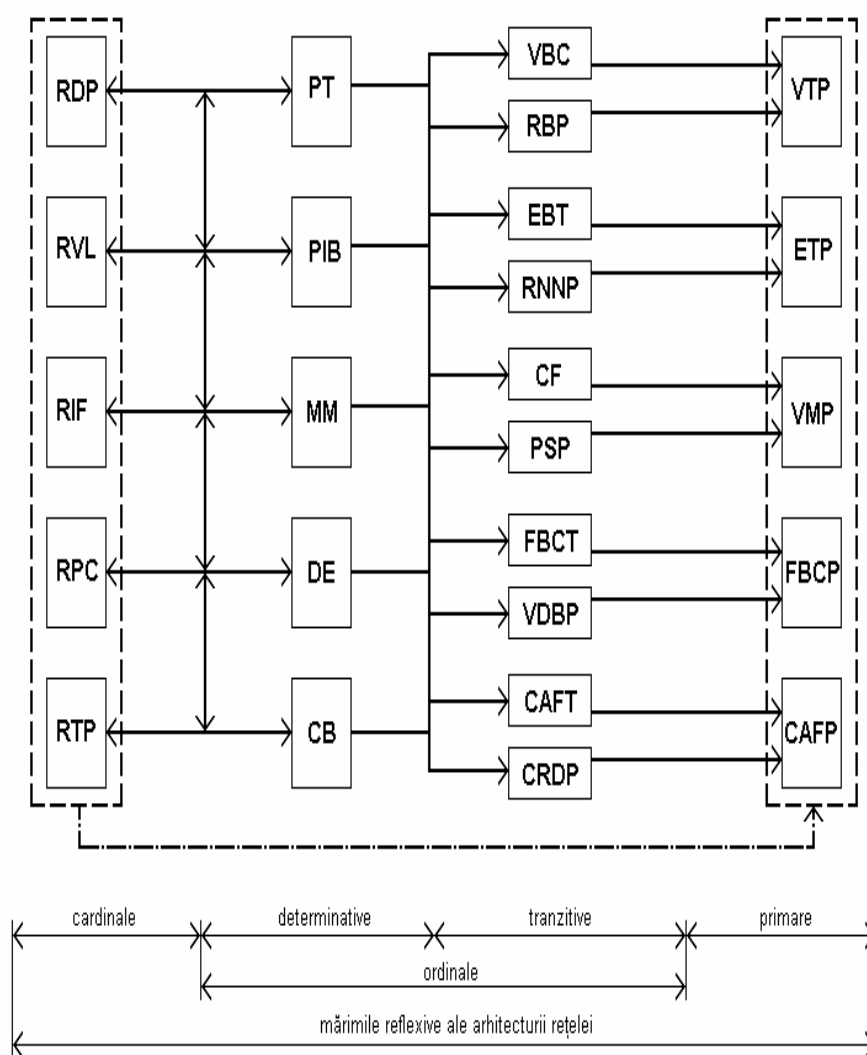
În model, pot fi observate cele cinci categorii de mărimi, putând fi delimitate, pe nivelele arhitecturii, mărimile monetare și financiare, care nu pot fi dissociate relațional de ansamblul mărimilor economice; din totalul mărimilor economice luate în considerare în demersul nostru, 12 mărimi sunt financiare sau monetare, dintr-un total de 25, deci 48%.

De asemenea, modelul evidențiază influența “agregată” a mărimilor cardinale, ale căror dimensiune și calitate sunt determinate și determină, (corespondența bijectivă, biunivocă) mărimile determinative, asupra mărimilor primare, ajustându-le dimensiunile nominale.

Arhitectura *tetradică a rețelei reflexive* și reprezentarea vectorială a mărimilor asociate nivelurilor arhitecturii permite reprezentarea matriceală a relațiilor dintre vectorii mărimilor în sensul orientării rețelei. În modelul reflexiv sensul este prezentat dinspre mărimile determinative spre cele primare, deci de la mărimile ordinale către cele primare; acest sens nu este însă cel caracteristic rețelei economice constitutive, a entităților cu potențial relațional, sensul acestei rețele fiind de la entitățile primare spre cele determinative.

Schema nr. 1

Modelul grafic al rețelei reflexive

Astfel, se relevă faptul că *economia este o aplicație a entității primare*, omul, mărimile economice atașate acesteia, definite conform trebuințelor, motivațiilor, preferințelor etc, care circumscriu domeniul de definiție al acestor mă-

rimi, "luând" valori în mulțimea mărimilor economiei ca întreg, aceste mărimi fiind "imaginea" mărimilor primare.

Evident, aplicația reprezintă o corespondență între entitățile primare și entitățile economice, de orice natură, acestea din urmă fiind deci "imaginea" primelor. Altfel spus, mărimile economice (cu potențial relațional) reprezintă transformatul mărimilor primare prin aplicația (funcția) atașată.

Reprezentarea matriceală a relațiilor dintre mărimile arhitecturii rețelei se realizează prin tranzitivitatea univocă a vectorilor *linie* cu vectorii *coloană*, conform sensului rețelei constitutive (de la vectorul mărimilor primare spre vectorul mărimilor cardinale), tranzitivitate prezentată mai jos.

Schema nr. 2

Matricele tranzitive ale mărimilor reflexive

Matricea I

	FBCT	VDE(P)	CAFT	CRD(P)	RB(P)	VBC	RNN(P)	EBT	CF	PS(P)
FBC(P)										
CAF(P)										
VT(P)										
ET(P)										
VM(P)										

Matricea II

	PT	PIB	MM	DE	CBT
FBCT					
VDB(P)					
CAFT					
CRD(P)					
RB(P)					
VBC					
RNN(P)					
EBT					
CF					
PS(P)					

Matricea III

	RIF	RDP	RVL	RPD	RPC
PT					
PIB					
MM					
DE					
CB					

Cele trei matrice (I,II,III) reprezintă *triada matricelor tranzitive*, construite pornind de la vectorul mărimilor primare, care constituie liniile matricei I și plasând pe coloanele matricei cele 12 mărimi tranzitive, în continuare matricele II și III fiind construite prin preluarea pe linii a vectorului care reprezintă coloana matricei anterioare și pe coloane vectorii următori, în sensul arhitecturii rețelei constitutive.

Vectorii matricelor tranzitive cuprind mărimi economice exprimate sub forma indicatorilor relativi, *a ratelor anuale de evoluție*, astfel încât, din punct de vedere metodologic, mărimile devin comparabile.

Determinarea ratelor s-a făcut astfel:

$$R_V = \frac{V_i}{V_{i-1}} - 1 \quad (2)$$

unde:

R_V = rata anuală de evoluție a variabilei " V, "

i = anul luat în considerare ($i = 1 \div n$).

Matricele tranzitive permit determinarea *coeficienților interactivi* prin raportul dintre ratele de pe linie și ratele de pe coloane, conform formulei:

$$CI = \frac{RL}{RC} \quad (3)$$

unde:

CI = coeficienții interactivi,

RL = ratele de pe linii,

RC = ratele de pe coloane.

Din punct de vedere economic acești coeficienți reflectă, la un moment dat, "imaginea" cantitativă a fiecărei rate de pe linie în ratele de pe coloane, evidențiind o corespondență univocă în sensul arhitecturii constitutive a rețelei. În acest context, ratele de pe linie sunt în relație, prin coeficienții interactivi, cu ratele de pe coloane, coeficienții reprezentând funcția între cele două rate.

Pe baza acestor coeficienți se poate determina valoarea fiecărei rate de pe linie în funcție de suma ratelor de pe coloane astfel:

$$RL_i = \frac{\sum_{j=1}^n RC_j}{\sum_{j=1}^n \frac{1}{k_{ij}}} \quad (4)$$

unde:

k = coeficientul interactiv,

i = linia,
j = coloana.

Coeficienții matricelor tranzitive sunt utilizați pentru determinarea coeficienților matricelor rezolutive, care permit determinarea funcțiilor, a coeficienților interactivi, între vectorul ratelor mărimilor primare, pe de o parte, vectorul mărimilor determinative și vectorul mărimilor cardinale, pe de altă parte. Matricele rezolutive se obțin prin înmulțirea matricei I cu matricea II, obținându-se matricea rezolutivă IV, care înmulțită cu matricea III, rezultă matricea rezolutivă V. Această ultimă matrice are o semnificație deosebită, ea relevând, prin coeficienții interactivi pe care-i cuprinde, legătura(funcția) mărimilor primare în(cu) mărimile cardinale, care evaluează calitatea activităților din rețeaua economică.

Schema nr. 3

Matricele rezolutive ale mărimilor reflexive

Matricele rezolutive sunt prezentate mai jos:

$I \times II = \text{Matricea IV}$

	PT	PIB	MM	DE	CBT
FBC(P)					
CAF(P)					
VT(P)					
ET(P)					
VM(P)					

$IV \times III = \text{Matricea V}$

	RIF	RDP	RVL	RPD	RPC
FBC(P)					
CAF(P)					
VT(P)					
ET(P)					
VM(P)					

Pentru dezvoltarea algoritmului matriceal vom face următoarele notații:

- vectorul ratelor primare = P
- vectorul ratelor tranzitive = T
- vectorul ratelor determinative = D
- vectorul ratelor cardinale = C

Notând cu litere mici ratele vectorilor, coeficienții interactivi ai matricelor tranzitive (I,II,III) se vor calcula astfel:

$$\text{Matricea I} \quad m_{ij} = \frac{p_i}{t_j} \quad (5)$$

$$\text{Matricea II} \quad n_{jk} = \frac{t_j}{d_k} \quad (6)$$

$$\text{Matricea III} \quad r_{kl} = \frac{d_k}{c_l} \quad (7)$$

În cazul matricelor rezolutive, coeficienții interactivi se determină astfel:

$$\text{Matricea IV} \quad s_{ik} = m_{ij} \times n_{jk} \quad (8)$$

$$\text{Matricea V} \quad z_{il} = s_{ik} \times r_{kl} \quad (9)$$

În final, ratele primare de pe liniile matricelor I, IV, V se determină în funcție de ratele de pe coloanele acestor matrice, astfel:

$$p_i = \frac{\sum_{j=1}^{10} t_j}{\sum_{j=1}^{10} \frac{1}{m_{ij}}} , \quad p_i = \frac{\sum_{k=1}^5 d_k}{\sum_{k=1}^5 \frac{1}{s_{ik}}} , \quad p_i = \frac{\sum_{l=1}^5 c_l}{\sum_{l=1}^5 \frac{1}{z_{il}}} \quad (10)$$

În acest fel elementele vectorului ratelor primare se exprimă în funcție de suma elementelor vectorilor de pe coloanele celor trei matrice (ratele tranzitive, determinative și cardinale) și coeficienții interactivi aflați la intersecția liniei ratelor primare(i) și coloanei ratelor tranzitive(j), determinative(k) și cardinale(l).

Prelucrarea statistică a evoluției elementelor din cadrul celor cinci matrice(mărimi și rate) permite evidențierea uniformităților, discordanțelor și distorsiunilor evolutive, precum și evoluția corelativă a elementelor luate în considerare, prin ajustarea regresivă.

Interpretarea evoluției și stării mărimilor economice și financiare se poate realiza prin analiza coeficienților interactivi, prin abordarea corelativă a acestora, dar și prin evidențierea evoluției ratelor și coeficienților interactivi.

Pentru a evidenția integrativ rețeaua reflexivă a economiei prin mărimile și ratele considerate vom prezenta matricea rețelei reflexive integrative, care cuprinde simultan toate mărimile și ratele, partiționate pe submatrice, relevând posibilitățile algoritmice ale abordării matriceale, formă de exprimare a rețelei economice reflexive.

Schema nr. 4

Matricea integrativă a rețelei reflexive

	P	T	D	C
P		$m_{ij} = \frac{p_i}{t_j}$	$s_{ik} = m_{ij} \times n_{jk}$	$z_{il} = s_{ik} \times r_{kl}$
T			$n_{jk} = \frac{t_j}{d_k}$	
D				$r_{kl} = \frac{d_k}{c_l}$
C				

Această matrice are un potențial algoritmic total în spațiul vectorial luat în considerare, putându-se determina toate corespondențele biunivoce (pe linii și pe coloane) între ratele interactive, și totodată permite determinarea elementelor vectoriale prin *abordarea multiplicativă* a coeficienților interactivi.

În spațiul vectorial restrâns, propus prin metodologia prezentată, relațiile dintre vectorul P și ceilalți trei vectori (T,D,C) sunt prezentate pe prima linie a matricei (supermatricei)

Pentru exemplificare se pot evidenția algoritmi de calcul vectorial semnificativ în metodologia prezentată.

$$\begin{aligned}
 |p_i| \times \overline{t_j^{-1}} &= m_{ij} & |t_j| \times \overline{d_k^{-1}} &= n_{jk} & |d_k| \times \overline{c_l^{-1}} &= r_{kl} \\
 |p_i| \times \overline{d_k^{-1}} &= s_{ik} = m_{ij} \times n_{jk} \\
 |p_i| \times \overline{c_l^{-1}} &= z_{il} = s_{ik} \times r_{kl}
 \end{aligned} \tag{11}$$

Spațiul vectorial al matricei integrative permite determinarea indicilor, în cazul dinamizării matricei, precum și determinarea corelațiilor între dinamicele ratelor și mărimilor, a corelațiilor între coeficienții interactivi.

Abordarea matriceală este deschisă utilizării instrumentelor statistice, econometrice pentru evidențierea comportamentului asociativ al ratelor și coeficienților, și de ce nu, pentru proiecții posibile ale comportamentelor pe o bază a relațiilor “tautologice” bine definite, chiar în cadrul contabilității naționale.

4.4. Algoritmul operaționalizării rețelei matriceale

Operaționalizarea rețelei reflexive, utilizând instrumentul matricial, oferă posibilitatea valorificării potențialului algoritmic al acestuia pentru preluarea datelor existente referitoare la mărimile și ratele rețelei economice considerate, în scopul analizei stării și evoluției monetare și financiare a entităților primare - populația, omul.

Algoritmul operaționalizării rețelei matriciale presupune *parcurgerea următoarelor etape*:

- a) Culegerea și organizarea valorilor absolute ale mărimilor economice, financiare și monetare conform arhitecturii rețelei prezentate în schema nr. 1. Valorile absolute vor exprima nivelul mărimilor considerate pe perioadă (anii) analizată.
- b) Transformarea valorilor absolute în valori relative temporale, de dinamică, care să evidențieze evoluția nivelului fiecărei mărimi sub forma ratelor anuale ale evoluției. Evident, dinamica poate fi evidențiată și prin indicatori cu bază fixă.
- c) Organizarea ratelor în cadrul matricei de bază, conform modelului de mai jos:

	Anii perioadei (A)	
Ratele evoluției anuale (R)		

Cele 25 de rate vor fi determinate pentru fiecare an al perioadei, luându-se ca an de pornire anul anterior perioadei (anul de bază, anul 0).

Numărul total al ratelor va fi:

$$NR = Aa \times Rb \quad (12)$$

unde:

a = numărul anilor din perioadă

b = numărul ratelor luate în considerare (25).

- d) Construirea matricelor dinamice, pentru cele patru categorii de mărimi ale arhitecturii rețelei (primare, tranzitive, determinative și cardinale) conform modelului de la punctul "c".

Aceste matrice evidențiază pe linii starea fiecărei mărimi economice, exprimată prin nivelul ratei, oferind posibilitatea comparării statice a nivelului ratelor, iar pe coloane evoluția nivelului ratelor fiecărei mărimi pe perioada analizată, în ansamblu, fiecare matrice evidențiind starea și evoluția ratelor din cadrul matricei.

- e) Prezentarea grafică, pe baza matricelor dinamice, a evoluției ratelor din fiecare matrice, în cazul matricei ratelor tranzitive delimitându-se ratele tranzitive de natură macroeconomică și ratele tranzitive circumscrise entităților primare (notate simbolic cu "P"). Se evidențiază astfel grafic dinamica comparativă a ratelor din cadrul fiecărei matrice.
- f) Ajustarea statistică, pe baza datelor din matricea ratelor primare și cea a ratelor tranzitive a evoluției nivelului fiecărei rate primare în funcție de evoluția reală a nivelului ratelor tranzitive specifice ratei primare, grupate astfel:

$$\begin{aligned}
VM(P) &= f[CF, PS(P)]; \\
ET(P) &= f[EBT, RNN(P)]; \\
VT(P) &= f[VBC, RB(P)]; \\
CAF(P) &= f[CAFT, CRD(P)]; \\
FBC(P) &= f[FBCT, VDB(P)].
\end{aligned}
\tag{13}$$

Alegerea ratelor independente, pentru fiecare rată primară, reprezintă o opțiune a cercetătorului.

- g) Prezentarea grafică a dinamicii valorilor reale și ajustate ale fiecărei rate primare comparativ cu dinamica ratelor tranzitive utilizate în ajustare, având deci cinci grafice.
 - h) Prezentarea graficelor evoluției nivelului fiecărei rate primare comparativ cu evoluția nivelului tuturor ratelor tranzitive pe perioada analizată, evidențiindu-se caracteristicile de trend comparative și relevându-se eventualele regularități de trend dintre ratele primare și ratele tranzitive.
 - i) Prezentarea, asemănător ca la punctul h, a graficelor evoluției nivelului fiecărei rate primare comparativ cu evoluția nivelului ratelor determinative, analiza evidențiind regularități, similitudini, abateri etc.
 - j) Ajustarea evoluției valorilor fiecărei rate primare în funcție de evoluția nivelului tuturor ratelor cardinale, prin alegerea funcțiilor de ajustare adecvate, determinându-se în final abaterea standard a valorilor ajustate.
- Algoritmul statistic cunoscut este următorul:

$$\overline{RP(A_j)} = \frac{\sum_a RP(A_j)}{a} \tag{14}$$

$$\overline{Aa} = RP(A_j) - \overline{RP(A_j)} \tag{15}$$

$$\overline{SA^2} = \sum_a \overline{Aa^2} \tag{16}$$

$$D = \frac{\overline{SA^2}}{a} \tag{17}$$

$$\delta = \sqrt{D} \tag{18}$$

unde: $RP(A_j)$ = valorile ajustate ale ratelor primare considerate;

$\overline{RP(A_j)}$ = media valorilor ajustate;

$\overline{Aa}$ = abaterea medie;

D = dispersia;

δ = abaterea standard;

a = numărul de ani.

Abaterea standard reflectă efectele abaterilor mari generatoare de dispersii semnificative, cu cât valoarea abaterii este mai mare, cu atât mai intensă este variația variabilei luate în considerare.

- k) Evidențierea grafică a evoluției nivelului fiecărei rate primare comparativ cu evoluția nivelului ratelor cardinale, având în vedere ipoteza metodologică promovată, anume că evoluția ratelor cardinale influențează semnificativ, prin rețeaua de relații, evoluția ratelor primare considerate.
 - l) Prezentarea grafică a evoluției nivelului înregistrat (real) al fiecărei rate primare comparativ cu evoluția nivelului ajustat al aceleiași rate, evidențiindu-se gradul de similitudine a evoluției, exprimat prin coeficientul (raportul) de determinare, care ia valori între 0 (ajustare absolut irelevantă) și 1 (ajustare perfectă).
 - m) Prezentarea, în aceeași abordare, a graficelor evoluției nivelului înregistrat (empiric) al fiecărei rate primare comparativ cu evoluția nivelului ajustat al aceleiași rate, utilizându-se, din nou, raportul de determinare.
 - n) Realizarea pentru adâncirea analizei, a graficelor care să prezinte evoluția comparativă a unor rate cardinale (hotărâtoare pentru evoluția ratelor primare) și a unor rate ordinale (tranzitive sau determinative), considerate ca influențând semnificativ evoluția nivelului ratelor cardinale.
 - o) Determinarea coeficienților interactivi, pentru toate ratele considerate, prin aplicarea formulei nr. (3). Coeficienții se determină pentru cele trei matrice tranzitive (schema nr. 2), pe baza acestora determinându-se coeficienții interactivi ai matricelor rezolutive (schema nr. 3).
- Se vor obține cinci categorii de coeficienți interactivi, conform formulelor nr. (5), nr. (6), nr. (7), nr. (8), nr. (9).
- p) Calcularea valorii fiecărei rate a mărimii economice de pe linia matricei coeficienților în funcție de valoarea coeficienților interactivi și suma valorilor ratelor mărimilor economice de pe coloane, conform formulei nr. (4).

Matricele oferă posibilitatea determinării dinamicii fiecărui coeficient sau a dinamicii corelate a acestora, determinării corelației dintre coeficienți, tratamentul statistic oferind posibilitatea ajustării coeficienților în funcție de valoarea unuia sau mai multor coeficienți.

Totodată, se poate obține *matricea corelațiilor multiple*, care reprezintă o abordare statistică a rețelei reflexive a economiei.

Matricea coeficienților interactivi dintre ratele primare și cele cardinale, pe care o numim *matricea calitativă*, oferă informații sintetice (obținute prin tranzitivitatea algoritmică a informațiilor din matricele anterioare) asupra relației dintre ratele primare și cele cardinale, informații semnificative pentru proiectarea evoluției viitoare a ratelor economice.

Aceste informații pot căpăta relevanță integrativă (de intensiune) prin utilizarea supermatricei (*matrice de matrici*).

5. INSTITUȚIONALIZAREA ȘI REGLEMENTAREA ÎN REȚEA A PIEȚELOR FINANCIARE

Piața financiară reprezintă o reflexie monetară a tuturor celorlalte piețe care pot fi identificate și definite în societate, în particular în economie.

Piața financiară reprezintă un ansamblu de reglementări, organisme, instrumente și servicii care asigură afirmarea funcțiilor monedei în economie.

Piața financiară reprezintă modalitățile diferențiate prin care se confruntă cererea și oferta de monedă.

Piața financiară reprezintă un ansamblu de piețe financiare specifice, cu caracteristici definitorii care le delimitează.

Piața financiară este duală, prezintă două ipostaze adesea contradictorii.

5.1. Piața financiară colectoare (PFC)

Această piață mobilizează disponibilitățile de monedă de la subiecții economici care dispun de capacități de finanțare. Pe această piață oferta se confruntă direct sau imediat cu cererea potențială, diferențiat în funcție de natura pieței financiare. Instrumentele financiare prin care se colectează disponibilitățile monetare sunt depozitele (DPZ) și titlurile de valoare (TLV).

Atât depozitele, cât și titlurile sunt diferențiate, diversificate, asigurând scadențe, dobânzi, modalități etc. adaptate cerințelor ofertanților de monedă, nevoilor acestora de a-și valorifica benefic disponibilitățile. Totodată, cele două instrumente dispun de tehnici specifice de acoperire a riscurilor, de protejare a ofertanților de lichidități, riscuri generate de mediul economic, de entitățile bancare dar și de instrumentele de plasament, utilizate pentru „investirea” disponibilităților colectate.

Pe piața financiară colectoare operează două *categorii de participanți*:

- a) *ofertanții de disponibilități (OFD)*, în care se regăsesc, în special, *gospodăriile populației (GPL)*, dar și *firmele (FRM)*, *statul (STT)* și chiar *instituțiile financiare (IFR)*. Din motive metodologice nu am luat în considerare în demersul meu exteriorul, adică relațiile financiare cu subiecții din afara țării.
- b) *instituțiile financiare colectoare (IFC)*, diversificate, însă care pot fi delimitate conform celor două tipuri de *instrumente de colectare (ISC)*: *instituții bancare (IBR)* și *instituții nebancale (INB)*.

Instituțiile bancare sunt universale și specializate, caracteristica definitorie fiind aceea că realizează *transformarea depozitelor în instrumente de plasament (IPL)*, generând creație monetară. Totodată, aceste instituții realizează

și fluxurile de încasări și plăți din economie. Tipurile principale de bănci sunt: bănci comerciale, bănci populare, case de economii, bănci de investiții etc.

Această *piață bancară de colectare a depozitelor (PDZ)* este puternic reglementată și controlată de către instituțiile bancare, parametrii echilibrului cererii și ofertei fiind stabiliți, de regulă, de către bănci.

Piața depozitelor poate fi a depozitelor pe termen scurt (PZS) sau a depozitelor pe termen lung (PZL).

Instituțiile nebancale sunt instituții care colectează disponibilitățile utilizând o diversitate de titluri de valoare, achiziționate de către ofertanții de lichidități, disponibilități pe care le plasează investitorilor, adică celor care au nevoie de lichidități pe termen lung. Dezintermedierea a determinat apariția unei diversități de asemenea instituții financiare, care și-au adaptat instrumentele nevoilor ofertanților. Asemenea instituții sunt: societățile de asigurare, fondurile de pensii, fondurile mutuale, fondurile de investiții, societăți de valori mobiliare etc.

Aceste instituții își depozitează disponibilitățile colectate la bănci, constituindu-se depozite instituționale, fondurile fiind administrate de către societăți de management specializate.

Piața titlurilor de valoare, controlată de către instituțiile financiare nebancale, dar pe care operează, prin instituții proprii și băncile, este o piață deschisă, mai laxă, oferta de disponibilități confruntându-se cu o cerere potențială „negociatoare”, prețurile disponibilităților fiind determinate printr-o transparență funcțională.

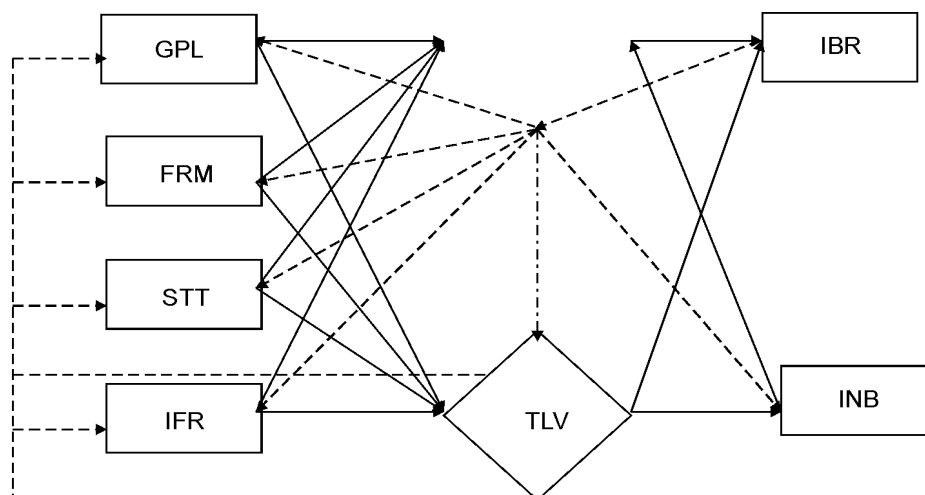
Această piață este divizată în componente diferențiate sub multe aspecte, componentele principale fiind: piața fondurilor mutuale (PFM), piața asigurărilor (PAS), piața fondurilor de investiții (PFI), piața fondurilor de pensii (PFP), piața ipotecară (PIC) etc. aceste componente conectându-se prin instituțiile financiare, cu piețele plasamentelor. De regulă, pe aceste piețe se constituie lichiditățile instituționalizate (LIT), valorificate consolidat printr-o gestiune profesionistă a plasamentelor.

O piață distinctă, specifică pieței financiare de colectare, o reprezintă *piața de colectare a statului (PCT)*, piață pe care statul își procură resursele financiare, lichiditățile, prin Trezoreria publică, divizată în două componente: *piața colectării fiscale (PCF)* și *piața împrumuturilor publice (PIB)*.

Această delimitare nu înseamnă separare, segmentare, strictă pieței colectării, băncile operând pe piața titlurilor de valori, utilizând instrumente financiare pentru atragerea disponibilităților în depozite (certificate de depozit).

Pe această piață acționează și *Trezoreria publică (TPB)*, banca statului, care utilizează instrumente financiare pentru a se împrumuta atât la populație, cât și la instituțiile financiare, constituind adesea și depozite.

Simplificat, piața financiară colectoare se prezintă astfel:

Piața financiară colectoare astfel prezentată sugerează existența unei rețele biunivoc orientate:

- dinspre ofertator către instituțiile financiare, disponibilitățile colectate de acestea din urmă (DSB);
- dinspre instituțiile financiare către ofertanți, „prețul” împrumuturilor pentru depozite și titlurile de creanțe, dobânzi (DBZ). Fluxurile de lichidități colectate sub forma depozitelor implică și fluxuri de retragere, dinspre instituțiile bancare către ofertanți, sau de transformare a lor în titluri de valoare.

Această rețea reprezintă *rețeaua instituțională (RID)*, care realizează drenarea disponibilităților către solicitanții de lichidități (SLC).

Dobânzile oferite titlurilor de creanță sunt distribuite evident prin fluxurile bancare.

Pentru a nu complica schema, retragerile sunt evidențiate prin linii punctate.

Vom face următoarele notații:

$(DSB)_i$ = disponibilitățile totale colectate de la fiecare ofertant;

$(DSB)_{ij}$ = disponibilitățile colectate prin cele două forme de instrumente: DPZ și TLV;

$(DPZ)_f$ = depozitele finale existente la instituțiile bancare;

DPD = depozite directe ale ofertanților;

DPI = depozite instituționalizate ale instituțiilor financiare;

DPT = depozite transformate în titluri de valoare;

$(RIC)_k$ = retribuirea instrumentelor financiare de colectare;

RNB = retribuire nondobânda a titlurilor financiare de colectare;

$i = 1, 2, 3, 4$ = ofertantul (GPL; FRM; STT; IFR);

$j = 1, 2$ = forme de instrumente de colectare (DPZ; TLV);

$f = 1, 2$ = categorii de depozite finale (DPD; DPI);

$d = 1, 2$ = instituțiile financiare colectoare prin titluri de valoare (IRB și INB);

$k = 1, 2$ = forme de retragere a depozitelor și titlurilor de valoare.

Utilizând simbolurile de mai sus, se pot scrie următoarele relații:

$$\sum_{i=1}^4 (DSB)_i = DST$$

unde: DST = disponibilitățile totale colectate prin instituțiile financiare;

$$\sum_{j=1}^2 (DSB)_{ij} = (DSB)_i$$

$$R_{ij} = \frac{(DSB)_{ij}}{(DSB)_i}$$

unde: R_{ij} = rata de colectare instrumentală prin fiecare instrument financiar, de la fiecare ofertant.

$$(DSB)_j = \sum_{i=1}^4 (DSB)_{ij}$$

unde: $(DSB)_j$ = disponibilitățile colectate prin instrumentul j.

$$R_j = \frac{(DSB)_j}{\sum_{i=1}^4 (DSB)_i} = \frac{(DSB)_j}{DST} = \frac{\sum_{i=1}^4 (DSB)_{ij}}{\sum_{i=1}^4 (DSB)_i}$$

R_j = rata de colectare prin instrumentul j.

$$DPF = DPD + DPI - DPT = \sum_{i=1}^4 \sum_{j=1}^2 (DSB)_{ij} = \sum_{i=1}^4 (DSB)_{i1} + \sum_{i=1}^4 (DSB)_{i2}$$

DPF = depozitele bancare finale.

$$R_f = \frac{(DPZ)_f}{DPF}$$

unde: R_f = rata de constituire a depozitelor (directe sau instituționale).

$$DBZ = \sum_{l=1}^5 (DBZ)_l$$

unde $l = DSB_{j=1}$ pentru $i=1, 2, 3, 4$;
 $DSB_{j=2}$.

Se delimitează astfel cinci categorii de dobânzi (l): patru aferente ofertanților «i» și una aferentă obligațiunilor (TLV).

$$DPF = \sum_{f=1}^5 (DPF)_f = \sum_{i=1}^4 \sum_{j=1}^2 (DSB)_{ij}$$

$$RIC = \sum_{k=1}^2 (RIC)_k$$

când

$$k = 1 \rightarrow RIC_1 = \sum_{l=1}^5 DBZ_l$$

$$k = 2 \rightarrow RIC_2 = \sum_{i=1}^4 RTV_{it}$$

unde: RTV_t = retribuirea titlurilor de valoare t .

Deci:

$$RIC = \sum_{l=1}^5 (DBZ)_l + \sum_{i=1}^4 RTV_{it}$$

$$R_k = \frac{(RIC)_k}{\sum_{i=1}^4 (DSB)_{jk}}$$

unde R_k = rata de remunerare a disponibilităților colectate.

$k = 1$ și 2 .

Pentru $k = 1$:

$$R_1 = \frac{\sum_{l=1}^5 (DBZ)_l}{\sum_{f=1}^5 (DPF)_f}$$

Pentru $k = 2$:

$$R_2 = \frac{\sum_{i=1}^4 (RTV)_{it}}{\sum_{i=1}^4 (DSB)_i}.$$

Formalizarea rețelei financiare de colectare poate oferi modalități de abordare tensională, în sensul determinării unor „încărcături” inadecvate a unor fluxuri ale rețelelor în ansamblul acestora (disponibilități, titluri, depozite) și a unor „rezistențe” pe circuitele remunerărilor determinate de rate gestionate necorelat.

5.2. Piața financiară plasatoare (PFP)

Această piață realizează distribuirea directă sau mediată a resurselor monetare colectate către subiecții care au nevoie de finanțare, de lichidități. Pe această piață cererea se confruntă cu oferta potențială, ofertă activată de către instituții financiare. Instrumentele financiare utilizate sunt de două categorii: *creditele (CRD)* și *titlurile de plasament (TPL)*.

Cele două categorii de instrumente sunt puternic diversificate și diferențiate, adaptate cerințelor și condițiilor cererii de lichidități, această diversificare vizând „prețurile” atașate, în special dobânzile, riscurile care însoțesc diferențiat fiecare tip de instrument, riscuri care sunt generate de beneficiarul lichidității (investitor), de natura instrumentelor, de gestiunea instituțiilor financiare, de mediul economic de afaceri etc. Diversificarea este generată de scadențele prevăzute, de modalitățile de rambursare, de specificul instituțiilor financiare dar și de natura clienților, a investitorilor, a destinațiilor lichidităților.

Creditele și titlurile de plasament delimitează piețe financiare distincte, reglementate în mod diferențiat, uneori cele două categorii de instrumente transformându-se unele în altele.

Pe piața financiară plasatoare operează *două categorii de participanți*:

a) *instituțiile financiare plasatoare (IFP)* care de regulă sunt unele instituții financiare colectoare (IFC), însă se manifestă și alte instituții cu activități numai de plasament, să le denumim *instituții financiare investiționale (IFI)*, acestea valorificând fondurile constituite sau depozitele în titluri de plasament.

Putem scrie următoarea relație:

$$IFP = IFC + IFI = IBR + INB.$$

b) *solicitanții de lichiditate (SLC)*, care reprezintă cererea reală de lichidități pentru a le investi, solicitanții fiind în primul rând *firmele (FRM)* și *statul (STT)*, dar și *gospodăriile populației (GPL)* și *instituțiile financiare (IFR)*.

În cadrul instituțiilor plasatoare, relația între instituțiile bancare și instituțiile financiare nonbancare este funcțională, *pieța plasamentelor financiare (PPF)*, segmentată în cele două compartimente interconectate – *pieța credite-*

lor (PCD) și piața titlurilor de plasament (PTL) fiind o piață unitară, în cadrul acesteia cele două categorii de instrumente financiare transformându-se unul în celălalt. Mai mult, cele două piețe se divid fiecare în piețe specifice.

Piața creditelor se divide în piața interbancară (PRP), componenta majoră a pieței monetare (PMT), piața creditelor economice (PCE), corespunzând ansamblului creditelor acordate economiei, piața creditelor publice (PCB), piața creditelor de consum (PCS), piața creditelor ipotecare (PCI) etc.

O piață distinctă, conectată pieței creditelor publice (contraparte a pieței împrumuturilor publice), o reprezintă piața investițiilor publice (PIP) pe care statul plasează, sub diverse forme, lichidități necesare realizării investițiilor în economie. Această piață este componentă a pieței plasamentelor publice (PPB).

Piața plasamentelor (PLS) se divide la rândul său în piața acțiunilor (PAC), adică a titlurilor de proprietate, piața obligațiunilor (POB), ambele formând piața valorilor mobiliare (PVB), piața titlurilor pe termen scurt (PTT) etc.

Piața plasamentelor se divide însă nu numai după natura instrumentelor ci și după modul de formare a prețurilor acestora, constituindu-se inițial piața primară (PPR), în cadrul căreia se vând titluri de către solicitanții de lichidități, care devin beneficiarii lichidităților până la lichidarea titlului, adesea odată cu lichidarea investitorului. Titlurile sunt achiziționate prin intermediul instituțiilor financiare de către ofertanți de lichidități, care pot fi și instituțiile financiare, acestea fiind plasamentele instituționalizate (PLI), diferite deci de plasamentele private (PLP), piața primară divizându-se din acest punct de vedere în piața primară a plasamentelor private (PPP) și piața primară a plasamentelor instituționalizate (PPI).

Titlurile achiziționate pe piața primară sunt apoi negociate pe piața secundară (PSC), oferta și cererea pe această piață fiind generate de către ofertanții de disponibilități, care intrând pe piața bursieră (PBS), formă instituționalizată a PSC, își valorifică diferențiat lichiditățile, motivațiile fiind fie de protejare a lichidităților, de câștig, adesea speculativ, de „împroprietărire” etc.

Piața titlurilor de plasament a generat un tip de piață a riscurilor distribuite, cu o încărcătură speculativă deosebită, volatilizând adesea valorile titlurilor, valori care devin pe această piață obiect al tranzacțiilor, piața denumindu-se piața derivatelor (PDV).

Cele două tipuri de instrumente de plasament adesea, după cum am spus, se transformă unele în altele, îndeosebi creditele prin titrizare devenind titluri de plasament, înregistrându-se în acest sens un proces de dezintermediere, adică de diminuare a fluxurilor creditelor în favoarea fluxurilor titlurilor de plasament.

Se identifică astfel o altă piață în cadrul PFP, piața transformării plasamentelor (PTP), în cadrul acesteia piața titrizărilor (PTR) constituind o componentă esențială, aceste transformări realizându-se atât între tipuri de credite

cât și între tipuri de titluri. Această piață este o *pieță structurală (PST)* în cadrul PFP, modificând structura plasamentelor.

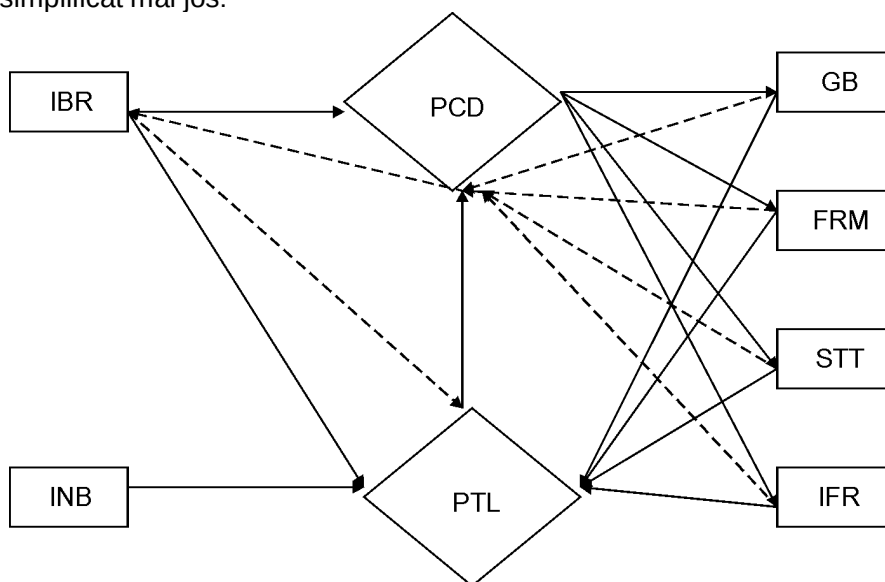
Deosebirile dintre cele două componente ale pieței financiare plasatoare sunt evidente, dincolo de interconectările acestora.

Piața creditelor, creatoare de monedă poate fi numită o *pieță extensională (PEX)*, fiind controlată și reglementată de către bănci, acestea stabilind unilateral caracteristicile creditelor, îndeosebi prețul acestora, dobânda, care reflectă „echilibrul” dintre cererea și oferta de lichidități. Această piață este o piață a intermedierei, băncile realizând în interiorul sistemului bancar transformarea depozitelor în credite, intermedierea rupând deci fluxul monetar de la economisire (oferta) spre investiție (cerere), constituind o pasarelă de tranzit, adesea periculoasă și oneroasă. Riscurile sunt bine controlate de către bănci, de regulă în avantajul lor și nu al ofertanților sau solicitanților, băncile transferând fără menajamente riscurile generate de mediul economic sau de către managementul propriu, asupra ofertanților de disponibilități.

Piața titlurilor de plasament este o piață mult mai deschisă decât piața bancară, îndeosebi prin componenta sa bursieră, cererea și oferta de lichidități stabilind mult mai transparent prețul lichidităților, de regulă dobânda, însă este o piață mult mai riscantă, speculativă, volatilă. Această piață este piața titlurilor de valori mici și a titlurilor de plasament de valori mari.

Evident, deosebirile dintre cele două compartimente ale PFP, precum și deosebirile dintre componentele acestora sunt mult mai analitice.

Ansamblul instituțional specific pieței financiare plasatoare este prezentat simplificat mai jos:

Schema simplificată evidențiază existența unor rețele de fluxuri monetare biunivoc orientate:

- de la instituțiile financiare spre solicitanții de lichidități, îndeosebi firmele și statul, sunt plasate lichidități prin creditele acordate și prin titlurile de plasament cumpărate în numele ofertanților de lichidități, pe care instituția financiară le-a colectat;
- dinspre solicitanții de plasamente către instituțiile financiare se realizează fluxuri monetare prin care lichiditățile sunt returnate conform scadențelor, doar la termenele de exigibilitate și totodată sunt plătite prețurile aferente instrumentelor de plasament.

În cadrul rețelei de plasament, locul central îl ocupă băncile, deoarece toate fluxurile monetare le tranzitează, atât la credite și titluri de plasament (în cazul acestora lichiditățile plasate se găsesc în depozite bancare), cât și prețurile (retribuirea) instrumentelor de plasament și returnările de lichidități.

Vom face următoarele notații:

$(PLT)_i$ = plasamentele totale, din perspectiva fiecărui solicitant.

$$\sum_{i=1}^4 (PLT)_i = PLT$$

unde: PLT = plasamentele totale, adică lichiditățile totale procurate de către solicitanții de lichidități.

Din perspectiva instrumentelor de plasament PLT se determină astfel:

$$PLT = \sum_{r=1}^2 (PLT)_r$$

unde: r reprezintă cele două categorii de instrumente de plasament, creditele și titlurile.

Totodată, plasamentele totale se pot determina și ca sumă a plasamentelor celor două categorii de instituții financiare:

$$PLT = \sum_{m=1}^2 (PLT)_m$$

unde: m = categoria de instituție financiară.

Lichiditățile totale (LCT) obținute de fiecare din cei patru solicitanți de lichidități se pot determina astfel:

$$(LCT)_i = \sum_{m=1}^2 (PLT)_{mi} = \sum_{r=1}^2 (PLT)_{ri}$$

Evident că se verifică relația:

$$\sum_{i=1}^4 (PLT)_i = \sum_{i=1}^4 (LCT)_i$$

Pe baza acestor indicatori se pot determina câteva rate semnificative pentru caracterizarea tensiunilor și rezistențelor din *rețeaua instituțională a plasamentelor (RIP)*.

$$R(PLT)_i = \frac{(PLT)_i}{PLT}$$

Această rată exprimă încărcătura fluxurilor de lichidități a fiecărui solicitant.

$$R(PLT)_{ir} = \frac{(PLT)_{ir}}{(PLT)_i}$$

unde: r = instrumentul de plasament utilizat.

Această rată reflectă distribuția lichidităților solicitantului i pe cele două instrumente de plasament.

$$\sum_{i=1}^4 \sum_{r=1}^2 R(PLT)_{ir} = 1$$

Facem următoarea notație:

RTP = retribuirea totală a instrumentelor de plasament.

$$RTP = \sum_{n=1}^2 (RTP)_n = \sum_{i=1}^4 \sum_{r=1}^2 (RIP)_{ir}$$

$$RIP = \sum_{r=1}^2 \sum_{m=1}^2 (RIP)_{rm}$$

Cele două relații evidențiază contribuția fiecărui solicitant, instrument și instituție financiară la retribuirea totală a plasamentelor.

În continuare notăm:

CRT = coeficientul de retribuire totală a instrumentelor de plasament.

$$CRT = \frac{RTP}{PLT} = \frac{RTP}{LCT} = \frac{\sum_{i=1}^n (RTP)_i}{\sum_{i=1}^n (PLT)_i}$$

În funcție de cerințele analitice ale rețelei pot fi detaliate ratele și coeficienții deci și indicatori.

5.3. Matricea rețelei instituționale a pieței financiare

Cuplarea celor două piețe financiare – colectoare și plasatoare – din perspectiva instituțională voi încerca s-o prezint, într-un mod interacțional prin indicatori, rate și coeficienți construiți.

În acest sens, vom construi următorii indicatori:

$$CVD = \frac{PLT}{DST} = \frac{\sum_{i=1}^4 (PLT)_i}{\sum_{i=1}^4 (DSB)_i} = \frac{\sum_{m=1}^2 (PLT)_m}{\sum_{d=1}^2 (DSB)_d}$$

unde CVD = coeficientul de valorificare a disponibilităților, deci de activizare a monedei pasive.

$$CCO = \frac{(PLT)_i}{(DSB)_i}$$

CCO = coeficientul instituțional de echilibrare a cererii și ofertei de lichidități la nivelul fiecărui participant.

$$ICI = \frac{(DSB)_{di}}{(PLT)_{ni}}$$

ICI = indicatorul de conectare al instituției financiare, evidențiind raportul dintre disponibilitățile colectate de la ofertantul i și lichiditățile plasate aceluiași ofertant în calitate de solicitant.

Se poate construi următoarea *matrice distributivă (MDS)* realizată de către instituțiile financiare:

OFD (i)				IFR(d) IFR(m)	SLC (i)			
GGPL	FFRM	SSTT	IIFR		GGPL	FFRM	SSTT	IIFR
DDSB ₁₁	DDSB ₂₁	DDSB ₃₁	DDSB ₄₁	IIBR	PPLT ₁₁	PPLT ₂₁	PPLT ₃₁	PPLT ₄₁
DDSB ₁₂	DDSB ₂₂	DDSB ₃₂	DDSB ₄₂	IINB	PPLT ₁₂	PPLT ₂₂	PPLT ₃₂	PPLT ₄₂
DDSB ₁	DDSB ₂	DDSB ₃	DDSB ₄	PLT DST	PPLT ₁	PPLT ₂	PPLT ₃	PPLT ₄

Matricea oferă posibilități calculatorii pentru evaluarea distribuirii lichidităților de la ofertanți către solicitanți prin intermediul instituțiilor financiare.

Se poate constitui o *matrice integrată, distributivă* a lichidităților (MID) luând în considerare cele trei variabile ale ratelor: participanții, instituțiile și instrumentele, schema simplificată a acestei matrice fiind prezentată mai jos:

Totaluri			OFD (i)				IFR + ISF			SLC (i)				Totaluri		
C	B	A	GPL	FRM	STT	IFR	ISC j	IFR d/m	IPL r	GPL	FRM	STT	IFR	F	G	H
ijd	ij	i	111	211	311	411	DPZ	IBR	CRD	111	211	311	411	i	lr	irm
		i	121	221	321	421	TLV		TPL	121	221	321	421	i		
	ij	i	112	212	312	412	DPZ	INB	CRD	112	212	312	412	i	ir	
		i	122	222	322	422	TLV		TPL	122	222	322	422	i		
	D	jd	jd	jd	jd					rm	rm	rm	rm	l		
	E		ijd							irm				J		

În matrice, indicii sunt în următoarea ordine:

a) pentru colectări (disponibilități) i, j, d, unde:

i = ofertantul;

d = instituția colectoare;

j = instrumentul de colectare;

b) - pentru plasamente (lichidități) i, r, m, unde:

m = instituția de plasament;

r = instrumentul de plasament.

Totalurile pe linii și coloane sunt următoarele:

a) pentru colectări (disponibilități)

a₁) pe linii:

$$A = \sum_{jd} \left(\sum_{i=1}^4 \right)$$

reprezintă totalul colectării cu instrumentul j de către instituția d de la ofertantul i;

$$B = \sum_d \left(\sum_{i=1}^4 \sum_{j=1}^2 \right)$$

reprezintă totalul colectării instituției d;

$$C = \sum_{i=1}^4 \sum_{j=1}^2 \sum_{d=1}^2$$

reprezintă totalul colectărilor, adică DST.

a₂) pe coloane:

$$D = \sum_i \left(\sum_{j=1}^2 \sum_{d=1}^2 \right)$$

reprezintă totalul colectărilor de la fiecare ofertant de disponibilități;

$$E = \sum_{i=1}^4 \sum_{j=1}^2 \sum_{d=1}^2$$

reprezintă totalul colectărilor, adică DST.

Relația fundamentală este:

$$C = E.$$

b) pentru plasamente (lichidități):

b₁) pe linii:

$$F = \sum_{r,m} \left(\sum_{i=1}^4 \right)$$

reprezintă totalul plasamentelor cu instrumentul r, realizate de către instituția m;

$$G = \sum_m \left(\sum_{i=1}^4 \sum_{r=1}^2 \right)$$

reprezintă totalul plasamentelor realizate de către instituția m;

$$H = \left(\sum_{i=1}^4 \sum_{r=1}^2 \sum_{m=1}^2 \right)$$

reprezintă totalul plasamentelor, adică PLT;

b₂) pe coloane:

$$I = \sum_i \left(\sum_{r=1}^2 \sum_{m=1}^2 \right)$$

reprezintă totalul plasamentelor către fiecare solicitant (investitor) de lichidități;

$$J = \sum_{i=1}^4 \sum_{r=1}^2 \sum_{m=1}^2$$

reprezintă totalul plasamentelor, adică PLT.

Relația fundamentală este:

$$H = J.$$

Evident, deschiderea economică către exterior presupune: $DST \neq PLT$, generând împrumuturi din exterior sau plasamente în exterior.

Pe baza matricei MID se pot determina anumite raporturi între variabilele acestea, evidențiindu-se eventualele tensiuni sau rezistențe din cadrul ratelor instituționale a pieței financiare.

5.4. Rețeaua piețelor financiare (RPF)

Ansamblul piețelor financiare, delimitate instituțional, formează o rețea, rețea compusă din fluxuri, circuite și cicluri financiare, care asigură mișcarea disponibilităților, rezultate din economisire, spre lichidități, necesare investițiilor.

Rețeaua, prezentată mai jos, delimitează trei componente interconectate:

PFC – piața financiară colectoare;

PFP – piața financiară plasatoare;

PFR – piața financiară reglatoare.

PFR cuprinde trei piețe fundamentale rețelei piețelor financiare:

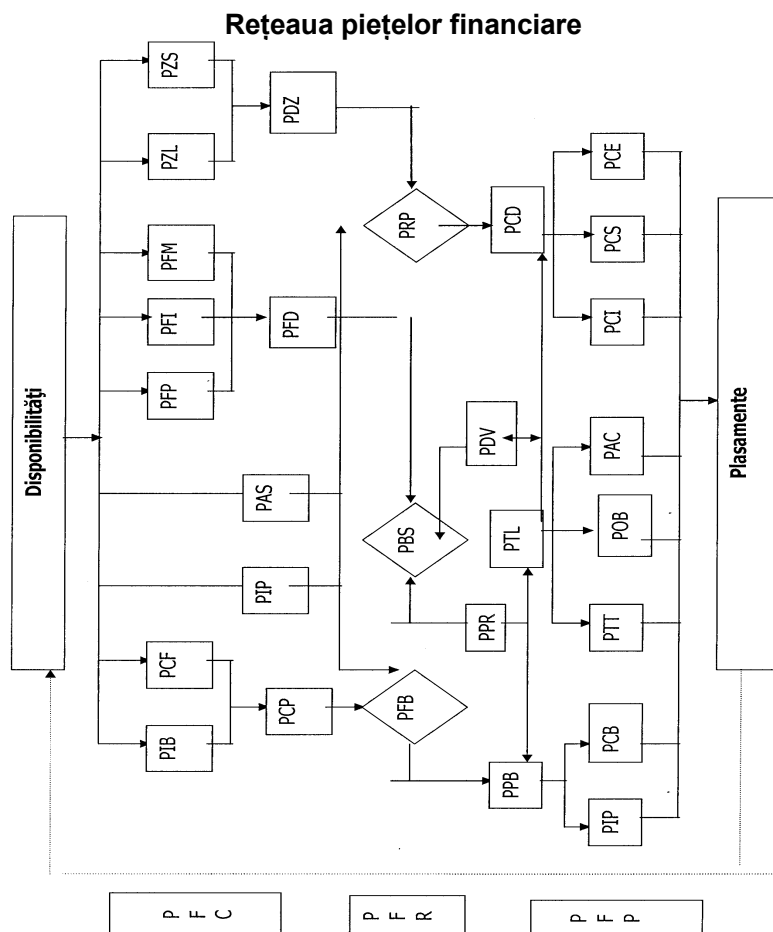
PRP – piața interbancară, supravegheată de către Banca Centrală;

PBS – piața bursieră, supravegheată de Comisia Burselor;

PFB – piața financiară publică, supravegheată de Trezoreria Publică.

Rețeaua evidențiază, prin linii continue, deplasarea fondurilor, a lichidităților de la cei care economisesc la cei care investesc; linia întreruptă semnifică generic returnările de lichidități către ofertanți și prețurile asociate (dividende, dobânzi etc.).

Cercetările ulterioare vor fi centrate pe dezvoltarea, analiza și interpretarea matricei integrată distributivă (MID) și a rețelei piețelor financiare (RPF).

5.5. Listă de simboluri

<i>CCO</i>	coeficientul instituțional de echilibru a cererii și ofertei de lichiditate
<i>CRD</i>	credite
<i>CRT</i>	coeficientul de retribuire totală a instrumentelor de plasament
<i>CVD</i>	coeficientul de valorificare a disponibilităților
<i>d</i>	instituții financiare colectoare prin titlurile 1, 2
<i>DBZ</i>	dobânzi
<i>DPD</i>	depozite directe ale ofertanților
<i>DPF</i>	depozite bancare finale
<i>DPI</i>	depozite instituționale
<i>DPT</i>	depozite transformate în titluri de valoare
<i>DPZ</i>	depozite
<i>DSB</i>	disponibilități
<i>DST</i>	disponibilitățile totale colectate prin instituții financiare
<i>f</i>	categoria de depozit final 1, 2
<i>FRM</i>	firme
<i>GPL</i>	gospodării ale populației
<i>i</i>	ofertantul sau solicitantul de lichidități 1, 2, 3, 4
<i>IBR</i>	instituții bancare
<i>ICI</i>	indicatorul de conectare instituțională
<i>IFC</i>	instituții financiare colectoare
<i>IFI</i>	instituții financiare investiționale
<i>IFP</i>	instrumente financiare plasatoare
<i>IFR</i>	instituții financiare
<i>INB</i>	instituții financiare nebankare
<i>IPL</i>	instrumente de plasament
<i>ISC</i>	instrumente de colectare
<i>ISF</i>	instrumente financiare
<i>j</i>	forma de instrument de colectare 1, 2
<i>k</i>	forma de retribuire a instrumentelor financiare de colectare 1, 2
<i>l</i>	categorie de dobânzi
<i>LCT</i>	lichidități
<i>LIT</i>	lichidități instituționalizate
<i>m</i>	categorii de instituții de plasament 1, 2
<i>MDS</i>	matricea distributivă
<i>MID</i>	matricea integrată distributivă

<i>OFD</i>	ofertanții de disponibilități
<i>PAC</i>	piața acțiunilor
<i>PAS</i>	piața asigurărilor
<i>PBS</i>	piața bursieră
<i>PCB</i>	piața creditelor publice
<i>PCD</i>	piața creditelor
<i>PCE</i>	piața creditelor economice
<i>PCF</i>	piața colectoare fiscală
<i>PCI</i>	piața creditelor ipotecare
<i>PCP</i>	piața colectărilor publice
<i>PCS</i>	piața creditelor de consum
<i>PCT</i>	piața de colectare a statului
<i>PDV</i>	piața derivatelor
<i>PDZ</i>	piața bancară de colectare a depozitelor
<i>PEX</i>	piața extensională
<i>PFB</i>	piața fondurilor publice
<i>PFC</i>	piața financiară colectoare
<i>PFD</i>	piața fondurilor
<i>PFI</i>	piața fondurilor de investiții
<i>PFM</i>	piața fondurilor mutuale
<i>PFP</i>	piața financiară plasatoare
<i>PFP</i>	piața fondurilor de pensii
<i>PFR</i>	piața financiară reglatoare
<i>PIB</i>	piața împrumuturilor publice
<i>PIC</i>	piața ipotecară
<i>PIP</i>	piața investițiilor publice
<i>PLI</i>	plasamente instituționalizate
<i>PLP</i>	plasamente private
<i>PLS</i>	piața plasamentelor
<i>PLT</i>	plasamente
<i>PMT</i>	piața monetară
<i>POB</i>	piața obligațiunilor
<i>PPB</i>	piața plasamentelor publice
<i>PPF</i>	piața plasamente financiare
<i>PPI</i>	piața primară a plasamentelor instituționale
<i>PPP</i>	piața primară a plasamentelor private

<i>PPR</i>	piața primară
<i>PRP</i>	piața interbancară
<i>PSC</i>	piața secundară
<i>PST</i>	piața structurală
<i>PTL</i>	piața titlurilor de plasament
<i>PTP</i>	piața transformării plasamentelor
<i>PTR</i>	piața titrizărilor
<i>PTT</i>	piața titlurilor pe termen scurt
<i>PVB</i>	piața valorilor mobiliare
<i>PZL</i>	piața depozitelor pe termen lung
<i>PZS</i>	piața depozitelor pe termen scurt
<i>r</i>	categorii de instrumente de plasament 1, 2
<i>R(PLT)</i>	rata distribuirii plasamentelor
<i>R_f</i>	rata de constituire a depozitelor
<i>RIC</i>	retribuirea instrumentelor de colectare
<i>R_{ij}</i>	rata de colectare instrumentală
<i>RIP</i>	rețeaua instituțională a plasamentelor
<i>RIL</i>	rețeaua instituțională a colectărilor
<i>R_j</i>	rata de colectare prin instrumentul j
<i>R_k</i>	rata de remunerare a disponibilităților colectate
<i>RNB</i>	retribuirea nondobândă a titlurilor bancare de colectare
<i>RPF</i>	rețeaua piețelor financiare
<i>RTP</i>	retribuirea totală a plasamentelor
<i>RTV_t</i>	retribuirea titlurilor de valoare t
<i>SLC</i>	solicitanții de lichiditate
<i>STT</i>	statul
<i>TLV</i>	titluri de valoare
<i>TPB</i>	trezoreria publică
<i>TPL</i>	titlurile de plasament

6. ABORDAREA ÎN REȚEA A CONFIGURAȚIEI ZONALE – CONDIȚIE A FINANȚĂRII DISTRIBUTIVE A PROTECȚIEI MEDIULUI

6.1. Deteriorarea mediului - proces global al habitatului speciei

Deteriorarea mediului reprezintă un *proces antropomorfic*, mediul constituind spațiul înconjurător, cu perspectivă temporală, în care omul viețuiește și ființează. Deteriorarea acestuia semnifică deteriorarea *parametrilor* de viațuire și ființare a omului în acest spațiu, parametrii de care depind de un ansamblu de caracteristici ale *participanților la mediu*.

1. *Caracteristicile mediului înconjurător*, ale habitatului speciei:
 - caracteristicile mediului fizic;
 - caracteristicile mediului biologic.
2. *Caracteristicile mediului extern*, ale habitatului speciei umane:
 - caracteristici substanțiale;
 - caracteristici spirituale.
3. *Caracteristicile speciei umane*, existențial definite:
 - caracteristici de adaptare;
 - caracteristici de transformare.
4. *Caracteristicile omului ca individ*:
 - caracteristici naturale de viațuire;
 - caracteristici psiho-raționale de adecvare;
 - caracteristici spirituale de ființare.

În această perspectivă, deteriorarea este un proces neutru primelor două seturi de caracteristici, însăși mediul biologic care însoțește aventura umană în habitatul său, cât și caracteristicile spirituale ale holotatului speciei umane neînregistrând deteriorări ale mediului în sens uman, deoarece aceste caracteristici formează ele însele mediul uman.

Deteriorarea derivă din ultimele două seturi de caracteristici, îndeosebi din caracteristica de transformare a speciei și din cea psiho-rațională a omului.

Deteriorarea este un mod antropocentric de a privi modificările mediului, modificări care afectează și periclitează viațuirea și ființarea omului pe Pământ, habitatul speciei umane.

Deteriorarea mediului este un proces global, în acest sens, în perspectiva temporală, mediul speciei umane devenind un mediu ostil, atât prin caracteristicile fizice și prin cele biologice ale habitatului, dar și prin caracteristicile substanțiale și spirituale ale holotatului. Aceasta la scară temporală extinsă.

Restrângând temporal abordarea, mediul poate deveni ostil datorită caracteristicilor speciei umane și ale omului, care consideră că misiunea de stă-

pân al habitatului semnifică considerarea omului ca un *centru malefic* al acestuia și nu ca un *centru de preservare, de îngrijire* a acestui mediu care permite viețuirea și ființarea.

Cred că deteriorarea reprezintă confruntarea dintre specia umană, orbită de caracteristicile de transformare și Omul luminat de caracteristicile de ființare, confruntare încă departe de nevoile de preservare.

6.2. Configurația pentagonală a zonelor deteriorării mediului

Proces global, ineluctabil din perspectiva umană, deteriorarea mediului, așa cum l-am delimitat prin cele două caracteristici ale habitatului, este definibilă prin configurații zonale diverse, care se intersectează și se includ, toate afectând și fiind afectate de globalitatea procesului, globalitate intrinsecă mediului înconjurător, o globalitate pe termen intangibil generațional, dar și o globalitate *creată* de către om, de specia umană prin caracteristicile de transformare și cele psiho-raționale.

Această diversitate configurațională se circumscrie logicii criteriale, a claselor, mulțimilor delimitative care divid un întreg în părți delimitate conform unor proprietăți, caracteristici, elementele dintr-o clasă fiind omomorfe în funcție de criteriul de delimitare.

Abordarea criterială a procesului global de deteriorare permite delimitarea unor zone (clase) disjuncte referitor la funcția criteriu utilizată, însă subjective, surjective sau injective referitor la alte criterii, altfel spus, dacă zonele, considerate clase, se exclud după un anumit criteriu ele se intersectează sau se includ după alte criterii.

În abordarea multicriterială de delimitare a zonelor am utilizat *cinci criterii de zonare*:

- a) Un prim criteriu delimitativ, cu implicații subtile în procesul deteriorării globale, îl reprezintă *criteriul geoclimatic*, în sensul distribuirii habitatelor climatice (puternic influențate de halotat) pe pământ. În acest sens, vom avea *zone precum caldă, temperată, rece*, și acestea delimitate în subzone (mulțimi incluse). În funcție de zona climaterică deteriorarea capătă proprietăți specifice, determinate atât de mediul biologic și fizic, dar și de gradul de implementare a caracteristicilor transformative ale speciei și de manifestarea caracteristicilor psiho-raționale ale omului.

Zonele se pot divide în subzone precum ecuatorială și tropicală, în cadrul zonei calde a planetei. Însăși sursele, tipurile și riscurile de deteriorare abordate în continuare capătă specificități în funcție de zona climaterică, cu impact asupra procesului global al deteriorării.

- b) Un al doilea criteriu l-am putea numi *criteriul geografic*, care delimitează două zone distincte, și totuși interacționând global, anume *zona continentală și zona oceanică*, evident diferite atât din punct de vedere al me-

diului biologic și fizic, cât și al mediului antropomorfic și al manifestării acestuia. Global, cele două zone se manifestă, în raport cu specia umană, preponderent generatoare de deteriorare (entropic în acest sens, natural și artificial) și preponderent antientropice natural, pe termen scurt și mediu și puternic entropice, de întreținere și amplificare naturală a deteriorării globale a mediului, pe termen lung. Oceanul, apa, este mediul permanent al existenței vieții pe pământ, este mediul care susține viața, deci și viețuirea umană, dar care se va distruge în perspectiva echilibrelor terestre nonantropocentrice, cel puțin în ceea ce privește habitatul uman (mediul biologic fiind mult mai divers și adaptabil).

- c) Cel de al treilea *criteriu, geomorfologic*, delimitează zone de determinare specifice reliefului continental, delimitându-se, într-un prim *omomorfism* clasial, zone de câmpie, deal, podiș, munte, și zone specifice reliefului oceanic precum: de litoral, terasiere, de platformă continentală, de platou, abisal și de gropi abisale, cele patru zone oceanice putându-se subsuma în zona de platformă și zona abisală. Această zonare permite abordarea deteriorării din punct de vedere al morfosistemelor terestre, care dispun de anumite caracteristici prin care, după cum vom vedea, influențează modul de manifestare a zonelor delimitate conform surselor, tipurilor și factorilor de poluare, precum și după criterii biologice și umane (ale activității umane). Acest criteriu face legătura între primele două criterii și următoarele criterii care vor aborda deteriorarea, treptat, din perspectiva praxisului transformativ uman, a poluării (în sens larg).
- d) Criteriul al patrulea apropie deteriorarea de om, de activitatea acestuia, fiind *criteriul ecosistemic*, al interacțiunii organismelor vii cu mediul înconjurător, criteriul bazându-se pe caracteristicile habitatului natural, dar și pe acelea ale habitatului societal, caracteristice speciei umane.

În acest sens pot fi delimitate două zone de deteriorare, într-o puternică interacțiune:

- Zona deteriorării *ecosistemelor naturale*, adică a biocenozei și biotopului speciilor de animale și de plante, biocenoza constituind *fragmente* ale biosferei, iar biotopul o componentă complexă litosferică, hidrologică, climaterică și edafică.

Delta este un ecosistem distinct de pădure, cu caracteristici diferențiate de deteriorare, precum și cu diversități biologice diferite. La fel lacul, pajiștea, râul, deșertul etc. În zona oceanică se pot întâlni zone de deteriorări ecosistemice specifice precum fotice și ofotice, biotice și abiotice, închise sau deschise, saline sau dulci etc., evident, cu caracteristici deteriorative distincte.

- Zona deteriorării *ecosistemelor umane*, zona centrată pe caracteristicile habitatelor societale, pe caracteristicile de adaptare și îndeosebi de transformare, dar și pe caracteristicile omului ca ființă psiho-rațională activă. Ecosistemul uman reprezintă un ecosistem dual, integrabil (deci

injectiv) biosferei ca parte a geosferei, dar și ca generator al propriului *mediu artificial*, *tehnosfera*, mediul produselor umane, inclusiv psiho-raționale (nouăsfăra), mediul disjunct, prin caracteristici, mediului natural al omului. Între om, specia umană și biosferă (mediul său natural), se interpune tehnosfera, care reprezintă sursa deteriorării, în sensul poluării mediului său natural (habitatul), generând deteriorarea parametrilor viețuirii și ființării omului.

Ecosistemul uman se delimitează în două componente, relativ distincte, însă univoc surjective prin mediul tehnosferic:

Ecosistemul rural, intersectat, injectiv ecosistemelor naturale, ecosistem în cadrul căruia mediul biologic subzistă încă în parametrii mai puțin deteriorați;

Ecosistemul urban, capturat în tehnosferă, mediul biologic fiind puternic transformat de către tehnosferă, deteriorarea mediului natural, biologic, dar și fizic, fiind puternică și univocă.

Din perspectiva socioeconomică ecosistemul uman se poate delimita în zone integrative, însă distincte, generând diferențiat deteriorarea, prin poluare, și totodată suportând în moduri diverse efectele deteriorării. Astfel pot fi delimitate zona familială, de grup, comunitară, regională, națională etc.

Ecosistemele umane pot fi delimitate și conform acțiunii tehnosferei în zone industriale, zone agricole, zone turistice etc.

Este evident că această abordare multicriterială a deteriorării mediului pe zone, va permite o analiză determinativă a *cuantelor de deteriorare*, oferind, într-o viziune *asistemică* reprezentarea deteriorării ca o *rețea a interdependențelor*, a codeterminărilor și conexiunilor, având o evoluție relativ interdependentă față de mediul societal și uman, chiar dacă în mare parte poluarea, ca o componentă antropocentrică a deteriorării, este generată preponderent de către habitatul societal, al speciei umane.

- e) Un ultim criteriu luat în considerare pentru configurarea zonală a deteriorării este cel al *factorilor de mediu* supuși deteriorării, poluării, acest criteriu fiind surjectiv celorlalte avute în vedere și constituind interfața pragmatică a impactului poluării, deteriorării asupra viețuirii și ființării omului. Criteriul evidențiază relația între subiect și *obiectele* care semnifică deteriorarea, poluarea, pe de o parte, și relația subiectului cu *obiectele* generatoare de poluare, și mai departe de *protejare* a omului (viziune antropocentrică) față de poluare, de deteriorarea a mediului biotic și abiotic, a habitatului omului.

Acest criteriu *delimitează transversal* globalitatea procesului de deteriorare, comparativ cu celelalte criterii avute în vedere, evidențiind următoarele cinci zone activate de către deteriorare:

- *Deteriorarea subsolului*, a infrastructurii fizice a mediului biologic și antropic, această deteriorare declanșată de caracteristici de transformare ale habitatului societal, se poate intersecta, intrând în rezonanță cu deteriorarea generată de habitatul natural al omului (cutremure, vulcani etc.). Cred că reprezintă una din deteriorările cele mai periculoase ale habitatului omului, însăși subsolul, prin cuante de deteriorare necunoscute încă, putând determina deteriorarea celorlalți factori de mediu, și de aceea poate reprezenta zona *abisală* a deteriorării.
- *Deteriorarea solului*, a învelișului litosferic de subzistență a vieții, componenta nemijlocită a mediului fizic al habitatului omului, alături de apă, climă etc, el reprezentând suportul viețuirii mediului biologic și antropic, suport diferențiat geografic, geomorfologic, ecosistemic, precum: sol agricol, sol aluvional, sol arabil, sol de tundră, sol deșertic etc.

Factor de mediu esențial, el asigură existența celorlalți factori, prin mediul trofic creat, dar și prin lațurile de transfer create. De exemplu solul de pădure (brun, roșcat, cenușiu) permite existența pădurii, fitocenoza care asigură biodiversitatea zoogenozelor, și totodată menține bogăția hidrologică, circuitul apei în natură, cu efecte directe asupra calităților antropice ale atmosferei, ale aerului, ale climei, pădurea fiind plămânul habitatului uman, iar solul matricea biocenotică a existenței sale.

- *Deteriorarea apei*, a constituentului primordial al *corpurilor cu viață*, semnifică în primul rând poluarea rețelelor hidrologice ale pământului, de la bălți la oceane, de la râuri la ghețari, cu efecte nocive asupra parametrilor antropici și biologici și în al doilea rând semnifică modificarea, prin artefactele transformatoare ale omului, speciei umane, a configurației și infrastructurii hidrologice, influențând circuitul apei în natură. Dacă se consideră, antropomorfic, Pământul ca un organism, atunci, dincolo de pulsațiile, ciclurile existenței acestui organism, care pot afecta viețuirea și ființarea între parametrii adaptativi, caracteristicile transformative ale speciei umane induc *șocuri*, distorsiuni abrupte la care Pământul ca organism, prin componenta sa hidrologică reacționează periculos ca mediu antropic, reacții care au efecte asupra speciei umane. Pentru Pământ, prin componenta hidrologică a geosferei, aceste reacții reprezentând o reechilibrare, adesea osmotică a parametrilor săi naturali (tehnstructura jucând rolul membranei).

Zona hidrologică a deteriorării este afectată de o multitudine de surse, tipuri, fluxuri și riscuri de poluare, intersectând toate celelalte zone delimitate criterial;

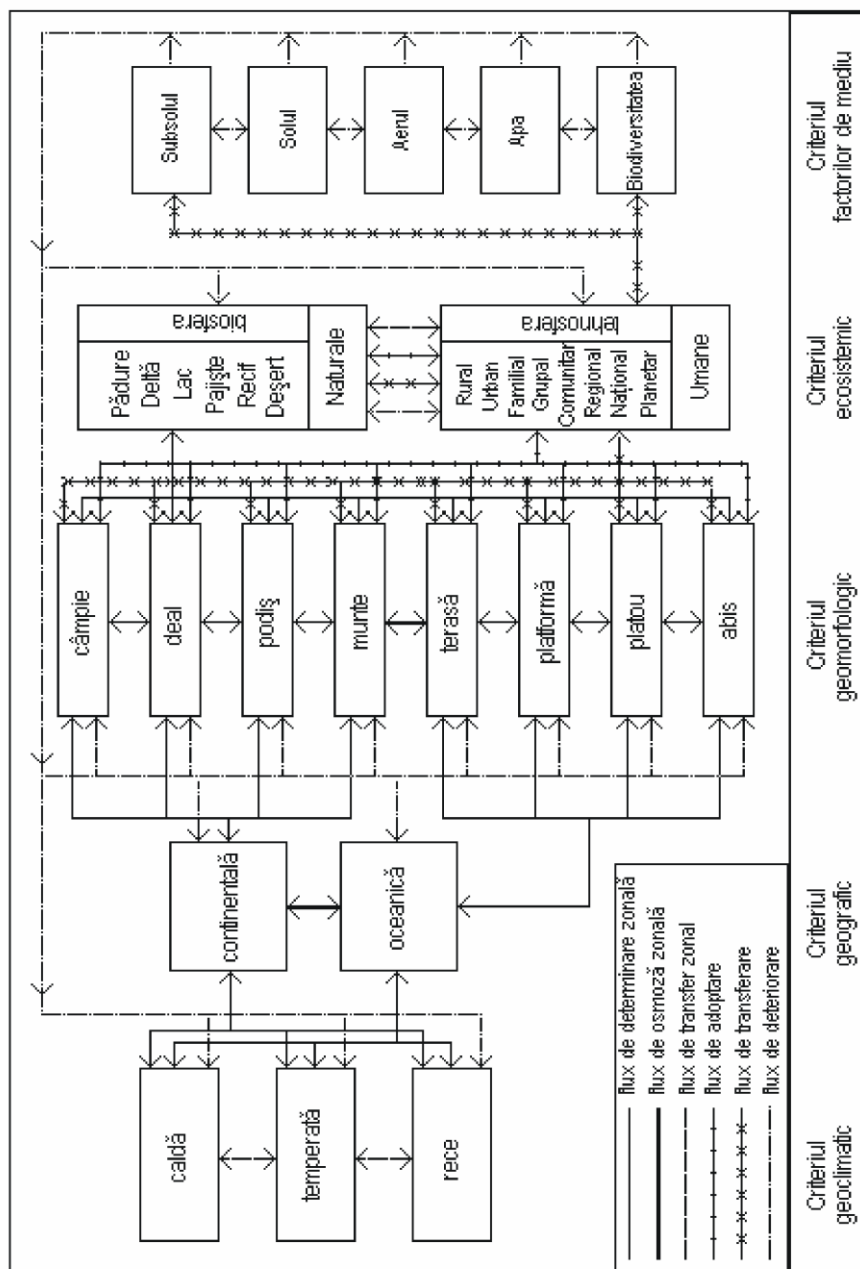
- *Deteriorarea aerului*, prezintă o reacție aproape instantanee asupra vieții omului, însă parametrii sunt mai relaxați, dispersia "poluantului" putând fi benefică, în anumite limite, persistența poluatorilor specifici acestor zone fiind în general suportată de către om, prin caracteristicile adaptative ale acestuia. Dincolo însă de anumite limite, greu de atins de altfel, datorită fiabilității geosferice, zona de deteriorare atmosferică, climaterică poate antrena afectarea globală a vieții;
- *Deteriorarea biodiversității*, adică a biosferei în cadrul căreia se produce substanța organică necesară vieții omului. Speciile de plante și animale, în diversitatea lor, au fiecare o *săgeată temporală* specifică vieții, mor, se nasc altele, datorită atât caracteristicilor genetice, datului acestora, cât și *factorilor* naturali de deteriorare, a *nișelor biosferice* ale acestora. Deteriorarea mediului biotic, a caracteristicilor mediului biologic, parte a habitatului uman, prin activitățile de transformare, mediate de tehn structură, ale omului se dovedesc adesea greu de suportat de către elementele fitogenozei și zoogenozei, dispărând indivizi, specii în mod rapid și fără posibilități substitutive. Specia umană își adaptează, prin selecție, adaptare și expansiune specii de plante și animale apte să-i satisfacă nevoile trofice, *alungându-le* în istorie pe celelalte, creându-le un mediu ostil, deteriorându-le solul și apele, aerul și biocenozile.

Unicitatea omului, unicitatea sa psiho-rațională și nu spirituală, distruge, prin deteriorarea parametrilor, biodiversitatea speciilor biologic asemănătoare, substituindu-le treptat, artefacte raționale, asemănătoare rațional (de fapt mulțimi injective de elemente pe mulțimea indivizilor speciei umane), înlocuind biostructura care-l înconjoară, similară biologic, cu o tehn structură ce se va dovedi ostilă, precum raționalul este ostil spiritualului.

Această configurație zonală pentagonală poate fi reprezentată printr-o rețea ordonată care evidențiază zonele procesului global al deteriorării mediului, prin fluxurile cuantelor de deteriorare, precum și intercondiționările (influențările, determinările și osmozele) dintre zone, rețea prezentată în figura nr. 1.

Figura nr. 1

Rețeaua pentagonală a zonării poluării

Rețeaua evidențiază câteva proprietăți de flux, și anume:

- *Fluxurile de determinare* sunt continue și tranzitive între zonele mediului înconjurător ale habitatului speciei umane, ecosistemele naturale fiind matrici de viațuire ale fitogenozelor și zoogenozelor, de existență a biosferei;
- *Fluxurile de transfer zonal*, precum și fluxurile de osmoză evidențiază posibilitățile de iradiere, de rezonanță a perturbațiilor ecologice din oricare din zonele delimitate, perturbații generate de ecosistemele umane, de tehnostuctura acestora;
- *Fluxurile de adaptare* sunt caracteristice integrării ecosistemelor umane în ecosistemele naturale sau în zonele delimitate criterial, integrarea care nu presupune deteriorare, aceste fluxuri sporind capacitatea adaptativ-naturală a ecosistemelor umane și adoptând conservativ potențialul trofic al ecosistemelor naturale;
- *Fluxurile de transformare* constituie cuante de deteriorare, aceste fluxuri transformând mediul înconjurător conform caracteristicilor psiho-raționale ale omului, producând tehnosfera bunurilor artificiale ale existenței omului, conștient de viațuirea sa, externalizând reziduurile acestor producții, reziduuri puternic abiotice, degeneratoare, care distrug mediile viețuirii omului: subsolul, solul, apa, aerul, biosfera.
- *Fluxurile de deteriorare* reprezintă efectele, adesea nocive, ale distrugerii factorilor de mediu asupra biosferei, a zonelor delimitative și, prin aceasta, asupra ecosistemelor umane. Aceste fluxuri sunt percepute ca fluxuri poluante, deteriorative de mediu, determinând reacții protective din partea ecosistemelor umane, problemă cercetată în continuare.

6.3. Structura pentagonală a poluării mediului

Din cele de mai sus a reieșit faptul că poluarea constituie percepția antropocentrică a deteriorării mediului, percepție care evident determină reacția de protejare din partea omului.

Dacă omul nu ar fi fost afectat de deteriorarea mediului, din contră, i-ar fi fost benefică, ar mai fi considerat-o poluare? Ar mai fi avut el reacții de protejare?

Poluarea mediului poate fi abordată din *cinci perspective criteriale*, și anume:

- sursele de poluare;
- tipurile de poluare;
- fluxurile de poluare;
- efectele de poluare;
- riscurile de poluare.

Cele cinci perspective criteriale vizează diferențiat zonele delimitative, solicitând eforturi diferențiate de protejare și antrenând resurse, inclusiv financiare, diferite.

a) Sursele de poluare

Sursele de poluare reprezintă izvorul, originea poluanților care afectează mijlocul și nemijlocit parametrii viețuirii omului.

Conform criteriilor surselor poluarea poate fi de două tipuri:

- poluarea naturală;
- poluarea artificială (antropică).

Poluarea naturală este generată de două surse:

organică: solul, animalele, plantele, poluare care de regulă, nu afectează viețuirea omului, această poluare înscriindu-se adesea în circuitele vieții, în lanțurile trofismului biologic;

anorganică, fizică, precum cutremurele, vulcanii, vânturile (taifunuri) care afectează distructiv, dar și chimic, radioactiv etc. viețuirea omului.

Poluarea artificială, provocată de către om, captiv într-o tehn structură abiotică, nenaturală, constituie de fapt, poluarea în sensul adecvat abordărilor antropocentrice. Această poluare, însoțind activitățile umane, afectează, prin produsele reziduale(entropice) ale acestor activități, toate componentele viețuirii (sănătatea, comportamentul, psihismul, rațiunea). *Sursele acestei poluări sunt cinci*: industria, agricultura, transporturile, utilitățile și activitatea menajeră.

Cele două tipuri de poluări "oferă omului *cinci grupe de poluanți*: radiații, zgomot, substanțe chimice, substanțe organice și deșeuri (biologice și abiotice). Poluanții pot afecta omul, fie nociv, toxic, constituindu-se în noxe, fie realizând disconfort.

b) Tipurile sau formele de poluare

Sursele de poluare realizează poluarea sub *cinci forme distincte de poluare*, forme care de regulă reflectă, exprimă natura sursei de poluare, aceste forme (tipuri) de poluare fiind: *chimică*, adesea toxică, nocivă, generând noxe; *organică*; *termică*; *fonică*; *radioactivă*.

O formă atipică de poluare, care adesea este însoțită de celelalte este forma distructivă, generată fie de surse naturale, fie de surse abiotice.

Formele sunt vectori poluanți generați de către sursele de poluare.

c) Fluxurile de poluare

Fluxurile de poluare reprezintă realizarea poluării, activizând formele de poluare, afectând ecosistemele umane și pe cele naturale, perturbând, adesea periculos, în sens antropocentric, parametrii celor trei perspective zonale delimitative.

Se disting *cinci grupe de fluxuri de poluare*: *combustive*, generate într-o formă sau alta prin arderi; *prelucrative*, de regulă din surse industriale; *extractive*; *consumative*, generate în parte de activitatea menajeră; *erozive*, generate de agricultură, și nu numai. Nocive, producătoare de noxe sunt fluxurile combustive, care pot fi caracterizate adesea, ca forme de poluare chimică, termică, radioactivă și chiar fonică. Fluxurile erozive preiau adesea efectele celorlalte fluxuri, afectând puternic biosistemele naturale, factorii de mediu, precum solul (agricultura fiind o sursă directă a acestor fluxuri).

d) Efectele poluării

Cele cinci fluxuri de poluare, care evident se disipează într-o multitudine de fluxuri specifice, concrete, realizează *cinci grupe distincte de efecte poluative*, care afectează cei cinci factori de mediu, și prin acestea biosistemele naturale și umane: *efecte de infectare*; *efecte de degradare*; *efecte biologice* (de exemplu, dispariții de specii de animale sau de plante); *efecte ambientale* (creșterea temperaturii pe Terra, topirea ghețarilor etc); *efecte penurice* (lipsa de apă, reducerea randamentelor naturale, agricole etc).

Aceste efecte se resimt simultan, regăsindu-se diferențiat pe zone sau biosisteme naturale, afectând diversificat biosistemele umane, efectele penurice constituind, în abordarea antropocentrică, *corola de întuneric* a poluării, generată de tehnstructura ecosistemelor umane.

e) Riscurile poluării

Riscurile ecologice constituie externalizări ale efectelor poluării în factorii de mediu, reprezintă expresia unor pericole, unor eșecuri, adesea mortale, ale activităților ecosistemelor umane, care prin furnizarea de poluare afectează profund factorii de mediu. Adesea riscurile odată declanșate pot fi ireversibile pentru om, pentru specia umană, în acest sens existând *plafoane de risc* în funcție de fluxurile de poluare, de nivelul acestora, de intensitatea și extensivitatea de risc, aceste plafoane caracterizând diferențiat factorii de mediu în funcție de zonele și ecosistemele naturale, însă depinzând adesea de procesul global al degradării mediului.

Pot fi delimitate cinci grupe de riscuri:

- *riscuri climaterice*, care vizează factorul aer, circuitele naturale ale acestuia această grupă de riscuri caracterizând toate modificările periculoase pentru om, ce se pot produce în atmosferă prin activitățile ecosistemelor umane;
- *riscuri acvatice*, care vizează factorul apă, matricea vieții pe Terra, riscurile fiind diferențiate cu remanentă diversificată;
- *riscuri pedologice*, vizând factorul sol, vizând denaturalizarea fertilității solului, prin vectori diferiți de poluare, îndeosebi substanțele artificiale utilizate, eroziunile, modificările hidrometrice ale solurilor etc.;

- *riscuri petrografice*, vizând scoarța terestră transformată sau afectată de tehnostuctura umană, riscuri cu mare grad de pericolozitate "deranjarea" structurilor tectonice ale Terrei, cele de până la 70 Km, putând genera riscuri totale pentru specia umană. Un cutremur rezonator poate genera toate efectele și fluxurile poluante posibile, cel puțin prin impactul distrugător asupra tehnostucturii ecosistemelor umane.
- *riscurile biologice*, vizând diversitatea biocenozelor și ecosistemelor naturale, capacitățile de susținere a acestora (biotopurile), biodiversitatea fito și zoogenozelor constituind "starea" normală a biosferei, împingerea acestora spre *adaptare tehnosferică*, putând reprezenta distrugerea biosferei și de ce nu distrugerea omului, transformarea acestuia într-un *tehnosferoid* abiotic.

Pentagonala poluării care, într-o rețea de relații, interconectează sursele cu riscurile poluării asupra factorilor de mediu va permite, într-o abordare mai extinsă, conectarea delimitărilor zonale și biosistemice cu structurile poluării prin intermediul factorilor de mediu și al riscurilor asociate acestora.

Prezentăm mai jos, simplificat, rețeaua de relații a pentagonalei poluării (vezi figura nr. 2 din pagina următoare).

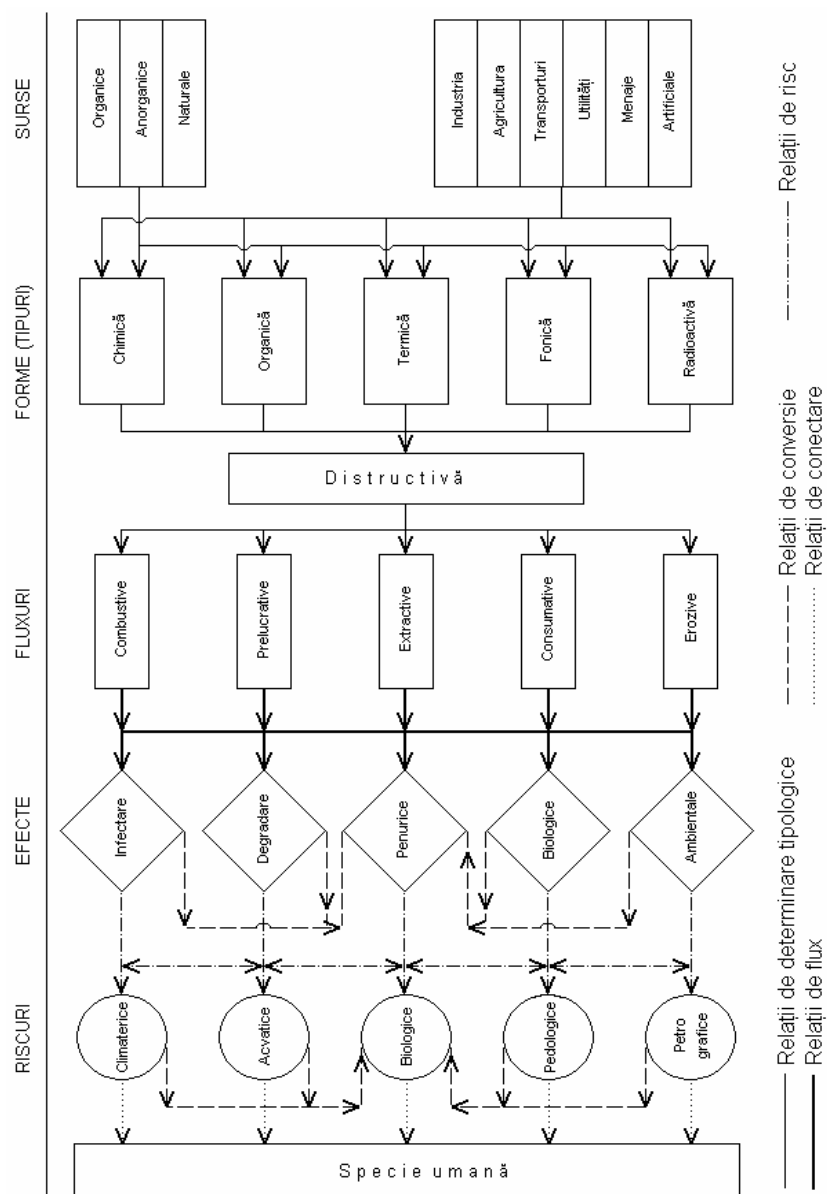
Rețeaua evidențiază cele cinci componente esențiale ale poluării, relațiile dintre acestea având sens unic, de la surse spre riscuri, putând fi diferențiate astfel (și în această schemă s-a folosit aceeași simbolizare a relațiilor specifice rețelei pentagonale a zonelor poluării, însă cu semnificație diferită):

- *relațiile de determinare* evidențiază legătura determinativă între surse și fluxuri, intermediare de tipurile (formele) de poluare;
- *relațiile de flux* evidențiază generarea efectelor de către grupele de fluxuri, efecte care pot fi și sunt rezultante ale unor combinații de fluxuri;
- *relațiile de conversie* relevă impactul celorlalte efecte asupra efectului penuric, și totodată, conexiunea riscurilor biologice cu toate celelalte categorii de riscuri, vizând factorii de mediu;
- *relațiile de risc* semnifică transformarea efectelor poluării în riscuri asociate factorilor de mediu, cu implicații evidente asupra zonelor delimitate, asupra ecosistemelor naturale, și deci, asupra ecosistemelor umane, asupra speciei umane și asupra omului;

relațiile de conectare permit evidențierea conectării riscurilor la factorii de mediu, prezentați în schema anterioară, fiecărui factor de mediu asociindu-i-se un ansamblu de riscuri poluante, rezultate din fluxuri și efecte diverse.

Figura nr. 2

Rețeaua pentagonală a poluării

6.4. Rețeaua pentagonală a protecției mediului

Poluarea mediului, concretizată în efecte și riscuri poluante, afectează ecosistemele naturale, îndeosebi filogenozele și zoogenozele, distrugând suportul natural, biologic al ecosistemelor umane, ale viețuirii omului.

Caracterul antropocentric al relațiilor omului cu mediu, generator de deteriorare și poluare, precum și *lupta pentru supraviețuire* a speciei umane prin transformarea mediului conform caracteristicilor psiho-raționale ale omului, determină specia umană să încerce să se protejeze față de deteriorarea și poluarea mediului, utilizându-și tehnosfera și mai puțin adaptându-se biosferei, protejare care în parte se realizează tot prin procese transformative instrumentate prin tehnosferă.

Protecția mediului devine deci protecția omului.

Acest proces de protecție a mediului reprezintă, prin mecanisme, instrumente, instituții un proces constituit de om pentru om, în cadrul său delimitându-se *cinci componente definitorii*:

- a) *poluatorii*, adică formele de organizare umană care poluează;
- b) *poluații*, adică formele de existență umană care sunt poluate;
- c) *decidenții*, adică elementele institutive ale speciei umane care decid activități de protecție a mediului;
- d) *politicile*, adică modalitățile prin care se încearcă armonizarea orientată a activităților de protecție;
- e) *finanțarea*, adică sursele de asigurare a fondurilor financiare, pentru susținerea politicilor de protejare a mediului.

- a) *Poluatorii*, reprezintă entități socioeconomice, distincte în cadrul societăților umane, naționale sau transnaționale, care generează prin activitățile lor specifice poluarea mediului.

Evident, în cadrul poluatorilor se disting firmele, din orice domenii de activitate, îndeosebi firmele industriale care externalizează în "fuga" lor după câștig, în "nebunia transformării și translocării mediului" în "beneficiul omului" (care om, cel lipit pământului?), o diversitate năucitoare de *poluanți*, deci de distrugători ai vieții.

Poluatorii sunt deci cinci: indivizii (chiar personalitățile); gospodinele sau familiile; firmele; instituțiile; localitățile.

Evident, în ultima instanță "poluatorul-șef" este omul, captiv într-o țesătură de interese, motivații, dorințe, preferințe, trufășii etc. care-i creează aparența stăpânului, însă neautentic, căci stăpânul adevărat, autentic, își îngrijește "moșia", n-o lasă de izbeliște;

- b) *Poluații*, cei care suportă efectele poluării, asumându-și adesea inconștient, și de regulă, neîntrebat riscuri mortale ale poluării. Evident, “poluatul-șef” este tot omul, antropocentric și egocentric, dar alături de el suportă poluare, cele necuvântătoare, fito și zoogenozele Terrei, care fiind distruse, se distruge însăși zestrea biologică a omului și spațiul natural de viață.

Antropocentric abordând poluații, se pot distinge *cinci categorii de poluați*, și anume: *populația*, considerată ca indivizi separatori, ca persoane așezate, cuminiți, care însă în calitate de indivizi reprezintă în mare măsură poluatori; *grupurile de persoane* constituite informal, asociativ, precum asociațiile de proprietari; *organizațiile*, în sensul unor grupuri de persoane organizate pentru realizarea unor activități, și în acest sens firmele, din perspectiva umană (nu tehnologică), reprezintă asemenea organizații, dar și spitalele, școlile etc.; *comunitățile*, ansambluri de persoane reunite conform rezidenței, putând fi integrabile concentric; *societățile umane*, naționale, transnaționale sau chiar globale.

c) *Decidenții*

Decidenții reprezintă structuri organizate care dispun de un set de atribuții complete și responsabilități în domeniul protecției mediului, cu privire la strategiile, politicile și activitățile de protecție a mediului, precum și la controlul realizării acestora. În această categorie sunt incluse *cinci tipuri de decidenți*: *instituții suprastatale* care au competențe și responsabilități în promovarea de acțiuni de protecție pe plan transnațional sau global vizând marile riscuri de mediu; *statele* care coordonează strategii și politici de protecție a mediului la nivel național; *administrațiile și entitățile teritoriale* care realizează activități de protecție vizând un anumit subspațiu național, acoperind diferite areale de comunități; *firmele*, implicate în generarea poluării, în calitate de poluatori, au obligații care presupun atribuții, competențe și responsabilități în domeniul protecției mediului; *organismele de mediu* acoperă o mare varietate de decidenți cu responsabilități specializate în diverse domenii, cu competențe de control și de monitorizare.

Acest ansamblu pentagonal al decidenților constituie de fapt *placa turnantă* a activităților de protecție a mediului, care convertește efectele și riscurile poluării în strategii, politici și activități de protejare, de control, diminuare și eliminare a efectelor și riscurilor.

d) *Politicile de protecție*

În cadrul rețelei pentagonale a protecției mediului o componentă importantă o reprezintă politicile de mediu și instrumentele asociate.

Politicile cuprind obiective, instrumente și modalități de promovare a activităților de protejare a mediului, asigurând coerența, convergența, consistența și eficiența acestor activități.

Pentagonul elementelor politicilor de mediu este construit din cinci tipuri de politici: *reglementative*, vizând instituțiile și normele; *sociale*, precum cele educaționale; *tehnologice*, de adaptare a tehnologiilor; *economice*, precum închiderea de firme, autorizații etc; *financiare*, cele care cuprind instrumente specifice promovării strategiilor de mediu.

Politicile financiare reprezintă un element major al rețelei politicilor de protecție, deoarece acestea susțin celelalte politici, instrumentează financiar obiectivele politicilor de protecție, asigură orientarea comportamentelor nepoluante ale tuturor consumatorilor de mediu, îndeosebi ale firmelor.

Instrumentele financiare pot fi penalizatoare sau stimulative, printre aceste instrumente enumerându-se: taxe, subvenții, scutiri, tarife, plăți, burse etc.

e) *Finanțarea protecției mediului*

Efectele și riscurile poluării generează *costuri de mediu*; costuri pe termene diferite: foarte lung, lung, mediu, scurt. Costurile pot fi costuri curente și costuri de capital, costuri de prevenire, de recuperare, de consolidare, costuri directe sau indirecte, costuri autonome sau costuri asociate, costuri interne sau costuri externe etc.

Realizarea acestor costuri presupune existența surselor financiare care să asigure finanțarea politicilor de mediu impuse de aceste costuri.

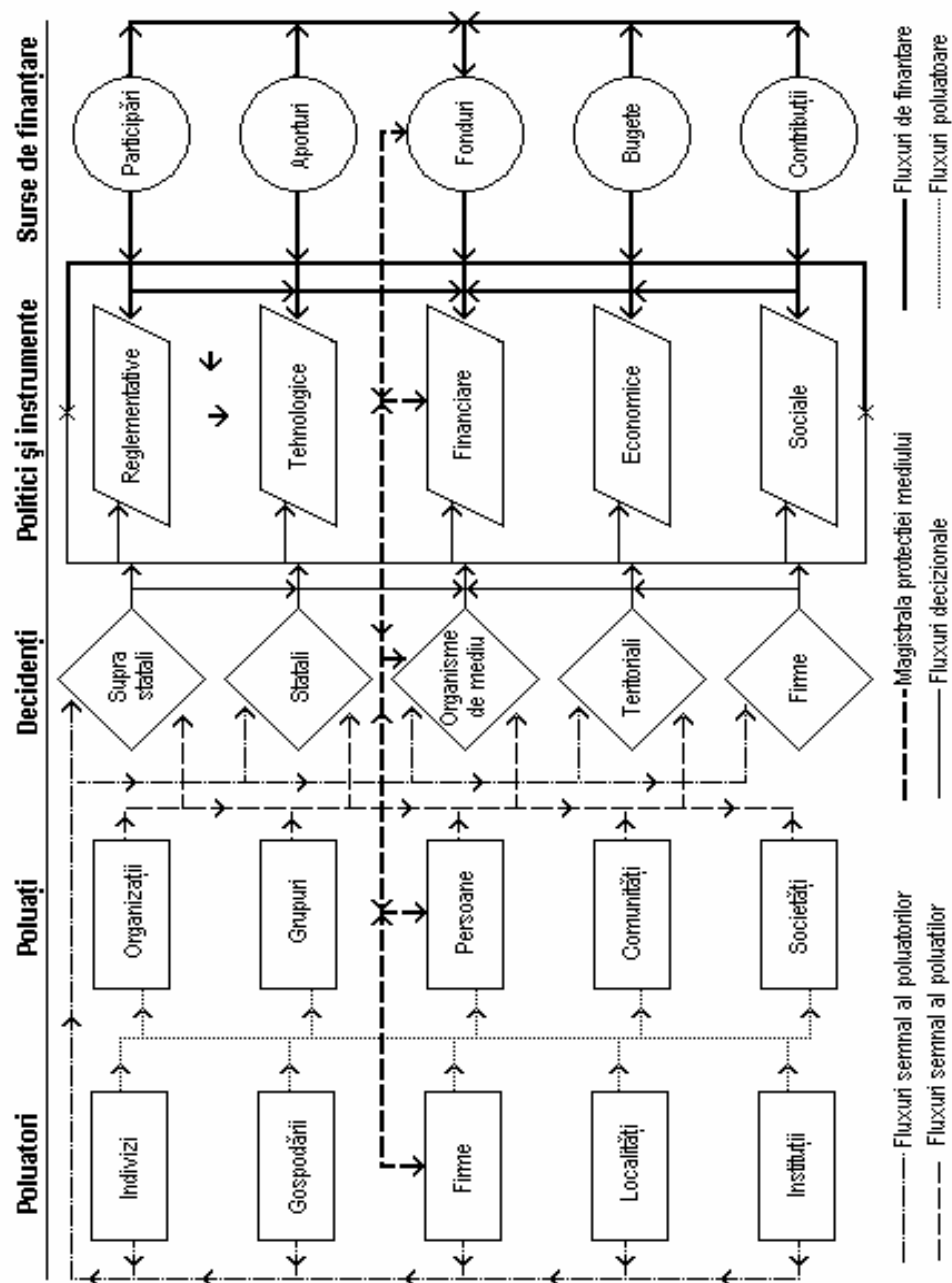
În acest sens pot fi delimitate *cinci surse de finanțare*: *fondurile de mediu* care ar trebui să se constituie independent și să fie asociate unor decidenți specializați în problematica mediului (organisme de mediu); *bugetele* suprastatale, statale sau ale administrațiilor locale; *contribuții* voluntare constituite asociativ la nivelul informal al diferitelor comunități; *aportul* financiar al firmelor poluatoare dar și poluate, de exemplu aportul pentru reconversia tehnologică; participări filantropice (sponsorizări, donații etc.).

Delimitarea surselor de finanțare reprezintă o problemă esențială a politicilor de finanțare, construirea unei *matrici a finanțării* luând în considerare toate elementele taxonomice putând contribui la clarificarea multor mistere ale fondurilor fără stăpân.

Cele cinci componente definitorii ale protecției mediului pot fi prezentate simplificat sub forma rețelei pentagonale a protecției mediului, ca în figura nr. 3 din pagina următoare

Figura nr. 3

Rețeaua pentagonală a protecției mediului

Între cele *cinci componente ale rețelei*, componente formate la rândul lor din *cinci tipuri de elemente* se evidențiază *cinci grupe de relații* și anume:

- *fluxuri poluatoare*, de la poluatori către cei poluați, fluxuri care declanșează reacțiile de protecție;
- *fluxuri de semnalizare a poluatorilor* (b1) și *fluxurile de semnalizare a poluațiilor* (b2), a dimensiunii degradării mediului, care sunt receptate de către decidenți, de către formatorii de politici și constructorii de instrumente, a celor care elaborează strategii și decid finanțarea acestora. În cadrul acestor fluxuri un rol esențial trebuie să-l dețină organismele de mediu;
- *fluxuri decizionale*, prin care se formează politicile și se construiesc instrumentele, se mobilizează resursele financiare și se distribuie pe obiective și activități de protecție a mediului;
- *fluxuri de finanțare*, de susținere financiară a politicilor, un rol esențial trebuie să-l aibă fondurile speciale de mediu gestionate autonom.

În cadrul acestei rețele de relații *magistrala relațională* care ni se relevă este aceasta:

Firme care poluează → populația care suportă, care este poluată → organismele de mediu (reprezentantele specializate ale celor poluați) care decid → politicile financiare care susțin toate activitățile de protecție a mediului → fondurile financiare specializate care finanțează politicile.

Evident, această magistrală se integrează, prin concertare, în rețeaua pentagonală a protecției mediului.

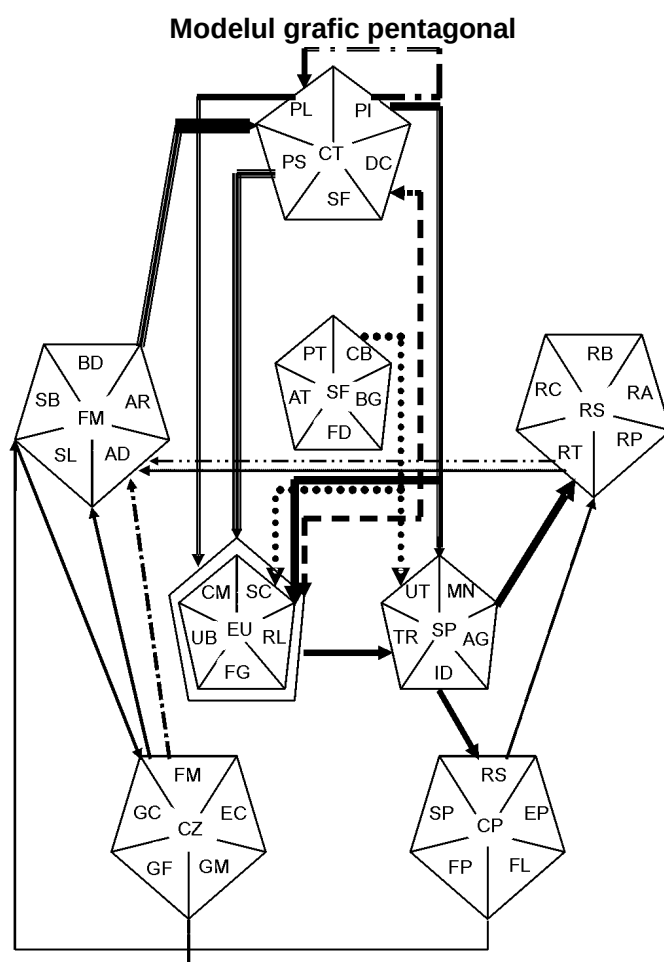
Se poate constata o *relație constitutivă* între sursele de poluare și sursele de finanțare, relevate prin conectarea structurii pentagonale a poluării cu rețeaua pentagonală a protecției mediului.

6.5. Modelul pentagonal financiar al rețelei om-mediu

Evidențierea fluxurilor de finanțarea a protecției mediului și dimensionarea acestora necesită asamblarea celor trei rețele (zonale, ale poluării și ale protecției) într-un model de rețea unitar, care să cuprindă simplificat toate relațiile (fluxurile) specifice relațiilor dintre elementele rețelelor, care să permită delimitarea fluxurilor determinative ale finanțării protecției mediului.

În figura nr. 4 din pagina următoare este prezentat, sub formă grafică, modelul pentagonal financiar al relației om–mediu în care, se încearcă abordarea unitară a relațiilor om–mediu, indiferent de natura acestora.

Figura nr. 4

Legendă

—	Fluxuri de potențial de mediu (1)
—	Fluxuri ale poluării (2)
- - - - -	Fluxuri ale riscurilor structurale (3)
—	Fluxuri ale riscurilor conjuncturale (4)
- - - - -	Fluxuri ale riscurilor poluării active (5)
- - - - -	Fluxuri de informare (6)
- - - - -	Fluxuri punitive (7)
—	Fluxuri reglative (8)
■ ■ ■ ■ ■	Fluxuri de finanțare (9)
- - - - -	Fluxuri de ameliorare a riscurilor, de reducere a

poluării factorilor de mediu (10)

Modelul este constituit din trei ansambluri distincte:

a) *ansamblul componentelor primare*, delimitat conform celor trei criterii delimitative:

- criteriul zonal (CZ);
 - criteriul poluării (CP);
 - criteriul protecției (CT);
- b) *ansamblul componentelor derivate*:

- factorii de mediu;
- riscurile asociate factorilor de mediu;

c) *ansamblul componentelor implicate în finanțarea protecției mediului*:

- sursele de poluare;
- sursele de finanțare;
- ecosistemele umane.

Zonele delimitate criterial (Z) furnizează factorilor de mediu (FM) un potențial de mediu (Q) diferențiat pe factorii de mediu.

Dacă notăm cu i zonele și cu j factorii de mediu vom avea următoarea relație:

$$\sum_{i=1}^n O_i = \sum_{j=1}^m Q_j = QT \text{ (potențialul total de mediu)}$$

Simbolurile elementelor pentagonale

a = sursa de finanțare

AG = agricultura

AP = apa

AR = aerul

AST = comportament de așteptare

AT = aporturi

BD = biodiversitate

BG = bugete

CAF = coeficientul de acoperire financiară a surselor de poluare

CAT = coeficient de activare a capacității poluative

CB = contribuții

CDM = coeficient de deteriorare a mediului

CDMP = coeficient prospectiv de deteriorare a mediului

CDP = coeficient distributiv de potențial

CFD = coeficientul forței deteriorative
CIP = coeficientul de impact
CM = comunități
CP = criteriul poluării
CPL = coeficientul poluator al tehnosferei
CT = criteriul protecției
CTF = coeficientul de transfer al tehnosferei
CZ = criteriul zonal
D = disponibilitatea transformativă a unui element al tehnosferei
DC = decidenți
DEF = deficit de finanțare
DEFM = deficit de finanțare maximal
DEFN = deficit de finanțare necesar
 ΔRI = rata reducerii impactului total inițial al poluării
DST = comportament de deșteptare
DT = disponibilitate transformativă totală
EC = ecosisteme naturale
EP = efectele poluării
EU = ecosisteme umane
FD = fonduri de finanțare
FFN = fluxuri de finanțare
FG = ecosistem familial
FIF = fluxuri de informare
FL = fluxurile poluării
FM = factori de mediu
FN = finanțare
FNE = finanțarea ecosistemelor umane
FNF = finanțarea factorilor de mediu
FNS = finanțarea surselor de poluare
FNT = finanțarea totală
FNTM = finanțarea totală maximală
FNTN = finanțarea totală necesară
FNTP = finanțarea totală posibilă
FP = formele (tipurile) poluării

FPN = fluxurile punitive
FPT = forța totală a deteriorării prospective
FR = fluxuri reactive
FRG = fluxuri reglative
FT = forța deteriorării totale
GC = criteriul geoclimatic
GF = criteriul geografic
GM = criteriul geomorfologic
I = impactul poluator al sursei
ID = industria
IT = impactul poluator total
ITI = impactul inițial total al poluării
ITP = impactul prospectiv total al deteriorării mediului
ITR = impactul rezultat total al poluării
K = sursa de poluare
KT = capacitatea poluativă totală
I = poluatorul
M = valoarea monetară a fluxurilor punitive vizând o sursă de poluare
MN = menaje
MRS = multiplicatorul riscurilor structurale
MT = valoarea monetară totală a fluxurilor punitive
PF = plafoane de poluare
PI = politici și instrumente
PL = poluatori
PS = poluați
PT = participări
Q = potențialul de mediu al unei zone sau factor de mediu
QT = potențialul total de mediu
RA = riscuri acvative
RB = riscuri biologice
RC = riscuri climaterice
RED = rata efectului depoluant
RFD = rata forței deteriorative
RFE = rata de finanțare externă

RIP = rata de impact
 RL = ecosistem rural
 RP = riscuri pedologice
 RPF = rata de potențial furnizat
 RPP = rata de penalizare a poluatorilor
 RPR = rata de potențial receptat
 RS = riscuri ecologice
 RSC = riscuri conjuncturale
 RSP = rata informațională a poluării
 RSS = riscuri structurale
 RT = riscuri petrografice
 SB = subsol
 SC = ecosistem societal
 SF = surse de finanțare
 SL = solul
 SP = surse de poluare
 TH = tehnosfera
 TR = transporturi
 UB = ecosistem urban
 UT = utilități
 VT = volumul informațional total asupra poluării

Din relația de mai sus se pot determina *ratele de potențial furnizat* (RPF) de fiecare zonă delimitativă (ocean, munte, câmpie, temperată etc.) și *ratele de potențial receptat* (RPP) de fiecare factor de mediu, precum și coeficienții distributivi de potențial (CDP) pe zone de factori de mediu, conform formulelor de mai jos:

$$RPF_i = \frac{Q_i}{\sum_{j=1}^m Q_j}; RPR_j = \frac{Q_j}{\sum_{i=1}^n Q_i}; CDP_{ij} = \frac{Q_i}{Q_j}$$

Furnizarea și receptarea de potențial este evidențiat în model prin linia continuă (1) - (din legenda de la pagina 138).

Ecosistemul uman, în ipostazele sale (UB; RL; FG; CM; SC;), este “alimentat” cu poluare de către poluatori (PL) care externalizează, prin activitățile de transformare, poluanți în *factori de mediu* (FM) prin fluxurile de poluare (FL) generate de către tehnosferă (TH).

Poluatorii (PL) implicați în activități de transformare în cadrul tehnosferei (TH) care a capturat ecosistemele umane (EU), generează, prin sursele de poluare, poluanți care reprezintă *produse reziduale* conținute în fluxurile de poluare (FL) afectând factorii de mediu (FM) din zonele delimitate criterial.

Aceste fluxuri ale poluării sunt reprezentate în model prin (2) - (din legenda de la pagina 138), pornind de la poluatori și afectând zonele delimitative.

Tehnostructura cuprinde pe poluatori care reprezintă surse de poluare (SP) agregate în cele cinci elemente ale pentagonului surselor (ID; AG; TR; UT; MN).

Vom nota cu KT capacitatea poluativă totală a celor cinci surse de poluare:

$$KT = \sum_{k=1}^P K_k$$

unde: K reprezintă cele cinci componente ale surselor de poluare.

Tehnosfera, specifică ecosistemului uman, în ipostazele sale, deține o disponibilitate transformativă, productivă (DT) distribuită pe elementele productive ale ecosistemului. Evident, sursele de poluare reprezintă totodată surse de transformare care produc elemente de tehnosferă incluse în DT.

În acest sens se poate scrie relația:

$$DT = \sum_{h=1}^r D_h$$

unde: H reprezintă elementele productive ale tehnosferei.

Fluxul transformativ al tehnosferei vizează în ultimă instanță potențialul mediului, sub toate dimensiunile zonale (geografic, geomorfologic, geoclimatic, ecosistemic și factorii de mediu), și în acest sens se poate determina un coeficient transformativ al mediului (CTF):

$$CTF = \frac{DT}{QT} = \frac{\sum_{i=1}^n D_i}{\sum_{i=1}^n Q_i}$$

Acest coeficient reprezintă un indicator al dinamicii transformării naturii de către om.

În continuare se poate determina coeficientul poluativ (CPL) al tehnosferei pe ansamblul surselor de poluare și pe componente ale acestuia

$$CPL = \frac{KT}{DT} = k = \frac{\sum_{k=1}^p K_k}{\sum_{h=1}^r D_h}$$

Considerăm că elementele productive h sunt grupate pe surse de poluare, deci realizând activități de transformare furnizează și poluare, sunt surse de poluare și în acest caz avem $p = r$

$$CPL = \frac{\sum_{k=1}^p K_k}{\sum_{k=1}^p D_k} \text{ și } CPL_k = \frac{K_k}{D_k}$$

Sursele de poluare generează, prin formele de poluare (FP), fluxuri de poluare care conțin poluanți (PN) care afectează în mod specific de diferențiat zonele delimitative.

Notăm cu I , poluanții și deci fluxurile de poluare, și în acest caz putem scrie relația prin care se determină impactul poluator (IT) al acestor fluxuri asupra factorilor de mediu.

$$IT = \sum_{I=1}^r I_I$$

unde: IT – impactul total

I = impactul fluxului (poluantului) I

Capacitatea poluativă totală nu este "activată" în întregime prin formele de poluare, astfel că impactul poluativ reprezintă numai o parte din aceste capacități.

Se poate calcula coeficientul de activare al capacității poluative (CAT) prin fluxurile de poluare

$$CAT = \frac{IT}{Kt}$$

Acest coeficient poate fi determinat și pe surse de poluare.

Prin factorii de mediu impactul se transmite zonelor delimitative și deci biosferei, ecosistemelor naturale (EC).

Evident, se poate exprima "impactul fiecărui poluant asupra tuturor factorilor de mediu, impactul tuturor poluatorilor asupra unui factor de mediu sau impactul fiecărui poluant asupra fiecărui factor de mediu, prin intermediul ratelor și al coeficientului de impact (RIP și CIP):

$$RIP_I = \frac{I_R}{\sum_{j=1}^m I_j}; RIP_j = \frac{I_j}{\sum_{l=1}^r I_l}; CIP_{lj} = \frac{I_l}{I_j}$$

Impactul poluării se repercutează asupra pentagonului zonal, asupra zonelor delimitative, determinând potențialul de mediu al acestuia.

Se poate determina un indicator relevant al deteriorării mediului, denumit coeficientul de determinare a mediului (CDM):

$$CDM = \frac{\sum_{j=1}^m I_j}{\sum_{i=1}^m Q_i} = \frac{\sum_{l=1}^r I_l}{\sum_{i=1}^m Q_i} = \frac{IT}{QT}$$

Acest coeficient evidențiază capacitatea distructivă a tehnosferei asupra mediului, asupra factorilor de mediu, asupra zonelor delimitative, tehnosfera reprezentând în acest sens un ansamblu de poluare, de poluatori.

Coeficientul se poate determina, în condițiile unei evaluări monetare a impactului, pe factori de mediu sau pe zone delimitative.

$$CDM_j = \frac{I_j}{\sum_{i=1}^m Q_i}; CDM_l = \frac{I_l}{\sum_{j=1}^m I_j}; I_{ji} = \frac{I_j}{I_i}$$

Fluxurile de poluare, prin efectele asociate poluanților, induc riscuri de poluare diferențiate pe factori de mediu în funcție de poluanți (se poate construi în acest sens o matrice cuprinzând poluanții grupați pentagonal și factorii de mediu, la intersecția celor două dimensiuni evidențiindu-se riscurile).

În modelul grafic fluxurile riscurilor sunt evidențiate prin *linie discontinuă*.

Riscurile depind de amplitudinea efectelor și semnifică depășirea unor plafoane (PF) dincolo de care valoarea poluantului afectează viața ecosistemelor umane.

În cadrul modelului fluxurile riscurilor sunt evidențiate sub două aspecte:

- *riscurile conjuncturale* (RSC), evidențiate prin (4) - (din legenda de la pagina 138), reprezentând riscuri suportate de om pe termen scurt cu efecte adesea semnificative.
- *riscurile structurale* (RSS), pe termen lung, generate de modificările în profunzime, lente, ale zonelor delimitative în contextul globalizării ecosistemului natural, cu efecte greu de estimat, evidențiate în modelul grafic prin (3) - (din legenda de la pagina 138), dintre zonele delimitative și factorii de mediu.

Ambele categorii de riscuri vor fi suportate de poluați (PS), și în acest sens ecosistemul uman va recepta aceste riscuri diferențiat:

- *riscurile conjuncturale* (RSC) vor fi suportate preponderent la nivelul ecosistemelor, generând un anumit comportament din partea decidenților, prin politici și finanțări de protejare a ecosistemului uman, să-l numim *comportament de așteptare* (AST), prin care se încearcă diminuarea efectelor poluării asupra omului (comportament antropocentrist);
- *riscurile structurale* (RSS) sunt cele insuficient sau denaturat percepute în cadrul psiho-rațional de înțelegere de către om a relației sale cu natura, și deci generează un *comportament de deșteptare* (DST) care presupune reconstrucția tehnosferei, în sensul adaptării acesteia la natură, la toate caracteristicile acesteia (nu numai cele substanțiale).

Aceste riscuri implică strategii, politici, instrumente și finanțări încă “neinventate” de către om, de către specia umană. În cazul acestor riscuri CDM poate lua valori încă greu de crezut de către “decidenții corabiei lui Noe” și aceasta poate și datorită faptului că ar putea “sugera” renunțarea la actuala tehnosferă căldică.

Riscurile poluării conjuncturale afectează factorii de mediu (FM) cu o forță deteriorativă totală (FT), care dimensionează “volumul” riscurilor asumate de către om prin poluarea furnizată în mediu, riscuri circumscrise comportamentului de așteptare, de protecție.

$$FT = \sum_{j=1}^m F_j$$

F exprimând ansamblul riscurilor conjuncturale care afectează factorul de mediu j.

Se pot determina evident “ratele și coeficientul forței de riscuri și factorii de mediu” (RFD și CFD).

$$RFD_d = \frac{F_d}{\sum_{j=1}^m F_j}; RFD_j = \frac{F_j}{\sum_{d=1}^s F_d}; CFD_{dj} = \frac{F_d}{F_j}$$

unde d= riscurile conjuncturale

Riscurile structurale, în totalitatea lor, care se “coc” lent în misterele naturii, vor fi considerate un element de multiplicare a riscurilor, element de natură să inducă un comportament de deșteptare.

Să notăm cu MRS multiplicatorul riscurilor structurale, estimarea sa realizându-se prin studii vizând efectele pe termen lung și foarte lung ale poluării factorilor de mediu. Astfel se poate estima un coeficient prospectiv de deteriorare a mediului (CDMP):

$$CDMP = \frac{ITP}{QT}$$

unde ITP = impactul total al deteriorării, estimat prospectiv

QT = potențialul total de mediu

MRS = 10 x CDMP

Valoarea multiplicatorului glisează de la 1 la 10, la nivelul 1 riscurile structurale sunt aceleași cu riscurile conjuncturale de protecție, la nivelul 10 riscurile structurale sunt “apocaliptice”, mediul este total ciclic pentru specia umană, “corabia lui Noe” se scufundă într-un mediu total ostil.

Se poate nota în acest sens cu FPT forța totală a deteriorării prospective a mediului, a factorilor de mediu, și vom avea relația:

$$FPT = FT \times MRS = 10 \times FT \times CDMP = \frac{10 \times FT \times ITP}{QT}$$

Linia întreruptă punctată din modelul grafic semnifică riscurile de multiplicare.

e) *Riscurile conjuncturale* ale factorilor de mediu, prin efectele lor, sunt suportate de populație, indiferent de “ansamblurile sociale” în care viețuiesc. Omul-persoană, adesea personalitate, inhalează, respiră, mănâncă poluare, suportând evident diferențiat și “reziduurile” tehnosferei.

Poluanții însă viețuiesc în ecosisteme umane, captive într-o tehnosferă care-i sufocă, dar încă nu-i apără de poluare, fluxurile riscurilor poluări active penetrând tehnosfera și afectând ecosistemele. În modelul grafic aceste fluxuri sunt evidențiate prin (5) - (din legenda de la pagina 138).

Tehnosfera poluează prin poluatori, ecosistemele umane suportă prin poluați, însă atât poluatorii cât și poluații formează ecosistemele umane.

Reacția ecosistemelor umane se concretizează în activități de protejare, de protejare față de poluarea pe care tot acestea o furnizează, însă reacția se manifestă din partea acestora în calitate de receptori de poluare.

Această reacție induce un ansamblu de fluxuri reactive (FR), grupate astfel:

- *fluxuri de informare* (FIF), care asigură cunoașterea poluatorilor și a dimensiunilor și caracteristicilor poluării;
- *fluxuri punitive* (FPN), care încearcă, printr-o diversitate de instrumente, să diminueze amploarea poluării, aceste fluxuri vizând pe poluatori care ar trebui, în ultimă instanță, să-și reconstruiască tehnologiile, comportamentele productive, elementele tehnosferei;
- *fluxuri reglative* (FRG), prin care ecosistemele umane încearcă să construiască un praxis coerent pentru înlăturarea efectelor poluării, pentru a reduce riscurile poluării conjuncturale sub plafoanele stabilite.

Aceste fluxuri se concretizează în politici și strategii elaborate la diverse niveluri ale organizaționalului uman și în diverse areale societale;

- *fluxuri de finanțare* (FFN), cuprind fluxuri de mobilizare și de alocare a resurselor financiare pentru susținerea politicilor și strategiilor care vizează direct sau indirect sursele de poluare generate de către poluatori. Mobilizarea resurselor financiare în cadrul surselor de finanțare (SF) se realizează și prin instrumentele specifice fluxurilor punitive.

Ansamblul acestor fluxuri sunt “gestionate” de către “decidenții” (DC) ecosistemelor umane, decidenți care constituie o componentă a pentagonului protecției mediului (CT).

În modelul grafic cele patru fluxuri sunt evidențiate astfel:

- *fluxuri de informare*, reprezentate prin (6)- (din legenda de la pagina 138), asigurând informarea decidenților asupra poluatorilor și poluațiilor, asupra poluării;
- *fluxurile punitive*, reprezentate prin (7)- (din legenda de la pagina 138), semnificând acțiunile de pedepsire a poluatorilor în scopul diminuării poluării;
- *fluxurile reglative*, reprezentate prin (8)- (din legenda de la pagina 138), evidențiind orientarea politicilor și strategiilor de protecție a mediului spre ecosistemele umane, în sensul înlăturării efectelor poluării existente, precum și spre sursele de poluare pentru diminuarea capacităților poluatoare ale acestor surse, de fapt ale poluatorilor, cu consecințe asupra riscurilor de poluare, asupra factorilor de mediu;
- *fluxurile de finanțare*, evidențiate în modelul grafic prin (9)- (din legenda de la pagina 138), sunt asigurate de către sursele de finanțare, construite conform politicilor reglative, vizând în primul rând sursele de poluare, dar și eliminarea efectelor poluării existente asupra ecosistemelor umane, ele însoțind și susținând financiar aceste politici.

Întregul arsenal reactiv al ecosistemului uman, în sensul protejării mediului (de fapt, în sensul protejării omului de “necumințenia” sa), se concretizează (sau ar trebui să se concretizeze) în reducerea riscurilor conjuncturale de poluare a factorilor de mediu, evidențiindu-se prin reducerea poluării acestora, a mediului, a zonelor delimitative și a ecosistemului.

În acest sens, se evidențiază, în modelul grafic reprezentate prin (10)- (din legenda de la pagina 138), *fluxurile de ameliorare a riscurilor de mediu*, deci, de reducere a poluării factorilor de mediu prin reactivitatea ecosistemelor umane pentru protejarea omului de el însuși.

Dacă considerăm că impactul poluator total (IT) este evidențiat informațional la nivelul decidenților printr-un volum informațional total (VT), se poate presupune la limită:

$$IT = VT$$

Însă VT reprezintă, la nivelul decidenților, numai o parte din informațiile posibile despre amploarea impactului poluator, putându-se evidenția *rata informațională a poluării* (RSP)

$$RSP = \frac{VT}{IT} = \frac{\sum_{j=1}^m V_j}{\sum_{j=1}^m I_j} \text{ sau } RSP = \frac{VT}{KT} = \frac{\sum_{k=1}^p V_k}{\sum_{k=1}^p K_k}$$

Acest indicator măsoară gradul de cunoaștere de către decident a amplitudinii poluării pe factorii de mediu sau pe sursele de poluare la nivelul ecosistemelor umane.

Decidenții, prin instrumentele punitive încearcă să restrângă, la nivelul poluatorilor, amploarea poluării, măsurate prin impactul poluator total și în acest sens se poate estima valoarea monetară a tuturor instrumentelor utilizate, care înseamnă penalizări diverse preluate ca surse de finanțare a politicilor de mediu. Fie această valoare MT.

Vom avea atunci rata de penalizare a poluatorilor (RPP):

$$RPP = \frac{MT}{IT} = \frac{\sum_{k=1}^p M_k}{\sum_{k=1}^p I_k}$$

MT reprezintă o parte din aportul poluatorilor la finanțarea politicilor de mediu (AT).

Se poate determina un indicator colateral, sub formă de coeficient, reprezentând efectul depoluant al lui MT. Acest efect se exprimă prin *reducerea impactului poluator* sau a capacității poluatoare (K), reducere exprimată prin relația:

$$\Delta RI = ITI - ITR$$

unde: ΔRI = valoarea reducerii impactului total inițial al poluării

ITI = valoarea impactului total inițial

ITR = valoarea impactului total rezultat în urma aplicării instrumentelor

Rata efectului depoluant (RED) se determină astfel:

$$RED = \frac{\Delta RI}{MT}$$

Cu cât coeficientul ia valori supraunitare mai mari cu atât efectul depoluant a fost mai puternic.

Politicile de mediu vizează atât ecosistemele umane, factorii de mediu cât și sursele de poluare, și în acest sens se poate determina un *indicator total al finanțării politicilor de mediu*:

$$FNT = \sum_{a=1}^u SF_a$$

$$FNT = FNF + FNE + FNS = \sum_{j=1}^m FNF_j + \sum_{b=1}^t FNE_b + \sum_{k=1}^p FNS_k$$

unde: FNF = finanțarea politicilor vizând factorii de mediu "j"

FNE = finanțarea politicilor vizând ecosistemele umane "b"

FNS = finanțarea vizând sursele de poluare "k"

Finanțarea poate fi abordată din trei perspective:

- finanțarea solicitată de poluarea totală relevantă informațional (VT), reprezentând un nivel de finanțare maximal, pe care îl vom nota FNTM;
- finanțarea solicitată de politicile de reglare promovate de către decidenții implicați, reprezentând un nivel de finanțare necesar (FNTN);
- finanțarea asigurată de sursele de finanțare (SF) existente, mobilizate la nivelul posibil (FNTP).

Relațiile dintre cele trei volume de finanțare sunt:

$$FNTP < FNTN < FNTM$$

În acest sens se pot determina cele două deficite de finanțare (DEF)

$$DEFN = \frac{FNTP - FNTN}{FNTN} \text{ și } DEFM = \frac{FNTP - FNTM}{FNTM}$$

FNTM reprezintă finanțarea necesară impactului poluator total relevant informațional, VT.

În acest sens se poate determina *rata de finanțare extinsă* (RFE), prin următorul raport:

$$RFE = \frac{FNTP}{VT} \text{ sau } \frac{FNTP}{FNTM}$$

Pe surse de finanțare și pe surse de poluare indicatorul devine

$$RFE = \frac{\sum_{a=1}^u FN_a}{\sum_{k=1}^p FN_k}$$

Unde "a" reprezintă sursele de finanțare.

Această rată exprimă partea din poluarea totală pentru care sunt surse de finanțare în scopul protejării mediului.

Relațiile dintre variabilele pentagonale ale modelului evidențiază legătura existentă între zonele mediului, poluare și protecție, rețeaua de relații relevând faptul că omul, specia umană este prinsă într-un joc cu natura umană, cu propria rațiune a omului.

Aceste relații se pot sintetiza într-un algoritm multiplicativ care leagă componentele semnificative ale rețelei pentagonale într-un circuit secvențial al deducerilor, rezultând în final relația duală între sursele de poluare și sursele de finanțare, între poluare și finanțarea protecției mediului.

Prezentăm mai jos acest algoritm, reluând pentru aceasta șase coeficienți semnificativi.

$$CTF = \frac{DT}{QT}$$

CFT – exprimă puterea transformativă a tehnosferei asupra naturii.

$$CPL = \frac{KT}{DT}$$

CPL – exprimă potențialul poluator al tehnosferei, al activităților umane

$$CDM = \frac{IT}{QT}$$

CDM – exprimă capacitatea distructivă a tehnosferei asupra mediului și a componentelor sale

$$RSP = \frac{VT}{IT}$$

RSP – exprimă gradul de cunoaștere de către decidenți a amplitudinii impactului poluator total

$$CAT = \frac{IT}{KT}$$

CAT – exprimă gradul de activizare a capacității poluatoare a surselor de poluare prin fluxurile de poluare

$$RFE = \frac{FNT}{VT}$$

RFE – exprimă capacitatea ecosistemului uman de a finanța reducerea gradului de poluare cunoscut.

Prin înmulțirea secvențială, (algoritm multiplicativ) a acestor rate și coeficienți se obține coeficientul de acoperire financiară a surselor de poluare (CAF).

$$CAF = \frac{FNT}{KT} = CTF \times CPL \times CDM \times RSP \times CAT \times RFE =$$

$$= \frac{DT}{QT} \times \frac{KT}{DT} \times \frac{QT}{IT} \times \frac{VT}{KT} \times \frac{IT}{KT} \times \frac{FNT}{VT}$$

Coeficientul de acoperire poate fi determinat și detaliat pe surse de poluare și finanțare, utilizând calculul matriceal.

$K_k \backslash FN_a$	FD(1)	BG(2)	AT(3)	PT(4)	CB(5)
ID(1)	C_{11}	C_{12}	C_{13}	C_{14}	C_{15}
AG(2)	C_{21}	C_{22}	C_{23}	C_{24}	C_{25}
TR(3)	C_{31}	C_{32}	C_{33}	C_{34}	C_{35}
UT(4)	C_{41}	C_{42}	C_{43}	C_{44}	C_{45}
MN(5)	C_{51}	C_{52}	C_{53}	C_{54}	C_{55}

Știind că $C_{ka} = \frac{FN_a}{K_k}$ sistemul de ecuații în formă restrânsă va fi:

$$\sum_{K=1}^P K_K = \sum_{a=1}^U FN_a \times C_{ka}$$

Cunoscându-se valorile lui K_k și ale lui C_{ka} se pot determina valorile lui FN_a , adică nevoile de finanțare pe surse.

Utilizarea calculului matriceal se poate face pentru întregul algoritm multiplicativ, determinându-se coeficienții respectivi pentru elementele pentagonale ale poluării și finanțării, direct legate de DT, QT, IT și VT, astfel asigurându-se evidențierea matriceală a rețelei de relații existente în circuitul zonării, poluării, protejării și în final, al finanțării.

Dinamizarea rețelei de matrice poate permite evidențierea relațiilor în evoluție și totodată oferă posibilitatea tratării econometrice a corelațiilor și interdependențelor între elementele pentagonale.

Evident, cercetările empirice vor putea corecta și rafina modelul propus și de ce nu, ar putea invalida întregul demers metodologic.

**INSTITUTUL NAȚIONAL
DE
CERCETĂRI ECONOMICE**

**ANALE
NR. 3-4/2003**

**CENTRUL DE INFORMARE
ȘI DOCUMENTARE ECONOMICĂ
BUCUREȘTI**

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL NAȚIONAL DE CERCETĂRI ECONOMICE
INSTITUTUL DE CERCETARE A CALITĂȚII VIEȚII

CLASELE SOCIALE ÎN ROMÂNIA

dr. Laureana URSE

CENTRUL DE INFORMARE ȘI DOCUMENTARE ECONOMICĂ

CUPRINS

1. CLASELE SOCIALE: DEFINIȚII ȘI PUNCTE DE VEDERE CU PRIVIRE LA FORMAREA, DEZVOLTAREA, CARACTERISTICILE ȘI ROLUL LOR.....	221
1.1. Concepția marxistă asupra claselor	221
1.2. Postmarxismul și clasele sociale	224
1.3. Clase – status.....	227
1.4. Puncte de vedere românești din prima jumătate a secolului XX.....	232
2. CLASELE SOCIALE DIN ROMÂNIA ÎN PERIOADA REGIMULUI COMUNIST	241
2.1. Trecerea la comunism	241
2.2. Formarea structurii de clasă comuniste în România	243
2.3. Puncte de vedere ale sociologilor cu privire la structura de clasă în perioada comunistă	252
2.4. Modernizarea și structura de clasă	255
2.5. Omogenizarea, diferențierea și relațiile dintre clase	261
3. POSTCOMUNISMUL ȘI RESTRUCTURAREA DE CLASĂ ÎN ROMÂNIA.....	267
3.1. Premise teoretice.....	275
3.2. Schimbări cu efecte directe asupra restructurării de clasă	276
3.3. Structura de clasă rezultată din autoplasare.....	283
3.4. Restructurarea de clasă.....	291
3.5. Clasa muncitoare.....	293
3.6. Țărănimea	302
3.7. Clasa de mijloc.....	310
3.8. Clasa de sus	318
3.9. Clasa de jos	320
BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ.....	320

Clasele sociale: subiect controversat, numai în aparență ușor de definit, expresie a stadiului și specificului dezvoltării unei societăți.

Clasele sociale în România: o realitate socioeconomică în profundă transformare căreia trebuie să i se deslușească structura, inclusiv cea de clasă. Pentru a fi completă analiza încearcă să clarifice mai întâi problemele teoretice și punctele de vedere cu privire la definirea claselor sociale, caracteristicile și rolul lor. Procesul complex și de durată al formării unei noi structuri de clasă necesită analiza – chiar și sumară - perioadei anterioare, a caracteristicilor sale și a structurii de clasă specifice. Trecerea la o nouă fază istorică, la un nou sistem social cu o structură de clasă corespunzătoare presupune modificarea componentelor sociale anterioare într-o perioadă de tranziție, iar atunci când că s-a ajuns la un stadiu sau la o configurație anume, inclusiv cea de clasă, procesul de transformare continuă dar mai puțin perceptibil pe durată scurtă.

În România, astăzi, ne aflăm în plin proces de transformare socio-economică și de formare a unei noi structuri de clasă. Procesul fiind în curs de desfășurare evaluările subiective presupun un risc asumat din partea cercetătorului care le face și vor putea fi confirmate sau infirmate de configurația de clasă viitoare a societății românești.

1. CLASELE SOCIALE: DEFINIȚII ȘI PUNCTE DE VEDERE CU PRIVIRE LA FORMAREA, DEZVOLTAREA, CARACTERISTICILE ȘI ROLUL LOR

1.1. Concepția marxistă asupra claselor

Analizând lucrările lui Marx prima constatare care se impune este că, deși conceptul de clasă socială are un rol fundamental în concepția sa, nu este prezentă o tratare sistematică a acestui concept. De aici dificultatea prezentării coerente a concepției lui Marx cu privire la clasele sociale și fără posibilitatea de a înlătura unele echivocuri. Din perspectiva lucrărilor sale, în unele dintre ele își prezintă concepția sa generală cu privire la societatea capitalistă, inclusiv problema claselor sociale, dar nu lipsesc considerații cu privire la perioada precapitalistă; în alte lucrări sunt analizate contexte istorice precis delimitate, analiza rolului claselor sociale având un rol central, deși sunt prezente și considerații generale cu privire la clasele sociale.

Din perspectiva problematicei claselor sociale, principalele jaloane ale concepției lui Marx sunt următoarele: clasele și diferitele faze ale istoriei; dispunerea ierarhică a claselor și gruparea clasei dominante; definirea claselor

sociale în societatea industrială modernă; condiții necesare pentru existența unei clase; relațiile dintre clase și evoluția acestora în contextul dezvoltării societății capitaliste.

Deși F. Engels apreciază în Introducerea sa la „Luptele de clasă din Franța”, că Marx în Manifestul Partidului Comunist și-a aplicat teoria sa materialistă în linii mari la istoria modernă, încă din primele rânduri ale acestuia regăsim trimitere la structura de clasă în epocile anterioare capitalismului: „În epocile istorice anterioare întâlnim aproape pretutindeni o organizare complexă a societății în clase distincte și o ierarhie variată a pozițiilor sociale. În Antichitate găsim patricieni, cavaleri, plebei și sclavi, în Evul Mediu seniori feudali, vasali, meșteșugari, calfe, iobagi și, în plus, în aproape fiecare din aceste clase noi diviziuni ierarhice”.

În Capitalul, vol. III, analiza claselor sociale este plasată în interiorul societății industriale moderne. „Cei ce posedă doar propria forță de muncă, proprietarii de capital și proprietarii de pământuri ale căror surse de venit sunt respectiv salariul, profitul și renta funciară, deci muncitorii, capitaliștii și proprietarii de pământ formează cele trei mari clase ale societății moderne bazate pe modul de producție capitalist”. Textul a fost interpretat de cele mai multe ori în sensul că cele trei clase ale societății capitaliste sunt definite prin sursa veniturilor. Pentru R. Aron această interpretare este inexactă; el subliniază faptul că cele trei tipuri de venituri sunt definite de relațiile dintre producători și mijloacele de producție și, în consecință, originea claselor în societățile industriale s-ar afla în relația dintre mijloacele și agenții de producție, fenomenul esențial fiind separația dintre producător și mijloacele de producție.

În „Optsprezece Brumar al lui Ludovic Bonaparte”, referindu-se la micii agricultori și la rolul lor în evenimentele din Franța de la mijlocul secolului XIX, Marx afirmă: „Micii agricultori constituie o largă masă ai cărei membri trăiesc în condiții asemănătoare, fără însă a intra în relații complexe unii cu alții. Modul lor de producție îi izolează în loc să îi pună în relații de reciprocitate. În măsura în care milioane de familii trăiesc în condiții de existență care le separă modurile de viață, interesele și cultura de cele ale celorlalte clase și le așază într-o poziție ostilă față de acestea din urmă, ele formează o clasă. În măsura în care între micii agricultori nu există decât o solidaritate de ansamblu și în care identitatea intereselor lor nu creează o unitate națională, o organizare politică, ei nu formează o clasă”. Prin urmare, pentru ca o clasă să existe este necesară o identitate a modurilor de viață, relații cvasipermanente între indivizi, conștiința identității lor și conștiința antagonismului.

Referitor la societatea burgheză modernă, în Manifestul Partidului Comunist, Marx afirmă că aceasta nu a desființat antagonismele de clasă ci doar a creat noi clase, noi condiții de asupraire, noi forme de luptă (în continuarea ideii cu care începe Manifestul „Istoria tuturor societăților de până azi este istoria luptelor de clasă”). Epoca burgheză se deosebește prin faptul că a simplificat

cat antagonismele de clasă iar societatea tinde, treptat, să se scindeze în două clase opuse, respectiv burghezia și proletariatul. Aceasta nu înseamnă că Marx a afirmat existența numai a două clase dar a crezut că evoluția societății capitaliste va duce spre această polarizare. El vedea evoluția societății capitaliste în sensul acumulării mijloacelor de producție la un număr din ce în ce mai mic de proprietari (care vor posedea, deci, o parte tot mai mare din bogăție) în timp ce, la celălalt pol se va accentua mizeria, sărăcia. Chiar și în ipoteza creșterii veniturilor Marx considera că tot se va produce agravarea situației clasei muncitoare datorită organizării muncii în fabrici, căci cei ce dețin mijloacele de producție doresc obținerea unui maximum de plusvaloare. În această situație clasa muncitoare nu poate deveni conștientă de situația sa fără a se revolta. Cele două clase opuse, dușmane au concepții radical diferite despre societate; burghezia luptă pentru menținerea proprietății private asupra mijloacelor de producție, implicit pentru menținerea societății burgheze; proletariatul va acționa, după crearea unui partid al său - expresia a proletariatului în luptă - pentru răsturnarea regimului bazat pe proprietatea privată asupra mijloacelor de producție. Așa se ajunge la revoluția proletară și la o societate fără clase.

În sfârșit, analizele unor situații istorice concrete întreprinse de Marx derutează într-o oarecare măsură prin complexitatea structurii de clasă pe care o identifică în raport cu enunțurile generale referitoare la societatea burgheză și la configurația viitoare în raport cu evoluția sa; aceste enunțuri generale au fost folosite mai târziu de ideologii și conducătorii regimurilor comuniste care le-au adăugat un simplism denaturant.

În „Optsprezece Brumar al lui Ludovic Bonaparte” Marx analizează evenimentele din Franța perioadei 1848-1851 evidențiind rolul diverselor forțe sociale în generarea și desfășurarea evenimentelor; în acest sens prezentăm schema generală a analizei.

Intervalul 24 februarie 1848 - 4 mai 1848 este caracterizat ca fiind prologul revoluției, iar cei ce au pregătit și determinat revoluția au fost burghezia republicană, burghezia industrială, mica burghezie democrat-republicană, muncitorii democrat-sociali, reprezentanții ideologici ai tuturor acestora (învățați, avocați ș.a., respectiv așa-numitele „somități”), alături de opoziția dinastică.

În intervalul 4 mai 1848 - 28 mai 1849 republica burgheză a ieșit învingătoare fiind susținută de aristocrația financiară, burghezia industrială, păturile mijlocii, mica burghezie, lumpenproletariatul și populația rurală.

Între 28 mai 1849 și 2 decembrie 1851 a dominat aristocrația financiară, marii industriași și marii comercianți, într-un cuvânt „capitalul”, ca expresie a victoriei capitalului asupra proprietății funciare; „... fiecare dintre cele două mari fracțiuni în care se împarte burghezia - proprietatea funciară și capitalul - căutau să-și instaureze propria supremație și să-și subordoneze cealaltă parte. Vorbim despre două fracțiuni ale burgheziei, deoarece marea proprietate fun-

ciară, cu toate că cocheta cu feudalismul și cu tot orgoliul izvorât din originea ei nobilă, se burghezise complet ca urmare a dezvoltării societății moderne”¹.

În lovitura de stat ca a urmat, noul împărat s-a sprijinit pe „cea mai numeroasă clasă a societății franceze” - „țărani parcelari”. Odată urcat pe tron Ludovic Bonaparte se considera chemat să asigure ordinea burgheză, dar - apreciază Marx - „tăria acestei ordini burgheze rezidă însă din clasa de mijloc”² ale cărei afaceri sunt industria și comerțul.

1.2. Postmarxismul și clasele sociale

Transformările societății capitaliste au infirmat previziunile lui Marx. În general marxismul a fost acuzat de determinism economic excesiv și de obiective militante în slujba cărora au fost puse analizele și concluziile acestora. Au fost puse în discuție și supuse unor revizuirolul proprietății în definirea claselor, structura de clasă, relațiile dintre clase și problematica conștiinței de clasă.

Atitudinea față de marxism a avut accente diferite de la o perioadă istorică la alta, în funcție de contexte naționale și de regimuri politice.

La începutul secolului XX dezbaterile s-au axat mai mult pe originile hegeliene ale marxismului. Evoluția capitalismului și situația politică internațională după al doilea război mondial au impus noi puncte de vedere.

În țările care nu au intrat sub regimurile comuniste a devenit evident faptul că opoziția marxistă dintre deținătorii de mijloace de producție și salariați nu mai este pertinentă, iar structura de clasă este cu totul alta decât cea prevăzută de Marx.

Fără a renunța total la ideea dispariției capitalismului, unii postmarxiști au făcut distincția dintre clasele specifice capitalismului și clasele care vor supraviețui în socialism, respectiv noile clase de mijloc care au apărut în societatea capitalistă. Nu au putut evita nici analiza rolului „clasei manageriale”, al „gușlerelor albe” făcând distincția între munca acestora și munca administrativă, totul subordonat ideii de diferențiere internă a noii burghezii.

Este recunoscut faptul că proprietatea nu mai este deloc unicul criteriu de stratificare socială, pentru unii puterea și influența devenind baza noii stratificări sociale.

Bottomore considera puterea ca fiind „abilitatea unui individ sau grup de a-și atinge scopurile, în ciuda opoziției celorlalți implicați în acțiune”; iar influența este „abilitatea unui individ sau grup de a schimba prin persuasiune, în ocazii particulare, cursul acțiunii cuiva care deține puterea”. Puterea economică pe care Marx o pune la baza formării clasei conducătoare este valabilă pentru Bottomore în cazul clasei conducătoare feudale și în cazul clasei burgheze din

¹ K. Marx, F. Engels, *Opere alese*, vol. I, Editura Politică, București, 1966, p. 230.

² *Idem*, p. 292.

perioada revoluțiilor burgheze din Franța și Anglia. Pentru stadiul contemporan al capitalismului el consideră valabilă complementaritatea elite-clase, societatea având multiple elite. Pentru el „clasă conducătoare” și „elită politică” sunt sinonime. Organizarea socială de clasă trebuie privită ca un fenomen valabil pentru toate societățile și ca un tip ideal în sens weberian.

Pentru **Poulantzas** o clasă socială se definește prin locul pe care îl ocupă în diviziunea socială a muncii, loc independent de voința autorilor. Nu trebuie omisă însă poziția de clasă într-o anumită conjunctură, în sensul că o clasă socială poate să nu aibă o poziție corespunzătoare intereselor sale structurale într-o anumită conjunctură. Exemplul avut în vedere de Poulantzas este cel al aristocrației muncitoare care, în anumite conjuncturi se situează pe poziții de clasă burgheze, ceea ce nu înseamnă că devine o parte a burgheziei. Determinat de transformările structurii de clasă din societatea capitalistă, el face precizări cu privire la unele clase în noul context. Clasa muncitoare este - în opinia lui - formată din muncitorii care exercită o muncă direct productivă, creatoare de plusvaloare. Noua mică burghezie este formată din muncitorii neproductivi și cei cu funcții de supraveghere, precum și din toți salariații din sectoarele tehnice și funcționale care posedă „secretul cunoașterii” procesului de producție și, prin aceasta, contribuie la extracția plusvalorii. Clasa capitaliștilor este formată din toți cei ce exercită funcțiile capitalului (alocarea mijloacelor de producție și a rezultatelor producției, precum și conducerea procesului de muncă) indiferent dacă sunt sau nu proprietari.

Pentru mulți autori postmarxiști o problemă viu dezbătută este relația conflictuală dintre clase și rolul luptei de clasă așa cum le-a văzut Marx.

R. Dahrendorf acceptă analiza lui Marx care situează conflictul în centrul societății, dar apreciază că evoluțiile secolului XX au infirmat nu numai originea claselor din viziunea marxistă ci și originea conflictului de clasă în raporturile de producție. În realitate - consideră el - nu atât proprietatea cât controlul mijloacelor de producție și dominarea sunt astăzi determinate din punct de vedere social. Iar peste structura de clasă s-a suprapus un sistem de stratificare socială după ocupație, venit, prestigiu, și mișcarea permanentă între aceste straturi permite schimbarea socială dar conservă în mare structura societății. Dominarea economică s-a separat de dominarea politică făcând mai dificilă lupta de clasă. Sursa structurală a conflictelor este distribuția inegală a autorității (în sens weberian); ea determină conflicte sistemice înrudite cu conflictele de clasă în sensul marxist al termenului.

Nici **Battimore** nu mai acceptă ideea luptei de clasă în sens marxist, considerând statul ca fiind alcătuit din raporturi de forțe între clase și fracțiuni de clase concurențiale.

K. Mannheim, considerat - alături de A. Gramsci, G. Lukács și K. Korsch - un marxist eretic, refuză terminologia conflictului de clasă în sens marxist. Consideră că societatea capitalistă contemporană este o societate de clasă

(căci o societate fără clase nu poate funcționa decât ca o societate totalitară) dar, pentru corecția unor inegalități propune o „societate planificată democratic” în care clasele se află în raporturi de competiție. El vede evoluția societăților industriale în sensul trecerii progresive de la un regim de clasă la un regim de elite, de la o ierarhie bazată pe bunuri moștenite la o ierarhie bazată pe merit și succes.

Există și punctul de vedere al „marxismului alegerii raționale” care consideră că declanșarea conflictului între clase este dependent de strategia actorilor ce le alcătuiesc; decizia de declanșare a unui conflict, de a se alătura sau de a interveni într-un conflict este legată de maximizarea intereselor lor specifice și de evaluarea consecințelor conflictului, a câștigurilor sau a riscurilor. Nu mai este, prin urmare, un conflict automat ce apare pe o anumită treaptă de dezvoltare a societății când actorii sociali sunt opuși unii altora prin goana după profit și prin extinderea proprietății personale - cum considera Marx.

Un amplu răspuns la marxism a dat **J. Habermas**, autodeclarat marxist, prin tentativa sa de reconstrucție a materialismului istoric. El consideră că marxismul continuă să aibă o anumită valoare în sensul că ajută la înțelegerea funcționării capitalismului, dar îl respinge pe trei direcții:

1. tendința evoluționistă;
2. economicismul;
3. tendința de a percepe socialul exclusiv prin prisma dominării.

Analizând „capitalismul târziu” în cadrul unei teorii a evoluției sociale, având în centru principiile de organizare socială cu tipurile de criză corespunzătoare, consideră crizele ca fiind „perturbări continue ale integrării în sistem”; crizele apar „atunci când structura unui sistem social permite mai puține posibilități de soluționare decât ar reclama menținerea stabilității sistemului”³.

Habermas distinge patru formațiuni sociale: arhaică, tradițională, capitalistă și postcapitalistă, capitalismul liberal și capitalismul organizat fiind formațiuni moderne⁴.

Principiul de organizare al formațiunii sociale capitalist-liberale este „relația dintre munca salariată și capital fixată în sistemul de drept privat burghez”. Odată cu apariția sferei de activitate necontrolate de stat a proprietarilor de mărfuri privat-autonomi (adică a industrializării teritorial-statale a piețelor de mărfuri, capital și forță de muncă) precum și a instituirii comerțului mondial, din sistemul politico-economic se diferențiază „societatea burgheză”: „care înseamnă depolitizarea relației de clasă și anonimizarea dominației de clasă”⁵. În timp ce în societățile tradiționale forma politică a relațiilor de producție permite

³ J. Habermas, *Cunoaștere și comunicare*, Editura Politică, București, 1983, p. 232.

⁴ *Idem*, p. 248-249.

⁵ *Idem*, p. 253.

identificarea cu ușurință a grupurilor dominante, în capitalismul liberal dominația manifestă a fost înlocuită cu puterea politică anonimă a subiecților de drept privat.

Trecerea de la capitalismul liberal la cel organizat s-a făcut în diverse variante naționale. Totuși un model al principalelor indicii structurale ale capitalismului organizat este posibil. Habermas prezintă un model descriptiv cuprinzând sistemul economic, sistemul administrativ, sistemul de legitimare și structura de clasă. „Capitalismul organizat” sau „bazat pe intervenția statului” se referă la două clase de fenomene: 1) procesul de concentrare a întreprinderilor (corporații naționale și multinaționale) și organizarea piețelor de capital, de mărfuri și de forță de muncă; 2) statul intervenționist acoperă lacunele funcționale crescânde ale pieței⁶. În capitalismul organizat relațiile de producție se repolitizează, dar nu se restabilește forma politică a relației de clasă. Anonimizarea politică a relației de clasă este depășită de anonimizarea socială. Structurile capitalismului târziu pot fi înțelese ca reacție împotriva crizei endemice. Pentru respingerea crizei, societățile capitaliste târzii dirijează toate forțele social-integratoare spre locul conflictului pentru a-l menține în latență și concomitent pentru a satisface revendicările politice ale partidelor muncitorești reformiste. Habermas consideră că țările capitaliste cele mai evolute au reușit, în deceniile ce au urmat celui de-al doilea război mondial să mențină în stare latentă conflictul de clasă alături de controlarea diferitelor aspecte ale crizei economice, dispersându-le asupra „cvasigrupurilor” (consumatori, elevi și părinții lor, bolnavi, participanți la circulație, vârstnici etc.) sau asupra „grupurilor naturale cu grad redus de organizare”. „Prin aceasta, identitatea socială a claselor a fost dizolvată, iar conștiința de clasă fragmentată. Compromisul de clasă închis în structura capitalismului târziu îi face (aproape) pe toți participanți și afectați în una și aceeași perioadă”⁷. În condițiile crizei controlate și refulate a sistemului, în condițiile unei conștiințe de clasă fragmentate și a unor coaliții nestabile se permanentizează confruntări care pot să schimbe termenii compromisului de clasă; depinde, însă, de configurațiile de putere dacă și în ce măsură este atenuată mai mult sau mai puțin structura de clasă și dacă este afectată contradicția întemeiată pe însuși principiul de organizare capitalistă.

1.3. Clase – status

Criticând modelul marxist, **Max Weber** va oferi un nou model explicativ. Ca și la Marx, proprietatea este o categorie fundamentală a poziției de clasă dar, spre deosebire de acesta, consideră că analiza aprofundată a claselor nu trebuie să se oprească la proprietate. În contrast cu Marx, Weber nu consideră

⁶ *Idem*, p. 265.

⁷ *Idem*, p. 272.

că acțiunea trebuie dedusă din poziția de clasă ci aceasta depinde de un număr mai mare de determinanți, inclusiv de ordin social și psihologic.

Pentru înțelegerea modelului explicativ al lui Weber privitor la clase este necesară înțelegerea accepțiunii pe care el o dă mai multor concepte: structură socială, situație de clasă, clasă socială, clasă economică, situație de stare (strat) - termen înlocuit ulterior de C.W. Mills cu cel de status -, stare (strat), societate de clase și societate de stare (strat).

Pentru Weber obiectul sociologiei este activitatea socială, adică activitatea umană care are „un sens subiectiv vizat de actor”. Sensul subiectiv poate fi determinat afectiv, de o valoare sau de un scop rațional prestabilit.

Orice relație socială este un ansamblu de „șanse” (posibilități) pe care o activitate le are de a fi percepută de ceilalți în conformitate cu motivația subiectului care acționează.

Structurile sociale sunt sisteme de relații sociale și nu entități statistice.

Prima structură socială este structura de clasă care corespunde activității și relației raționale de scop.

Situația de clasă este determinată economic și se definește prin poziția indivizilor față de proprietatea materială și față de condițiile de existență ale vieții lor materiale.

Clasele economice sunt reuniuni de indivizi în raport cu șansele lor de a dispune de bunuri materiale și servicii. Proprietatea este criteriul fundamental de definire a claselor economice dar nu trebuie redusă la mărimea ei sau la modurile în care se obțin veniturile. Proprietatea este o relație socială și, deci, un grup poate fi definit ca o clasă numai prin raportare la celelalte grupuri sociale. Sistemul de relații sociale se modifică permanent, de aceea analiza claselor economice este și o relație istorică.

Clasele economice sunt clasa posesorilor și clasa producătorilor. Pentru primii este definitorie proprietatea, în timp ce clasa producătorilor se constituie în funcție de venituri; veniturile sunt, deci, o variabilă de clasă și nu o variabilă de status.

Clasa posesorilor este formată din „clasa posesorilor pozitiv privilegiată”, tipice fiind clasele de rentieri, și „clasa posesorilor negativ privilegiată” care cuprinde pe „declasați”, proletari, țărani etc.

Clasa producătorilor este formată din producători „privilegiați pozitiv” și „negativ privilegiați”. Primii sunt cei ce dețin monopolul asupra mijloacelor de conducere a producției (tipică fiind „clasa antreprenorilor”) și cei care realizează profit din influențarea politicii economice a grupurilor noneconomice, tipice fiind „clasa profesiilor liberale” (avocați, medici, artiști) precum și „muncitorii care dețin calități monopoliste înșușite sau dobândite”.

Clasa producătorilor negativ privilegiată cuprinde muncitorii (specializați, calificați și necalificați) la care se mai pot adăuga funcționarii, țărani și artizanii independenți care au însă tendința de a constitui o clasă economică independentă, respectiv clasa de mijloc.

Pentru definirea clasei sociale criteriul economic rămâne valabil dar este completat de mișcarea liberă a persoanelor, care pot aparține din punct de vedere economic unor clase diferite, și continuitatea istorică, „succesiune a generațiilor”.

Clasa socială este un produs istoric al interacțiunii claselor economice. În opinia lui Weber „sunt clase sociale clasa muncitoare în ansamblul său, pe măsură ce se automatizează procesul de producție; mica burghezie; intelectualii lipsiți de proprietate materială și experții profesionali (tehnicieni, slujbași comerciali sau de altă categorie, birocrați); clasa posesorilor și a celor privilegiați prin educație”.

O clasă economică poate deveni clasă socială dacă permite mobilitatea membrilor ei (între clasele economice și între generații).

Acțiunea prin care membrii unei clase economice conștientizează interesele lor de clasă este „comunalizarea”; prin „comunalizare” nu se transformă o clasă economică într-o clasă socială, indivizii doar simt sau cred în identitatea intereselor. Pentru ca o clasă economică să devină o clasă socială trebuie ca indivizii să nu rămână la stadiul de sentimente și credințe ci să reacționeze într-o manieră rațională, cu un scop, să conștientizeze contrastele dintre șansele de viață ca rezultat al unui anumit mod de distribuție a proprietății sau ca rezultat al structurării ordinii economice. Pentru transformarea unei clase economice în clasă socială mai sunt necesare condiții culturale și ideologice.

În societate „șansele de viață” depind foarte mult de poziția față de piața capitalistă dar și de „șanse” moștenite sau rezultate din calificare, educație, profesie, stil de viață. Fiecare individ nu este numai membru al unei clase ci și al unui strat social. Apartenența la un anumit strat social nu se reduce la determinarea economică ci criteriul *status*-ului este „privilegiul” pentru Weber. Privilegiul este „pretenția pentru o considerație socială” și această considerație rezultă din educație, profesie, stil de viață; considerația socială poate fi atribuită uneori și în opoziție cu nivelul veniturilor.

O clasă economică se poate mai greu transforma în grupare de *status*, în schimb o clasă socială se poate transforma în grupare de *status*. Și o societate de clase se poate transforma în societate de *status*. Ordinea de *status*, care se referă la prestigiu, presupune o viață comunitară continuă și un minimum de consens cu privire la anumite norme și valori. Ierarhia *status*-urilor se întemeiază pe judecăți de valoare făcute de membrii comunității. Grupările de *status* sunt slab permeabile și au o mare persistență în timp.

În opinia lui Weber societatea de *status* „înflorește pe terenul economiei de consum liturgico-monopolistă, feudală sau patrimonial stratificată”, este o societate convențională, respectiv ordonată de regulile stilului de viață.

Evoluția istorică a adus multe retușuri punctelor de vedere ale lui Weber; caracteristicile societăților occidentale contemporane au îndreptățit pe unii autori să afirme că ele sunt societăți de *status*. Încă în deceniul șase al secolului trecut C.W. Mills analiza noile clase de mijloc din societatea americană apărute ca urmare a transformării societății de clase în societate de *status*.

Dacă direcția weberiană face o delimitare a structurii de clasă de structura de *status*, alți autori le-au integrat. În acest sens, clasa socială este un strat de oameni cu o poziție similară într-un continuum de *status* social. Dar clasele nu sunt simple grupări după criteriul *status*-ului, apartenența la o clasă fiind determinată, în primul rând, de naștere, bani, ocupație și educație. Conștiința de clasă este un determinant al clasei dar cu o importanță mai mică decât ceilalți determinanți. Banii sunt necesari dar nu suficienți pentru poziția de clasă; nu suma de bani situează într-o clasă ci ceea ce se face cu ei. Ocupația este un aspect important al clasei sociale, prin ea se poate estima educația, atitudinile, comportamentele, ea fiind parte și determinant al stilului de viață. Clasa socială și educația interacționează cel puțin în două moduri: o educație superioară pretinde bani și motivație; nivelul și felul educației garantează rangul social. Fiecare clasă este o subcultură cu sistem comportamental, cu set de valori și cu stil de viață propriu. Clasa este în mod esențial un mod de viață. Numărul claselor variază de la o comunitate la alta, de la o zonă la alta⁸.

Pornind de la această abordare integrată, în analiza concretă a structurii de clasă, cercetătorii au spart continuumul de *status*-uri în trei, cinci, șase sau șapte clase. În această abordare, clasa de mijloc este - de exemplu - un grup de oameni care se concentrează în jurul unui punct central de pe o scală de *status* și care se văd și se tratează unii pe alții ca egali.

Exemplul clasic de cercetare în acest spirit este aceea coordonată de Lloyd Warner (ale cărei rezultate au fost publicate în lucrarea „Democracy in Jonesville”) și care a identificat în comunitățile investigate următoarele clase: 1) clasa superioară de sus, în care a plasat oamenii de afaceri cei mai puternici și cei mai bogați precum și familiile stabilite de multă vreme în oraș având o poziție înaltă incontestabilă (combină deci prestigiul averii cu prestigiul vechimii); 2) clasa superioară de jos, formată din oameni de afaceri bogați dar mai noi, mai puțin cunoscuți în comunitate, cu un prestigiu al familiei mai scăzut; 3) clasa de mijloc superioară, constituită din burghezia din afaceri și din profesiunile liberale (non-manuale); 4) clasa de mijloc inferioară, formată din oameni de afaceri de mai mică importanță, din comercianți, din mici funcționari și din muncitori foarte calificați; 5) clasa inferioară superioară, formată din muncitori calificați; 6) clasa

⁸ Horton, P.B., Hunt, L.Ch., *Sociology*, capitolul 15.

inferioară de jos, formată din muncitori cu calificare redusă sau necalificați și din șomeri.

Metoda folosită de Warner și implicit rezultatele au fost puse în discuție de alți cercetători. Prima obiecție se referă la relația cercetători-subiecți intervi-evați; într-o comunitate relativ mică, fiind posibil ca locuitorii să aibă tendința de a da răspunsuri dorite de cei ce îi interviuează - spune R. Aron: „Locuitorii unui orașel pot fi făcuți să se considere ei înșiși ca fiind împărțiți în șase clase”, fără ca aceasta să însemne că împărțirea este complet artificială. Și din experiența altor analize a rezultat că „Deosebirea nu este gândită și trăită în mod clar de către toți indivizii. Nimic nu dovedește că ei se plasează de la sine într-una din clase. Granițele sunt cel puțin accentuate de curiozitatea sau de interesul observatorului; în majoritatea cazurilor, nu există decât puțină unitate conștientă, puțină reuniune resimțită și puțină voință de unitate”⁹. Apoi clasificarea lui Warner - spune Aron - este o interpretare statică a realității care pune accentul pe prestigiu ca principiu ierarhizator și care sugerează, chiar și indirect, caracterul permanent al respectivei structuri și ierarhii. Și, în sfârșit, trecerea de la o analiză pe plan local la una națională este dificil de făcut.

La alți autori clasa este abordată din perspectiva explicită a stratificării, componentele stratificării fiind considerate a fi clasa, *status*-ul și grupul: grupul trimite la putere, *status*-ul la prestigiu iar clasa la economic. Semnificația clasei sociale se regăsește în șanse de viață, stil de viață și *pattern*-uri instituționale¹⁰.

Există trei perspective ale stratificării: funcționalistă, conflictuală și evoluționistă.

Perspectiva funcționalistă consideră stratificarea ca fiind universală, necesară și inevitabilă și apreciază că cerințele societății modelează sistemul de stratificare; stratificarea derivă din nevoia de a completa toate *status*-urile ce compun structura socială și de a-i motiva pe indivizi să-și îndeplinească îndatoririle asociate acestor *status*-uri; stratificarea reflectă valorile de bază ale societății și facilitează funcționarea optimă a societății și a componentelor sale; îndatoririle și recompensele sunt prevăzute în mod echitabil.

Perspectiva conflictuală admite că stratificarea poate fi universală, dar nu e nici necesară nici inevitabilă; grupurile puternice modelează sistemul de stratificare pentru obținerea de foloase; stratificarea derivă din competiția și conflictul dintre grupuri și reflectă valorile clasei conducătoare; îndatoririle și recompensele nu sunt distribuite echitabil iar stratificarea împietăză asupra funcționării optime a societății.

Perspectiva evoluționistă, a lui Gerhard E. Lenski, este o sinteză a primelor două perspective. Stratificarea prevalează, dar o parte din ea nu e nici necesară, nici inevitabilă. Natura *pattern*-urilor de subzistență a societății mo-

⁹ R. Aron, *Lupta de clasă*, Polirom, 1999, p. 51.

¹⁰ Vanden Zanden, Y.W., *The Social Experience. An Introduction to Sociology*.

delează sistemul ei de stratificare. Stratificarea derivă din nevoia de a completa status-urile sociale și din competiția și conflictul dintre grupuri. Stratificarea reflectă atât valorile societale generale cât și valorile grupurilor puternice; deși multe obligații și recompense sunt corect distribuite sunt și multe care nu sunt corect distribuite. Stratificarea facilitează pozitiv anumite aspecte de funcționare socială, dar afectează și negativ alte aspecte.

1.4. Puncte de vedere românești din prima jumătate a secolului XX

Preocupările românești sunt expresia evoluției societății românești în procesul de modernizare. De aici atenția specială acordată burgheziei în formare și în evoluție, dar și țăranimii care reprezintă cea mai mare parte a populației, fără a lipsi preocupările teoretice.

P. Andrei consideră că modul de ordonare și de armonizare a instituțiilor fundamentale și echilibrul lor constituie structura societății, aflată într-o permanentă transformare. Principalele categorii de instituții sunt cele politice, economice, juridice, doctrinare și de solidaritate, care îndeplinesc două funcții: a) constituirea societății; b) funcționarea societății. Pentru exercitarea funcțiilor există organe specifice ale societății, cele mai evidente fiind clasele sociale. „Clasele sociale presupun o situație comună, raporturi și condiții de viață identice sau asemănătoare. Ca să existe o clasă trebuie neapărat ca membrii săi să aibă anumite reprezentări colective și o conștiință de clasă. Prin urmare postulatul psihologic fundamental al claselor este conștiința... Bogăția ajută la transformarea claselor, dar ea nu creează propriu-zis și singură clase, căci e nevoie de o mentalitate, de o conștiință comună”¹¹. La nivelul unei clase există comunități de interese, limbaj specific, mod de a fi și de a simți și se respinge alianța cu clasele considerate inferioare. Clasele încep să se formeze când apare proprietatea individuală și viața economică, când diviziunea de funcțiuni sociale este însoțită și de diviziuni economice.

Petre Andrei admite inegalitatea claselor care provine dintr-o dublă judecată de valoare: 1) valorificarea bunurilor și funcțiilor sociale; 2) aprecierea gradului până la care se pot ridica membrii unei clase în satisfacerea trebuințelor și în considerație socială. După valoarea care se atribuie funcțiunii sociale pe care o exercită o clasă și după nivelul ei de viață se deosebesc clase superioare și clase inferioare în raport de supra și subordonare. La inegalitatea de funcție și de valoare se adaugă deosebirile de avere care măresc diferențele. Din funcția unitară, pe care o îndeplinesc membrii unei clase și din comunitatea de interese se naște un anumit fel de a gândi, o anumită concepție despre viață.

¹¹ Petre Andrei, *Sociologia generală*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1936, p. 540.

În „timpurile noi” - spune Andrei - clasele sunt următoarele: 1) burghezia capitalistă (clasa superioară); 2) micii burghezi (respectiv țăranii care au pământ, meseriașii și comercianții (clasa mijlocie); 3) proletariatul (clasa de jos). Aceste clase au funcții diferite, situație economică și niveluri de viață diferite.

Pentru societatea românească este necesară formarea unei clase mijlocii care să facă posibil procesul de ascensiune din clasa țăărănească în clasa superioară conducătoare.

Între clase pot exista, după împrejurări, raporturi diferite: de colaborare, de dependență, de indiferență sau de luptă (cel mai des). Dar lupta de clasă nu este un principiu absolut de evoluție sau un ideal ci un mijloc. Lupta și armonia dintre clase alternează.

Punctul de vedere al lui **Virgil Madgearu** referitor la clasele sociale este integrat concepției sale cu privire la specificul evoluției societății românești începând cu secolul XIX și cu privire la direcția de dezvoltare ce ar trebui urmată de societatea românească, concepție care este expresie a țăărănismului ca doctrină politică și curent de idei ce s-a dezvoltat mai ales în perioada interbelică și pe care l-au susținut mai multe personalități științifice și politice.

Madgearu definește capitalismul „ca acea ordine economică individualistă în care satisfacerea trebuințelor societății se face, în genere, prin mijlocirea întreprinderilor economice”¹²; mai explicit, pentru a se putea vorbi de „ordine capitalistă” trebuie să fie prezente două premise: ordine economică individualistă care presupune existența dreptului de proprietate și libertate economică, adică regimul libertății concurenței și libertății muncii; intrarea vieții economice în faza producției de mărfuri, ceea ce implică dezvoltarea marii exploatare industriale, întreprinderea fiind forma tipică de activitate economică.

Madgearu consideră că în răsăritul Europei există un mediu social agrar țăărănesc care implică dezvoltarea unei ordini economice deosebită de ordinea economică capitalistă. Ordinii economice social-agrare, necapitaliste îi corespunde regimul cooperatist, ceea ce înseamnă o limitare a câmpului de acțiune, a formelor de întreprindere capitalistă. Deși în 1915 în „Ocrotirea muncitorilor din industrie” afirmă că România nu mai este o țară eminentemente agricolă, combate crearea unei industrii naționale menținută în viață în mod artificial și formulează primatul agriculturii asupra industriei, dar și necesitatea încurajării unei industrii naționale. Într-un discurs din 1927 el afirmă că trebuie să se păărăsească iluzia că România poate și trebuie să devină un stat industrial, sacrificându-se agricultura. Mai târziu (1934) spune că, din punct de vedere economic, industrializarea țărilor agrare este o tendință firească și rezultă din preocuparea de a folosi în mod intensiv toate bogățiile naționale și de a utiliza cât mai rațional forța de muncă și „îndemânarea tehnică națională”.

¹² Virgil Madgearu, *Agrarianism. Capitalism. Imperialism*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1999, p. 141.

Pentru Madgearu: „Clasele sociale sunt un produs al evoluției economice, o comunitate de interese izvorâte din formațiunea economică existentă la un moment dat”¹³. Originea claselor stă în repartiția inegală a averii și a venitului, fără ca situația averii sau mărirea venitului să alcătuiască caracteristica unei clase. Admite existența antagonismelor de clasă care generează, în anumite conjuncturi, conștiința de clasă, „Conștiința de clasă înseamnă cunoașterea intereselor proprii specifice și a antagonismelor existente”¹⁴. Transformările economico-sociale pun în evidență, în anumite perioade, antagonismele de clasă, dar aceasta nu înseamnă formarea unei conștiințe de clasă desăvârșită. „Conștiința de clasă nu poate fi la începutul dezvoltării unei clase decât ceva vag, instinctiv, este expresia opoziției de interese față de stăpânitori. Încetul cu încetul, în toiul luptelor de clasă se definesc deosebirile de interese, antagonismele față de celelalte clase și se deosebesc, în cele din urmă, condițiile de existență a unei clase, caracterul ei specific”¹⁵. Lupta de clasă este o formă istorică în care se manifestă schimbările structurii economice în raporturile dintre oameni. „Rezultatele luptei de clasă nu sunt urmări ale acțiunii conștiente, ci ale raporturilor de producție date”¹⁶. Stratificarea claselor se transformă continuu, fiecare clasă fiind supusă transformărilor atât în structura sa proprie cât și în raporturile cu celelalte clase, concomitent variind și condițiile sociale ale luptei de clasă.

În Principatele Române, la începutul secolului XIX existau doar stăpânii și stăpânitorii, adică boierii care sunt, în opinia lui Madgearu singura clasă socială formată. Burghezia nu exista.

În general, schema normală a evoluției burgheziei este: nașterea capitalismului comercial, transformarea acestuia în capitalism industrial care, la rândul lui, se transformă în capitalism financiar. Schema de mai sus nu s-a repetat în Principatele Române. Începutul revoluției burgheze a avut loc când țările române au intrat în orbita țărilor capitaliste, respectiv la începutul secolului XIX, după ce în Anglia are loc revoluția industrială care generează nevoia de materii prime și de piețe de desfacere. Primii reprezentanți ai capitalismului apusean au fost „comercianții de cereale și împrumutătorii de bani”. Efectul pătrunderii produselor engleze a fost „pustiirea industriei casnice și decăderea meseriilor” înainte de a exista un capitalism comercial suficient de puternic care să preia transformarea capitalistă a acestora. Capitalismul comercial și de camătă care se formase era o creație anexă a capitalismului extern invadator; capitalismul comercial intern se formează și se extinde lent din cauza regimului neoibag. Pentru țările române, originea regimului neoibag a fost menținerea pământului

¹³ *Idem*, p. 54.

¹⁴ *Idem*, p. 58.

¹⁵ *Idem*, p. 60.

¹⁶ *Idem*, p. 63.

în mâinile marilor proprietari. Lichidarea feudalismului agrar în țările române a avut anumite particularități; aici nu s-a putut face nici exproprierea țăranilor căci boierimea nu putea trece la regimul producției capitaliste, nici exproprierea marilor proprietari pentru că nu exista o burghezie revoluționară și un proletariat care să o sprijine în acțiunea de împrăștiere a țăranilor. Soluția de la 1864 a fost un compromis, iar rezultatul final a fost o emancipare întârziată și incompletă precum și regimul neoibag. Cauza generală a progresului lent a societății românești este, în opinia lui Madgearu, lipsa absolutismului luminat care să ducă la nașterea clasei burgheze. Statul, în Principate, a fost condus de o oligarhie politică care, contrar altor păreri, nu a urmat o politică identică cu a absolutismului luminat, respectiv mercantilismul. În sens general, politica oligarhiei a fost mercantilistă după 1864, adică promovarea intereselor comerciale și industriale. În sens restrâns, înlăturarea barierelor feudale (privilegii și încurajări pentru dezvoltarea industriei naționale și mai ales pentru dezvoltarea manufacturilor) nu a dus la o politică mercantilistă.

În țările române nu a existat un capitalism comercial care să se poată transforma în capitalism industrial prin reorganizarea, pe căi capitaliste, a industriei casnice și a meseriilor. Totuși, de la 1866 se intră în faza dezvoltării industriei, dar o mare parte a capitalului investit în industrie, la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX, era străin. Oligarhia română intră în industria națională mai întâi prin sistemul bancar care apoi participă cu capital în industrie. La începutul secolului XX exista, în germene, un capitalism financiar născut din înfrățirea băncilor cu industria. În România, spune Madgearu, s-a trecut direct de la capitalismul de camătă și comercial la cel financiar, industria fiind anexa capitalismului financiar apusean ori a capitalismului financiar intern.

După primul război mondial, dezvoltarea burgheziei române stă sub semnul a doi factori dominanți: 1) unirea cu noile teritorii cu o dezvoltare istorică diferită, ceea ce a dus la schimbarea condițiilor de dezvoltare economică și noi piețe pentru industria românească; 2) desființarea regimului feudal agrar și crearea regimului agrar țăranesc. Este perioada când capitalismul industrial se află la începuturile întemeierii sale definitive. Deja în 1915 Madgearu afirma că: „în România există un proletariat industrial, atât în industria mică cât și în industria mare, deosebit unul de altul, dar având în comun lipsa de independență economică, nesiguranța traiului și fatalitatea acestei situații, consecință a faptului că este sortit să rămână toată viața un simplu salariat”. Proletariatul se dezvoltă pe măsura dezvoltării industriei, devenind o clasă cu diferențieri calitative în interior: muncitorii intelectuali și muncitorii manuali, din aceștia din urmă făcând parte muncitorii manuali fără pregătire, muncitorii manuali cu pregătire sumară, lucrătorii cu pregătire tehnică, meșteșugarii, tehnicienii etc.

Mihail Manoilescu¹⁷ consideră clasa socială un grup social care durează peste generații păstrându-și constante anumite caractere economice, sociale și psihologice. Sentimentul ierarhiei are o importanță mai mare în definirea poziției claselor decât condițiile și raporturile economice. Posesiunea asigură continuitatea unei clase, dar ideea de clasă nu se reduce la ideea de proprietate. O clasă îndeplinește funcțiuni naționale speciale, cu precizarea că „funcțiunea națională” nu este specifică claselor iar în raport cu acestea „se leagă de ideea de putere socială”. Prin urmare, ideea de clasă evocă și implică durată și continuitate „prin filiațiune”, permanențe psihice, stratificare ierarhică, corelație cu proprietatea și funcțiune națională proprie, generală și supraprofesională.

Pornind de la necesitatea explicării a trei noțiuni (burghezie, capitalism și liberalism), Manoilescu apreciază că burghezia a apărut în secolul XII, fără a se putea vorbi la acea dată de capitalism și liberalism. La începutul secolului XVI apar semnele capitalismului care este o formă de producție ce se dezvoltă nu în funcție de nevoile societății ci în funcție de beneficiul urmărit de proprietari; capitalismul se suprapune peste burghezie. În secolul XIX apare liberalismul; burghezia capitalisto-liberală este forma de apogeu a acestei clase care reunește elemente eterogene și suprapuse, de o vechime inegală. În această fază există următoarele clase: 1) burghezia (formată, la rândul ei, din burghezii propriu-ziși și din pseudo-burghezi); 2) nobilimea (angrenată funcțional și social cu clasa burgheză); 3) clasa mijlocie (ce se găsește în contact social imediat cu burghezia și este formată din auxiliari direcți ai burghezilor propriu-ziși, respectiv din funcționarii comerciali și industriali, maiștrii din industrie, micii negustori, proprietarii mici de imobile, meseriași, micii industriași, învățătorii și preoții din sate); 4) țărănimea; 5) proletariatul industrial. Cu excepția nobilimii toate celelalte clase sociale sunt regăsite de Manoilescu în societatea românească.

Din lucrarea de față nu poate lipsi prezentarea modului în care Zeletin a aplicat la analiza dezvoltării societății moderne românești teoria evoluției uni-forme a oricărei societăți de la economia agrară la cea industrială¹⁸.

Ștefan Zeletin înțelege prin burghezie clasa socială care se ocupă cu valori de schimb, deosebindu-se de clasele care produc pentru satisfacerea nevoilor proprii. Transformarea economiei naturale în economie bănească influențează clasa stăpânitoare și duce la formarea burgheziei. Dezvoltarea clasei burgheze este însoțită pretutindeni de o dezvoltare a societății burgheze dominată de relațiile de schimb, cu corolarul său - libertatea, ca drept al tuturor. Burghezia cuprinde trei categorii sociale: industriași, negustorii și bancherii. În Europa capitalismul se naște în secolele XV - XVI în nord-vestul Germaniei, dar întreaga istorie economică modernă a fost caracterizată de expansiunea engleză. Burghezia parcurge trei faze, după fazele de dezvoltare ale capitalis-

¹⁷ Mihail Manoilescu, *Rostul și destinul burgheziei române*, Editura Cugetarea, 1941.

¹⁸ Ștefan Zeletin, *Burghezia română*, Editura Humanitas, București, 1991, p. 72.

mului: 1) mercantilismul; 2) liberalismul; 3) imperialismul. Mercantilismul corespunde capitalismului comercial și este faza de formare a burgheziei și a statelor moderne naționale. Liberalismul corespunde capitalismului industrial și este faza în care burghezia respinge amestecul statului în sectorul economic iar prosperitatea este așteptată de la inițiativa indivizilor; este faza când ia naștere democrația modernă. Iar imperialismul este faza al cărei suport este capitalul financiar.

În țările române (extracarpătice), în secolul XVII, s-a produs separarea boierimii române în două fracțiuni: una alcătuită din marii boieri care acaparaseră toată puterea politică; cealaltă, formată din micii boieri înlăturați de la dregătoriile publice. După pătrunderea influenței burgheze străine cele două fracțiuni s-au transformat în două clase diferite și rivale. Micii boieri au găsit în ideile egalitare ale burgheziei apusene un mijloc de a-și valorifica interesele proprii de clasă și de a-și cuceri egalitatea cu marea boierime. „Era burgheză în România nu ia ființă sub influența ideilor liberale aduse din Apus; pricina ei stă mult mai adânc, în revoluționarea economiei noastre naționale”¹⁹.

Transformarea economiei naturale într-o economie bănească a avut loc și în țările române, consecința fiind separarea nobilimii în două segmente: unul conservator și altul liberal; tabăra puțin numeroasă de agrarieni pătrunși de spiritul comerțului a reprezentat singura forță revoluționară căreia îi datorăm construirea edificiului social modern. În prima jumătate a secolului XIX acești agrarieni apar ca o fracțiune politică apărătoare a principiilor liberale revoluționare; în a doua jumătate a acestui secol ea devine oligarhie politică, apoi bancocrație - deținătoare a marii finanțe. La sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX intră în faza în care se lărgeste într-o adevărată pătură socială burgheză, financiară și industrială.

„Astfel clasa burgheză română nu e decât forma ultimă pe care a luat-o micul grup al boierilor comercializați în procesul lor de necurmată prefacere de-a lungul veacului al XIX-lea”²⁰. Tinerii români care își făcuseră studiile la Paris predica, începând cu 1848, respectul pentru persoane și pentru proprietate, dar aceste idei aveau nevoie de un substrat economic. Transformarea economiei românești s-a produs sub influența capitalismului străin, în special a capitalismului englez; a fost o revoluție economică ce a premers revoluția politică. După ce economia a ajuns la faza producerii pentru schimb, micii boieri au devenit o clasă cu interese burgheze, privilegiile devenind o piedică pentru ei; nevoia de a desființa aceste privilegii îi transformă într-un grup revoluționar, liberal, democratic în înțelesul modern. Aceasta era situația la 1848 - apreciază Zeletin. El afirmă explicit că formarea capitalismului românesc și nașterea burgheziei sunt traversate de lupta de clasă. Evoluția capitalismului românesc,

¹⁹ *Op. Cit.*, p. 72

²⁰ *Idem*, p. 75.

transformările economice au determinat transformarea „clasei stăpânitoare”. Între ruinarea vechii boierimi de capitalismul românesc în formele sale primitive (camătă) și formarea unei burghezii apte să guverneze a existat un decalaj în timp, o stare de provizorat în care țara a fost condusă de o forță centrală, respectiv oligarhia politică, aflată sub influența ideilor liberale și care a guvernat în interesul burgheziei, a cărei funcție socială a îndeplinit-o până la maturizarea acesteia. Mijloacele de guvernare ale acestei forțe centrale au fost birocrăția și militarismul.

Birocrăția a luat naștere paralel cu distrugerea meseriilor orășenești ca urmare, mai ales, a invaziei produselor străine. Formată înainte de constituirea puterii centrale, birocrăția a jucat un rol covârșitor în transformarea vechiului regim. Zeletin caracterizează funcționarii ca fiind o pătură socială neutră care nu au legături de interese economice cu clasele sociale ci stau deasupra lor, înlesnind procesul de tranziție. Birocrăția a fost un tovarăș al grupului revoluționar liberal, fără scrupule și dornic de parvenire. Ea, însă, nu poate fi o clasă stăpânitoare; între ea și oligarhie există diferențe de funcție, de rol, de putere, de ritm de dezvoltare. Pe măsură ce capitalismul se dezvoltă însemnătatea ei scade, în timp ce crește rolul oligarhiei.

Oligarhia sau marii financiari era reprezentată de străini între 1830 și 1880. Din 1880 începe întemeierea unui capital românesc a cărui consecință a fost formarea burgheziei naționale.

Formarea capitalului național însoțește formarea unei industrii naționale. Pătrunderea băncilor în producția industrială determină formarea capitalului financiar. Cu capitalismul financiar societatea românească trece de la mercantilism la imperialism. „România nu mai trece printr-o fază intermediară de liberalism, de descentralizare și democrație reală” iar clasa industriașilor nu se dezvoltă.

În plan politic, parlamentarismul nu s-a întemeiat pe o structură de clase sociale mature; existau boieri și țărani (rămășițele vechii clase agrare) și germeii burgheziei.

Procesul de circulație modernă capitalistă a început să se formeze și să se dezvolte pe un proces de producție agrară primitivă; ulterior, vechiul regim agrar va fi distrus, iar efectul a fost proletarizarea țăranimii, respingerea capitalismului și învăluirea trecutului agrar într-un „romantism social-cultural”. Țăranul se va ruina datorită fărâmițării micii sale proprietăți și al cămătăriei la sate, iar lipsa unei industrii naționale care să absoarbă o parte a populației rurale a desăvârșit agravarea situației. Concomitent, marii proprietari de pământ riscă să rămână fără brațe de muncă. Ca și în alte țări - spune Zeletin - soluția ieșirii din acest impas și de a face educație țăranimii române în economia burgheză a fost introducerea muncii forțate prin „tocmelile agricole” pe care le apreciază ca o nevoie istorică nefiind de acord cu analiza și critica acestui fenomen. El

apreciază că burghezia a trebuit să ia măsuri speciale față de o clasă pe care o primea moștenire de la trecut, cu o formă de producție depășită.

La momentul potrivit vom reveni asupra aprecierilor lui Zeletin, chiar dacă ne vom referi la un context istoric mult îndepărtat de acela analizat de el.

*

* *

Definirea clasei sociale și analiza problematicii specifice este dificilă chiar dacă noțiunea de clasă socială este încă folosită frecvent. Principalele probleme ale clasei sociale, alături de definiția propriu-zisă sunt: 1) condițiile necesare pentru existența unei clase; 2) relațiile claselor cu proprietatea; 3) clasele și diferite etape ale istoriei; 4) dispunerea ierarhică a claselor; 5) conștiința de clasă; 6) clasele sociale și interesele de clasă; 7) relațiile dintre clase.

Așa cum s-a văzut din prezentarea unor puncte de vedere abordarea problemelor este diferențiată în funcție de perspectiva sau ideologia adoptată. Adăugăm punctul de vedere al lui Raymond Aron care consideră că noțiunea de clasă pune trei tipuri fundamentale de probleme. Primul se referă la condiția socio-economică; în acest sens, principalele întrebări care se pot pune sunt: cum se distribuie criteriile de diferențiere? cum se grupează aceste criterii? care dintre ansamblurile (clasele) rezultate sunt mai reale decât altele? Al doilea tip de probleme s-ar putea sintetiza în întrebarea: ansamblurile (clasele) rezultate prin raportare la criterii economico-sociale sunt reale din punct de vedere psihologic? Și, în sfârșit, ultimul tip de probleme se grupează în jurul întrebării dacă ansamblurile (clasele) dobândesc conștiință de sine sau, altfel spus, dobândesc conștiința că fiecare este opusă celorlalte? Conform opiniei lui Aron analiza realității ar trebui să spună în ce măsură indivizii se grupează în clase în interiorul societăților industriale, în ce măsură au conștiință de sine și în ce măsură se consideră ele în conflict.

Cu timpul, abordările clasei sociale au suferit modificări substanțiale, împărțite mai mult sau mai puțin de sociologi. Pierre Bourdieu și Loic Wacquant deplâng - în anul 2000 - renunțarea la o serie de concepte, printre care și cel de clasă socială, ca rezultat al „imperialismului simbolic” de origine americană: „Răspândirea acestei noi Vulgata planetare - din care lipsesc o serie de cuvinte precum capitalism, clasă, exploatare, dominație, inegalitate, toate revocate sub presiunea unei presupuse învechiri a lor - este rezultatul unui imperialism simbolic... Ca și în cazul dominației etnice, imperialismul cultural este un gen de violență simbolică - bazată pe o relație de comunicare forțată, menită să obțină supunerea - a cărei specificitate constă în faptul că universalizează particularismele legate de o experiență istorică singulară. Așa cum, în secolul XIX, o serie de chestiuni considerate filosofice - precum tema spengleriană a „decadenței” - erau dezbătute în toată Europa și își aveau originea în particularitățile și conflictele istorice proprii lumii universitarilor germani, tot așa astăzi o serie

de argumente rezultate în mod direct din confruntările intelectuale generate de particularitățile și particularismele societății și universităților americane s-au impus asupra întregii planete” (Pierre Bourdieu și Loic Wacquant - „Noul limbaj global”, în *Le Monde diplomatique*, 2000).

În analiza ce urmează se va exprima un punct de vedere cu privire la problematica claselor în contextul specific societății românești comuniste și postcomuniste.

2. CLASELE SOCIALE DIN ROMÂNIA ÎN PERIOADA REGIMULUI COMUNIST

2.1. Trecerea la comunism

Trecerea la comunism a fost diferențiată prin perioadă și contextul extern în care a avut loc, prin căile de trecere, precum și prin specificul fiecărei țări. De aceea esența unică a acestui regim a permis și existența unor particularități ale țărilor cu regim comunist. În particularitățile trecerii la comunism (inclusiv particularitățile perioadei anterioare) și în particularitățile fiecărui regim comunist se originează astăzi majoritatea diferențierilor dintre fostele țări comuniste. Fără a neglija esența comunismului este necesară și evidențierea particularităților amintite chiar dacă împlinirile sau neîmplinirile de astăzi nu pot fi explicate exclusiv prin trecut.

Referitor la diferențierile anterioare regimului comunist este suficient să amintim că Cehoslovacia era o țară industrială dezvoltată, că Mongolia era o țară feudală, că Rusia era o țară agrară înapoiată, cu o industrie slab dezvoltată și un proletariat redus numeric și concentrat în câteva centre urbane, iar China era o imensă țară rurală cu o industrie încă puțin dezvoltată, parțial colonizată și profund pauperizată.

Structura de clasă corespunzătoare stadiului de dezvoltare al fiecărei țări și specificul ei s-a transformat în perioada comunistă pe măsură ce regimul comunist s-a instaurat și s-a constituit.

În ceea ce privește căile de instaurare a comunismului putem folosi formula lui Huntington, respectiv sisteme comuniste „de ocupație” (între care și cel din România) și sisteme comuniste „revoluționare” pentru care sprijinul intern a fost consistent și uneori chiar hotărâtor (între acestea URSS și China). La sistemele comuniste „revoluționare” - adăugăm noi - nu trebuie exclus total elementul extern cu specificul rolului său de la o țară la alta.

În ceea ce privește perioada de instaurare a regimurilor comuniste, sunt trei momente (perioade) esențiale: 1) 1917, pentru Rusia; 2) imediat după al doilea război mondial, ca o consecință a modului de încheiere a războiului; 3) următoarele 2-3 decenii după al doilea război mondial, în țări subdezvoltate, unele foste colonii, rezultate din descompunerea imperiilor coloniale și unde cauze interne și externe au contribuit la instaurarea unor regimuri de tip comunist.

Perioada de instaurare propriu-zisă a comunismului, de înlăturare dirijată a tuturor elementelor și structurilor societății anterioare a avut durate diferite și particularități generate de situația fiecărei țări. Această perioadă a fost mai lun-

gă pentru Rusia datorită contextului internațional, situației interne precum și datorită faptului că un experiment similar nu mai avusese loc în istorie, rușii trebuind să creeze modelul practic dar și suportul teoretic în mare măsură. Exclusiv pe baza marxismului nu putea fi creat un astfel de model. Prima contradicție a marxismului a fost faptul că Rusia era o țară predominant agrară, iar proletariatul slab dezvoltat nu putea avea rolul despre care vorbea Marx. Partidul bolșevicilor a fost nevoit să se bazeze, pentru instaurarea comunismului, pe țăranii interesați de pământ. Iar locul proletariatului a fost luat de o instituție politică, creată deliberat, bine organizată și structurată, respectiv partidul comunist. În noua societate va conduce partidul, iar aparatul de stat este un subordonat administrativ al partidului.

Cu privire la instaurarea comunismului și a construcției sale, în Rusia au avut loc confruntări între mai multe puncte de vedere. Printre problemele debătute și asupra căreia nu era o unanimitate de opinii a fost calea dezvoltării industriale, mai precis căile acumulării de capital necesar dezvoltării industriale. Această problemă a fost tranșată de Stalin care a impus soluția industrializării forțate și a colectivizării agriculturii. Dar până la începutul aplicării modelului stalinist (anii 1928-1929) au existat mai multe etape de transformări, cu implicații în structura de clasă. Deși etatizarea vieții economice a început încă din 1918, la începutul deceniului trei Rusia avea un sistem economic mixt, cu un sector de stat reprezentând cele mai mari întreprinderi industriale, comerciale, sistemul bancar și comerțul exterior, precum și un sector particular format din numeroase întreprinderi mici în care lucra 12% din forța de muncă industrială. În aceeași perioadă țăranului i se garanta dreptul de stăpânire a pământului și se autoriza arendarea pământului. Ca urmare a acestor transformări se forma-se o nouă clasă muncitoare industrială, o nouă burghezie - produs al NEP-ului, iar țăranimea mai păstra vechile diferențieri. După aplicarea modelului stalinist de industrializare forțată și de colectivizare a agriculturii s-a format un proletariat numeros, constituit rapid din țăranii veniți în orașe și o nouă clasă țărănească fără pământ, respectiv țăranii colectivizați. Totuși trebuie precizat că Lenin formulase deja ideea că în Republica Sovietică rusă ordinea socială se va baza pe colaborarea dintre două clase, muncitorii și țăranii. Aceasta a constituit fundamentul structurii de clasă în comunism, pretutindeni unde acest sistem s-a instaurat.

În China, comunismul a fost adaptat condițiilor specifice, comunismul chinez fiind caracterizat drept țărănesc, militar și patriotic. Principalele forțe sociale ale Chinei din prima jumătate a secolului XX au fost țăranimea (predominantă și extrem de săracă), proletariatul puțin numeros și foarte sărac, burghezia (puțin numeroasă) din porturile deschise și care era un subprodus al colonizării și intelectualitatea dezrădăcinată, dezbinată, puternic influențată de Occident și adeptă a unor curente de gândire contradictorii. La sfârșitul secolului XIX și în primele decenii ale secolului XX un mic grup de intelectuali au desco-

perit marxismul care, treptat, li se va părea singura doctrină salvatoare pentru țară. Locul ideologiei comuniste a acestor intelectuali va fi luat de mișcarea comunistă țărănească, cu conducători provenind din rândurile ei, mișcare care își are originea în uniunile țărănești și sovietele rurale din anul 1927.

După instaurarea comunismului în China a fost proclamată prioritatea agriculturii, industria dezvoltându-se lent deși constant. Modelul chinez a contrazis și modelul marxist al socialismului și modelul stalinist.

România face parte din categoria țărilor cu sistem comunist de „ocupație”, în care a fost implementat modelul stalinist. În intervalul 1945-1947 semnalele liderilor comuniști nu sunt clare și mai ales nu sunt ferme datorită, în primul rând, situației politice interne. După preluarea puterii, începând cu 1947, toate măsurile pe care le-au luat aveau o anumită coerență în direcția aplicării modelului stalinist; este adevărat că această coerență și obiectivul ei sunt clare privind numai retrospectiv, la o distanță de 4-5 decenii. Modelul stalinist implică și o anumită structură de clasă, structură care se formează atât ca urmare a măsurilor economice (în primul rând) care au fost luate dar și prin impunerea fermă a unui deziderat ideologic: trebuia desființat regimul burghezo-moșieresc, trebuia desființată exploatarea bazată pe proprietatea privată inegal distribuită, trebuia să fie distrusă vechea structură de clasă constituită din clase exploatoare și clase exploatate iar în noua societate trebuiau să existe două clase: clasa muncitoare și țărănimea (devenită ulterior „cooperatistă”). Formarea noii structuri de clasă a fost un proces dirijat, conștient.

2.2. Formarea structurii de clasă comuniste în România

Primul instrument de formare a structurii de clasă specific comunist a fost etatizarea vieții economice. Desființând proprietatea privată este distrus primul fundament al structurii de clasă într-un sistem necomunist.

Fiind o țară cu o populație predominant agrară măsurile luate în agricultură erau fundamentale pentru noul regim, implicit pentru structura sa de clasă.

Pentru agricultura românească a secolului XX sunt esențiale câteva date ce corespund unor legi cu implicații în structura proprietății, în natura acesteia, în organizarea agriculturii. Primul moment esențial este anul 1921 când a fost votată definitiv legea reformei agrare ale cărei implicații au fost, în primul rând, reducerea drastică a mării proprietăți, determinând pe unii istorici să afirme că România se transformase după punerea în aplicare a acestei legi într-o țară de mici proprietari (Vlad Georgescu). În 1934 (conform datelor recensământului din 1930 și a datelor din 1934) situația proprietăților agricole era următoarea²¹:

²¹ Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, Editura Univers Enciclopedic, București, 1997, p. 322.

%

Total	100,0
sub 5 ha.	28,0
5-10 ha.	20,0
10-20 ha.	12,0
20-50 ha.	7,8
50-100 ha.	4,5
100-500 ha.	10,6
peste 500 ha.	17,1

Transformările ulterioare din structura proprietății au făcut ca reforma agrară din martie 1945 (al doilea moment esențial pentru agricultura românească) să plece de la următoarea situație²²:

%

proprietăți sub 5 ha.	36,0
proprietăți de 5-10 ha.	24,2
proprietăți de 10-50 ha	21,0
proprietăți de peste 50 ha.	18,8

Prin legea din 1945 s-a limitat proprietatea privată la 50 ha., expropriindu-se proprietățile de peste 50 ha. și, implicit, în planul structurii de clasă, dispar așa-ziii moșieri, persistând stratificarea corespunzătoare noii structuri a proprietății atenuată de micșorarea limitelor maxime de proprietate admise. Dar atenuarea acestor inegalități a fost doar un pas către transformarea agriculturii și a structurii de clasă corespunzătoare comunismului. În vederea limitării proprietății private, forțele politice importante ale perioadei au lansat în dezbatere propriile puncte de vedere. Dacă este de la sine înțeles că partidul comunist era pentru limitarea proprietății private, astăzi poate nedumeri poziția mai puțin cunoscută a Partidului Național Țărănesc. Punctul de vedere al acestuia a fost făcut cunoscut în octombrie 1944; în general susțineau necesitatea limitării proprietății rurale prin exproprierea proprietăților de peste 50 ha., naționalizarea industriei grele la început și apoi și a altora, crearea de cooperative agricole, industrializarea bazată pe materii prime existente în țară. În februarie 1945 a fost publicat - pentru dezbatere și informare - proiectul de lege al exproprierii pentru împrumutarea țăranilor, așa cum era gândit de PNȚ. Obiectivul exproprierii era „Așezarea în întregime a economiei agricole a țării pe temeiul proprietății familiale țăărănești”. Împrumutarea urma să producă - în viziunea PNȚ - „Transformarea ultimei părți a marii proprietăți funciare de ex-

²² Vlad Georgescu, *Istoria românilor*, Editura Humanitas, București, 1992, p. 525.

ploatare a muncii țărănești în mică proprietate de muncă țărănească”. Acest partid dorea „să excludă orice altă formă de proprietate exploatatoare, în special proprietatea funciară capitalistă, care a fost și a rămas în epoca noastră unul din mijloacele exploatării muncii țărănești”. Rezultatul reformei urma să fie crearea în locul proprietății funciare capitaliste, a peste 450.000 de noi proprietăți țărănești. Răspunsurile la criticile aduse proiectului conțin, în primul rând, refuzul acceptării „concepției perimate că proprietatea este sacră și inviolabilă”, căci era „în interesul societății și în special a claselor posedante să micșoreze contrastele economice dintre clase și să slăbească astfel baza fatală a antagonismelor sociale”.

Reforma agrară decretată la 23 martie 1945 a însemnat exproprierea a 1,4 milioane ha., și trecerea a 1,1 milioane ha. în proprietatea a 900.000 de familii, dintre care 400.000 erau familii de țărani fără pământ.

PCR, prin programul adoptat la Congresul Național din octombrie 1945, nu a vorbit inițial de colectivizarea agriculturii. Dar a creat Stațiunile de Mașini și Tractoare la 7 octombrie 1948, a expropriat la 2 martie 1948 proprietățile de 50 ha. rămase în posesia proprietarilor prin reforma din martie 1945, iar la plenara CC al PMR din 3-5 martie 1949 a hotărât colectivizarea agriculturii; aceasta din urmă a fost un proces care a durat mai mulți ani, ceea ce rezultă și din datele statistice oficiale.

Datele Anuarului Statistic al RSR din anul 1966 cu privire la „unitățile agricole socialiste” (Stațiuni de Mașini și Tractoare, Gospodării Agricole de Stat, Întovărășiri Agricole și Gospodării Agricole de Producție) exprimă de fapt reducerea treptată a proprietății private în agricultură:

		1950	1955	1960	1965
CAP	Unități	1.027	2.152	4.887	4.680
	Suprafața arabilă - mii ha.	288,9	905,8	4.580,3	8.993,9
Întovărășiri	Unități	—	4.471	8.708	121
	Suprafața arabilă - mii ha.	—	387,0	2.485,4	11,7

Sursa: Anuarul statistic al RSR, 1966, p. 230.

Din CAP, în 1950 făceau parte 67,7 mii familii, în anul 1960 - 1.420,1 mii familii, iar în anul 1965 - 3.409,1 mii familii.

Ulterior, din statisticile oficiale dispăre „sectorul socialist” din agricultură, prezentându-se situația suprafeței agricole a țării (până la finalul comunismului în România a existat sectorul socialist predominant și un sector particular cu o pondere foarte mică). În sensul celor de mai sus, în anul 1979 - de exemplu - suprafața agricolă totală era distribuită în 30% „unități agricole de stat”, 60% „Cooperative Agricole de Producție” și 9,4% aparținea gospodăriilor agricole

individuale²³. Această situație o vom regăsi, cu variații foarte mici, și aproape de finalul regimului comunist în 1985.

Prin urmare, în România, începând cu anul 1945, a avut loc mai întâi transformarea structurii proprietății private agrare, apoi transformarea naturii proprietății agricole și reorganizarea agriculturii pe bazele noii structuri a proprietății agrare, în care proprietatea de stat și așa-zis „cooperatistă” era predominantă. În limbajul specific perioadei, din totalul populației ocupate, populația ocupată în sectorul socialist din agricultură, în anul 1950, reprezenta 4,3%, în anul 1960 - 84% iar în anul 1965 - 90,1%²⁴. În același timp, dezvoltarea industriei a avut ca efect reducerea populației ocupate în agricultură.

	1950	1960	1970	1980	1985
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Populația ocupată în agricultură	74,1*	65,4*	49,1**	29,1***	28,5***

Sursa: * Anuarul statistic al RSR, 1966, pp. 114-115.

** Anuarul statistic al RSR, 1980, pp. 112-113.

*** Anuarul statistic al RSR, 1986, p. 70.

După finalizarea procesului de comunizare a agriculturii, oficial se vorbește despre țărănime la modul general; atunci când se dorește nuanțare se apreciază formarea la sate a unei noi clase sociale, omogene, „țărănimea cooperatistă”. La nivelul acestui segment al țărănimii omogenizarea era reală în sensul că toți erau simpli executanți ai unor munci agricole specifice pe pământurile tuturor și ale nimănui și veniturile lor depindeau de numărul de zile - muncă efectuată. Dispăruse prin urmare diferențierea datorită inegalității proprietății în primul rând. Dar, atât la nivelul clasei țărănimii, în general, cât și la nivelul țărănimii cooperatiste au apărut și diferențieri, generate de specificul regimului comunist și de modul în care acesta a reorganizat agricultura.

În primul rând, există patru segmente de populație a căror existență se desfășoară pe baza agriculturii și care domiciliază în mediul rural:

1. stratul foarte redus al celor cu gospodărie individuală, care nu au intrat în CAP în ciuda declarației oficiale de încheiere a colectivizării agriculturii;
2. stratul cel mai numeros al țăranilor cooperatori;
3. muncitorii agricoli care trăiau din munca în IAS;
4. muncitorii de pe mașinile agricole.

Referitor la țărănimea cooperatistă, ceea ce nu s-a recunoscut niciodată oficial în perioada regimului comunist, a fost faptul că, treptat, s-a format un strat constituit din cei ce aveau răspunderi organizatorice mai mici sau mai mari (de la simplu brigadier până la președintele CAP) și care, pe lângă putere,

²³ Anuarul statistic al RSR, 1980, p. 224.

²⁴ Anuarul statistic al RSR, 1966, pp. 114-115.

și-au însușit din producție și din veniturile CAP o parte mult mai mare decât li se cuvenea; acest strat este „chiaburimea roșie” și constituie produsul specific al agriculturii comunizate. Prin urmare, țărănimea cooperatistă este formată din acest strat și din masa de lucrători agricoli, executanți și deresponsabilizați. Cu timpul și aceștia din urmă au învățat să obțină, mai mult sau mai puțin corect un surplus de produse; unii au fost constrânși de insuficiența produselor obținute prin munca lor, alții au fost atrași pur și simplu de ideea obținerii unor câștiguri suplimentare după modelul „celor de sus”. Acest fenomen este un produs al comunizării ce putea fi întâlnit nu numai în agricultură.

În fapt, indiferent de forma organizatorică, în sectorul socialist agricol, toți erau lipsiți de proprietatea personală aducătoare de venit și de care dispui după cum dorești. Iar formele de organizare și de intrare în ele nu au fost rezultatul dorinței și mai ales a inițiativei individuale pentru eficientizarea activității și pentru apărarea intereselor într-o măsură mai mare. Formele au fost create cu scopuri precise iar indivizii au fost constrânși mai mult sau mai puțin, direct sau indirect să intre în ele. Este neîndoielnic faptul că politica regimului comunist a fost de a desființa anumite clase și categorii sociale și de a forma o structură de clasă proprie acestui regim. Această politică s-a regăsit într-o măsură considerabilă în realitatea structurii de clasă din România comunizată, deși realitatea era mai complexă, mai diferențiată în ciuda etatizării vieții economice, a depozitării de proprietate a indivizilor. Ne putem chiar întreba dacă, în condițiile depozitării de proprietate personală dar fără presiunea schemelor ideologice nu ar fi fost posibilă o identificare a unei structuri de clasă mai complexe? Presiunea abordării ideologice a determinat încadrarea realității în tiparele dorite și oferite atât cetățenilor cât și cercetătorilor. La nivelul indivizilor obișnuiți aceste tipare au fost însușite, cel puțin parțial, chiar dacă viața lor se desfășura într-o realitate socială care nu corespundea în totalitate cu tiparele oficiale. Din păcate cercetările științifice efectuate la vremea respectivă nu ne permit mai mult decât întrebări și ipoteze.

Din perspectiva dezvoltării industriale, România înainte de 1947 era o societate neindustrializată dar pe evidentă cale de dezvoltare, în ciuda blocajului intervenit datorită celui de-al doilea război mondial.

Naționalizarea principalelor întreprinderi industriale, miniere, de asigurări și transport la 11 iunie 1948 este începutul desființării proprietății private în industrie și întregeste procesul dispariției unei clase sociale, respectiv burghezia.

Precizăm că folosim termenul de burghezie în accepțiunea lui Manoilescu care consideră burghezia ca fiind stăpâna instrumentelor de muncă și organizatoarea activității economice naționale și mai ales a producției de orice fel. În România, pe măsura integrării marii proprietăți agricole în capitalism, marii proprietari de pământ nu au mai fost o clasă distinctă, integrându-se în burghezie. Eterogenă profesional, burghezia controlează toate sectoarele vieții economice. Burghezii propriu-ziși erau reprezentați, în opinia lui Manoilescu,

de: 1) marii industriași (fără micii industriași și fără meseriași); 2) marii comercianți; 3) bancherii; 4) marii proprietari rurali; 5) rentierii și proprietarii de imobile urbane; 6) inginerii și economiștii care exercită funcțiuni economice private. Numeric, burghezii nu sunt un grup numeros; cu toată dificultatea identificării lor cu exactitate, Manoilescu apreciază că în 1941, în România, erau aproximativ 22.500 de burghezi propriu-ziși; alături de ei mai existau aproximativ 101.000 de pseudo-burghezi, care completează și ajută pe burghezii propriu-ziși (față de care au rol subordonat și instrumental) și din care fac parte: inginerii și economiștii când sunt în servicii publice, avocații, medicii, universitarii, profesorii de liceu, înalții funcționari publici, magistrații, ofițerii, ziariștii, scriitorii, artiștii precum și pensionarii și rentierii provenind din categoriile de mai sus.

Revenind la perioada instaurării comunismului în România, naționalizarea din iunie 1948, ca și celelalte naționalizări ce au urmat (în alte domenii) au avut ca efect și distrugerea clasei mijlocii. Același Manoilescu aprecia clasa mijlocie ca fiind clasa cu care burghezia se găsește în imediat contact social și este formată din auxiliari direcți ai burghezilor propriu-ziși și anume: funcționarii comerciali și industriali, maiștrii din industrie, meseriași, micii proprietari de imobile, mici industriași, învățătorii și preoții satelor. Clasa mijlocie ajută burghezia la împlinirea misiunilor ei (de la acest rol țărănimea și proletariatul industrial fiind excluse).

Naționalizarea principalelor întreprinderi industriale ca și celelalte naționalizări nu s-au făcut din necesități de eficientizare sau dezvoltare industrială sau economică în general ci din rațiuni ideologice. Necesitatea dezvoltării industriei ca și alte dimensiuni ale dezvoltării erau susținute încă din perioada anterioară celui de-al doilea război mondial. Manoilescu afirmă explicit că România are prea mulți țărani, că este necesară o industrializare masivă și o schimbare a structurii economice, o urbanizare geografică și profesională. Ne amintim că și Madgearu, în ciuda afirmării primatului agriculturii asupra industriei, va recunoaște în cele din urmă că industrializarea țărilor agrare este o tendință firească.

Odată naționalizarea industrială desăvârșită, datele oficiale din perioada comunistă prezintă industria ca fiind formată din două forme de proprietate, respectiv de stat și cooperatistă.

Număr de întreprinderi după forma de proprietate

	1955 ¹	1960 ¹	1965 ¹	1970 ²	1985 ³
Total industrie	2.223	1.658	1.572	1.731	1.913
Industrie de stat	1.598	1.319	1.272	1.372	1.456
Industrie cooperatistă	625	339	300	359	457

Sursa: ¹ Anuarul statistic al RSR 1966, p. 135.

² Anuarul statistic al RSR 1980, p. 127.

³ Anuarul statistic al RSR 1986, p. 150.

Toți cei ce lucrează în aceste întreprinderi devin „personal muncitor” și vor continua să existe „mici meseriași industriali din industrie” dar numărul va scădea drastic până dispar din datele oficiale:

Anii	Număr mediu personal muncitor:			Persoane ocupate în atelierile micilor meseriași particulari
	Total	Industrie de stat	Industrie cooperatistă	
1950	813,5	747,6	65,9	188,9
1960	1.155,2	1.164,1	91,1	91,2
1970	2.066,0	1,867,0	199,0	36,4
1985	3.504,0	3.180,6	323,4	—

Sursa: Anuarul statistic al RSR 1986, p. 197.

Măsurile luate și evoluția corespunzătoare în agricultură și industrie fac ca, deja în deceniul șapte cea mai mare parte a populației să fie ocupată în „sectorul socialist”:

Industrie	1950 = 81,1	1960 = 94,8	1965 = 98,6
Agricultură	1950 = 4,3	1960 = 84,0	1965 = 90,1

Sursa: Anuarul statistic al RSR 1966, pp. 114 - 115.

Pe total țară, populația ocupată în sectorul socialist era de 25,6% în anul 1950, iar în 1965 este de 93,7%.

Formarea și dezvoltarea rapidă și forțată a industriei socialiste a dus la formarea principalei clase a comunismului - clasa muncitoare. În 1950, în România erau înregistrați 1.222,9 mii muncitori, din care 640,4 mii în industrie și 137,7 mii în agricultură. În 1985 numărul total al muncitorilor ajunge la 6.084,4 mii, din care 3.171,7 în industrie și 603,1 în agricultură.

Un alt segment de populație care a fost supus transformării, din mai multe perspective, au fost lucrătorii din mica industrie și meșteșugarii, o parte din ei au rămas să lucreze în sistemul cooperatist și o altă parte în industria de stat. Din datele oficiale rezultă că în 1950 în România erau 568 cooperative în care lucrau 65.304 cooperatori, iar în 1985 existau 490 cooperative în care lucrau 365.799 persoane (sub aspect numeric trebuie avut în vedere că în 1959 a avut loc un transfer de unități industriale cooperatiste spre sectorul industrial de stat). Atelierele meșteșugărești și mica industrie particulară sunt evidențiate în statisticile oficiale în primele două decenii (cu scăderea considerabilă a sectorului) pentru ca apoi să dispară atât la rubricile situații prezente în anul respectiv cât și din prezentarea deceniilor anterioare.

Ateliere meșteșugărești și mica industrie particulară

Anii	Număr unități	Numărul celor ocupați			
		Total	Proprietari și membrii familiei	Salariați	Ucenici
1955	124.501	129.004	126.391	1.633	980
1960	84.974	91.239	88.057	615	2.567
1965	40.756	42.885	42.403	—	482

Sursa: Anuarul statistic al RSR 1966, p. 220.

O situație asemănătoare se înregistrează la comerț, care în mai puțin de un deceniu și jumătate devine în totalitate „comerț socialist” format din „comerț de stat” și „comerț cooperatist”. În anul 1948 „comerțul socialist” se compune din 81,3% comerț cooperatist și din 18,7% comerț de stat; în anul 1970, comerțul socialist era jumătate de stat și jumătate cooperatist.

Unități comerciale cu amănuntul și de alimentație publică, pe forme de proprietate

%

Anii	Comerț socialist	Comerț particular
1948	9,6	90,4
1950	41,9	58,1
1955	82,5	17,5
1960	98,8	1,2
1965	100,0	—

Sursa: Anuarul statistic al RSR 1980. p. 470.

Atât meșteșugarii și lucrătorii din mica industrie cât și comercianții particulari reprezentau segmente ale vechii clase de mijloc; din punct de vedere al structurii de clasă în perioada comunistă, în limbajul oficial aceștia se „topesc” în masa clasei muncitoare (unii) sau pur și simplu nu îi regăsești deloc (pe alții).

Corelat cu tipul de proprietate, investițiile realizate oglindesc dispariția proprietății private în sectorul economic, atenția foarte redusă acordată așa-zisului sector cooperatist și concentrarea pe extensia sectorului de stat.

**Investiții realizate în economia națională,
după formele de proprietate**

Anii	Investiții - total -	din care:		
		în sectorul de stat	în sectorul cooperatist	populație
1949	100,0	87,5	—	12,5
1950	100,0	89,0	0,8	10,2
1960	100,0	83,9	6,0	11,0
1970	100,0	87,3	6,2	6,5
1980	100,0	91,8	4,2	3,9
1985	100,0	93,5	4,0	2,5

Menționăm că formarea „așa-zisului sector cooperatist” are în vedere faptul că toți cei ce lucrau în acest domeniu erau lipsiți în fond de proprietate, nu puteau avea inițiativă economică, iar rezultatele muncii lor nu erau expresia stării economice a cooperativei respective și, implicit, a modului în care „au condus afacerea”; erau simpli executanți ca și cei din sectorul de stat. Iar în acest context general nici interesele nu se deosebeau semnificativ la cei din sectorul cooperatist și la cei din sectorul de stat.

Politica salarială a ținut sub control nivelul retribuițiilor și mai ales diferențele dintre acestea. Astfel, în martie 1985, în România exista „personal muncitor” cu următoarele grupe de retribuiții nete:

Grupe de retribuiții	100,0
1.301 - 1.500 lei	3,8
1.501 - 1.700 lei	4,5
1.701 - 2.000 lei	12,1
2.001 - 2.500 lei	30,8
peste 2.500 lei	48,8

Sursa: Anuarul statistic al RSR, 1986, p. 80.

Se poate concluziona că în jurul anilor 1960-1965 se formase structura de clasă specifică regimului comunist (clasa muncitoare și țărănimea cooperatistă) în România prin desființarea proprietății private și prin controlarea mărimii și diferenței dintre salarii. Intervenția prin dimensiunea economică în sensul de mai sus a fost întregită de propaganda regimului comunist pentru care nu existau decât cele două clase. Și singura modificare care era recunoscută prin datele statistice era creșterea numerică a clasei muncitoare datorită dezvoltării

sectorului industrial. Alături de cele două clase era recunoscută existența păturii intelectualității²⁵.

2.3. Puncte de vedere ale sociologilor cu privire la structura de clasă în perioada comunistă

Structura de clasă din statele cu regim comunist a fost obiect de analiză atât pentru cercetătorii occidentali cât și pentru cercetătorii din țările respective.

La începutul deceniului șase, Raymond Aron făcea o sinteză a punctelor de vedere occidentale cu privire la structura de clasă în URSS și își exprima propriul punct de vedere; analiza rămâne valabilă și pentru celelalte state cu regimuri comuniste din Europa din perspectiva modelului care le-a fost impus.

R. Aron a grupat abordările occidentale în trei categorii²⁶. Prima categorie reprezintă punctele de vedere care au în comun ideea că societatea sovietică nu se subdivide în aceeași manieră cu societățile capitaliste, ci se împarte în două grupuri fundamentale, respectiv masele populare și elitele; burocrația, ca parte a elitei, exploatează masele în aceeași manieră în care o fac capitaliștii. Aron consideră că o astfel de abordare pune accentul pe plus valoare și pe modul de repartizare a acesteia (în spirit marxist), iar alăturarea - în acest context - a capitaliștilor și a elitei sovietice este falsă și opoziția mase-elite este mai degrabă politică. În societatea sovietică nivelul de trai este determinat de modul de repartizare a venitului național între investiții și consum, precum și de randamentul muncii.

A doua categorie este formată din teoriile care încearcă să regăsească în societatea sovietică cele trei clase specifice societății capitaliste (superioară, de mijloc și muncitoare). Obiecțiile lui Aron se referă atât la dificultatea identificării acestora cât și la dificultatea determinării conștiinței de clasă a acestora.

Lui R. Aron i se par preferabile teoriile care împart societatea sovietică în muncitori, țărani și intelighenția, plus o categorie specifică regimului sovietic - cei ce muncesc forțat în lagăre și colonii de muncă. Iar intelighenția, la rândul ei, este subdivizată în guvernanți, intelighenția superioară (managerii marilor întreprinderi) și intelighenția obișnuită.

Rezervele lui Aron față de punctele de vedere din toate cele trei categorii pleacă de la lipsa unor studii empirice și de la realitatea claselor din URSS care este, în opinia sa, mai echivocă decât în Occident întrucât „Grupurilor sovietice le este greu să dobândească o conștiință de sine deoarece lipsesc două condiții: libertatea de organizare și existența sociologilor care să se ocupe în

²⁵ Despre problematica intelectualității în general și a intelectualității în comunism a se vedea „Intelectualitatea română”, Editura Expert, 2000, autor Laureana Urse.

²⁶ Raymond Aron, *Lupta de clasă*, Polirom, 1999, pp. 85-87.

mod profesional de evidențierea deosebirilor sociale”²⁷. Referitor la prima condiție subliniază faptul că: „Pentru a se constitui comunități având conștiință de sine trebuie ca indivizii să poată să discute și să se grupeze”. Ori „Esența regimului sovietic constă în excluderea posibilității ca grupurile să dobândească conștiință de sine în raport cu celelalte”.

Regimurile comuniste din Europa au avut evoluții cu particularități de la țară la țară atât din punct de vedere politic cât și din punct de vedere economic; aceste particularități s-au reflectat și în afirmarea punctelor de vedere ale sociologilor cu privire la structura de clasă (inclusiv în URSS), a fost identificată categoria celor ce dețineau puterea politică dar și economică, categorie care a fost integrată într-o structură de clasă care nu mai era conformă cu șablonul ideologic afirmat la începuturile regimului comunist; în anii '70, în Polonia se afirma existența a patru clase, respectiv muncitorii manuali, țăranii, intelectualii precum și antreprenorii, meșteșugarii și comercianții particulari (Jan Szezepanski); în anii '80 în Ungaria se afirma că intelectualitatea este pe cale de a deveni o clasă socială distinctă (T. Hurzas).

În România, abordarea structurii de clasă din partea sociologilor români s-a făcut cu întârziere pentru că, prin reforma învățământului, a fost întreruptă pregătirea universitară a sociologilor până în anul 1966 când a fost înființată secția de sociologie la Facultatea de Filosofie a Universității București. Până atunci abordările cercetătorilor din științele sociale au fost exclusiv ideologice. Și după 1966 pregătirea sociologilor și activitatea lor de cercetare au mai avut de suferit inclusiv sub aspectul funcționării instituțiilor școlare și de cercetare în domeniu dar, în mare, cercetările științifice în sociologie au avut continuitate.

Din punct de vedere politic, a existat în intervalul 1965-1971 un anume dezgheț, o aparentă liberalizare a manifestării punctelor de vedere, după care s-a revenit la rigiditatea schemelor ideologice. Acest fapt a influențat în mod cert cercetările sociologilor și afirmarea punctelor lor de vedere. Nu intenționăm să prezentăm o sinteză a tuturor cercetărilor în domeniu ci doar vom exemplifica câteva puncte de vedere.

O primă observație este preferința la mai mulți autori de a analiza clasele sociale lângă sau în cadrul noțiunii de structură socială, fie cu precizările conceptuale respective fie fără aceste precizări și, de aici, o anumită ambiguitate.

Honorina Cazacu afirmă existența a două paliere ale structurii sociale: primul palier este reprezentat de grupurile de conviețuire umană (familie, sat-oraș, națiune, grupuri minoritare etc.); al doilea palier sunt diviziunile în care se împart comunitățile de conviețuire: clasele sociale, categoriile sociale, straturile sociale, grupări de vârstă, sex etc. „... dimensiunea clasială este una care supradetermină actualmente toate componentele structurii sociale, începând cu familia și până la națiune”. „Structura socială desemnează astfel componen-

²⁷ *Idem*, p. 87.

tele (grupările de conviețuire) enumerate, diviziunile lor și relațiile relativ constante care se formează pe baza interacțiunii intra și intercomponente și a conexiunii lor cu celelalte subsisteme din societate”²⁸. Clasa socială este un grup mare de oameni cu caracteristici esențial distincte: același loc, funcții și roluri în procesele de producție, conducere și distribuție”²⁹.

Sorin Mitulescu afirmă că indiferent de tipul de orânduire, în centrul sistemului structurii sociale stă componenta clasială³⁰.

Pentru alți autori structura socială este ansamblul relativ stabil al raporturilor social-umane dintr-o anumită societate, este determinată obiectiv de caracterul relațiilor care se stabilesc între oameni, între grupurile și clasele din care aceștia fac parte, în cadrul procesului economic, dar fiind și determinată subiectiv de conștiința apartenenței la aceste grupuri sau clase³¹.

O a doua observație rezultată din analiza materialelor documentare este faptul că sociologii afirmă și recunosc explicit că structura de clasă a României din perioada regimului comunist a fost edificată conștient printr-o politică coerentă prin care au fost înlăturate vechile structuri sociale și de clasă, au fost restructurate grupuri și categorii sociale remanente care au primit determinante noi și s-au structurat grupuri și categorii sociale generate de logica fundamentării modului de producție socialist (Ion Drăgan).

Finalul acestui proces a fost o structură socială specific socialistă, bazată pe preponderența clasei muncitoare, a țărănimii și a intelectualității.

De altfel (și acesta este o altă concluzie) nimeni nu a semnalat faptul că în societatea românească, în timpul regimului comunist, s-a constituit la un moment dat o altă structură de clasă, diferită de schema ideologică impusă. Salvarea a venit din afirmarea existenței și a altor „categorii sociale sau categorii de oameni ai muncii”. Ion Drăgan, după ce analizează clasa muncitoare, țărăimea și intelectualitatea, afirmă că în societate există și alte categorii de oameni ai muncii, respectiv: 1. personal din administrație și servicii; 2. meseriași cooperativizați (categorie socială nouă de proprietari în comun asupra mijloacelor de producție și producători de bunuri materiale); 3. țărani cu gospodărie individuală; 4. meseriași particulari și liber profesioniști, (3 și 4 reprezentând 1/5 din totalul populației ocupate a României)³².

²⁸ Honorina Cazacu, *Mobilitatea și structura socială, în structura socială a României socialiste*, coordonatori Ion Drăgan, Călin Anastasiu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989, p. 169.

²⁹ *Idem*, p. 170.

³⁰ Sorin Mitulescu, “Omogenizare, diversificare și diferențiere socială”, în *Structura socială a României socialiste*, p. 222.

³¹ Sorin Rădulescu, Dinu Țeniovici, Dan Banciu, “Structura socială și conștiința socială”, în *Structura socială a României socialiste*.

³² Ion Drăgan, “Structura socială a societății românești - o configurație modernă de tip socialist”, în *Structura socială a României socialiste*.

O ultimă concluzie este faptul că în timp ce se spune explicit: „clasa muncitoare” și „noua clasă – țărănimea cooperatistă”, despre intelectualitate s-a vorbit mai întâi ca despre o pătură socială, apoi ca despre o categorie socială și uneori chiar a fost lipsită de un atribut din această perspectivă. Ea a fost abordată de cele mai multe ori din perspectiva funcțiilor sale și a specificului acestor funcții în societatea socialistă³³. S-a afirmat însă și necesitatea renunțării de a mai opera cu o categorie unică, căci intelectualitatea se diferențiază treptat în mai multe categorii subsumabile unor grupuri sociale mai largi, cum ar fi clasele: este necesară demarcarea funcției de cunoaștere și funcției de conducere, ambele dobândind importanță tot mai mare și în consecință categoriile intelectualității legate de exercițiul acestor funcții dobândesc poziții distincte în cadrul structurii sociale. În procesele de distribuție materială sau simbolică apar mai clar recompensele asociate rolului diferențiat al acestor categorii, în formele pe care le îmbracă alianța mai strânsă dintre clasa muncitoare și categoriile intelectualității (Ion Drăgan).

2.4. Modernizarea și structura de clasă

„În momentul în care a devenit clar că Rusia sovietică avea să fie, pentru moment, ceea ce însemna nu pentru puțină vreme, singura țară în care revoluția proletară triumfase, unica politică logică și convingătoare pentru bolșevici a fost să o transforme dintr-o țară înapoiată într-o economie și o societate avansată, și asta cât mai repede”³⁴. Deși ne îndoiim că politica pentru care au optat bolșevicii a avut la bază logica și necesitatea de a fi convingătoare, să mai adăugăm încă un punct de vedere al aceluiași autor: „Este totuși important să ne reamintim că impactul major și de durată al regimurilor inspirate de Revoluția din Octombrie a fost acela de accelerator puternic al modernizării unor țări agrare înapoiate”³⁵. Atunci când analizează începutul crizei din anii '70 Hobsbawm recunoaște că „socialismul real” era confruntat cu problemele insolubile ale sistemului său, iar economiile socialiste fiind inflexibile nu au putut folosi eficient anumite șanse pe care le-au avut.

Și pentru Dahrendorf socialismul este o modalitate de modernizare pentru țările în curs de dezvoltare, dar aceasta „nu poate fi susținut dincolo de fazele inițiale ale dezvoltării” care trebuie să fie urmate de moduri de progres economic mai deschise și mai eficiente, căci „socialismul real nu poate dura”³⁶.

Despre „socialismul real” din România s-a scris, încă înainte de prăbușirea sa, că a modernizat țara. Această „modernizare socialistă” a avut mai mul-

³³ A se vedea Laureana Urse, *Intelectualitatea română*, Editura Expert, 2000.

³⁴ Eric Hobsbawm, *Secolul extremelor*, Editura Lider, București, p. 435.

³⁵ Idem, p. 23

³⁶ Ralf Dahrendorf, *Reflecții asupra revoluției din Europa*, Editura Humanitas, București, 1993, p. 46.

te momente cheie și etape; unul dintre ele este plenara CC al PMR din noiembrie 1958 când s-a hotărât începerea unui nou efort general de modernizare socialistă, cu accent pe dezvoltarea industriei constructoare de mașini și pe siderurgie; este începutul industrializării forțate a României. Obiectivul final era stadiul de țară mediu dezvoltată ce trebuia atins în anul 1990 și „țară socialistă multilateral dezvoltată” în anul 2000. Mai amintim că la sfârșitul deceniului șapte a început să fie invocat insistent un nou factor de modernizare și dezvoltare, respectiv revoluția tehnico-științifică.

Sociologii au apreciat că evoluția societății românești a fost marcată de două procese structurale fundamentale, unul fiind edificarea conștientă a noii structuri sociale, celălalt – dezvoltarea și modernizarea economico-socială. Modernizarea economică, industrializarea intensă, dezvoltarea tuturor celorlalte sectoare ale economiei naționale, repartizarea armonioasă a forțelor de producție pe întreg teritoriul țării, dezvoltarea zonelor rurale, urbanizarea, creșterea nivelului de pregătire, calificare și profesionalizare, restructurările pe plan subiectiv (valori, aspirații, motivații etc.) sunt invocate ca factori determinanți ai transformării structurii sociale și de clasă sau pentru explicarea altor fenomene. Lipsesc însă din analize comparațiile cu alte țări, nici măcar cu cele având tot regim comunist. Eventualele efecte negative ale modernizării, în anumite perioade, sau mai ales la unele categorii de populație sau la nivel general sunt sugerate cu precauție. Se face comparația exclusivă cu regimul „burghezo-moșieresc” din România prezentat exclusiv cu aspectele negative. Această optică este atenuată spre sfârșitul regimului comunist; se fac trimiteri la intensă mobilitate teritorială, profesională și socială în contextul dinamismului creșterii economice contemporane și a extinderii urbanizării³⁷ sau se menționează faptul că societatea românească a înregistrat progrese și în prima jumătate a secolului XX, mai ales în perioada interbelică, chiar dacă insuficiente pentru a reduce decalajul față de țările dezvoltate³⁸.

După căderea regimului comunist referirile la modernizarea socialistă au nuanțe diferite; unii afirmă dezvoltarea și modernizarea cu nuanțări care sugerează cel puțin că acestea au avut un preț iar efectele ulterioare nu sunt în totalitate pozitive; există și autori care afirmă tranșant prețul, limitele și efectele „modernizării socialiste” pe care o apreciază ca o modernizare „distorsionată” care a întrerupt cursul firesc al integrării României în modernitate³⁹.

³⁷ Ion Drăgan, „Structura socială a societății românești - o configurație modernă de tip socialist”, în *Structura socială a României socialiste*.

³⁸ Ioan Mărginean, „Modernizarea structurilor socioocupationale și profesionale”, în *Structura socială a României socialiste*.

³⁹ Vladimir Tismăneanu, „Moștenirea Republicii Populare Române”, *Revista „22”*, nr. 53(410) din 30.12.1997 - 15.01.1998.

Înainte de a face unele considerații proprii asupra „modernizării socialiste” și asupra relației acesteia cu structura de clasă, vom prezenta câteva puncte de vedere cu privire la modernizare în general.

În Dicționarul de sociologie termenul de modernizare este apreciat ca insuficient standardizat și ca fiind folosit în sensuri foarte diferite în sociologie: 1. ansamblul schimbărilor și transformărilor care au avut loc la nivelul unui sistem sau subsistem social prin care se realizează o raportare la un alt sistem sau subsistem a cărui stare este apreciată ca dezirabilă, precum și modalitățile de schimbare a subsistemelor mai puțin evolute și care se restructurează sub impactul unor subsisteme mai evolute; 2. modernizare ca mijloc de realizare a dezvoltării; 3. modernizare sinonim cu dezvoltarea; 4. modernizare ca punct culminant al dezvoltării⁴⁰. Modernizarea are mai multe aspecte: a) modernizarea tehnico-economică; b) modernizarea structurii și utilizării forței de muncă; c) modernizarea diviziunii sociale a muncii; d) modernizarea formelor de organizare și de conducere; e) modernizarea politică. Din diferite modernizări rezultă un proces general de modernizare.

Bernard Valade abordează modernizarea din perspectiva schimbării sociale. El consideră că modernizarea reunește mișcări de secularizare, raționalizare, industrializare etc. și a fost grăbită de revoluții politice (aparitia individualismului democratic), revoluții economice (revoluția transporturilor, a aparatului de producție, a sistemului de credite etc.) și de revoluții culturale (restrângerea brutală a culturii populare, un nou sistem educativ destinat pregătirii noilor elite)⁴¹.

Autorul amintește că modernizarea este definită de sociologi ca un proces de deschidere și de punere în mișcare (transferuri geografice și sociale) ce a distrus particularismele familiale și locale; ca un proces de redistribuire socială prin care societatea ordinilor, rangurilor și statuturilor simbolice marcate prin naștere a fost înlocuită cu societatea unor grupări determinate economic (clasele) și ca un proces de laicizare care a dus la separarea bisericii de stat. Rezultatul modernizării este constituirea unei organizări sociale ajustate la nevoile și condițiile create de progresul științei și tehnicii. În ceea ce privește alte două concepte cu care modernizarea este uneori alăturată, autorul precizează semnificația acestora: dezvoltarea are un conținut exclusiv economic și este exprimată în termeni de creștere a venitului național și de ridicare a nivelului de trai; industrializarea înlanțuie inovația tehnică, creșterea producției și o nouă diviziune a muncii.

⁴⁰ Cătălin Zamfir, Lazăr Vlăsceanu (coordonatori), *Dicționar de sociologie*, Editura Babel, București, 1993, p. 368.

⁴¹ Bernard Valade, „Schimbarea socială”, în *Tratat de sociologie*, coordonator Raymond Boudon, Editura Humanitas, București, 1997, p. 360.

Pentru Samuel Huntington „modernizarea este un proces cu multiple fațete implicând schimbări în toate domeniile gândirii și activității umane”, principalele aspecte ale modernizării fiind industrializarea, educația și activitatea mass-media⁴². La nivel psihologic modernizarea implică schimbarea fundamentală a valorilor, atitudinilor, speranțelor. Omul modern crede în posibilitatea schimbării și în oportunitatea ei, iar aceste schimbări reclamă lărgirea loialității și identificării de la grupurile imediate (de exemplu familia) la grupările mai mari și mai impersonale (clasa, națiunea). Modernizarea la nivel intelectual înseamnă extinderea uimitoare a cunoștințelor și răspândirea acestora prin instruire superioară, comunicații de masă și educație. Modernizarea din punct de vedere demografic este exprimată prin schimbări în modele de viață, creșterea sănătății și a speranței de viață, o mare mobilitate geografică și profesională, precum și creșterea populației urbane. Modernizarea economică este exprimată prin diversitatea activităților, creșterea semnificativă a nivelului aptitudinilor personale, creșterea raportului dintre capital și muncă, dezvoltarea agriculturii de piață în contextul declinului general al agriculturii comparativ cu activitățile comerciale, industriale și altele nonagricole, extinderea sferei geografice a activităților economice și tendința centralizării acestor activități odată cu apariția pieței naționale, a unor surse naționale de capital și a altor instituții economice naționale. Efectul modernizării este, la un moment dat, creșterea bunăstării economice și micșorarea inegalităților din perspectiva bunăstării economice. „Din punct de vedere social, modernizarea tinde să suplimenteze familia și alte grupuri primare cu roluri difuze, cu asociații secundare organizate conștient care au funcții mult mai specifice. Împărțirea tradițională a condiției sociale doar pe o singură structură bifurcată caracterizată prin «inegalități cumulative» favorizează structurile sociale pluraliste, caracterizate prin «inegalități dispersate»”⁴³. Aspectele cruciale ale modernizării politice pot fi grupate în trei mari categorii: autoritate raționalizată, structură diferențiată și participare de masă.

Modernizarea politică implică procesul de raționalizare a autorității, înlocuirea unui număr mare de autorități politice tradiționale cu una singură, seculară și națională; implică afirmarea suveranității externe a statului național și a suveranității interne a guvernului național.

Modernizarea politică implică diferențierea unor funcții politice și dezvoltarea structurilor specializate care să îndeplinească aceste funcții. Domeniile juridic, militar, administrativ, științific devin separate de domeniul politic și organe autonome specializate se nasc pentru a prelua aceste sarcini. Ierarhia administrativă devine mai elaborată, mai complexă. Funcția și puterea sunt distribuite mai mult pe criterii de realizare și mai puțin de atribuire.

⁴² Samuel Huntington, *Ordinea politică a societăților în schimbare*, Editura Polirom, 1999, p. 37.

⁴³ *Idem*, pp. 37-38

Modernizarea politică implică o participare crescută în politică a grupurilor sociale; această participare lărgită poate să intensifice controlul oamenilor de către guvern, ca în statele totalitare, sau să intensifice controlul guvernului de către popor, ca în unele state democratice.

Deci, autoritatea raționalizată, structura diferențiată și participarea de masă definesc regimurile politice moderne de cele anterioare.

Huntington consideră că este necesară distincția între modernizarea politică definită ca mișcare de la un stat tradițional la un stat modern și modernizarea politică ca aspecte și efecte politice ale modernizării sociale, economice și culturale. Prima dă direcția spre care schimbarea politică ar trebui să se deplaseze în mod teoretic, a doua descrie schimbările politice care au loc de fapt în țările în curs de modernizare.

Modernizarea politică nu este garantată de modernizarea economică și socială. Există țări unde modernizarea economico-socială este un fapt în timp ce modernizarea politică este incertă. Exemplul dat de Huntington este cel al URSS în anii '20-'30 când Occidentul a acordat unui sistem politic calitățile despre care credea că sunt scopurile finale. Interesante sunt și efectele distrugătoare ale modernizării economice și sociale asupra politicii și instituțiilor politice; schimbările economice și sociale distrug grupuri sociale și politice; familia extinsă este înlocuită cu familia-celulă ceea ce generează, printre altele, și neîncredere și ostilitate față de cei din afara noii familii restrânse; valorile noi subminează bazele vechi ale asocierii și ale autorității înainte să înceapă formarea unor noi grupări; în general conflictul dintre vechi și nou generează alienare și anomie.

Toate considerațiile de mai sus cu privire la modernizare au fost utilizate de Huntington pentru analiza schimbărilor modernizatoare din unele țări din America Latină, Africa și Asia.

Prezentarea oarecum extinsă a unor puncte de vedere despre modernizare a fost făcută cu scopul de a ne expune propriile puncte de vedere cu privire la modernizarea socialistă și la relația acesteia cu structura de clasă.

O primă concluzie este aceea că abordarea modernizării în perioada regimului comunist a fost simplificată prin reducerea ei numai la anumite aspecte. Și în abordările sociologilor sunt ocolite anumite aspecte și probleme ale modernizării.

Există în mod cert modernizarea specifică „socialismului real”, dar specificitatea acestuia a fost mai mult enunțată decât analizată prin comparație explicită cu modernizarea specifică altor sisteme politice. Obiectul analizei de față nu este să prezentăm în detaliu modelele de modernizare ci doar am sugerat diferențe de abordare teoretică prin prezentarea câtorva puncte de vedere.

Cu privire la relația modernizare-structură de clasă, considerăm că structura de clasă a României în perioada regimului comunist nu este rezultatul

dezvoltării și modernizării, ci structura de clasă s-a format înainte de a începe propriu-zis dezvoltarea și modernizarea socialistă iar configurația ei pornește de la un deziderat ideologic. Regimul comunist și-a configurat mai întâi structura de clasă, înainte de a începe dezvoltarea și modernizarea, au dispărut clase sau straturi ale acestora într-o singură zi printr-o hotărâre a unei plenare a partidului comunist. Iar configurația structurii de clasă pe toată durata regimului comunist a fost controlată. Prin dezvoltare și tipul de modernizare s-a consolidat structura de clasă specifică ideologiei și impusă încă de la începutul regimului comunist. Iar această consolidare s-a realizat și sub forma unei reorganizări numerice, respectiv creșterea numerică a clasei muncitoare (ca urmare a industrializării) și reducerea concomitentă a țărănimii, devenită în cea mai mare parte cooperatistă.

În ciuda faptului că s-a făcut deseori afirmația cu privire la „dezvoltarea tuturor celorlalte sectoare ale economiei naționale” pe lângă industrie, în perioada regimului comunist nu s-a dezvoltat sectorul serviciilor, dezvoltarea acestuia fiind un indicator important al dezvoltării și modernizării unei economii și determină formarea unei categorii sociale specifice. România a avut, comparativ cu celelalte țări comuniste din Europa, cea mai redusă pondere a populației ocupate în servicii, iar comparația cu țările dezvoltate în ceea ce privește populația ocupată în agricultură și populația ocupată în servicii este grăitoare cu privire la gradul ei de dezvoltare și modernizare.

Țara	1980	
	Agricultură	Servicii
Bulgaria	24,8	8,1
Ungaria	22,0	9,6
R.D.G.	10,5	10,7
Polonia	29,7	7,7
România	29,8	6,0
URSS	20,2	8,0
Belgia	2,9	18,5
Marea Britanie	2,6	19,3
Italia	14,3	19,4
Olanda	4,9	17,4
Franța	8,7	16,0
RFG	5,6	15,0
SUA	3,6	20,3
Japonia	10,4	22,5

Sursa: Silviu Brucan - Pluralism și conflict social, Editura Enciclopedică, 1990, p. 31.

Date preluate de autor din CMEA, Bulletins - Statisticheskii ejegodnik stran chlenov SEV, Moskova, 1986.

Tipul de organizare al agriculturii cooperatiste a făcut ca noua clasă - țărâtimea cooperatistă - să fie formată din lucrători manuali necalificați. În agricultură s-a adâncit diviziunea muncii prin apariția specialiștilor (cu calificare medie sau superioară) și a mecanizatorilor agricoli. Țăranul cooperator a rămas un simplu lucrător manual, executant al unor operațiuni manuale specifice muncii agricole, dus la muncă în mod organizat, plătit în funcție de numărul de zile-muncă efectuate și nu în funcție de suprafața terenului agricol cu care a intrat în CAP, care nu participă la luarea unor decizii privind activitatea specifică, deci deresponsabilizat.

La această forță de muncă necalificată se adaugă forța de muncă necalificată din industrie și din alte domenii; un stat dezvoltat și modernizat nu are o forță de muncă necalificată atât de numeroasă; evident dacă comparația se face cu situația din România din perioada anterioară regimului comunist atunci progresele trebuie remarcate, deși nu se poate presupune lipsa oricărui progres în afara regimului comunist.

2.5. Omogenizarea, diferențierea și relațiile dintre clase

În societatea românească, în perioada regimului comunist, au existat fenomene reale de omogenizare dar și fenomenele de diferențiere, chiar dacă atenuate și de altă natură comparativ cu perioada anterioară regimului comunist sau în raport cu diferențierile existente în țări cu alte sisteme politice. Omogenizarea este o componentă intrinsecă a ideologiei comuniste chiar dacă nu a fost numită explicit de la începutul regimului comunist cu acest termen, este un obiectiv al politicii dintr-un stat cu regim comunist. În consecință, era firesc să se producă în mod real un proces de omogenizare, vizibil după consolidarea regimului, după ce măsurile luate și-au făcut pe deplin efectele, în deceniile opt și nouă.

Concomitent a fost afirmată diversificarea și diferențierea; ca și în cazul omogenizării și acestea sunt fenomene reale. Ceea ce este comun pentru toate este manipularea explicației, combinându-se adevăruri cu explicații ce deformau natura și sensurile adevărilor, amplexarea fenomenelor reale, valorizarea exclusiv pozitivă.

Sociologii au consemnat omogenizarea atât pe axa verticală a structurii sociale cât și pe axa orizontală. În general conținutul omogenizării este identificat în schimbările referitoare la funcțiile economice, politice și cultural-educative, în distribuția rezultatelor și recompenselor, în stilurile de viață, în comportamente și modele valorice, în convergența de idealuri; omogenizarea a fost promovată și în planul relațiilor de muncă, precum și în planul raportului dintre clase.

Omogenizarea pe dimensiunea verticală, spun unii sociologi, a fost limitată de existența claselor, deși și pe această coordonată urma să se producă omogenizarea. Pe linia structurii de clasă, factorul omogenizator principal a

fost apreciat ca fiind creșterea ponderii și rolului clasei muncitoare. Atenuându-se distincția dintre munca fizică și munca intelectuală, dintre caracterul productiv și neproductiv al muncii, a crescut ponderea „personalului muncitor” cu nucleul său „muncitorul” la care se adaugă acele categorii de intelectuali care exercită funcții executive, coordonarea și asigurarea funcționării procesului de producție sau care participă direct la realizarea procesului. Reducerea deosebirilor de clasă și implicit creșterea omogenizării au fost realizate și prin repartitia produsului social și a venitului național pe baza principiilor socialiste de echitate și dreptate. Sau altfel spus, prin veniturile (salariile) puțin diferențiate.

Concomitent cu omogenizarea este cunoscută și diferențierea socială, structura de clasă fiind principalul domeniu de manifestare a acesteia în condițiile în care socialismul rămâne o societate de clase. Stratificarea este forma socială pe care o ia diferențierea și are baze economice. Stratificarea este subordonată structurii de clasă, dar stratificarea și structura de clasă au anumite particularități⁴⁴.

Clasele iau naștere în mod direct din structura modurilor de producție, stratificarea reflectă raporturi din sfera distribuției, având doar legături mediate cu poziția față de mijloacele de producție. În consecință, clasele pot fi deduse ca diviziuni sociale prin analiza funcționării modului de producție, straturile derivă din formele de acces ale indivizilor și grupurilor. Analiza de stratificare duce la determinarea unor grupuri ce rezultă din suprapunerea mai multor criterii de diferențiere.

Poziția de clasă reprezintă sistemul intereselor, poziția de stratificare variază în funcție de conjuncturi economice, culturale sau politice fiind mai puțin stabilă. O aceeași poziție din sistemul de stratificare poate fi temporar ocupată de reprezentanții mai multor clase. În interiorul unei clase se pot constitui segmente diferențiate prin caracteristici de stratificare.

Raporturile de clasă sunt raporturi primordiale și influențează amploarea diferențelor de stratificare. Dar diferențele de stratificare pot avea și o dinamică proprie și pot influența consecințele sociale ale raporturilor de clasă.

Cercetări privind omogenizarea și diferențierea (și care au avut în vedere mai multe dimensiuni ale stratificării: venit, dotarea gospodăriei, pregătire școlară, profesie, condiții de locuit și participare la conducere) au indicat omogenitatea internă a muncitorilor, tehnicienilor-funcționarilor și intelectualilor dar și o diferențiere clară în sistemul de stratificare, rezultând patru straturi: inferior, mijlociu, inferior al muncii intelectuale, superior al muncii intelectuale.

„... În sfera subiectivă apropierea între clase și categorii sociale se realizează într-un ritm care îl depășește pe cel al omogenizării condițiilor de viață și

⁴⁴ Sorin Mitulescu, „Omogenizare, diversificare și diferențiere socială”, în *Structura socială a României socialiste*, p. 223.

de activitate”⁴⁵. Iar „unitatea claselor și categoriilor sociale este asigurată în societatea românească de o serie de caracteristici ale structurii social-economice și este întărită prin măsurile politice organizatorice adoptate”⁴⁶.

În alte abordări ale claselor sociale și ale diferențierii dintre ele, pe lângă dimensiunea economică, în accepțiunea marxist-leninistă, este luată în considerare și dimensiunea culturală, criteriul profesional-cultural fiind considerat la fel de important în definirea claselor⁴⁷. Calitatea pregătirii profesionale și culturale, modul de viață și în cadrul acestuia stilul de viață, sistemul de nevoi, orizontul de nevoi și aspirațiile disting clasele sociale, chiar dacă în societate se înregistrează fenomene de omogenizare.

Clasa muncitoare deși omogenă din punct de vedere al obiectivelor generale, se diversifică în interior ca urmare a apariției unor profesii noi. Corespunzător nivelului de calificare ea are - în opinia unor cercetători - în ultima parte a regimului comunist, cinci segmente, de la cei necalificați până la cei cu calificare superioară⁴⁸.

Regimul comunist a introdus în România în circuitul discursului politic pentru „mase”, ceea ce altă dată era o problemă mai degrabă a teoreticienilor și a cercetătorilor, ideea luptei de clasă. Fundamentul teoretic este abordarea conflictualistă a relațiilor dintre clase în marxism. În regimul comunist s-a acordat o atenție specială popularizării luptei de clasă, în contextul general al creării unei atmosfere conflictuale mai mult decât era în realitate. Lupta de clasă era considerată, în același timp, motorul dezvoltării în condițiile în care în societate existau clase și grupuri sociale antagoniste. Când regimul este realmente consolidat, în 1960 se consideră că s-a intrat în faza desăvârșirii construcției socialismului, desăvârșire care continuă (urmărind afirmațiile din cuvântările liderilor comuniști) până în anul 1970 când s-a început „făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate”. Societatea nu mai are acum clase sociale opuse pentru că au fost desființate definitiv chiar și urmele claselor exploatare. Regimul comunist se încheie cu următoarele idei și formulări ale sociologilor:

- clasa muncitoare are rolul conducător în viața social-politică și economică;
- convergența acțiunii tuturor claselor, grupurilor și categoriilor sociale;
- întărirea alianței clasei muncitoare cu celelalte categorii și clase; este citat conducătorul partidului comunist care afirmă „unitatea indisolubilă a

⁴⁵ *Idem*, p. 230

⁴⁶ *Idem*, p. 231

⁴⁷ Maria Cobianu-Băcanu, „Cultură și profesionalizare în transformarea calitativă a structurii de clasă”, în *Structura socială a României socialiste*.

⁴⁸ Ion Glodeanu, Maria Cobianu-Băcanu, „Trăsăturile clasei muncitoare în etapa actuală”, în *Structura socială a României socialiste*.

clasei muncitoare, a țărănimii, a intelectualității și a celorlalte categorii sociale muncitoare”;

- perfecționarea relațiilor dintre clase și perfecționarea structurii proprii fiecăruia în parte;
- întărirea concordanței de interese fundamentale dintre clase și categorii.

Dincolo de aceste formulări, vom încerca să răspundem la întrebarea dacă între clasele societății de tip comunist, inclusiv în societatea românească, de tip comunist, există un conflict fundamental? Există un interes identificabil pentru fiecare clasă? Răspunsul se cere a fi dat cu referire explicită la cele două intervale de timp, respectiv până în anii '60-'64 și anii '64-'89.

Dacă acceptăm cel puțin ca pe un instrument de analiză cele trei condiții pe care R. Aron le consideră necesare pentru transformarea rivalității dintre clase/grupuri în luptă de clasă, să ne amintim că prima condiție era ca individul să considere soarta ca depinzând de clasa căreia îi aparține; în acest caz se naște întrebarea în ce măsură solidaritatea cu grupul învinge sentimentul responsabilității individuale.

Înainte de instaurarea regimului comunist nu se ajunsese la situația ca indivizii să considere soarta lor ca depinzând de clasa căreia îi aparțin, nici măcar la nivelul reprezentanților clasei muncitoare, în ciuda unor acțiuni greviste ale acestora; iar la nivelul țărănimii, așa cum remarcă analiștii vremii, nu exista o conștiință de clasă. Pentru instaurarea regimului comunist nu s-a dus nici o luptă și soarta fiecărui muncitor sau a fiecărui țăran nu depindea de clasa căreia îi aparținea ci de existența regimului comunist instaurat datorită conjuncturii internaționale postbelice. Din punct de vedere economic, indivizilor reprezentând clasele acceptate de regimul comunist li s-au oferit veniturile și facilitățile specifice regimului fără nici o luptă. În ceea ce privește sentimentul responsabilității individuale acesta s-a diminuat prin desființarea proprietății private și datorită tipului de organizare a activității economice, a lipsei șomajului, a sistemului de salarizare. La țărani sentimentul responsabilității individuale s-a menținut atât timp cât pământul le-a aparținut iar intrarea în CAP a fost, pentru cei mai mulți, forțată.

A doua condiție pentru transformarea unor rivalități în luptă de clasă este convingerea membrilor grupurilor neprivilegiate că numai violența le va permite să obțină avantaje sau rezultate echitabile în concurența dintre grupuri.

Regimul comunist nu a fost instaurat în urma unor violențe (lupte de clase) ale claselor defavorizate convinge că numai în acest mod pot dobândi îmbunătățirea situației lor sau schimbarea sistemului. Odată instaurat, autoritățile acestuia au folosit forme specifice de violență împotriva unor clase și categorii sociale pentru distrugerea structurilor economice, sociale și politice ale vechiului sistem în numele mai ales al clasei muncitoare. În același timp prin propaganda și prin antrenarea unor indivizi ca reprezentanți ai clasei muncitoare în acțiuni violente pentru consolidarea regimului comunist s-a insuflat clasei mun-

citoare ideea luptei de clasă, a necesității acesteia și implicit, a violenței pentru înlăturarea exploatatorilor. În acest mod s-a dat o explicație despre ceea ce se întâmplă, o explicație atât pentru generațiile contemporane evenimentelor cât și pentru generațiile următoare. Este adevărat că cei privilegiați nu ar fi renumerați de bună voie la privilegii, dar în condițiile specifice instaurării regimului comunist nu aveau cum să riposteze practic, iar neprivilegiați nu au dus nici o luptă violentă pentru drepturile lor. Doar s-a acționat cu violență în anumite situații în numele clasei muncitoare, a fost insuflată ideea necesității violenței iar clasa muncitoare a fost manipulată în acest sens.

A treia condiție a existenței luptei de clasă în opinia lui Aron se referă la necesitatea ca indivizii să se simtă legați mai mult de clasă decât de comunitatea națională deoarece pe termen lung, soarta lor nu se poate ameliora decât în măsura în care întreaga organizare a societății se modifică.

Nimeni, cu simțul responsabilității nu poate afirma că în România exista la instaurarea regimului comunist un asemenea sentiment decât poate pentru câteva sute de persoane, dar nu acestea au contribuit hotărâtor la instaurarea noului regim. După instaurarea regimului, clasei muncitoare și țăranimii le-a fost inoculată ideea că ameliorarea soartei lor depinde de modificarea organizării sociale; ideea luptei de clasă și a îmbunătățirii situației lor prin alt sistem a fost introdusă din exterior. Fără îndoială, pentru unii, pe termen scurt și poate chiar pe termen mediu, soarta nu se putea ameliora în cadrul vechiului sistem în același ritm și măsură în care s-a ameliorat în regimul comunist; dar ei „au aflat” după instaurarea regimului comunist de acest fapt iar efectul a fost formarea convingerii că numai regimul comunist le putea îmbunătăți situația.

După instaurarea regimului comunist, între clasele specifice (clasa muncitoare și țăranimea) nu există o rivalitate pe fond economic; într-un asemenea regim nu există (nu este permis să existe) o luptă pentru maximizarea veniturilor. Realmente este o situație conformă cu ideologia, construită și menținută conform ideologiei, cu alte cuvinte realitatea sistemului corespunde în mare măsură (dar nu în totalitate) cu ideologia. Aron își pune întrebarea în ce măsură corespunde realitatea sistemului ideologic împărțind această întrebare în alte trei întrebări: 1) În ce măsură se recunosc masele în cei ce le guvernează? 2) În ce măsură grupurile acceptă de bună voie deciziile planificării? 3) În ce măsură se suprapun revendicarea economică și problema de fond a regimului, ceea ce constituie esența luptei de clasă în capitalism?

Răspunsul lui Aron la aceste întrebări, mai ales la primele două, în sensul că este greu de tras o concluzie generală, este cel puțin înțelept și adaugă că suprapunerea revendicărilor economice cu punerea în discuție a organizării sociale deci lupta de clasă nu este exclusă de regimul economic al socialismului, ci de către regimul politic al acestuia⁴⁹.

⁴⁹ R. Aron, *Lupta de clasă*, p. 98.

Din punct de vedere economic considerăm că puteau exista niște revendicări (și au existat) dar acestea erau specifice unui regim în care proprietatea privată a fost desființată, în care condiția de salariat era aproape generalizată, în care statul repartizează resursele, veniturile (mărimea și ierarhia acestora), stabilește prețurile, opțiuni care pe fond nu au fost puse în discuție.

Nici măcar toți cei care au ieșit în stradă în decembrie 1989 nu au pus în discuție problemele de fond ale organizării sistemului.

Iar „convergența”, „întărirea”, „perfecționarea” relațiilor dintre clase și dintre interesele lor fundamentale - asemenea formulări, afirmații aveau menirea de a crea și întreține o stare de spirit pe principiul „nimeni nu se împotrivește, toți suntem de acord”.

3. POSTCOMUNISMUL ȘI RESTRUCTURAREA DE CLASĂ ÎN ROMÂNIA

Analiza și interpretarea transformărilor postcomuniste a generat formularea unor noi teorii privitoare la schimbarea socială și la trecerea la capitalism. Chiar denumirea perioadei aflate în discuție variază de la autori la autori: spre exemplu „societăți postcomuniste” (la Stark, Bruszt, Burawoy, Verderi ș.a.) unde este pe cale să se edifice forme de „capitalism de periferie” sau „capitalism postcomunist” (la Eyal, Szelenyi, Townsley, M.D. Kennedy ș.a.).

Diferă și evaluarea modalităților de tranziție la capitalism pe care le adoptă societățile postcomuniste; cei ce le revendică din perspectiva neoliberală vorbesc despre „tranziția prin imitație”; diferită de perspectiva neoliberală este „dependența de cale”, respectiv „capitalismul prin proiect”; „capitalismul prin proiect”, denumit și „dependența de viitor” este diferit de „dependența de trecut” care consideră capitalismul postcomunist un produs degenerat al moștenirii comuniste; alți autori apreciază că schimbarea socială poate fi înțeleasă ca un proces de ajustare a traiectoriei, ceea ce implică faptul că adaptarea treptată la noile condiții și transformarea prin dependența de cale a fostelor instituții/comportamente are loc simultan; este o modelare reciprocă a indivizilor și instituțiilor; distrugerea vechilor instituții și înlocuirea cu altele noi este ideea „capitalismului prin proiect”, iar „ajustarea traiectoriei” se concentrează pe indivizi, pe traiectoria acestora, înzestrați cu diferite forme de capital pe care le adaptează la transformările postcomuniste.

Ținta acestor modalități de schimbare socială este, pentru unii - capitalismul, pentru alții - „a treia cale”. Dar, în opinia cercetătorilor de diferite orientări, capitalismul este fie unic (dezvoltat în contexte naționale specifice iar astăzi globalizându-se) fie nu a fost și nu va fi niciodată unic, ceea ce face posibilă o analiză comparativă a capitalismelor.

Tot privitor la modalitățile de formare a capitalismului dar corelat cu existența burgheziei, există teoria formării capitalismului modern de jos în sus, burghezia fiind creatoarea economiei moderne de piață și a democrației; aplicat la societățile postcomuniste, această modalitate de formare a capitalismului este prezentă acolo unde foștii membri ai elitei comuniste sunt beneficiarii principali ai tranziției postcomuniste, devenind nucleul viitoarei burghezii. Alți autori consideră aplicabilă această modalitate de formare a capitalismului întregului spațiu postcomunist; pentru Eyal, Szelenyi și Townsley în Europa Centrală există posibilitatea istorică a „capitalismului fără capitaliști”, a capitalismului de jos în jos fără intervenția istorică a burgheziei, căci clasa proprietarilor s-a dezvoltat aici mai încet. În opinia aceluiași autori calea „capitalismului fără capitaliști” nu

este aplicabilă Europei de Est: „Pentru a pune în contrast și mai puternic putem să afirmăm că, dacă am considera Europa Centrală un sistem de capitalism fără capitaliști, regimurile postcomuniste est-europene pot fi caracterizate ca sisteme de capitaliști fără capitalism”¹.

Importanța elitelor în procesul de transformare postcomunist este un alt subiect de analiză; există abordări care se axează pe importanța elitelor, dar și puncte de vedere care resping supraestimarea importanței elitelor în dauna analizei acumulării de capital, a relațiilor de clasă și a forțelor globale.

În ceea ce privește relația naționalului cu transformările postcomuniste, fie că este minimalizată conexiunea cu naționalul, fie concentrarea pe originile naționale diferite ale colapsului comunismului este prea mare pierzându-se din vedere că „logica sistemică a capitalismului elimină efectiv originile” (Burawoy).

Analiza modului de formare a capitalismului postcomunist face uneori trimitere la forma clasică de tranziție de la feudalism la capitalism sub forma enunțării unor probleme și întrebări: Cum poate lua naștere capitalismul într-un sistem în care nu există o clasă de proprietari burghezi? Care sunt agenții care construiesc capitalismul în spațiul postcomunist? Care sunt „candidații” care ar putea constitui noua clasă de proprietari? Se afirmă dinamica diferită a nașterii capitalismului după socialism comparativ cu tranziția de la feudalism la capitalism și diferențele dintre cele două tranziții, printre care întrepătrunderea graduală a aristocrației și burgheziei în cadrul tranziției clasice și tranziția abruptă de la socialism la capitalism.

De fapt, este abruptă doar căderea regimurilor comuniste (mai ales în unele țări cum este cazul României); formarea capitalismului începe oarecum abrupt dar procesul de formare durează o perioadă mai lungă sau mai scurtă, diferențiat de la țară la țară. Durata perioadei de formare a capitalismului și momentele sale esențiale sunt determinate de mai mulți factori ce se regăsesc în particularitățile precomuniste și mai ales în particularitățile comuniste și postcomuniste.

Particularitățile trecutului precomunist au revenit în actualitate atât la nivelul mentalului colectiv prin „imagini” și judecăți de valoare, cât și în discursul oamenilor politici: pentru unii – un trecut negativ în totalitate, depășit, fără relevanță pentru prezent; pentru alții – un trecut predominant pozitiv, sursă de inspirație pentru prezent și necesar de revenit la el sub anumite aspecte.

Fostele țări comuniste din Europa au un trecut precomunist diferențiat; ne referim la spațiul european datorită dorinței, chiar obsesiei românilor de a se „reintegra” în Europa cât și datorită procesului de aderare la Uniunea Europeană și, în acest context, datorită comparațiilor care se fac între România și fostele țări comuniste de la vestul României. Pentru analiza de față sunt de

¹ G. Eyal, L. Szelenyi, E. Townsley, *Capitalism fără capitaliști. Noua elită conducătoare în Europa de Est*, Editura Omega, București, 2001, p. 224.

menționat particularitățile precomuniste din perspectiva stadiului de dezvoltare a capitalismului precum și din perspectiva orientărilor ideologice. Unele trimiteri la stadiul de dezvoltare a capitalismului am făcut la începutul capitolului 2. În ceea ce privește orientările ideologice, sunt semnificative locul liberalismului, relația modernitate-tradiționalism, profilul democrației, anticapitalismul sub forma orientărilor de extremă dreaptă și de extremă stângă.

Fără a întreprinde o documentare specială cu privire la Europa Centrală, amintim stadiul mai avansat al capitalismului comparativ cu România, rolul nazismului și efectele sale în zonă precum și o aderență semnificativă la proiectele marxiste în unele zone ale Europei Centrale și la anumite categorii de populație; punctul de vedere al lui Eyal, Szelenyi și Townsley este acela că, în jurul anului 1945, în Europa Centrală liberalismul era o ideologie slabă care reprezenta o atracție minoră în rândul celor de 30-35 de ani care găseau mult mai atractiv proiectul revoluționar marxist; iar nazismul „nu era perceput ca un frate geamăn al stalinismului, cum afirmă azi unii intelectuali, ci ca o urmare logică a dezvoltării capitalismului. Prin urmare, pentru generația mai tânără de intelectuali, antinazismul mergea mână în mână cu anticapitalismul”¹. În România, capitalismul era mai puțin dezvoltat și totuși liberalismul era o dimensiune importantă a orientărilor ideologice din societatea românească, radicalismul de stânga era puțin extins iar extrema dreaptă era reprezentată de mișcarea legionară, înrudită dar și diferențiată de nazism.

Astăzi, o serie de orientări și grupări extremiste din fostele țări comuniste europene creează o continuitate istorică cu trecutul precomunist prin revendicarea explicită sau implicită, chiar dacă mesajul lor se vrea (și chiar este) un răspuns specific contextului european și mondial. Aceste orientări, care se constituie uneori în partide politice cu rezultate electorale de succes pot pune probleme serioase regimurilor și societăților postcomuniste în ceea ce privește modelul deziderabil de societate.

Postcomunismul este marcat profund, în primul rând, de trăsăturile esențiale și comune ale comunismului. În contextul temei noastre de analiză interesează două caracteristici fundamentale ale comunismului și comune tuturor fostelor țări comuniste: socializarea proprietății și rolul predominant al capitalului politic. Consecința socializării integrale a proprietății a fost împiedicarea dezvoltării unei clase de proprietari privați. Ca urmare, în postcomunism, se încearcă, pentru prima dată în istorie, trecerea de la forma de proprietate colectivă la proprietatea privată. În ceea ce privește ce-a de a doua caracteristică fundamentală a comunismului și comună statelor comuniste, respectiv rolul predominant al capitalului politic, acesta a fost însoțit de o marginalizare a capitalului economic. Astăzi, în fostele țări comuniste unde are loc tranziția la

¹ *Idem*, p. 101.

economia de piață, se produce o dezinstituționalizare a capitalului politic și o reevaluare a capitalului economic.

Pentru postcomunism, alături de importanța trăsăturilor comune, esențiale ale comunismului, au o mare importanță particularitățile comunismului din fiecare țară. În contextul analizei noastre sunt importante încercările sau nonîncercările de reformare a socialismului de stat, implicit rolul anumitor elite. Este cunoscut faptul că în țările din Europa Centrală s-au făcut de timpuriu încercări de reformare a socialismului; socialismul reformat este o etapă în istoria comunistă a acestor țări în anii '60-'89. Consecința a fost „economia secundară”, creșterea rolului capitalului economic și „formarea unei mici burghezii socialiste cu care birocrăția de stat ajunge la un *modus vivendi*”, chiar dacă „birocrăția nu și-a asociat forțele pieței ci mai degrabă a restricționat din punct de vedere legal activitatea economiei secundare” și a utilizat existența acesteia în scopul legitimării politice. Creșterea rolului capitalului economic, achiziționarea sa și implicit generarea inegalităților economice au fost fenomene evidente în Ungaria; Polonia și Iugoslavia erau cele mai apropiate de modelul ungar „în timp ce Rusia și România erau poate cele mai îndepărtate”, iar Cehoslovacia s-a îndreptat spre modelul ungar până în anul 1968 (Eyal, Szelenyi și Townsley). Aceste fenomene au însemnat redefinirea proiectului socialismului, încercarea de „raționalizare a economiei redistributive”, pentru construirea „socialismului cu față umană”. Deși proiectul a eșuat au rămas economia secundară și posibilitatea angajării în activități specifice pieței, au rămas „noii agenți” localizați între o mică burghezie întreprinzătoare și proletariatul clasic, respectiv cei ce își păstrau locul de muncă în sectorul public și își procurau venituri suplimentare din activități private. În centrul promovării transformării sistemului s-a aflat elita tehnocrată care a învins birocrăția și s-a aliat cu disidenții și cu intelectualii lideri de opinie pentru a desăvârși căderea sistemului. În Europa de Est, inclusiv în România, elita tehnocrată nu s-a evidențiat prin acțiuni reformatoare. După unele încercări timide de deschidere în anii '65-'70, România a rămas cu un înalt grad de etatizare și dirijism. În ceea ce privește rolul „reformator” al unor elite din România, exemplificăm prin analiza întreprinsă de Vladimir Pasti în „România în tranziție. Căderea în viitor”. Autorul identifică tehnocrația industrială care s-a aflat în competiție pentru preluarea controlului asupra societății cu birocrăția politică a partidului comunist. Această competiție a avut mai multe episoade; la început, tehnocrația industrială a pătruns în birocrăția politică cu scopul de a o reînoui și pentru „importante schimbări politice”; rezultatul a fost că birocrăția politică și-a păstrat puterea dar a acceptat să-și modifice componența „încât să ajungă la comunicare normală cu tehnocrația”; a urmat apoi pătrunderea tehnocrației industriale în administrație, respectiv în centrale industriale și în ministere; în anii '80, datorită crizei economice profunde, tehnocrația industrială luptă pentru supraviețuire. În timp ce în jurul României se produceau schimbări (revoluția tehnologică reducea numeric și funcțiile muncitorului industrial, aceștia fiind nevoiți să se refugieze în industrie) – spune V.

Pasti – tehnocrația industrială din România, prin intermediul elitelor sale din cercetare, proiectare, comerț exterior și învățământ superior, „... presa în această direcție. Și, în sfârșit, după 1985, tehnocrația industrială a trecut la luptă subterană directă, manifestată prin sabotarea politicilor oficiale cât și prin delegitimarea conducerii politice”. Trei dintre elitele tehnocrației industriale au jucat un rol esențial în această „luptă”: elita din cercetare, învățământ superior și din centre de calcul; tehnocrația industrială din administrație (ministere, centrale) și tehnocrația industrială militară; prima elită – spune autorul – a pregătit ideologia revoluției din decembrie 1989, respectiv ideologia competenței tehnice; ea a propovăduit ca bază a schimbării sociale și economice, schimbarea tehnologică.

Avem numeroase obiecții față de analiza lui V. Pasti, printre care și „identificarea” unei „lupte subterane”, „sabotarea politicilor oficiale”, fenomene care nu credem că au existat în realitate, chiar dacă existau puncte de vedere critice ale indivizilor aparținând tehnocrației industriale, și nu numai, cu privire la starea societății și politica oficială. Reținem însă că o elită a tehnologiei industriale „propovăduia ca bază a schimbării sociale și economice, schimbarea tehnologică”; este aproape stupefiant obiectivul identificat de autor! La fel de stupefiantă este și natura schimbărilor care aveau loc în jurul României și identificate de autor. Dacă la vremea respectivă o parte dintre români și poate o parte din tehnocrația industrială nu cunoșteau natura schimbărilor care aveau loc în jurul României înseamnă că ne aflăm într-un decalaj mare față de vecinii noștri și, atunci, este explicabilă confuzia care a domnit în România la începutul anilor '90 cu privire la direcția spre care trebuiau îndreptate reformele. Iar faptul că în timpul unei profunde crize economice în care se luptă pentru supraviețuire (atât la nivelul unor grupuri sau categorii cât și la nivel individual) se milita pentru schimbare tehnologică era cel puțin o naivitate. Avem serioase îndoieli că ar fi existat cu adevărat asemenea obiective, dar este cert că tehnocrația industrială nu a fost motorul transformărilor de esență ale sistemului. Și, în sfârșit, din păcate, în România, puținii intelectuali disidenți nu s-au manifestat pe parcursul unei perioade mai lungi, prin acțiuni de anvergură sau consecvente cu efecte de transformare sau de cădere a regimului comunist.

Transformarea societăților comuniste după căderea regimurilor comuniste a început în momente diferite (deși probabil istoria va consemna anul 1989 ca anul căderii comunismului), în modalități diferite și se desfășoară în contexte interne specifice. Rezultatul, așa cum poate fi evaluat în momentul de față, este și el cu nuanțe diferite deși la nivel declarativ se dorește o economie de piață performantă și democrație.

Alături de trecut, elementele prezentului au un rol hotărâtor în determinarea particularităților perioadei de transformare postcomunistă: avem în vedere capacitatea clasei politice de a construi modele eficiente de transformare, rolul

diferențiat al elitelor culturale și predispoziția diferită a populației de a înțelege și de a accepta modelele propuse.

Despre transformările postcomuniste se vorbește de multe ori folosind termenul „tranziție”; tranziția înseamnă trecerea de la ceva la altceva; dacă punctul de plecare era cunoscut, acel „altceva” la care trebuia să se ajungă nu a fost la fel de clar în toate țările. Pentru unele țări obiectivul a fost stabilit de la început cu claritate (democrație și economie de piață de tip capitalist); în altele însă, prin unele forțe politice s-a încercat construirea unui nou model, o cale proprie care să preia tot ceea ce era sau părea să fie pozitiv în ambele sisteme.

Modelele de tranziție imaginate de tehnocrați și de oamenii politici se diferențiau și după ritmul lor: terapie de șoc sau terapie graduală. Adoptarea uneia sau alteia dintre aceste ritmuri diferențiază atât partidele din interiorul fiecărei țări cât și țările între ele. În general, obiectivele politice au fost primele îndeplinite, problematice fiind obiectivele economice și ritmul îndeplinirii lor: reinstaurearea dreptului de proprietate privată garantată, facilitarea accesului la proprietate și implicit înmulțirea numărului de proprietari, transformarea proprietății de stat în proprietate privată, libertatea economică a producătorilor și consumatorilor, înmulțirea numărului acestora, eliminarea monopolului și asigurarea concurenței, construirea și funcționarea sistemului de piață¹.

În procesul de transformare postcomunistă România are anumite particularități.

În perioada regimului comunist a existat un grad înalt de etatizare și de dirijism.

Căderea regimului comunist, care s-a făcut violent, nu a fost precedată de încercări de reformare din interior a sistemului încât perioada de transformări postcomuniste nu a fost pregătită.

În România, nu au existat proiecte teoretice coerente și credibile pentru transformarea societății în perioada postcomunistă.

În consecință, nici populația nu a fost pregătită pentru transformările ce au urmat. În general s-a dovedit că exista la nivelul unei părți însemnate a populației o puternică internalizare a normelor și valorilor comuniste.

Noua clasă politică era constituită din cinci categorii de indivizi: 1) membrii fostei nomenclaturi, chiar dacă nu de rangul cel mai înalt; 2) cei ce aspiraseră să intre în vechea nomenclatură de partid și care aveau funcții minore în organizațiile locale de partid; 3) directori din întreprinderile economice, mai ales industriale; 4) specialiști cu studii superioare și intelectuali care nu avuseseră funcții de conducere și politice semnificative sau deloc; 5) reprezentanți ai ve-

¹ Mișu Negrițoiu, „Despre economia de piață și tranziție”, *Revista de cercetări sociale*, nr. 1/1996.

chilor partide istorice din perioada anterioară comunismului, persecutați de regimul comunist. Nici una din cele cinci categorii nu a oferit, după căderea comunismului, un proiect coerent de transformare a societății, cu șansă de reușită.

De fapt, chiar obiectivul transformărilor dirijate a fost confuz în România în primii ani după căderea comunismului. A fost invocată constant democrația, deși democrația a trebuit să fie învățată de cea mai mare parte a clasei politice și de populație. În ceea ce privește tipul de economie, rolul proprietății private, ponderea acesteia în raport cu proprietatea de stat și implicit privatizarea sectorului de stat au existat diferențe semnificative în rândul clasei politice, a existat chiar confuzie în primii ani după căderea comunismului; această situație nu s-a datorat, la începutul perioadei de transformări postcomuniste, atât unor profiluri doctrinare clar conturate cât mai mult unor atitudini reziduale rezultate din moduri diferite de raportare la trecut, la trecutul comunist și la trecutul antecomunist. La nivelul populației diferențierile din cadrul clasei politice erau percepute tot prin raportare la trecut; această percepție era rezultatul modului propriu de înțelegere din partea unei populații neinformate, dintr-o anume manipulare dar și dintr-o situație reală diferită a forțelor politice față de trecut. Treptat confuzia și nehotărârea clasei politice s-a diminuat sub presiunea a doi factori: 1) situația reală din economie, respectiv impasul acesteia și, în consecință, scăderea accentuată a nivelului de trai; 2) dorința de integrare în Uniunea Europeană pe care o consider elementul cheie care poate așeza România în „spațiul” țărilor cu democrație deplină și economie de piață funcțională.

Nici acest obiectiv nu a fost clar conturat și unanim acceptat imediat după căderea comunismului. Treptat, necesități economice și de securitate au impus acest obiectiv. De menționat că nu este vorba de o presiune externă, așa cum a fost la instaurarea comunismului, ci o opțiune internă, pentru unii din convingeri doctrinare, pentru alții din constrângeri de natură economică și de securitate. Nu ar trebui omisă nici tendința generală a fostelor țări comuniste europene din afara URSS de a se integra în Uniunea Europeană, tendință de la care România nu se poate sustrage decât cu riscul unei izolări periculoase.

Acest obiectiv de politică externă susținut de transformare în plan intern aduce o anumită limpezire chiar și în plan semantic: România nu numai că suferă transformări postcomuniste ci o tranziție de la comunism la capitalismul democratic.

În caracterizarea perioadei de după 1989 revine deseori ideea de modernizare: fie etapa postcomunistă nu este altceva decât o nouă etapă în procesul de modernizare a României, fie transformarea sistemului conține și dimensiunea modernizării; în jurul acestor două abordări există mai multe nuanțe ale punctelor de vedere cu privire la modernizarea în România, corelate cu abordarea modernizării în general (în situația în care standardizarea termenului este insuficientă). În Capitolul 2 sunt prezentate câteva abordări ale moderni-

zării; în raport cu acestea și nu numai ne putem pronunța asupra modernizării României în perioada actuală.

Consider că, pentru perioada actuală din România, este potrivită abordarea modernizării ca ansamblul schimbărilor și transformărilor care au loc la nivelul sistemului social prin care se realizează o raportare la un alt sistem considerat dezirabil; în România, ca și în celelalte țări foste comuniste se produce o schimbare de sistem, se înlocuiește un sistem prin construirea altuia (existent deja în alte țări) considerat mai performant, mai bun. Funcția esențială a revoluțiilor anului 1989 este schimbarea de sistem și nu relansarea proceselor de modernizare cum o afirmă Dumitru Sandu: „Revoluțiile anului 1989 din Europa Centrală și de Est au ca funcție esențială relansarea proceselor de modernizare. Un nou angajament societal se impune pentru reconstruirea capitalului social al societății, pentru o mai eficientă convertire a capitalului sociouman în capital material. De la o modernitate latentă și inconsistentă urma să se treacă la una manifestă și consistentă între domenii diferite. Liberalizarea economică, democratizarea politică și dezvoltarea societății civile sunt principalele tipuri de schimbări menite să contribuie la realizarea relansării modernizării”¹. În comunism nu a existat o modernizare latentă ci manifestă cu un anumit specific. El a realizat o modernizare efectivă în țările care la instaurarea comunismului erau puțin modernizate și dezvoltate dar cu o configurație specifică. Pentru țări ca Germania de Est și Cehoslovacia, care erau la instaurarea comunismului țări dezvoltate, industrializate, modernizate atât cât puteau fi la mijlocul secolului XX, comunismul a schimbat tipul de modernizare pe care l-a realizat. Ulterior, în ciuda modernizării specifice pe care a realizat-o, comunismul a blocat modernizări pe anumite direcții datorită naturii sale. În final, impasul în care a intrat comunismul, începând cu cel economic, nu i-a permis să continue procesul de modernizare în forma sa specifică, proces care la un moment dat s-a blocat.

După 1989, liberalizarea economică, democratizarea politică și dezvoltarea societății civile nu sunt „tipuri de schimbări menite să contribuie la realizarea relansării modernizării” ci sunt schimbări esențiale pentru realizarea noului sistem, al capitalismului democratic, schimbări care conțin și modernizarea.

În ceea ce privește modernizarea propriu-zisă a României după 1989, ar trebui analizate diferitele dimensiuni ale modernizării, analiză ce nu face obiectul lucrării de față. Pe scurt, se poate spune însă că, pe lângă aspectele de modernizare preluate, au fost inițiate schimbări care conțin și modernizare. În fapt, există progrese în procesele de modernizare, dar există și direcții unde momentan progresele sunt blocate; dar, în procesele de transformări postcomuniste există un proces de modernizare în general.

¹ Dumitru Sandu, *Spațiul social al tranziției*, Polirom, 1999, pp. 29-30.

3.1. Premise teoretice

În identificarea structurii de clasă din România de astăzi trebuie pornit de la considerente de ordin teoretic adaptate la societatea românească postcomunistă.

Clasa socială are o dimensiune economică dar nu se reduce la aceasta.

Criteriile economice de diferențiere sunt veniturile și proprietatea.

Pentru diferențierea claselor sociale la criteriul economic se adaugă ocupația, educația, sistemul de valori, limbaj și forme de expresie proprii și, în final, stilul de viață.

Clasa socială înseamnă și șanse de viață specifice, șanse care rezultă din venituri, ocupație, educație, stil de viață, din poziția pe piața capitalistă sau/și aceste șanse sunt moștenite.

Clasa socială înseamnă durată și continuitate peste generații, chiar dacă toate clasele se află într-un permanent proces de transformare în interiorul lor sau în relațiile cu alte clase, proces ce poate duce la dispariția unor clase și apariția altora în anumite perioade istorice.

Clasa socială este, din perspectiva indivizilor care o compun, o reuniune conștientizată, resimțită; indivizii aparținând unei clase se văd și se tratează unii pe alții ca egali.

Problema intereselor de clasă trebuie pusă în raport cu specificul și stadiul de dezvoltare al societății pe care o analizăm și în raport cu structura de clasă existentă la un moment dat. Dar indiferent de particularitățile societății și de structura de clasă acesteia nu consider că o clasă socială există numai dacă ea capătă conștiința identității de interese (Dahrendorf). Resping ideea unor interese politice ale claselor sociale în general (Marx). În ceea ce privește interesele economice, în societățile contemporane dezvoltate a avut loc procesul de segmentare a intereselor; de aceea este dificil de identificat interese specifice în plan economic pentru fiecare clasă socială. Dar configurația organizării socioeconomice și stadiul de dezvoltare de la un moment dat poate determina existența unor comunități de interese suprapuse peste structura de clasă. Situația din România de astăzi este un exemplu în acest sens.

Referitor la relațiile dintre clase, resping ideea luptei de clasă, a existenței în mod obligatoriu a unor relații antagoniste între anumite clase; nu cred de asemenea că între clase sociale există relații concurențiale sau de competiție. În societatea modernă de tip occidental există relații de indiferență, dependență și colaborare; predomină una sau alta dintre aceste tipuri de relații în funcție de clasele sociale avute în vedere, de perioadă și de anumite momente, diferențiat de la o societate la alta în funcție de specificul acesteia. Pot apare în anumite condiții și situații conflictuale, dar între segmente ale claselor sociale. Analiza surselor conflictului de acest tip este interesantă și utilă. Rezolvarea

acestor conflicte - înainte ca ele să se extindă și să devină periculoase - este posibilă datorită mecanismelor democrației: dialogul social instituționalizat (de obicei prin comisii mixte de dialog între guvern, sindicate și patronat) și mecanismele democratice de schimbare a guvernelor.

3.2. Schimbări cu efecte directe asupra restructurării de clasă

* **Schimbarea naturii proprietății** este fenomenul fundamental cu implicații în restructurarea de clasă în perioada postcomunistă când are loc trecerea de la o societate cu socializare cvasitotală a proprietății la o societate în care proprietatea privată își regăsește locul și rolul. Asupra rolului proprietății în structura de clasă subliniem faptul că proprietatea nu este unica dimensiune ce contribuie la restructurarea de clasă în perioada postcomunistă, nu este unicul criteriu de diferențiere a claselor; însă, în contextul specific postcomunist și cu atât mai mult într-o țară ca România unde nu s-a dezvoltat, în perioada comunistă târzie, o economie secundară ca precursor a economiei de piață postcomunistă, proprietatea are un rol important în formarea noii structuri de clasă. Astăzi, în societatea românească, momentan pentru un strat redus de populație se duce o luptă acerbă pentru dobândirea de proprietate; concomitent, pentru un segment mare de populație accesul la proprietate este limitat în contextul unui standard de viață scăzut.

Acumularea de proprietate - pentru unii, menținerea în posesie a proprietății dobândite în mare parte după căderea comunismului prin retrocedări - pentru alții, lipsa posibilității de dobândire de proprietate - mai ales pentru stratul sărac al populației, dar nu numai pentru el, sunt situații cu efecte directe asupra formării unei noi structuri de clasă. În România postcomunistă nu se poate vorbi de diminuarea rolului proprietății în structura de clasă și, din acest punct de vedere, ne întoarcem la o fază a capitalismului pe care societățile occidentale dezvoltate le-au depășit. Întoarcerea nu este însă totală căci alte fenomene, specifice societății capitaliste dezvoltate contemporane, se alătură proprietății în determinarea restructurării de clasă.

În România, deși privatizarea s-a desfășurat lent și investițiile private sunt mici în raport cu potențialul economiei, sectorul public a înregistrat un trend constant descrescător, ceea ce a făcut ca în anul 2000 ponderea populației ocupate în sectorul public să fie de 26,4%, iar a populației ocupate în sectorul privat să fie de 66,1% (sursa: *Tendențe sociale*, 2002, Institutul Național de Statistică).

Distribuția populației ocupate în sectorul majoritar de stat și în sectorul majoritar privat este diferențiată de la o activitate la alta:

%

	Populația ocupată	din care în sectorul:	
		majoritar de stat	majoritar privat
Agricultură	100,0	2,5	97,5
Industrie	100,0	41,3	58,7
Construcții	100,0	16,9	83,1
Comerț	100,0	5,7	94,3
Hoteluri, restaurante	100,0	13,0	87,0
Activități financiare, bancare și de asigurări	100,0	55,1	44,9
Tranzacții imobiliare și alte servicii	100,0	37,0	63,0
Sănătate	100,0	91,7	8,3
Învățământ	100,0	96,7	3,3

Sursa: Anuarul statistic al României, 2000, p. 98.

* **Schimbările în statutul profesional** sunt consecința directă a schimbării naturii proprietății. Din punctul de vedere al statutului profesional este semnificativ faptul că predomină salariații dar cu o scădere constantă a ponderii lor; concomitent ponderea lucrătorilor pe cont propriu, a lucrătorilor familiali și a patronilor crește constant (deși moderat).

- % -

	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Salariați	60,7	62,4	61,1	59,7	57,8	56,1
Lucrători pe cont propriu, lucrători familiali, patroni	38,4	37,1	38,5	40,0	41,1	43,5

Sursa: Tendințe sociale, 2002, Institutul Național de Statistică, p. 33.

Structura populației ocupate după statutul profesional este diferențiată de la o activitate la alta a economiei naționale; în anul 1999 această diferențiere era următoarea:

- % -

	Statutul profesional				
	Salariat	Patron	Lucrător pe cont propriu	Lucrător familial neremunerat	Membru în societate agricolă sau cooperativă
Agricultură	6,2	-	48,1	44,9	0,8
Industrie	97,3	0,5	1,9	0,3	-
Comerț	81,8	8,1	8,4	1,7	-
Hoteluri, restaurante	92,5	4,3	3,1	0,1	-
Activități financiare, bancare și de asigurări	99,7	-	0,3	-	-
Tranzacții imobiliare și alte servicii	95,3	1,7	2,8	0,2	-
Învățământ	99,8	0,1	0,1	-	-
Sănătate	98,7	0,3	1,0	-	-

Sursa: Anuarul statistic al României, 2000, p. 106.

Pe aceeași direcție a extensiei sectorului privat se înscrie și creșterea ponderii salariaților din sectorul privat:

- % -

	Distribuția salariaților în anii:					
	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Proprietate publică	82,8	76,3	70,4	62,0	51,3	47,0
Proprietate privată	12,4	17,9	21,3	26,0	32,8	39,7
Alte forme de proprietate	4,8	5,8	8,3	12,0	15,9	13,3

Sursa: Tendințe sociale, 2002, Institutul Național de Statistică, p. 34.

* **Modificări ale structurii populației ocupate** ca urmare a reducerii activității în unele domenii și a apariției unor noi activități:

- mii persoane -

	1989	1999
Agricultură	3012,3	3419
Industrie	4169,0	2054
Construcții	766,7	338
Comerț	648,9	756
Activități financiare, bancare și de asigurări	—	69
Tranzacții imobiliare și alte servicii	—	238

Sursa: Anuarul statistic al României, 1993, p. 150.

Anuarul statistic al României, 2000, p. 98.

Domeniile selectate mai sus ilustrează tocmai principalele fenomene care au avut loc în economia națională:

- agricultura nu și-a redus activitatea și a atras chiar mai multe persoane atât datorită retrocedării pământurilor agricole cât și datorită lipsei de mecanizare de pe micile proprietăți, la care se adaugă migrația spre rural a unei părți din cei disponibilizați din construcții, industrie și alte domenii;
- industria și-a redus drastic activitatea iar partea care mai funcționează fie și-a eficientizat activitatea (inclusiv prin disponibilizarea de personal), fie a încercat să supraviețuiască reducând și cheltuielile cu personalul;
- procesul de formare a unui nou sistem economic a generat, în etapa parcursă, reducerea substanțială a investițiilor și, implicit, a construcțiilor;
- au apărut domenii noi de activități precum financiar-bancar, de asigurări, tranzacții imobiliare.

* **Schimbări ocupaționale** care au avut loc pe trei direcții principale: a) schimbări de volum și pondere a unor ocupații; b) schimbări în conținutul diferitelor ocupații și a modului de exercitare a lor; c) o nouă structură profesională în cadrul ocupațiilor.

- a) Pentru societatea românească cea mai semnificativă schimbare, din perspectiva ocupațiilor, o reprezintă scăderea numerică a muncitorilor în general și a muncitorilor din industrie în special. Numărul muncitorilor din industrie a scăzut de la 3.339,3 mii persoane în anul 1989 la 1.654 mii persoane în anul 1999. Fenomenul a fost generat de restrângerea activității industriale, de nevoia creșterii productivității muncii și, implicit, de șomaj. Ponderea cea mai mare în totalul șomerilor o au muncitorii. Concomitent, crește numărul și ponderea agricultorilor, atât pentru că o parte dintre muncitorii disponibilizați, din orașe, se întorc în localitățile rurale de origine și se ocupă cu agricultura, cât și pentru că migrația din rural în urban a scăzut datorită restrângerii activității industriale mai ales.
- b) Schimbările în conținutul diferitelor ocupații (și a profesiilor din cadrul lor) precum și a modului de exercitare sunt determinate în mod deosebit de trei situații: 1) de schimbările în natura proprietății; 2) de nevoia de eficientizare a activităților; 3) de schimbările din structura profesională. Spre exemplu, pentru agricultorii deveniți proprietari care își lucrează singuri pământul, noua situație presupune un număr sporit de responsabilități și de naturi diferite (cel puțin unele din ele) comparativ cu perioada când era țăran-cooperator în regimul comunist.

- în % din total populație ocupată -

	Populație ocupată pe unele grupe de ocupații în anii:	
	1994	2000
Specialiști cu ocupații intelectuale	6,1	6,4
Tehnicienii și asimilați	9,1	8,1
Funcționari	3,8	3,9
Lucrători operativi în servicii	4,7	6,8
Agricultori	34,8	39,7
Muncitori-meseriași	19,1	16,4

Sursa: Tendințe sociale, 2002, Institutul Național de Statistică, p. 68.

- c) Schimbările în structura profesională presupun apariția de noi profesii și interesul diferențiat pentru diferite profesii în funcție de cererea de pe piața muncii ceea ce duce la scăderea sau creșterea necesarului de diferite profesii. Expresia acestor fenomene este și structura studenților înscriși în învățământul superior pe grupe de specializări:

Grupe de specializări	1989 - 1990		1999 - 2000	
	număr	%	număr ^x	%
tehnice	113.185	68,8	125.357	27,7
medico-farmaceutic	16.703	10,2	32.227	7,1
științe economice	15.493	9,4	105.727	23,4
juridice	2.362	1,4	63.055	13,9
universitar - pedagogice	15.828	9,6	118.371	26,2
artistice	936	0,6	7.884	1,7
TOTAL	164.507	—	452.621	—

^x) Inclusive învățământul particular.

Sursa: Anuarul statistic al României, 1993, pp. 286-290.

Anuarul statistic al României, 2000, pp. 220-224.

De altfel, întreaga structură (număr de unități și populație școlară) a învățământului postgimnazial a înregistrat modificări care exprimă atât o nouă concepție a școlii despre propria sa menire și ofertă în funcție de cererile de pe piața muncii și de posibile evoluții viitoare ale economiei cât și concepția asupra școlii din partea familiilor și a copiilor lor.

Semnificativ pentru schimbările care au loc pe piața muncii este reducerea populației școlare și a rețelei de unități din învățământul profesional (care pregătește muncitori calificați) și o creștere a rețelei de unități și a populației școlare corespunzătoare pentru calificări postliceale și superioare.

	1989-1990		1999-2000	
	unități	populație școlară	unități	populație școlară
Învățământ primar și gimnazial	13.491	2.922.430	13.154	2.498.139
Învățământ liceal	981	1.346.315	1.340	694.376
Învățământ profesional	798	304.533	97	222.234
Învățământ postliceal	39	1.593	90	94.700
Învățământ superior	44	165.507	121	452.621
Total	27.461	5.575.268	27.633	4.578.383

Sursa: Anuarul statistic al României, 1993, pp. 254-256.

Anuarul statistic al României, 2000, pp. 202-203.

Expuse chiar mai mult cererii de specializări de pe piața muncii, instituțiile private de învățământ de toate gradele s-au adaptat acestei cereri:

	Populația școlară:	
	1992-1993	1999-2000
Învățământul liceal	1.194	3.838
Învățământul profesional și de ucenici	18.296	7.491
Învățământul postliceal și de maiștri	2.807	39.190
Învățământul superior	85.000	130.492

Sursa: Anuarul statistic al României, 1993, p. 298

Anuarul statistic al României, 2000, p. 227.

În sensul arătat mai sus, învățământul profesional și de ucenici și-a redus semnificativ numărul populației școlare în timp ce a crescut capacitatea de calificare postliceală și superioară.

*** Creșterea ne semnificativă a populației urbane și creșterea migrației spre mediul rural.**

Pe fondul tendinței generale de scădere a numărului populației (de la 23.151.564 locuitori la 1 iulie 1989 la 22.458.022 locuitori la 1 iulie 1999), ponderea populației urbane a crescut puțin: de la 53,2% la 1 iulie 1989 la 54,8% la 1 iulie 1999.

Reducerea activității în unele domenii din mediul urban și scăderea nivelului de trai a determinat micșorarea fluxului migrator spre urban și creșterea fluxului migrator spre rural:

- % -

	1991	1999
Din rural în urban	10,7	4,7
Din urban în urban	4,3	6,0
Din rural în rural	4,7	5,9
Din urban în rural	2,5	8,3

S-au deplasat spre mediul rural unii dintre cei ce și-au pierdut locurile de muncă în mediul urban și nu mai aveau speranța găsirii unui nou loc de muncă, unii din cei lipsiți de locuință în mediul urban, precum și unii din pensionarii din urban cu dificultăți materiale; toți, dispunând de o anumită suprafață de pământ (în urma desființării CAP-urilor și a retrocedărilor din IAS-uri) au avut speranța că își pot construi mai ușor o locuință în rural sau puteau locui în casele părinților și puteau obține hrana din cultivarea pământului (chiar dacă cei mai mulți practică o agricultură de subzistență).

	1989	1999
Sosiți în urban	143.983	131.138
Sosiți în rural	48.917	144.561
Plecați din urban	49.489	157.758
Plecați din rural	143.411	149.377

Sursa: Anuarul statistic al României, 1993, p. 136

Anuarul statistic al României, 2000, p. 88.

Trebuie semnalat și faptul că nu toți cei cu dificultăți de trai din mediul urban se mută sau au intenția de a se muta în rural deși are această posibilitate (casă și pământ). Mirajul orașului, unele facilități de trai din mediul urban, lipsa obișnuinței de a munci în agricultură (considerată muncă grea și „murdară”), sentimentul unei „decăderi” dacă ar pleca la sate, posibilitatea de a mai obține din când în când unele venituri (legale sau ilegale) în orașe și speranța unei îmbunătățiri a situației generale și a situației proprii îi fac pe cei mai mulți să nu se mute în sate.

Nu în ultimul rând inegalitățile economice care s-au format după 1989 contribuie la repoziționarea indivizilor în cadrul noii structuri de clasă în formare. Când spun inegalități economice am în vedere trei tipuri de inegalități: 1) inegalități de venituri; 2) inegalități de acumulare; 3) inegalități de proprietate.

După 1989 în România a avut loc accentuarea inegalităților, diversificarea inegalităților și o reconfigurare a inegalităților.

În analiza inegalităților de venituri este necesar să se pornească de la sursa veniturilor (în corelație cu populația activă, populația ocupată pe sectoare de activități, pe grupe de ocupații, în funcție de statutul profesional) și de la semnificația diferitelor surse de venit cu relevanță la nivelul restructurării de clasă. O atenție specială trebuie acordată distribuției veniturilor salariale, veniturilor din proprietăți și veniturilor din activitatea de întreprinzător corespunzătoare claselor sociale. Ponderea acestor tipuri de venituri este expresia transformărilor socioeconomice din societate, inclusiv cele referitoare la clasele sociale. În România s-a produs trecerea de la o societate salarială de tip comunist la o societate salarială de tranziție postcomunistă în care: a) veniturile provenite din libera inițiativă cunosc o dinamică lentă; b) ponderea veniturilor din

libera inițiativă este mică datorită faptului că proprietatea are un rol modest în furnizarea veniturilor (*Calitatea vieții în România*, Editura Expert, 2002).

În ceea ce privește salariile, problemele care se pun sunt atât cele legate de locul lor în structura surselor de venit cât și cele legate de inegalitatea acestora; în perioada comunistă politica salarială a avut la bază ideea menținerii unor diferențe minime între salarii; după 1989 diferențele salariale s-au mărit treptat și s-a produs o nouă ierarhie a domeniilor de activitate din perspectiva salarizării. Inegalitățile salariale au generat o re poziționare a salariaților între ei și a lor în raport cu celelalte categorii de populație grupate în funcție de statutul profesional.

Nu în ultimul rând, inegalitatea de acumulare contribuie la stratificarea de clasă. Inegalitatea de acumulare se structurează pe cinci niveluri: 1) bunuri de folosință îndelungată; 2) casă, teren intravilan, pământ arabil și păduri; 3) cont în bancă; 4) alte bunuri de valoare (opere de artă, bijuterii de mare valoare etc.); 5) firme, acțiuni. Inegalitățile de acumulare au ca sursă atât inegalitățile de venituri cât și cele ce derivă din moștenire.

3.3. Structura de clasă rezultată din autoplasare

O metodă folosită de sociologi pentru identificarea structurii de clasă este autoplasarea. În România, după 1989, s-au folosit mai multe structuri de clasă pentru autoplasare; este de discutat atât despre metoda autoplaserii în contextul specific României postcomuniste cât și despre structura de clasă folosită.

Spre deosebire de începutul comunismului când s-a avut în vedere constituirea și impunerea unei anumite structuri de clasă considerată specifică noului sistem, după 1989 a început procesul efectiv de transformare a structurii de clasă fără a se impune un anumit model. Totuși, atât oamenii politici cât și cercetătorii au început să vorbească despre necesitatea constituirii clasei mijlocii, clasă nelipsită de altfel din studii efectuate dar plasată de cercetători în diverse modele de structuri de clasă.

Folosirea autoplaserii ca metodă de identificare a structurii de clasă în România postcomunistă implică niște riscuri. La nivelul indivizilor, puși în situația de a se autoplasa într-o clasă dintr-o structură de clasă formulată de cercetători, nu există încă o imagine suficient de clară asupra structurii de clasă reale din societate; cercetările care au luat în considerare o structură de clasă formată din clasa de jos, clasa de mijloc și clasa de sus riscă să se îndepărteze prea mult de percepția subiectivă asupra structurii de clasă. Este prezentă încă la nivel individual, în plan mental, vechea structură a societății comuniste, chiar dacă sunt percepute mai mult sau mai puțin difuz și schimbările. Dacă există o percepție asupra existenței „clasei de sus”, „clasei de mijloc” și „clasei de jos” atunci este pusă în relație exclusivă cu nivelul veniturilor. Mai trebuie luat în considerare faptul că autoplasarea, în condițiile României postcomuniste-

te, antrenează puternic efectul de prestigiu; ne aflăm într-o societate în care se produce o restructurare de clasă, căderea unor grupuri sau indivizi în ierarhia structurii de clasă; pentru aceste grupuri și indivizi, dar nu numai, structura de clasă de tip „clasă de sus” - „clasă de jos” este puternic ierarhizatoare în comparație cu structura de clasă din perioada comunistă și, implicit, respinsă. Și, în sfârșit, mai trebuie luată în considerare criza de identitate a unor grupuri sau categorii din perspectiva apartenenței la o clasă socială.

Mă voi referi în continuare la rezultatele unor cercetări privitoare la structura de clasă în România. În cercetarea „Barometrul de opinie publică” structura de clasă luată în considerare este de tipul „clasă de jos” - „clasă de sus”; ponderea claselor sociale rezultată din cercetarea amintită este următoarea:

- % -

clasa de jos	14
clasa de mijloc-jos	34
clasa de mijloc	48
clasa de mijloc-sus	4
clasa de sus	1

Sursa: „Iluzia clasei de mijloc” în Fețele schimbării, Nemira, 1999, p. 240.

În cercetarea „Consolidarea democrației în Europa Centrală și de Est” din anul 1998, efectuată în Institutul de Cercetare a Calității Vieții, coordonator Ioan Mărginean, au fost luate în considerare, pentru autoplasmă, clasa de sus, grupa înaltă a clasei mijlocii, grupa de jos a clasei mijlocii, clasa muncitoare și țărănimea. Membrii eșantionului pe care s-a făcut cercetarea s-au autoplasmă în această structură de clasă în modul următor:

- % -

clasa de sus	1
grupa înaltă a clasei mijlocii	11
grupa de jos a clasei mijlocii	20
clasa muncitoare	41
țărănimea	23

În cercetarea „Diagnoza calității vieții”, efectuată în Institutul de Cercetare a Calității Vieții, coordonator Ioan Mărginean, s-a luat în considerare o structură de clasă asemănătoare dar fără segmentarea clasei mijlocii; ponderea claselor rezultată din această cercetare, efectuată în anii 1998 și 1999, este următoarea:

	1998	1999
clasa de sus	1	1
clasa de mijloc	29	27
clasa muncitoare	40	40
țărănimea	28	28

Structura de clasă luată în considerare în „Consolidarea democrației” și „Diagnoza calității vieții” este mai aproape de situația reală și de percepția subiectivă a românilor și diminuează efectul de prestigiu; ea nu permite însă identificarea acelui strat ce s-ar putea încadra în clasa de jos constituit din foști muncitori (mai ales necalificați, industriali, din construcții, minerit și alte domenii), din indivizi aflați într-un șomaj prelungit, din agricultori cu puțin pământ și din zone agricole cu pământ puțin productiv, din indivizi fără ocupație, din persoane aparținând etniei romilor etc. Este stratul numit de unii cercetători lumpenproletariat.

Structura de clasă care conține „clasa muncitoare” și „țărâtimea” are însă avantajul că prelungește existența unor clase din perioada comunistă (cel puțin sub aspectul denumirii) cu care mulți români se identifică și astăzi, chiar dacă aceste clase sunt într-un proces de transformare profundă. Transformările fac necesară pentru cercetător nevoia precizării termenilor. În perioada comunistă segmentările de clasă fiind simplificate este mai ușor de identificat segmentul de populație corespunzător fiecărei clase sociale. În schimb în perioada anterioară comunismului termenii erau mai complexi și suscitau opinii diferite. De pildă țărâtimea a fost considerată fie o clasă intermediară între burghezie și proletariat (Virgil Madgearu), fie ca fiind reprezentată numai de micul producător agrar, cu fixarea relativ arbitrară a limitelor între producătorii mici și producătorii mari, sau ca fiind reprezentată de chiaburi, țărâtime mijlocii, țărâtime fără pământ, lucrătorii agricoli și argați (L. Rădăceanu); pentru alți autori țărâtimea este identificată cu populația agrară - situație în care este o clasă socială cu o structură proprie, cu manifestări, interese și aspirații distincte în raport cu burghezia și proletariatul sau este un grup social component al populației rurale, reprezentat numai de țărâtime cu pământ puțin și care practică o agricultură de subzistență (N.C. Angelescu).

Astăzi se face simțită nevoia de a identifica grupurile rurale care fac parte din țărâtime, dat fiind faptul că există o diversitate de grupuri rurale posesoare de terenuri agricole lucrate în diferite forme organizatorice și care reprezintă sursa unică de venit, sau sursa predominantă sau una din surse. Situația complexă creată după desființarea CAP-urilor (și implicit după dispariția clasei țărâtimei cooperatiste) și după retrocedarea pământurilor din întreprinderile agricole de stat unor persoane care domiciliază atât în mediul rural cât și în mediul urban complică identificarea segmentelor de populație aparținând țărâtimei, dar și clasei mijlocii din mediul rural și din mediul urban.

Din cercetările efectuate se poate identifica componența claselor (utilizate pentru autolasare) la nivelul unor categorii ocupaționale.

Din cercetarea „Barometrul de opinie publică” rezultă următoarea autolasare a principalelor categorii ocupaționale în structura de clasă luată în considerare:

%

	Clasa de jos	Clasa de mijloc-jos	Clasa de mijloc	Clasa de mijloc-sus și clasa de sus
Agricultor	28	36	34	2
Muncitor	13	45	40	2
Funcționar, tehnician, maistru	4	29	65	3
Ocupații cu studii superioare	1	15	67	18
Patron, întreprinzător	2	17	63	17

Sursa: „Iluzia clasei de mijloc”, în Fețele schimbării, Nemira, 1999, p. 244.

În cercetarea „Consolidarea democrației în Europa Centrală și de Est” principalele categorii ocupaționale se autoplasează în structura de clasă luată în considerare în modul următor:

%

	Clasa de jos	Clasa de mijloc-sus	Clasa de mijloc-jos	Clasa muncitoare	Țărănime
Patron, director	4	36	36	20	2
Specialist cu studii superioare	6	39	50	1	1
Funcționar	1	22	49	19	6
Maistru	—	8	30	57	5
Muncitor	—	4	10	68	14
Agricultor	—	2	3	9	86
Apărare, ordine publică	5	27	46	18	5

Categoriile ocupaționale luate în considerare în cercetarea „Diagnoza calității vieții” s-au autoplasat în structura de clasă pentru care s-a optat în modul următor:

%

	Clasa de sus	Clasa de mijloc	Clasa muncitoare	Țărănimea
Agricultor	—	8	11	76
Muncitor (meseriaș)	—	17	73	8
Tehnician, maistru, funcționar	2	57	40	—
Ocupații cu studii superioare	2	89	5	—
Patron	—	50	40	—

Cu toate diferențele existente între cercetători cu privire la structura de clasă luată în considerare și pe lângă inconvenientele fiecărui tip de structură de clasă există tendințe ce trebuie reținute:

- clasa de sus are o pondere foarte mică, de aceea analize statistice mai complexe sunt improprii; singurele analize posibile sunt cele calitative;

- când sunt prezente distinct, clasa muncitoare reprezintă circa 40% din structura de clasă iar țărănimea maximum 28%;
- clasa mijlocie variază în funcție de configurația structurii de clasă luată în considerare; când în structură există diferențiat clasa muncitoare și țărănimea, clasa mijlocie (segmentată sau nu) reprezintă aproape 30%; ponderea ei crește în lipsa clasei muncitoare și a țărânimii;
- din perspectiva dispersiei categoriilor ocupaționale în structura de clasă tendințele sunt următoarele:
 - muncitorii se identifică în proporție de circa 70% cu clasa muncitoare atunci când aceasta este prezentă distinct în structura de clasă, iar agricultorii se identifică cu țărănimea în proporție de circa 80%;
 - când structura de clasă luată în considerare nu include distinct clasa muncitoare și țărănimea, agricultorii se plasează mai jos în ierarhie decât muncitorii; mai precis, ponderea agricultorilor care se plasează în clasa de jos este mai mare decât ponderea muncitorilor care se plasează în clasa de jos;
 - persoanele cu studii superioare se plasează masiv în clasa de mijloc (80-90%), existând totuși două grupuri, de jos și de sus;
 - categoria funcționari-tehnicieni-maiștri se plasează diferențiat în funcție de tipul de structură de clasă luată în considerare; funcționarii se plasează masiv în clasa de mijloc (70%) când sunt evidențiați separat în categoriile ocupaționale sau îi regăsim și în clasa muncitoare (40%) când categoria ocupațională cuprinde funcționari-tehnicieni-maiștri, aceștia din urmă plasându-se preponderent în clasa muncitoare.

Din cercetarea „Diagnoza calității vieții” a rezultat că țărănimea este clasa cea mai omogenă: 81% au ocupația agricultori și 78% lucrează pe cont propriu. Clasa muncitoare are și ea o omogenitate ridicată dar ceva mai scăzută decât a țărânimii: circa 40% sunt muncitori, aproximativ 30% sunt muncitori industriali și aproape jumătate sunt salariați.

Cea mai eterogenă clasă este clasa mijlocie, cea mai mare pondere având-o tehnicienii și specialiștii cu studii superioare.

	1998	1999
Structura ocupațională a clasei de mijloc		
Tehnicieni, maiștri, funcționari	24	18
Specialiști cu studii superioare	21	17
Agricultori	9	9
Muncitori	8	13
Patroni	4	3
Pensionari	18	21
Șomeri	7	8

Structura ocupațională a clasei muncitoare		
	1998	1999
Muncitori	40	38
Tehnicienii	10	9
Agricultori	11	8
Șomeri	10	12
Pensionari	20	23
Patroni	2	2

Structura ocupațională a clasei țărănimii		
	1998	1999
Agricultori	71	81
Muncitori	7	6
Pensionari	13	7
Șomeri	3	5

Specificul activității rezultat din cercetarea efectuată în anul 1999 este următorul:

	clasa de mijloc	clasa muncitoare	țărănime
Salariat	48	46	6
Pe cont propriu	11	10	78
Patron	3	2	—

Situația tipurilor de proprietăți deținute de persoanele care s-au autoplasat în clasele sociale luate în considerare este:

Proprietăți deținute în 1999	Clasa de sus	Clasa de mijloc	Clasa muncitoare	Țărănimea
Locuință	100	97	91	97
Alte proprietăți imobiliare (case de odihnă, locuințe închiriate)	27	7	3	—
Unități productive (ateliere, fabrici, mașini agricole, ferme etc.)	—	4	10	2
Magazine, chioșcuri	—	3	2	—
Acțiuni	18	28	24	12
Teren agricol	46	34	27	82
Gospodărie țărănească	46	28	23	80

Situația proprietăților deținute trebuie analizată ținând seama de situația specifică a României: o mare parte a locuințelor a fost cumpărată în modalități specifice perioadei comuniste sau repartizate de stat în aceeași perioadă și cumpărate după 1989 prin facilitățile oferite; acțiunile au intrat în posesia populației în urma unei hotărâri a parlamentului de a da populației 30% din valoarea

obiectivelor economice; terenul agricol și gospodăria țărănească sunt, în cele mai multe cazuri, moștenite. Până în prezent nu s-a produs o modificare semnificativă a proprietăților rurale din mai multe motive: prețul scăzut al gospodăriilor rurale și al terenurilor agricole au diminuat hotărârea de vânzare a lor; de altfel nu s-a format încă o piață a terenurilor agricole; nivelul de trai scăzut determină interesul pentru produsele agricole obținute în gospodăria rurală și de pe terenurile agricole, chiar dacă se practică agricultură de subzistență. Proprietățile luate în considerare în cercetare și deținute de persoanele care s-au autolasat într-o anumită structură de clasă nu trebuie să fie înțelese în totalitate în contextul proprietății specifice unei clase, sau corelat cu accesul la proprietate. În România accesul la proprietate este limitat pentru cea mai mare parte a populației. Este foarte adevărat însă că există un segment de populație care nu are nici măcar proprietățile de tip locuință sau teren agricol care le-ar putea asigura un minimum necesar vieții.

Corelarea structurii de clasă rezultată din autolasare, în cadrul cercetării „Diagnoza calității vieții” cu estimarea veniturilor familiei trebuie interpretată ținând seama de nivelul de trai scăzut din România. Incontestabil există diferențe semnificative de venituri chiar și între clasele rezultate din autolasare; sensul acestor diferențe este adecvat specificului situației din societatea românească.

%

	Clasa de mijloc	Clasa muncitoare	Țărănimea
Estimarea veniturilor familiei			
- nu ne ajung nici pentru strictul necesar	21	42	52
- numai pentru strictul necesar	39	38	33
- pentru un trai decent	28	14	11
- cu eforturi cumpără și obiecte mai scumpe	11	5	2
- fără mari eforturi, au tot ce le trebuie	1	—	—
Aprecierea condițiilor de viață proprii față de anul 1989			
- mult mai proaste în prezent	26	41	35
- mai proaste	36	40	46
- la fel ca în 1989	10	10	10
- mai bune	25	10	8
- mult mai bune	2	—	—

Ceea ce diferențiază clasa mijlocie de clasa muncitoare și mai ales de țărănime este ponderea mai mică a persoanelor ce estimează veniturile familiei ca neajungând nici pentru strictul necesar și ponderea mai mare a persoanelor care au venituri pentru un trai decent sau care, cu eforturi, pot cumpăra și unele obiecte mai scumpe.

În același sens este și diferențierea dintre clase privitoare la aprecierea condițiilor de viață proprii comparativ cu anul 1989, respectiv apreciază aceste

condiții ca fiind mult mai proaste sau mai proaste într-o mai mare măsură persoanele ce s-au autoplasat în clasa muncitoare și țărănime comparativ cu clasa de mijloc, iar un sfert dintre cei ce s-au autoplasat în clasa de mijloc apreciază aceste condiții mai bune.

În același sens se diferențiază membrii claselor sociale referitoare la estimarea schimbărilor din societate după 1989 și la evaluarea avantajelor sau dezavantajelor proprii generate de schimbări.

	Clasa de mijloc	Clasa muncitoare	Țărănime
Evaluarea schimbărilor din societate după 1989			
- hotărât pozitive și mai degrabă pozitive	21	9	7
- undeva la mijloc	36	32	29
- mai degrabă negative și hotărât negative	43	58	61

Evaluarea avantajelor/dezavantajelor proprii generate de schimbările de după 1989			
- hotărât avantajăți și mai degrabă avantajăți	28	10	9
- nici ... nici...	31	25	28
- mai degrabă dezavantajați și hotărât dezavantajați	41	65	62

Clasa mijlocie se diferențiază de clasa muncitoare și țărănime printr-o pondere mai mică a persoanelor care au evaluat schimbările ca fiind negative și care se consideră dezavantajați de acestea și printr-o pondere mai mare a persoanelor care evaluează schimbările ca fiind pozitive și care se consideră avantajăți de acestea. Modul de evaluare a schimbărilor de către clasa muncitoare este determinat de deprivilegierea reală a acesteia după 1989. Situația este într-o oarecare măsură neașteptată la țărănime. Imediat după 1989 o mare parte a oamenilor politici și intelectualilor considera că intrarea pământului în posesia țăranilor va fi considerată de aceștia ca un fapt pozitiv și va aduce o revigorare a agriculturii. Situația nu a fost așa; nu toți țăranii au considerat un fapt pozitiv desființarea cooperativelor agricole de producție, cel puțin din două motive: în primul rând ei s-au trezit cu o suprafață de pământ pe care trebuiau să o lucreze dar lipsiți de mașini și de alte mijloace necesare prelucrării pământului; costurile ridicate ale mașinilor agricole nu le-au permis cumpărarea acestora și, în consecință, s-au întors la agricultura cu cal și căruță; rezultatele sunt corespunzătoare modului de lucru; în al doilea rând trebuie amintit faptul că în perioada comunistă țărănimea a suferit un proces profund de deresponsabilizare prin modul în care funcționau CAP-urile; astăzi întreaga responsabilitate pentru cultivarea pământului și pentru rezultate este a proprietarului care, în cele mai multe cazuri, își lucrează pământul cu membrii familiei. Nostalgia țăranului după perioada comunistă își are originea și în această deresponsabilizare. Asociațiile agricole care asigură cultivarea pământului pe suprafețe mari

nu mulțumesc pe deplin pe proprietari; cei ce le administrează pământurile își asigură mai întâi propria bunăstare iar proprietarul primește ce rămâne. Și nu în ultimul rând familiile rurale, de agricultori nu sunt mulțumite de schimbările care au avut loc și care au afectat mai ales pe muncitori, respectiv pe membrii familiei care erau plecați în orașe, ca muncitori în fabrici.

3.4. Restructurarea de clasă

Compararea cu prima formare a capitalismului stă la baza unor analize și dispute cu privire la formarea capitalismului și a structurii de clasă specifice în fostele țări comuniste, la succesiunea acestor procese. Există îndoieli și cu privire la valoarea explicativă a clasei în fostele țări comuniste din Europa.

Consider că se impune să nu fim prizonierii *pattern*-ului vest-european de formare a claselor în capitalism și de evoluție a lor. Fără îndoială că integrarea europeană obligă formarea claselor capitaliste în fostele țări comuniste în contextul european economic și legislativ comun. Acest fapt nu va anula diferențele de structură socială, implicit de structură de clasă cel puțin pentru o perioadă de timp.

Și tot pentru o perioadă de timp (difícil de estimat durata) realitatea, cel puțin din România, va respinge adoptarea ideii dispariției claselor, idee care nu a fost adoptată nici de toți cercetătorii vest-europeni.

În România postcomunistă se constituie concomitent o economie de piață și se produce o restructurare de clasă. Constituirea economiei de piață este preponderent un fenomen dirijat de sus în jos, dar există și presiunea de jos în sus asupra funcționării sau nefuncționării economiei de piață. În acest context structura de clasă de tip capitalist este în formare, ea nu mai seamănă cu structura din perioada comunistă dar nici nu a ajuns la configurația unei economii de piață funcționale capabilă să reziste în contextul european unit.

În prezent, în România, are loc o repoziționare a vechilor clase (clasa muncitoare și țărănimea) în cadrul unei structuri de clasă în formare, cu componente noi.

Repoziționarea vechilor clase sociale se produce paralel cu dobândirea unei noi identități la țărănime și cu o profundă criză de identitate încă în desfășurare la clasa muncitoare.

Toate clasele, vechi în transformare sau cele noi în formare, învață noile roluri de clasă. Învață care le sunt îndatoririle și privilegiile, cum se îndeplinesc îndatoririle și cum se solicită privilegiile; toate dobândesc treptat atitudini și așteptări proprii rolurilor. Într-o societate în transformare (relativ) rapidă învățarea noilor roluri de clasă se produce uneori în contexte confuze; învățarea întâmpină dificultăți în tranziția de la vechile roluri la cele noi, iar uneori se produc eșecuri în învățarea noilor roluri și pot apărea conflicte între noul rol de clasă și alte roluri. Dificultăți în învățarea noului rol de clasă sunt identificabile atât la clasele noi în formare cât și la cele vechi în transformare.

Dificultățile sunt evidente și chiar dramatice acolo unde s-a produs o declasare (cazul clasei muncitoare). Iar învățarea parțială a noului rol se manifestă prin fenomenul de necongruență.

Restructurarea de clasă din România nu se produce numai în contextul formării economiei de piață capitalistă ci și corelat cu procesul de modernizare. Dar dificultățile trecerii la economia de piață, resimțite inclusiv prin scăderea nivelului de trai al populației, fac ca procesul de modernizare al societății să treacă uneori neobservat. De fapt societatea românească trece printr-un proces limitat de modernizare. Din punct de vedere psihologic (schimbare fundamentală a valorilor și atitudinilor) este prezent un amestec de modern și nemodern, dar fiind în desfășurare – în mod evident – un proces de modernizare. Din punct de vedere intelectual (extinderea cunoștințelor, răspândirea acestora prin instruire superioară, tehnologie informatică, comunicații de masă) există un proces de modernizare limitat precum și o polarizare a societății: pe de o parte accesul la cunoștințe este extins, exprimat și prin creșterea numărului de studenți, pe de altă parte a crescut abandonul școlar la nivel școlar obligatoriu; dotarea cu calculatoare și accesul la Internet este limitat la aproximativ 5% și respectiv 12% din populație ș.a.

Reducerea drastică a sectorului industrial nu a fost însoțită, până în prezent, de formarea unei industrii performante, de pătrunderea tehnologiei înalte și de dezvoltarea rapidă a sectorului serviciilor.

Urbanizarea (atribut fundamental al modernizării) este un proces blocat în România, migrația sat-oraș reducându-se concomitent cu creșterea migrației oraș-sat; procesul nu pare să fie oprit ci, dimpotrivă, el continuă și va continua atât timp cât mai există mari întreprinderi industriale neperformante care vor disponibiliza masiv muncitorii; unii dintre ei se vor îndrepta către localități rurale de origine în lipsa unei alternative.

Ponderea mare a populației din mediul rural (circa jumătate din populația țării) și ocuparea acesteia mai ales în agricultură, care la rândul ei este o agricultură de subzistență este un alt aspect al blocării procesului de modernizare.

Aceste câteva exemple oglindesc faptul că, în România, modernizarea are loc într-un ritm lent, ceea ce va influența procesul restructurării de clasă: se va menține o clasă țărănească numeroasă care nu produce pentru piață ci aproape exclusiv pentru nevoile proprii minime, se menține un șomaj ridicat și, implicit, o clasă de jos (lumpenproletariatul) numeroasă, se formează lent o clasă de mijloc puternică, procesul de transformare a vechii clase muncitoare se desfășoară încet.

Pe de altă parte, modernizarea produce și efecte negative, mai ales când se produce rapid și în primele etape ale sale. Și în cazul României modernizarea are pentru început și efecte negative: confuzie valorică, indivizi încorect adaptați și asimilați, creșterea numărului indivizilor declasați, creșterea numărului persoanelor cu un standard de viață scăzut, creșterea decalajului

dintre bogați și săraci, creșterea instruirii unei părți a populației determină creșterea aspirațiilor acestora în timp ce aspirațiile nu pot fi satisfăcute decât parțial, în general creșterea insatisfacției față de ordinea existentă și regretul după vechiul regim. Toate aceste efecte ale modernizării sunt în parte și efecte ale tranziției la economia de piață; combinarea dintre modernizare, tranziția la economia de piață și efectele negative ale ambelor procese se regăsește în restructurarea de clasă sub forma unor factori de favorizare sau de defavorizare a restructurării sau formării unor clase noi. În acest context general apreciez că structura de clasă în formare în România este constituită din **clasa de sus, clasa de mijloc, clasa muncitoare, țărănime și clasa de jos.**

3.5. Clasa muncitoare

Termenul „muncitor” devine curent aproximativ la mijlocul secolului XIX; la 1850 în Germania se vorbea despre „handarbeitenden Klassen”, iar în Franța, la 1830, apărea un ziar care se numea „L'artisan, journal de la classe ouvrière”.

Apariția clasei muncitoare este apreciată ca fiind una dintre schimbările economice și sociale profunde. Procesul apariției ei nu a fost uniform nici din punctul de vedere al perioadei, nici din perspectiva schemelor de dezvoltare și a tipurilor de muncitori. Muncitorii ca o categorie distinctă au apărut mai întâi în Marea Britanie și, mai târziu, în Olanda, Franța, Elveția și Germania. Dacă la început muncitorii se pierdeau în masa plebei urbane, revoluția industrială a dus la creșterea numărului lor și la dobândirea unei individualități considerată inițial periculoasă.

Începutul formării categoriei distincte a muncitorilor în Europa este localizat la sfârșitul secolului XVIII și începutul secolului XIX. Analizând formarea acestei categorii Sidney Pollard¹ subliniază că, în perioada amintită (de tranziție) coexistau sisteme economice și sociale diferite, fiecare cu logica sa proprie, unele reprezentând trecutul, altele prezentul și altele ceea ce urma să se instaureze definitiv. În acest sens, autorul împarte „muncitorii” perioadei în mai multe grupe: meșterii care aminteau de breslele medievale, muncitorii care lucrau în asociații familiale reprezentative pentru proto-industria din epocă și muncitorii din primele fabrici înființate.

Transformarea calfelor în ceea ce se vor numi muncitori este legată de destrămarea sistemului breslelor, destrămarea care s-a produs în ritmuri și perioade diferite în vestul Europei. În Marea Britanie fenomenul s-a produs cel mai rapid, încât la sfârșitul secolului XVIII aproximativ 3-4% dintre meșteri (fostele calfe) mai erau proprietarii atelierelor în care lucrau, restul fiind angajați cu salarii și lucrând pentru stăpânii lor. În Franța schimbările s-au produs mai încet, abolirea breslelor producându-se la 1789; însă meșterul francez tipic lucra și la

¹ Sidney Pollard, „Muncitorul”, în *Omul romantic*, coordonator François Furet, Polirom, 2000.

1850 în cadrul unor instituții tradiționale. În Germania, unde dezvoltarea industriei s-a făcut mai rapid decât în Franța, transformarea calfelor de tip vechi în muncitori calificați a fost mai limitată.

În general, trecerea de la meșterul tradițional care lucra pentru o piață limitată la muncitorul protoindustrial este de fapt trecerea de la mediul economic protector spre economia capitalistă, mai deschisă, orientată spre piață și mai puțin personalizată. În acest proces, categoria meșterilor s-a segmentat: o mică parte au devenit patroni, unii au rămas meșteri individuali și cei mai mulți au devenit „muncitori” salariați.

În perioada protoindustrială încep să apară și fabricile și se conturează domenii și tipuri de producție unde se vor forma muncitorii: țesătoriile, mineritul și metalurgia. „Pentru mulți, fabrica a fost una din caracteristicile principale ale revoluției industriale începute în Marea Britanie la 1760-1770, iar în Europa de Vest, cincizeci-șaizeci de ani mai târziu, iar muncitorii angajați aici erau considerați reprezentanții autentici ai proletariatului. În realitate, însă, fabricile s-au dezvoltat încet și chiar spre sfârșitul perioadei vizate slujbele într-o fabrică erau mai curând excepția decât regula”.

Încă de la început categoria muncitorilor era formată din mai multe straturi sociale.

Inițial munca în fabrică era detestată și evitată, de aceea se angajau în fabrică mai ales imigranții, copii din orfelinat și femeile sărace instruite în mănăstirile romano-catolice. Un statut mai jos îl aveau necalificații, salahorii și zilieri. Acest strat al muncitorilor nu era cel mai de jos strat din societate (aceștia erau negustorii ambulanți, cerșetorii, vagabonzii, prostituatele ș.a.). Pe lângă stratul necalificaților existau servitorii, al căror număr a crescut concomitent cu creșterea numărului și a averii celor ce aparțineau de clasa de mijloc; locul de muncă al servitorilor era mai sigur decât al muncitorilor necalificați. „În Marea Britanie serviciul domestic, cu 1.039.000 de lucrători în 1851 sau 13% din forța de muncă, constituia cea de-a doua sursă de locuri de muncă după agricultori”¹. Tot în categoria muncitorilor mai intrau și lucrătorii din agricultură ale căror condiții de muncă și statut erau mult mai diversificate în Europa decât condițiile și statutul muncitorilor din industrie. În Anglia, unde țăranimea propriu-zisă dispăruse, lucrătorii din agricultură erau formați din servitorii care lucrau la fermă, salariați pe toată durata anului (cărora li se acordaseră unele facilități de locuire separat de fermă) și sezonierii. După Marea Britanie, Germania de la est de Elba avea numărul cel mai mare de lucrători agricoli. În schimb, în Franța, Irlanda și Germania de Vest și de Sud agricultura făcută de țărani era predominantă și, deci, aveau mai puțini lucrători agricoli.

Războaiele, schimbările de pe piață și nevoia sezonieră din agricultură au fost primele cauze ale apariției șomajului printre muncitori.

¹ *Idem*, p. 87.

Odată cu înaintarea în secolul XIX muncitorii dobândesc individualitate și o autonomie tot mai pronunțată. Pe tot parcursul secolului XIX în legătură cu clasa muncitoare există mai multe fenomene: condițiile grele de viață; conduite private promiscue, agravate și de alcoolism; o restructurare treptată până la formarea unei aristocrații muncitorești (muncitorii de profesie din rândul cărora se vor detașa liderii lor) și a marginalilor (lucrători folosiți pentru munci la domiciliu, lucrători rurali ș.a.); minerul a devenit arhetipul muncitorului secolului XIX, minerii fiind mai numeroși în Marea Britanie și în Belgia și mult mai puțin numeroși și importanți în Franța și Germania; revendicarea dreptului de asociere și începutul sindicalizării.

Pentru Europa, imaginea muncitorului în secolul XX este lucrătorul bărbat din industrie, imagine care spre sfârșitul secolului se schimbă fundamental, mai ales în Europa de Vest.

Care sunt principalele schimbări?

Bărbatul nu mai predomină în cadrul „muncitorilor” industriali, femeile reprezentând spre sfârșitul secolului aproape jumătate dintre ei.

Au apărut noi ramuri industriale care au schimbat fundamental condițiile de muncă și organizarea muncii, s-a redus timpul mediu de lucru și a apărut concediul de masă; s-a dezvoltat turismul iar muncitorul a fost inclus în turism.

În general noile tehnologii au generat un context economic nou și o „revoluție socială” axată pe trei direcții: „moartea” țăranimii care s-a deplasat în mare parte spre industrie; proliferarea ocupațiilor care cer studii medii și superioare; după o perioadă de creștere numerică, în anii '80 a început să scadă numărul muncitorilor, iar vechea clasă muncitoare dispăre. O parte a clasei muncitoare s-a adaptat la producția de înaltă tehnicitate iar alții beneficiază de sistemul de protecție socială.

Șomajul s-a redus în statele dezvoltate deși continuă să existe; din perspectiva șomajului secolul XX a avut momente semnificative și faze specifice: siguranța economică a fost subminată de primul război mondial și de criza economică din anii '20; după situația specifică din timpul celui de-al doilea război mondial, anii '50-'60 au adus prosperitate și implicit reducerea șomajului; anii '80 au adus crize și instabilitate dar deja suntem într-o altă realitate socială.

Combinăția dintre dezvoltarea economică, reducerea șomajului și societatea de consum de masă a transformat viața clasei muncitoare din țările dezvoltate; nivelul de trai al unei mari părți din muncitorime a crescut semnificativ iar cartierele urbane muncitorești au dispărut treptat.

A apărut un nou tip de muncitor, respectiv „muncitorul pe drum” (navetistul, imigrantul, străinul) care este o noutate pentru a doua jumătate a secolului XX; pentru unii dintre ei nivelul de trai este mai scăzut decât al „băștinașilor” dar mai ridicat decât în țările de origine.

Numărul muncitorilor sindicalizați a scăzut; ramurile industriale unde predomina sindicalizarea s-au redus drastic, în timp ce devin predominanți angajați din servicii mai puțin interesați de asocierea sindicală specifică primei jumătăți a secolului XX.

Vechea conștiință muncitorească s-a dizolvat în Europa de Vest. La sfârșitul secolului XIX populații amestecate și neomogene au învățat să se considere o singură clasă muncitoare și să considere acest fapt cel mai important lucru referitor la situația lor în societate; erau uniți și pentru faptul că erau săraci; erau uniți și printr-o masivă segregare socială, prin felul de a se îmbrăca, prin stilurile de viață, erau uniți prin dominația lui „noi” asupra lui „eu”. Coeziunea conștientă a clasei muncitoare a ajuns la apogeu în vechile țări dezvoltate la sfârșitul celui de-al doilea război mondial¹. La sfârșitul secolului XX vechea conștiință muncitorească a fost înlocuită cu „conștiința de angajat”, „conștiința de străin”, „conștiința de beneficiar al unui ajutor social” ș.a. Sau chiar dacă vechea conștiință muncitorească nu a dispărut cu desăvârșire ea s-a diminuat sensibil.

În concluzie, Richard Bessel² consideră că istoria muncitorului european în secolul XX este istoria fragmentării unei reprezentări din secolul XIX cauzată atât de marile crize din prima jumătate a secolului XX cât și de dezvoltarea economică și socială din a doua jumătate a secolului XX.

Care este traiectoria formării și evoluției muncitorului român? Există o anumită dificultate în prezentarea formării clasei muncitoare românești atât datorită faptului că datele referitoare la dezvoltarea domeniului de producție principal (industria) sunt insuficiente, cât și datorită faptului că marii autori din perioada anterioară comunismului s-au preocupat mai ales de formarea capitalismului, de formarea burgheziei și de soarta țărănimii.

Categoria muncitorilor începe să se formeze în ultimele decenii ale secolului XIX atunci când vechiul sistem începe să se dizolve și începe să apară industria; după unii autori numai industria de extracție a sării era demnă de această denumire „industrie” la mijlocul secolului XIX (Vlad Georgescu).

Formarea industriei românești și, implicit, formarea muncitorimii sunt mai mult rezultatul procesului de modernizare, fără a se baza pe existența anterioară a unui sistem al manufacturii, de exemplu. Dezvoltarea întârziată a principalelor române a făcut ca în secolul XVIII întemeierea unui sistem manufacturier să eșueze; foarte slaba producție manufacturieră a fost ruinată după tratatul de la Adrianopol (care a facilitat invadarea pieței românești cu produsele industriei vest-europene) și mai ales după războiul Crimeii (1854) și pacea de la Paris în urma căreia Rusia pierde stăpânirea gurilor Dunării.

¹ Eric Hobsbawm, *Secolul extremelor*.

² Richard Bessel, „Muncitorul”, în *Omul secolului al XX-lea*, coordonatori Ute Frevert și H.-G. Haupt, Polirom, 2002.

Chiar dacă breslele își păstrează existența legală până în 1873, încă din anii '50 ai secolului XIX a început modernizarea vieții economice; în 1858 au apărut primele rafinării și deja în 1894 funcționau 87 rafinării, din care 3 cu capital străin; în 1896 a fost construită prima cale ferată (București-Giurgiu); după 1877 crește ritmul de înființare a întreprinderilor industriale; expresie a preocupării de dezvoltare a industriei naționale este și legea din 12 mai 1887 pentru încurajarea acestei industrii precum și legea minelor din 1895.

În ceea ce privește populația ocupată în diverse sectoare datele sunt puține și sunt prezentate într-o terminologie imprecisă.

Spre exemplu, recensământul oficial din anul 1860 înregistra pentru Țara Românească 2.218.636 agricultori (țărani și boieri), 91.826 comercianți și 5.081 fabricanți. Cu o altă terminologie au fost înregistrați în Moldova 1.076.951 cultivatori (inclusiv boieri), 107.713 meseriași, 21.954 comercianți și 46.088 clerici (Vlad Georgescu). La sfârșitul secolului XIX s-a înregistrat o creștere moderată a numărului de muncitori; în 1903 erau înregistrați 169.198 persoane întrebuințate în industrie, din care 39.746 în „marea industrie”. În Transilvania, mai dezvoltată industrial, erau în anul 1910 un număr de 222.300 muncitori.

Începutul dezvoltării industriei românești la sfârșitul secolului XIX este indicat și de orientarea tinerilor români care urmau studii superioare spre „științele lucrative”. În anul universitar 1879-1880, în universitățile din Iași și București erau 1.288 studenți, din care 50 în domeniul tehnic.

Intrarea în secolul XX nu oprește nici dezvoltarea sectorului industrial, nici preocuparea oamenilor politici pentru dezvoltarea industriei. În anul 1902 funcționau sub denumirea „marea industrie” 625 întreprinderi iar în 1915 funcționau 1851 întreprinderi (Vlad Georgescu).

În anii '20 se relansează dezbaterile aprinse în jurul industrializării țării: existau oameni politici și personalități ale științei care susțineau necesitatea dezvoltării neîntârziată a industriei, dar și oameni politici și personalități ale științei care considerau ca prioritate dezvoltarea agriculturii.

Totuși, chiar dacă nu exista o unanimitate de puncte de vedere privitoare la necesitatea dezvoltării industriei, în realitate aceasta a continuat să se dezvolte chiar dacă România va continua să fie – până la sfârșitul celui de-al doilea război mondial – un stat predominant agrar.

De la o perioadă la alta s-a schimbat și domeniul industrial cu o dezvoltare accelerată; în anul 1904 cele mai multe fabrici erau, în ordine, în industria alimentară, a lemnului, metalurgică, chimică și textilă; în anul 1925 cele mai multe fabrici erau în industria metalurgică, urmată de industria textilă, a zahărului, a hârtiei și a pielăriei.

În anul 1930, 7,2% din totalul populației active era ocupată în industrie; criza economică a încetinit dezvoltarea industrială care însă va continua după

depășirea crizei și va atinge dezvoltarea maximă în anul 1938. În intervalul 1919-1937 evoluția sectorului industrial era următoarea:

Anul	Numărul fabricilor	Personal ocupat
1919	2.747	157.423
1923	3.303	-
1928	3.966	206.547
1932	3.557	152.198
1936	3.553	260.934
1937	3.512	278.889

Sursa: Fl. Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român, Univers Enciclopedic, București, 1997.*

Ne-am referit numai la muncitorimea industrială, de fabrică, considerată reprezentativă pentru sfârșitul secolului XIX și o mare parte a secolului XX; dar chiar și în această perioadă mai existau segmente muncitorești și în alte domenii economice, precum transportul. În România a intrat în istorie, grație comuniștilor din perioada statului comunist, segmentul muncitorilor de la căile ferate.

Care era locul recunoscut al clasei muncitoare în structura de clasă a societății românești în prima jumătate a secolului XX?

Încă în 1921, D. Drăghicescu afirmă că în societatea românească existau patru clase: 1) clasa marilor proprietari funciari urbani și rurali, având o dezvoltată conștiință a intereselor de clasă; 2) clasa burgheză, cuprinzând burghezia mare și mică a orașelor, profesiile libere, proprietarii rurali mijlocii, funcționarii și „albăstrimea” satelor (toți aceștia reprezentând circa 20% din populația țării); 3) țăranii, care reprezintă 70% din populație, și care nu au o conștiință de clasă; 4) proletariatul industriei mari și al meseriilor, cu conștiința de clasă cea mai dezvoltată¹.

În anul 1941 M. Manoilescu, abordând în „Rostul și destinul burgheziei române”, funcțiile claselor sociale, afirmă că proletariatul are ca funcție națională desfășurarea muncii manufacturiere auxiliară burgheziei, exact în măsura în care i se cere, pentru care este pregătit și îndrumat; are deci un rol de executant și nimic mai mult. În raport cu funcțiile pe care Manoilescu le identifică la celelalte clase funcțiile proletariatului sunt minore. Clasa țărănească are ca funcție națională „a munci pentru alimentarea națiunii”; clasa mijlocie ajută burghezia însă în limita în care este instruită pentru acest rol; burghezia are funcții economice, sociale, politice și culturale naționale.

¹ D. Drăghicescu, *Evoluția ideilor liberale și un apel către tineretul liberal*, Imprimeriile Independența, București, 1921.

V. Madgearu, în 1915 (în „Ocrotirea muncitorilor din România”), recunoștea existenței unui proletariat industrial „atât în industria mică cât și în industria mare, fără îndoială deosebit unul de altul dar și cu unele caracteristici comune”. El afirmă eterogenitatea proletariatului, format din două grupe mari respectiv grupa muncitorilor intelectuali și grupa muncitorilor manuali (fără pregătire, cu pregătire sumară, cu pregătire tehnică, meșteșugarii și tehnicienii). Antagonismul comun față de patronat a generat solidarizarea de clasă a proletariatului.

Evoluția clasei muncitoare în a doua jumătate a secolului XX a înregistrat asemănări și mai ales diferențe semnificative în vestul și în estul Europei (inclusiv România).

Fenomenele comune se referă la deplasarea masivă a țărănimii spre orașe și industrie, creșterea semnificativă a numărului femeilor în cadrul muncitorimii, apariția unor ramuri industriale noi în comparație cu perioada antebelică, îmbunătățirea condițiilor de muncă, creșterea nivelului de trai, apariția muncitorului – navetist, creșterea nivelului de școlarizare.

Fenomenele diferențioare sunt rezultatul politicii economice și a dimensiunii ideologice din țările socialiste (inclusiv din România). Lipsa șomajului în „țările socialiste” a fost realizată nu atât prin dezvoltarea economică cât prin redistribuția veniturilor pe ramuri economice și prin crearea artificială a locurilor de muncă fără preocupare pentru productivitatea muncii și pentru organizarea eficientă a întreprinderilor. În aceste condiții, în timp ce în Europa de Vest numărul și importanța muncitorilor din industrie a scăzut, în țările socialiste numărul și importanța muncitorilor din industrie a crescut. Introducerea noilor tehnologii nu a urmat aceeași traiectorie ascendentă ca în Europa de Vest (și în general în țările dezvoltate) înregistrând stagnare începând aproximativ cu sfârșitul anilor '70. De fapt, vechea structură industrială a fost conservată în țările socialiste. Sectorul serviciilor nu s-a dezvoltat încât să crească numărul lucrătorilor din acest domeniu, inclusiv prin absorbția personalului suplimentar din industrie. Iar conștiința muncitorească a continuat să existe la aceeași intensitate, fenomen puternic întreținut: „statele marxiste muncitorești și țărănești ale Europei de Est” au avut „de îndeplinit mesajul proletariatului clasic, tocmai în momentul în care acesta își pierduse deja importanța sa economică; «conștiința muncitorească» a devenit progresiv în Europa, în timpul secolului XX un semn al înapoierii economice, sociale și la urma urmei, chiar politice” (Richard Bessel).

Clasa muncitoare în postcomunism în România va fi profund afectată. Va începe un proces de disoluție a vechii clase muncitorești din perioada comunistă care va fi înlocuită de o nouă clasă muncitoare; viitorul ei este incert și depinde de dezvoltarea țării în general și în viitor, de tipul de activități economice care se vor consolida; nu este exclusă nici dispariția acestei clase prin absorbția ei de către alte grupuri și categorii într-o nouă structură de clasă.

Postcomunismul a început pentru muncitori cu speranța unei vieți mai bune dar cu menținerea avantajelor avute în perioada comunistă: locuri de muncă asigurate, repartizare gratuită de locuințe (la „bloc”), costuri suportabile pentru „întreținerea” locuinței, acces gratuit la învățământ, servicii de sănătate gratuite. În mod cert clasa muncitoare nu își pusese problema schimbării sistemului politic și nu a realizat în ce direcție se îndreptau fostele țări comuniste..

Primul șoc pe care l-a avut clasa muncitoare a fost democratizarea politică; încă din anul 1990 își dă seama că nu mai este „clasa conducătoare” în societatea românească, dar nu își dă seama ce va urma pe plan economic. De fapt în țară situația era confuză în primii ani după căderea regimului comunist și existau mai multe tendințe referitoare la viitorul țării.

Clasa muncitoare din perioada comunistă era formată din mai multe segmente de muncitori din diferite sectoare economice (din industrie, din construcții, din servicii, din agricultură ș.a.) dar segmentul cel mai numeros și cel mai evidențiat de regimul comunist a fost segmentul clasei muncitoare industriale. Segmentele clasei muncitoare se mai deosebeau și prin gradul de calificare, existând muncitori calificați și muncitori necalificați, primii fiind calificați în mai multe modalități (la locul de muncă, în școli profesionale, în licee industriale).

În anii 1991-1992 începe **scăderea importanței și a forței clasei muncitoare românești** datorită mai multor procese și fenomene.

În primul rând începe declinul industriei și a sectorului de construcții unde se găseau cea mai mare parte a muncitorilor, ceea ce a generat **scăderea treptată și continuă a numărului muncitorilor și apariția șomajului masiv printre muncitori**. Sectorul privat care a apărut nu a putut absorbi muncitorii disponibilizați fiind înființate întreprinderi private mici interesate într-o productivitate a muncii ridicată.

	1989	1990	1991	1992	1993	2000
Numărul mediu al salariaților din industrie						
Total – mii persoane	3.787	3.846	3.643	3.245	3.017	1.873
Din care în sectorul privat %	-	-	0,7	1,9	5,6	52,4

De fapt, are loc un proces de disoluție a vechii clase muncitoare care intră într-o profundă criză de identitate care se menține și astăzi.

Șomajul și scăderea nivelului de trai au lovit puternic clasa muncitoare privilegiată a regimului comunist. Răspunsul clasei muncitoare la procesul de deprivilegiere a sa a fost asocierea sindicală reală (și nu formală ca în perioada comunistă). Procesul de deprivilegiere a fost unul obiectiv generat de schimbarea sistemului politic și economic corespunzător și de începutul formării unei economii de piață la care s-a adăugat efortul de integrare în Uniunea Europei.

nă. În consecință asocierea sindicală și lupta sindicală nu vor ajuta decât la rezolvarea punctuală și temporară a unor probleme dar nu vor putea opri procesul de deprivilegiere în general, de reducere numerică, de scădere a forței clasei muncitoare.

Simultan s-a produs manifestarea conștiinței muncitorești ca fenomen întârziat al sfârșitului de secol XX.

Odată cu agravarea crizei economice muncitorii nu vor mai lupta pentru oprirea procesului de deprivilegiere ci pentru supraviețuirea de grup și individuală. Ei trăiesc acut sentimentul declasării, văd inegalitatea și diferențierea care se instaurează în țară, dar șomajul și scăderea drastică a nivelului de trai îi preocupă în mod deosebit odată cu trecerea timpului. Astăzi trăiesc sentimentul că au fost mințiți, furați și trădați. Sentimentul are și o bază reală pentru că în diferite situații și momente au fost manipulați, au fost folosiți de indivizi, grupuri de interese și partide. Iar întreprinderile industriale de stat unde lucrau au fost falimentate și din incompetență managerială dar și intenționat prin înființarea firmelor private, care existau prin folosirea/devalizarea/decapitalizarea întreprinderilor industriale de stat.

Procesul de adaptare al clasei muncitoare la noua realitate politică, socială și mai ales economică este dificil. Modul în care au fost recrutați în perioada comunistă, cum au fost calificați, angajați și menținuți la locurile de muncă i-a făcut o clasă străină de competiție, concurență și responsabilitate, imobilă profesional; într-un cuvânt: o clasă conservatoare. Cele două segmente de astăzi ale clasei muncitoare, muncitorii din întreprinderile de stat și muncitorii din sectorul privat au în comun lupta pentru păstrarea locurilor de muncă, în primul rând, și pentru obținerea unor salarii mulțumitoare.

Clasa muncitoare moștenită de la regimul comunist a suferit în perioada postcomunistă un proces de segmentare, segmente ale ei fiind astăzi regăsite în:

- actuala clasă muncitoare (redușă numeric, cu o forță și o importanță drastic diminuată);
- clasa mijlocie (un segment redus);
- țărănime (cei ce s-au întors în localitățile de origine și se ocupă predominant cu agricultura);
- lumpenproletariatul (clasa de jos): șomerii de lungă durată, săracii etc.

Și ca un element de noutate sunt cei ce caută de lucru în alte țări (mai ales în construcții, în munci sezoniere agricole etc.). Aceștia sunt însă cei mai tineri care se pot adapta mai ușor în țări și în situații cu totul noi.

Din perspectiva autoplasării, cea mai mare parte a muncitorilor au încă sentimentul apartenenței la clasa muncitoare (circa 70% dintre muncitorii intervievați în cadrul diferitelor cercetări), însă aproximativ 14-17% se autopläsează în clasa de mijloc și 13% în clasa de jos – aceasta în condițiile în care structura

de clasă luată în considerare de cercetători și pusă la dispoziția intervievaților pentru autoplasmă cuprinde explicit și „clasa muncitoare”. Atunci când structura de clasă luată în considerare de cercetători nu cuprinde și „clasa muncitoare” autoplasmă muncitorilor ilustrează sentimentul lor că în ierarhia claselor ei se situează la mijloc și mai ales de la mijloc în jos.

- % -

Tipuri de structuri de clasă în cercetările:	Autoplasmă muncitorilor
a. „Barometrul de opinie publică”:	
- clasa de jos	13
- clasa de mijloc-jos	45
- clasa de mijloc	40
- clasa de mijloc sus și clasa de sus	2
b. „Consolidarea democrației în Europa Centrală și de Est”:	
- clasa de sus	-
- clasa de mijloc sus	4
- clasa de mijloc jos	10
- clasa muncitoare	68
- țărănime	14
c. „Diagnoza calității vieții”:	
- clasa de sus	-
- clasa de mijloc	17
- clasa muncitoare	73
- țărănime	8

Sursa principală de venituri pentru membrii clasei muncitoare este salariul; la acesta se adaugă, pentru unii, activități ocazionale și terenurile și gospodăriile țărănești moștenite.

Interesul clasei muncitoare este de ordin economic (păstrarea locurilor de muncă și salarii pentru un trai decent), interes comun cu al altor categorii și segmente de clasă, dar mai evident la ei datorită impasului industriei și al procesului de restructurare încă în desfășurare.

În ceea ce privește relațiile cu alte clase nu se pune problema unor relații conflictuale în general. Unele situații conflictuale cu noii patroni nu permit generalizarea ideii de relație conflictuală de clasă. Sunt mai frecvente relațiile conflictuale cu reprezentanții statului-proprietar care nu a reușit să eficientizeze activitatea industrială.

3.6. Țărănimea

Țăranii și implicit „clasa țăranimii” au o istorie mai îndelungată decât muncitorimea și clasa muncitoare, dar și mai diversificată, diversificare care este prezentă și în Europa.

În Europa primele popoare urbanizate, în secolul XIX, au fost olandezii, belgienii și englezii: populația celorlalte țări, în majoritatea ei, trăia în sate iar agricultura era principalul sector ocupațional. Spre sfârșitul secolului, în anii '80, a avut loc o criză agrară puternică, într-un context economic care a favorizat această criză; criza agrară a fost urmată de o deplasare a populației spre orașe acolo unde începeau să se dezvolte industriile, reducându-se importanța sectorului agricol ca sector ocupațional. Dacă în jurul anului 1800 în toate societățile europene mai mult de jumătate dintre bărbați activau în agricultură, o sută de ani mai târziu în agricultură mai lucrau 15% dintre bărbații activi din Marea Britanie, 24% în Belgia, 32% în Reich-ul german și 41% în Franța; au rămas însă și zone ale Europei unde majoritatea bărbaților și femeilor se ocupau cu agricultura; este cazul în nordul Europei și mai ales în sud și est¹. În general, o mică parte dintre țărani își puteau întreține familia din cultivarea pământului și puteau vinde pe piață produsele ce le prisoseau; cea mai mare parte dintre ei practicau o agricultură de subzistență, de aceea și condițiile de viață erau precare. În ciuda acestui fapt, la începutul urbanizării a existat o idealizare a satului, a vieții rurale, în timp ce orașul era locul viciului, al pierderii religiozității și al luptei pentru bani.

Emanciparea țăranilor s-a produs în Europa de Vest în modalități diferite. Dacă în cadrul modelului prusac și al celui francez diferența a constatat în acordarea sau neacordarea de compensații foștilor proprietari, după împrăștierea țăranilor, precum și cine acorda aceste compensații, particularitatea modelului englez a constatat în transformarea tuturor țăranilor în muncitori agricoli ceea ce a favorizat evoluția rapidă a agriculturii engleze în sens capitalist.

În România, dezvoltarea sa generală întârziată față de Europa Centrală și de Vest a făcut ca și în problema agriculturii și a țăranimii să existe un decalaj.

În primele trei decenii ale secolului al XIX-lea principala ramură economică era creșterea vitelor. În anul 1831 pământul cultivat reprezenta 370.000 ha. dar cultivarea acestuia se va extinde: în 1865 se cultivau 1.415.000 ha., iar în anul 1912 se cultivau 5.150.000 ha. În 1860 pământul arabil reprezenta 19,9% din suprafața totală a țării, iar în 1912 reprezenta 46% (V. Georgescu).

Agricultura practică pe tot parcursul secolului al XIX-lea era înapoiată, chiar dacă în 1835 s-au importat primele mașini agricole care au rămas însă o raritate în deceniile următoare. Înzestrarea tehnică a continuat să crească în secolul XX dar ea a rămas inaccesibilă țăranului cu puțin pământ.

Tipul de înregistrări statistice din secolul al XIX-lea nu permite aflarea cu precizie a numărului țăranimii: în 1860, în Țara Românească au fost înregistrați

¹ H.-G. Haupt, Jean-Luc Mayand, "Țăranii", în *Omul secolului al XIX-lea*, coordonatori Ute Frevert, H.-G. Haupt, Polirom, 2002.

2.218.636 „agricultori” (țărani și boieri), iar în Moldova au fost înregistrați 1.076.951 „cultivatori” (țărani și boieri).

Din perspectiva structurii de clasă, în secolul al XIX-lea principalele clase sociale din Moldova și Țara Românească au fost boierimea și țărănimea. **Pentru țărănime problemele care s-au pus încă din acest secol au fost împrăștierea și, ulterior, insuficiența pământului aflat în proprietatea sa. Se vor mai adăuga în secolul următor fărâmițarea proprietății și exploatarea rudimentară a pământului.**

Înainte de Regulamentele Organice, în Moldova și Țara Românească țărani nu erau proprietarii pământului pe care îl munceau ci acesta aparținea boierilor care îl dădeau în folosință țăranilor; de fapt nici proprietatea boierească nu era deplină pentru că boierii erau obligați să împartă proprietatea țăranilor, cu excepția rezervei proprii.

După Regulamentele Organice boierii cer proprietate deplină asupra pământului iar alte curente de opinie din societate cer împrăștierea țăranilor cu loturile ce le aveau în folosință.

Aceasta se va întâmpla însă în 1864 când, prin reforma agrară, țăranii au primit în proprietate deplină loturile ce le aveau în folosință și pe care nu le puteau înstrăina timp de 30 de ani. Au fost împrăștiți 515.422 țărani cu 2.440.000 ha.; noua proprietate țărănească reprezenta 30% din suprafața cultivată a țării. Reforma de la 1864 este primul episod dintr-o serie de reforme ce vor urma pe parcursul a aproape un secol; rezultatul acestei reforme a fost apariția proprietății țărănești, proprietate insuficientă însă pentru a asigura o viață mai bună țăranilor. Virgil Madgearu afirmă că modelul englez de reformă (transformarea țăranilor în muncitori agricoli) nu se putea aplica la noi în secolul XIX din cel puțin două motive: a) nu era în interesul capitalismului european să zdruncine ordinea internă în condițiile în care boierimea română nu era pregătită pentru a trece la producția agricolă capitalistă cu salariați; b) exproprierea boierilor, chiar și parțial, presupunea o burghezie revoluționară „având la aripă stângă un proletariat industrial”, ceea ce în principatele române nu exista.

Ca urmare a aplicării legii reformei agrare 33,7% dintre țărani aveau, în anul 1907, între 0,5 și 3 ha., iar 23,8% nu aveau deloc pământ. De fapt, predominau două extreme: proprietățile de până la 10 ha., care reprezentau, în același an, 40,3% din totalul suprafeței cultivate și proprietățile de peste 500 ha. care reprezentau 38,3% din totalul suprafeței cultivate.

În Transilvania iobăgia a fost abolită în 1848 iar dreptul țăranilor asupra loturilor în folosință a fost recunoscut între 1853 și 1896. În anul 1902 în Transilvania erau înregistrați 884.638 țărani (V. Georgescu).

Al doilea episod al istoriei proprietății țărănești s-a desfășurat prin reforma agrară începută în 1917 și completată prin legea din 1921. Consecința acestei reforme a fost transformarea României într-o țară de mici proprietari:

82,7% din totalul proprietăților aveau până la 5 ha. după aplicarea legilor reformei agrare.

Procesul este definitivat prin reforma agrară din 1945 în urma căreia aproape 76% din pământul arabil era repartizat în proprietăți de maximum 5 ha.

Prin urmare, pe parcursul a aproape o sută de ani în România a avut loc constituirea și consolidarea micii proprietăți agrare și implicit a clasei țărănești formată în cea mai mare parte din țărani cu mici proprietăți ce practicau o agricultură de subzistență și fără să dispună de mijloace mecanizate de exploatare a pământului (mecanizarea agriculturii, atât cât a avut loc, s-a produs numai pe proprietățile mari).

Istoria acestei clase țărănești se oprește în anul 1949 când, după instaurarea regimului comunist, a început colectivizarea agriculturii, proces care a durat aproape douăzeci de ani.

Pe parcursul ciclului de aproape o sută de ani țărănimea a fost invocată deseori de oamenii politici, de oameni de știință în domeniul socio-economic și de scriitori. Problematika țărănimii a fost abordată atât rațional și pragmatic cât și patetic, sentimental, poetic. Explicația preocupării pentru țărănime poate fi regăsită în faptul că cea mai mare parte a populației active a României lucra în agricultură (78% în anul 1930); dar analizând toate abordările rezultă și un fel de neputință de a depăși acest agrarianism într-o societate românească tradiționalistă în care orașul, populația urbană și activitățile specifice acestora par minore, secundare. Teorii poporaniste și țărăniste, teorii de stânga de influență marxistă și teorii neolibérale au abordat starea clasei țărănești și a agriculturii și au emis posibile soluții pentru progresul agriculturii și pentru îmbunătățirea condițiilor de viață ale țăranilor. Zeletin, Drăghicescu, Gherea, Stere, Ralea, Madgearu și Manoilescu sunt principalele personalități științifice și politice care au abordat problema clasei țărănești. Deși foarte numeroasă, cu privire la țărănime s-au ridicat totuși întrebări de tipul „este sau nu țărănimea o clasă socială” iar răspunsurile au fost diverse: țărănimea este o clasă intermediară între burghezie și proletariat; țărănimea este o pătură socială care este necesar să devină o clasă socială; țărănimea este o noțiune cu mai multe interpretări și care nu poate fi interpretată în mod clar. Interpretările se amplifică pentru că există, pe lângă „țărănime”, „populație rurală” și „populație agrară”. A existat tentația de a pune semnul egal între „populația rurală” și „țărănime” poate și pentru faptul că populația rurală era formată în cea mai mare parte din țărănime, deși populația rurală nu era totuși omogenă nici măcar în perioada interbelică. Nici termenul de „populație agrară” nu clarifică ce (cine) este țărănimea, deși unii autori fac această identificare.

Dacă în ceea ce privește micii proprietari agricoli ei pot fi considerați cu certitudine țărani, problemele apar când vorbim de proprietarii mijlocii (este discutabil și în acest caz mărimea proprietății mijlocii) și de includerea lor în

clasa țărănimii sau în clasa mijlocie rurală sau în mica burghezie rurală(deși există și puncte de vedere conform cărora din structura clasei mijlocii fac parte exclusiv elementele micii burghezii orășenești). În unele abordări clasa țărănească ar fi reprezentată de cei ce au o proprietate de până la 5 ha. („plugăria”), proprietăți care spre sfârșitul perioadei interbelice reprezentau 47% din suprafața agricolă totală; „mijlocașii” cu 5-10 ha. (aceste proprietăți reprezentau 21% din suprafața agricolă totală) împreună cu cei ce posedau 10-50 ha. ar fi reprezentat „burghezia rurală mijlocie”.

Pentru Virgil Madgearu țărănimea poate fi caracterizată drept o clasă intermediară între capitaliști și proletari în sensul că „țăranul tipic nu este nici exploatator nici nu e direct exploatat”, această situație existând acolo unde, după emancipare, „majoritatea covârșitoare a masei rurale este formată din țărani care-și lucrează pământul cu mijloacele lor proprii de producție și exclusiv cu munca lor și a familiei”. Aceștia sunt „țăranii independenți”. Alături de țărani independenți mai există – spune Madgearu – „țăranii mari” (care au suprafețe mai mari de pământ ce pot fi lucrate numai cu ajutorul forței de muncă din afara familiei, și care reprezintă proprietarii mijlocii) și „țăranii mici” (care au pământ puțin și de aceea muncesc și pentru alții). „Țăranii independenți”, „țăranii mari” și „țăranii mici” constituie straturile „structurii lăuntrice a populației țărănești” care se deosebesc prin mărimea proprietății și prin „situația lor în procesul de producție”. Cei care sunt lipsiți de pământ, respectiv „muncitorii agricoli” nu alcătuiesc însă o clasă separată față de țărani muncitori ai ogorului lor propriu, deoarece speranțele și posibilitățile de intrare în rândul cultivatorilor proprietari, identitatea traiului și a muncii lor condiționează un simțământ de solidaritate între aceste două pătri.

Până în anul 1949, din punct de vedere istoric, exista o țărănime fără proprietate și o țărănime proprietară. Au în comun obiectul muncii (cultivarea pământului), mediul de rezidență (rural) și stilul de viață. În anul 1949 începe formarea unei noi clase țărănești.

Noua clasă care se va forma este constituită din mai multe segmente diferențiate din mai multe puncte de vedere, încât se poate spune că noua clasă este mai eterogenă decât vechea clasă a țărănimii.

Se mai poate pune și întrebarea care dintre segmentele celor ce se ocupă cu cultivarea pământului fac parte din clasa țărănimii sau, altfel spus, cine reprezintă clasa țărănimii în comunism? Din această perspectivă facem abstracție de abordarea oficială a regimului care vorbea despre două clase, clasa muncitoare și țărănimea cooperatistă.

Țărănimea analizată plecând de la proprietatea asupra pământului, se compune din două mari segmente: țărănimea proprietară (ceea ce în limbaj oficial se numeau „țăranii cu gospodărie individuală”, evitându-se referirea la proprietatea privată) și țărănimea lipsită în fapt de proprietate (așa-numiții țărani cooperativizați).

În perioada regimului comunist a avut loc procesul de segmentare a proprietății, existând trei tipuri de proprietate asupra pământului: 1) proprietatea privată (a țăranilor „cu gospodărie individuală”); 2) proprietatea cooperatistă și 3) proprietatea de stat (IAS-uri). Fiecărui tip de proprietate îi corespunde un segment al celor ce se ocupau cu cultivarea pământului. Deci a avut loc, din perspectiva proprietății, procesul de segmentare a cultivatorilor pământului: „țăranii cu gospodărie individuală”, „țăranii cooperatori” și „muncitorii agricoli” din sectorul de stat.

Segmentarea cultivatorilor pământului s-a produs nu numai prin segmentarea proprietății ci și prin segmentarea muncii agricole, respectiv separarea muncii manuale de munca mecanizată, efectuată de „mecanizatori” (tractoristi, lucrători pe combine etc.) care au dobândit un statut superior lucrătorului manual (țăranul propriu-zis). Despre „mecanizator” s-a spus că reprezintă un segment al clasei muncitoare ca și „muncitorul agricol” din IAS-uri, iar țăranii par să fie numai lucrători agricoli manuali.

Ne aflăm, prin urmare, în situația în care cultivarea pământului era făcută de „țăranii cu gospodărie individuală”, lucrătorii manuali (respectiv țăranii din CAP-uri), mecanizatori și de muncitorii agricoli din IAS-uri. Lor li se adaugă familiile mixte în care, de obicei, femeile erau „țărănci” (lucrau în CAP-uri) iar capul de familie era muncitor-navetist și se ocupa și cu agricultura contribuind la cultivarea lotului în folosință personală. Aceste familii formează de fapt un segment intermediar între cultivatorii pământului și muncitori, între sat și oraș. În agricultura cooperatistă și de stat din perioada comunistă au mai lucrat specialiști (ingineri agronomi, medici veterinari, tehnicieni) precum și funcționari. Din perspectiva structurii de clasă, rolul acestora va fi important mai ales la începutul perioadei postcomuniste când o parte din ei vor deveni antreprenorii sectorului agricol.

Prin urmare, în perioada comunistă, deși din punct de vedere numeric țăranimea a scăzut (datorită deplasării forței de muncă către orașe, mai ales către industrie și construcții) ea nu este omogenă ci se compune, cel puțin, din două segmente: țăranii „cu gospodărie individuală” și țăranii cooperatori care prestau munca manuală, necalificată; aceste două segmente în mod cert s-au perceput ca fiind clasa țăranimii, deși autoritățile comuniste – în cuvântările și documentele de partid – evitau să amintească existența agricultorilor cu proprietate privată. Tot ca țărani se percepeau și membrii familiilor de muncitori navetiști (mai ales femeile) care lucrau în agricultură. Discutabilă rămâne poziția „mecanizatorilor” (în primul rând a celor din CAP-uri); considerăm că ei erau tot țărani dar cu o anumită calificare; statutul lor special în agricultură a devenit posibil datorită faptului că regimul comunist a depozitat pe majoritatea țăranilor de proprietate în general și l-a transformat în simpli muncitori manuali (necalificați) care executau muncile agricole hotărâte de cei ce conduceau diferite segmente ale agriculturii. Executant deresponsabilizat este principala caracte-

ristică a țăranilor din CAP-uri. Dacă micul fermier occidental își conduce singur tractorul sau orice altă mașină, țăranul român a fost redus la executantul de munci agricole manuale.

După 1989 are loc procesul de recompunere a clasei țărănești, dispărând segmentarea acesteia după tipul de proprietate. Segmentele principale care constituie noua clasă țărănească sunt foștii țărani „cu gospodărie individuală” și foștii țărani cooperatori la care se vor adăuga cea mai mare parte a „mecanizatorilor”. Vor intra în noua clasă țărănească și majoritatea foștilor muncitori navetiști disponibilizați din industrie, persoane din alte categorii de muncitori din industrie, construcții, transporturi ș.a. deveniți șomeri și care au optat pentru întoarcerea în localitățile de origine și ocuparea cu agricultura care le poate asigura cel puțin hrana.

Aceste segmente care recompun clasa țăranimii nu reprezintă nici totalitatea populației care se ocupă cu agricultura, nici totalitatea populației rurale.

Din punctul de vedere al ocupațiilor și profesiilor, în mediul rural există țărani, arendași, meseriași și comercianți, pensionari (de toate tipurile), funcționari, intelectuali.

Din perspectiva ocupării, țăranii sunt în primul rând cei ce se ocupă cu agricultura; dar mai există și alte grupuri sau segmente care se ocupă cu agricultura (arendășii) sau se ocupă și cu agricultura (pensionari, unii dintre meseriași și chiar unii dintre funcționari etc.).

Din perspectiva agriculturii ca sursă de existență există: 1) segmente de populație a căror sursă unică de existență este agricultura (majoritatea țăranilor); 2) persoane care au ca sursă de venituri și agricultura, pe lângă alte surse; aceste „alte surse” pot fi salarii, pensii, comerț, activități meșteșugărești etc.

În ceea ce privește domiciliul proprietarilor de pământ agricol, cea mai mare parte domiciliază în mediul rural dar există un segment de proprietari și în mediul urban; aceștia din urmă sunt foștii proprietari cărora li s-a restituit pământul după căderea regimului comunist dar care locuiesc în mediul urban sau urmașii foștilor proprietari.

Din combinarea acestor situații rezultă mai multe categorii de populație care au legătură cu proprietatea agricolă și cu cultivarea pământului. Țăranul în sensul clasic domiciliază în mediul rural, se ocupă exclusiv cu agricultura care este principala sursă de existență și care cultivă pământul cu ajutorul membrilor familiei. Prin urmare populația rurală și populația care este implicată într-un fel sau altul în agricultură este eterogenă.

Numeric, țăranimea (ca și toate celelalte segmente de populație care au o anumită legătură cu agricultura) a crescut datorită reducerii numărului locurilor de muncă în orașe (mai ales în industrie și construcții) ceea ce a determinat creșterea migrației interne de la oraș spre sat, dar și datorită procesului propriu-zis de retrocedare a pământurilor.

Și în prezent, ca și în alte etape istorice, problema fărâmițării proprietății este discutată și considerată cauză a agriculturii de subzistență care se practică în România. Tipul de agricultură practică, corelat cu suprafața proprietății agricole, cu modalitățile de exploatare a pământului și cu producția agricolă obținută determină unii cercetători să vorbească de două tipuri de agricultori: agricultorii de subzistență și antreprenorii agricoli, între aceștia existând tipuri intermediare, precum antreprenorii potențiali și cei ce nu sunt nici țărani, nici antreprenori dar care pe termen scurt se comportă ca antreprenori parțiali. Deși antreprenorul este un tip ideal „El se regăsește în realitate în grade diferite și în configurații comportamentale sau atitudinale diferite”. Iar „agricultorul de subzistență” este de fapt țăranul (D. Sandu).

În ceea ce privește mărimea suprafeței agricole care corespunde clasei țărănești, aceasta este în general mică (după unii sub 5 ha.) dat fiind faptul că lucrează numai cu membrii familiei și obține venituri necesare întreținerii familiei.

Referitor la vânzarea de produse agricole (identificată ca o formă de depășire a agriculturii de subzistență) este necesară precizarea că țăranul de astăzi, prin modul și stilul de viață contemporan, are nevoie de bani mult mai mult ca țăranul din perioada interbelică, de exemplu; acest fapt îl determină să vândă unele produse chiar și atunci când acestea nu îi prinosesc. Numai că el nu vinde pentru investiții ci tot pentru supraviețuire.

În decursul timpului s-a făcut frecvent o afirmație referitoare la clasa țăranimii: este clasa cea mai conservatoare din societate. Pentru România post-comunistă considerăm injustă această afirmație cel puțin parțial. Fără îndoială că în stilul său de viață se regăsesc o serie de manifestări ale tradiționalismului care îl fac pe țăran să fie mai conservator decât alte clase sau categorii. Totuși relația cu urbanul (prin membrii familiei domiciliați în orașe), televiziunea și, probabil, demersurile de aderare la Uniunea Europeană (cu implicații asupra agriculturii românești) face ca elementele de modernitate să fie prezente din ce în ce mai mult în mediul țăranesc.

Referitor la ocupația sa, la munca sa, țăranul de astăzi poate fi nostalgic (după perioada comunistă când, deresponsabilizat, ducea o existență aparent mai liniștită) dar nu este conservator. Reintrarea în posesia pământului și modelele antreprenoriale care apar în mediul rural generează schimbări de mentalități, comportamente, aspirații.

Analizând clasa muncitoare spuneam că ea traversează încă o puternică criză de identitate. Țărănimea nu traversează o astfel de criză ci, în primul rând, își recâștigă identitatea și apoi își va construi o nouă identitate. Această nouă identitate este legată de procesul de modernizare a agriculturii, de concentrare a proprietății și de extensia comportamentului antreprenorial chiar și printre țărani. Momentan aceste procese par sau sunt blocate, blocaj generat de politicile agricole propriu-zise, de situația din economie în general, de moș-

tenirile perioadei comuniste care încă se mai resimt. Recâștigarea identității a scos în evidență faptul că țărănimea întâmpină dificultăți în învățarea noului rol de clasă; atât în învățarea îndeplinirii îndatoririlor și a solicitării privilegiilor cât și în dobândirea de atitudini și așteptări corespunzătoare. Refugiul într-o agricultură de subzistență a fost nu numai rezultatul constrângerilor economice generale ci și rezultatul incapacității de a se adapta rapid, incapacitate care este un fapt obiectiv în condițiile unei treceri rapide de la un sistem la altul, și nu o caracteristică negativă în mod special a țărânimii.

O mentalitate reziduală este și perceperea muncii agricole ca pe o muncă ce nu necesită cunoștințe specializate, o muncă brută ce este făcută de cei cu mai puțină instrucție. Este posibil ca această percepție, alături de alte motivații să stea la baza autoplasării agricultorilor în josul ierarhiei claselor sociale:

- % -

Cercetarea „Barometrul de opinie publică”	Autoplasarea agricultorilor
Clasa de jos	28
Clasa de mijloc-jos	36
Clasa de mijloc	34
Clasa de mijloc-sus și clasa de sus	2

Motivația completă a acestei autoplasări nu o avem din cercetările efectuate. Însă, cu siguranță, această autoplasare va suferi modificări atunci când nu se va mai practica o agricultură de subzistență ci una de piață, când nivelul lor de trai crește și când localitățile rurale vor fi modernizate și dotate cel puțin cu unele facilități existente acum în mediul urban.

Interesele țărânimii - de ordin economic - sunt specifice unei clase de proprietari de pământ. Până în prezent nu s-au semnalat situații conflictuale sau tensionate între țărânie și alte clase sociale sau segmente de clasă pentru că nu există temeiul pentru existența acestora. Preocupările specifice determină din partea țărânimii unele nemulțumiri doar față de guvern în legătură cu cadrul legislativ și subvenționarea agriculturii.

3.7. Clasa de mijloc

Din punct de vedere al definirii, dar și al segmentelor componente, „clasa de mijloc” are destul de multă imprecizie. Așa cum îi arată și numele „clasa de mijloc” se situează, în structura ierarhică de clasă, între clasa de sus (sau a celor bogați) și clasele de jos; în condițiile în care luăm în considerare, în mod distinct, clasa muncitoare și țărănimea, ea se situează deasupra acestora.

Delimitarea ei pleacă de la considerente economice (avere, venituri) dar nu se rezumă la ele având o cultură proprie, valori proprii, stiluri de viață proprii, comportamente politice proprii. Totuși clasa de mijloc nu este omogenă; ca

dovadă că în unele cercetări s-a simțit nevoia segmentării ei în „clasa de mijloc-sus”, „clasa de mijloc” și „clasa de mijloc-jos”; eterogenitatea sa este rezultată nu numai din dimensiunea economică ci și din structura profesională eterogenă.

Interesul pentru clasa de mijloc se originează în două probleme (indiferent dacă ele au fost sau nu explicitate): 1) identificarea grupurilor, categoriilor, ocupațiilor și profesiilor care contribuie la formarea capitalismului și la funcționarea acestuia; 2) necesitatea evitării polarizării societății în săraci și bogați atât din nevoia de echilibru și stabilitate socială cât și pentru echitate în societate, aceasta din urmă fiind un element care a intervenit în ecuația socială în epoca modernă, căpătând o tot mai mare importanță.

În secolul al XIX-lea, Marx amintea despre clasa de mijloc în legătură cu mișcările revoluționare din Franța din anii 1848-1849 dar și cu referire la rolul ei în „ordinea burgheză”: „tăria acestei ordini burgheze rezidă însă din clasa de mijloc” ale cărei afaceri erau industria și comerțul.

Preocuparea pentru clasa de mijloc (identificare, delimitare, rol) a continuat pe tot parcursul secolului al XX-lea chiar dacă structura clasei de mijloc s-a schimbat de la o fază istorică la alta.

În România, în prima jumătate a secolului al XX-lea a existat interes pentru clasa de mijloc chiar dacă în principalele lucrări ale oamenilor de știință pare să existe o preocupare mai mare pentru formarea capitalismului românesc și a burgheziei. De fapt, preocupările erau în concordanță cu stadiul de dezvoltare a societății, cu nevoia formării capitalismului. La începutul secolului al XX-lea a existat o anumită imprecizie și confuzie a termenilor, inclusiv prin alăturarea noțiunilor de burghezie (mare și mică) și clasă mijlocie, iar ulterior prin suprapunerea micii burghezii cu clasa de mijloc, punându-se chiar în mod explicit întrebarea dacă nu cumva mica burghezie este de fapt clasa de mijloc. În acest sens semnificativă este aprecierea lui G. Garoflid că singura „burghezie normală” a unui stat agricol este aceea care se întemeiază pe proprietatea mijlocie, această burghezie fiind altceva decât burghezia financiară și industrială care se dezvoltă într-un proces de lungă durată („Rolul social al proprietății mijlocii”, *Arhiva pentru științe și reformă socială*, anul VI, nr. 1, 1926).

Pentru începutul secolului al XX-lea, până la primul război mondial, D. Drăghicescu identifica o structură de clasă din care lipsește mențiunea specială „clasă de mijloc”: 1) micii proprietari funciari urbani și rurali; 2) clasa burgheză formată din burghezia mare și mică a orașelor, profesiile liberale, proprietarii rurali mijlocii, funcționarii și „albăstrimea satelor”; 3) țărănimea; 4) proletariatul industriei mari și al meseriilor. Astăzi putem identifica pături mijlocii în structura de clasă enunțată de Drăghicescu; dar credem că ar trebui să ne abținem să recompunem structura de clasă din acea perioadă identificată de Drăghicescu, prin rearanjarea diferitelor segmente pentru a nu cădea într-un constructivism pur.

Spre sfârșitul anilor '40 Mihail Manoilescu identifică în societatea românească clasa mijlocie cu care burghezia se găsește în imediat contact și care este formată din „auxiliarii direcți ai burghezilor propriu-ziși”: funcționarii comerciali și industriali, contra-maiștrii din industrie, micii negustori, proprietarii mici de imobile, meseriașii, micii industriași, învățătorii și preoții din sate. În opinia lui Manoilescu clasa mijlocie ajută burghezia la împlinirea misiunilor ei.

Ponderea mare a populației ocupate în agricultură a generat atenția deosebită, atât a politicienilor cât și a cercetătorilor din domeniul științelor sociale, pentru țăranime și pentru mediul rural în general. Identificarea unei clase de mijloc rurale s-a izbit de problema criteriilor de delimitare a stratului mijlociu; au fost folosite două criterii: 1) mărimea proprietății agrare; 2) modalitatea de exploatare a pământului. Mărimea proprietății agrare corespunzătoare clasei mijlocii rurale a generat mai multe puncte de vedere: începând cu 5 ha. sau cu 10 ha. sau cu 20 ha.; versiunea cea mai extinsă se situa între 5 și 100 ha., versiunea cea mai restrictivă era 10-50 ha. Modalitatea de exploatare a pământului a generat mai puține puncte de vedere, admitându-se că reprezentanții clasei mijlocii rurale nu își pot lucra pământul numai cu membrii familiei ci angajează și zilieri, iar unii din ei folosesc utilaje cu tracțiune mecanică.

În general formarea unei categorii (clase) mijlocii în agricultură are semnificația pătrunderii capitalismului în agricultură. Virgil Madgearu considera că măsurile politice și administrative luate după primul război mondial au dus la înlocuirea „proprietății de exploatare” cu „proprietatea țărănească”, la consolidarea economiei capitaliste și la crearea clasei mijlocii de proprietari.

La mijlocul secolului al XX-lea s-a produs în spațiul cultural, social, politic și economic european „marea schismă”, respectiv zona capitalistă și zona țărilor așa-zis socialiste, iar în spațiul economiei de piață și al democrației s-au produs transformări semnificative inclusiv din perspectiva componenței clasei de mijloc. Au început să fie puse sub semnul întrebării relația dintre proprietatea privată și clasa de mijloc în condițiile în care a avut loc profesionalizarea treptată a muncii și creșterea numărului de salariați.

În deceniile cinci-șase ale secolului al XX-lea Mills constata apariția în societatea americană a unei noi clase de mijloc, formată din nonproprietari, care desfășoară o muncă nonmanuală („gulerile albe”), care au aceleași condiții de viață cu muncitorii („halatele albastre”) dar au alte stiluri de viață. Trimiterea la muncitori se face în contextul în care nivelul de trai al acestora creștuse iar condițiile de viață se schimbaseră radical în sens pozitiv. Mai precis, vechea clasă de mijloc era formată din fermieri, oameni de afaceri și „profesiile liberale” (ingineri, profesori, medici, juriști). Categoria „oamenilor de afaceri” cunoscuse o dezvoltare deosebită la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea: în această perioadă dobândiseră o prosperitate foarte mare, depășind-o pe aceea a marilor proprietari de terenuri, a dobândit un status superior și influență politică. Dar „oamenii de afaceri” erau o categorie extrem

de eterogenă: puteau fi proprietari sau directori executivi ai unei mari companii cu mii de angajați sau proprietari ai unei societăți comerciale mici sau mijlocii; pe aceștia din urmă îi regăsim în clasa mijlocie atunci când ea este identificată explicit.

Noua clasă de mijloc identificată de Mills în societatea americană este formată din funcționari, manageri, vânzători-comercianți și „noile profesii birocratizate”, respectiv specialiștii cu studii superioare, experții.

Un alt punct de vedere rezultat din situația Franței este al lui Louis Chauvel. Analizând dinamica istorică acesta apreciază că intervalul 1945-1975 („cei 30 de ani glorioși”) este o perioadă de îmbogățire pentru salariatul francez încât după 1968 se ajunge la reducerea decalajului salarial între cei calificați și „rutinieri”. După acest interval decalajul stagnează iar după mijlocul anilor '80 decalajul crește din nou. În timpul celor „30 de ani glorioși” salariile au crescut mai rapid decât valoarea „patrimoniului” (bunuri durabile) iar inegalitățile au fost resorbite în mare măsură. După 1975 se produce întoarcerea la inegalitățile de acumulare: variația salariului a rămas mică dar variația prețurilor „patrimoniului” a crescut mult. „Societatea salarială” construie o anumită ierarhie a meseriilor și a veniturilor regulate; „noua economie” postsalarială are probleme cu balanța dintre venit și „patrimoniu” iar diferențele dintre „patrimoniu” au crescut. Datorită societății salariale apăruseră noile clase mijlocii salariale, respectiv o populație intermediară din jurul salariului mediu; este o clasă privită în termeni tehnici - spune Chauvel - respectiv categorie intermediară între cele două extreme care la Marx erau proletariatul și burghezia; această clasă mijlocie era o mică burghezie care s-a născut din funcționarii de stat cu venituri modeste; ulterior ea devine sinonimă cu salariații calificați care nu fac parte din elită: salariații din serviciile publice, funcționarii „de categorie B”, cadrele medicale și din învățământ, tehnicienii și „micii ingineri”. În perioada 1965-1980 această clasă mijlocie a cunoscut o creștere accentuată în Franța. După 1980 s-a produs o schimbare: întoarcerea la vechea concepție de clasă, respectiv „societatea patrimonială” (succesoarea „societății salariale”) îi aduce în opoziție pe cei ce nu au nimic față de cei ce au de toate, plasând între aceștia clasa mijlocie, esențială pentru slăbirea conflictului de clasă.

În România, în perioada postcomunistă s-a remarcat invocarea insistență a necesității formării clasei de mijloc ca modalitate de constituire a capitalismului. De fapt, susținătorii acestei idei asociau clasa de mijloc cu proprietatea mijlocie; este un fel de întoarcere la forma capitalismului în care clasa de mijloc era constituită exclusiv din micii proprietari. Chiar dacă există unele semne ale acestei posibile situații nu se poate produce întoarcerea la capitalismul respectiv cel puțin din două motive: faza de dezvoltare a societății românești din perioada postcomunistă nu îi permite să facă pasul înapoi spre capitalismul clasei de mijloc tradiționale; integrarea în economia mondială și în cea europeană

presează pentru o evoluție spre capitalismul de astăzi, în ciuda unor decalaje majore.

De fapt, astăzi, în România trebuie să se militeze și să se intervină **pentru formarea acelu segment al clasei mijlocii care reprezintă pe proprietarul mediu**. La fel de important este și obiectivul **evitării căderii în sărăcie, a pauperizării segmentelor profesionale care cel puțin prin natura muncii, unele valori și comportamente aparțin clasei mijlocii**. Și, în sfârșit, pentru **formarea unei clase mijlocii (cu toate segmentele sale) cât mai numeroase**. Clasa de mijloc ar trebui să conțină atât segmente de inspirație tradițională (legate de proprietatea privată) cât și segmentele noi ale clasei mijlocii, salariați de diferite tipuri, manageri, specialiști ș.a.

Dar, există în România, astăzi, clasă de mijloc?

Pentru a răspunde la această întrebare este nevoie ca, mai întâi, să se analizeze următoarele probleme:

- agenții sociali care, prin caracteristici și funcții ar putea constitui clasa de mijloc;
- pozițiile pe care le ocupă și le vor ocupa acești agenți sociali în calitate de actori de clasă;
- instituțiile prin intermediul cărora se vor manifesta (sau se manifestă) segmentele clasei de mijloc;
- spiritul, valorile care caracterizează segmentele clasei de mijloc.

În analiză plec de la ipoteza că **în societatea românească de astăzi este în curs de desfășurare procesul de constituire a clasei de mijloc**; procesul de constituire va continua cu procesul de transformare a clasei de mijloc în funcție de evoluția societății.

A doua ipoteză este că există, astăzi, în România, două surse care generează clasa de mijloc: proprietatea privată și profesionalizarea muncii; societatea românească postcomunistă nu se află în situația de a genera o clasă de mijloc exclusiv din proprietatea privată pentru că existau în societate segmente care s-au format din profesionalizarea muncii și care sunt candidate la formarea clasei de mijloc. Dar societatea românească postcomunistă nu poate ignora efectele formării și dezvoltării sectorului privat, inclusiv din perspectiva structurii de clasă.

Clasa de mijloc românească se constituie atât din agenți sociali „vechi” (formați în comunism și care s-au adaptat la noua realitate economică mai ales) cât și din noi agenți sociali. În stadiul actual al analizei nu putem da răspunsul la întrebarea dacă între acești agenți există o competiție sau nu.

Problema veniturilor/averii trebuie asociată clasei de mijloc în formare, în România, prin adaptarea la situația specifică în prezent. Există segmente ale clasei de mijloc care au un nivel al veniturilor/averii ce corespunde unei imagini „clasice” asupra clasei de mijloc și există alte segmente care din punct de ve-

dere al veniturilor/averii debutează în noua structură de clasă, implicit în clasa de mijloc, printr-o stare de pauperizare temporară, dar fără a ajunge în stratul de jos al societății.

În societatea românească, datorită faptului că procesul de transformare economică și socială este în curs de desfășurare, compoziția clasei de mijloc nu este decisă.

Accesul limitat la proprietate, relațiile de proprietate neconsolidate, cadrul instituțional în permanentă schimbare se adaugă la contextul fluid în care se derulează procesul de formare a clasei de mijloc.

În ceea ce privește valorile și mentalitățile, este posibil ca ele să înregistreze diferențe semnificative de la un segment la altul al clasei de mijloc în formare, cu reziduuri noncapitaliste la unele segmente.

Importanța formării clasei de mijloc (prezentată implicit ca având drept sursă de formare proprietatea) a fost subliniată de toți analiștii. Pentru D. Sandu „Ecuția fundamentală a reformei are ca principală necunoscută dezvoltarea clasei de mijloc, identificarea modalităților de favorizare a acestui proces. În contextul societăților care parcurg tranziția postcomunistă procesele de privatizare și de dezvoltare a sectorului privat par să fie principala condiție favorizantă pentru apariția clasei de mijloc”¹. Și mai explicit, autorul consideră că, sub aspect social, gradul de realizare al reformei este dat de dezvoltarea clasei de mijloc, reducerea sărăciei și cristalizarea societății civile. În ceea ce privește opinia autorului conform căreia „consolidarea clasei de mijloc poate funcționa ca principal ingredient pentru impunerea mecanismelor democrației” avem unele rezerve; să ne amintim că Mills contrazicea teoriile care apreciau că prin caracteristicile sociale și prin opiniile politice membrii noii clase de mijloc sunt burghezi și constituie un rezervor pentru mișcările sociale conservatoare, reacționare și fasciste; principala obiecție a lui Mills era că aceste teorii sunt tributare concepției clasei de mijloc omogene. Cu alte cuvinte, nu ne putem aștepta ca din acest punct de vedere să existe aceeași orientare pentru toate segmentele clasei de mijloc. Situația este valabilă și pentru România la care se adaugă o anumită fragilitate a democrației postcomuniste, fragilitate generată de mai mulți factori. Referitor la clasa de mijloc, nu punem la îndoială importanța mecanismelor de formare a acesteia, dar credem și în importanța identificării segmentelor sale; considerăm, într-adevăr, mai puțin util –în momentul de față demersul pentru comensurarea acesteia.

Dacă ne referim la pondere, din autoplasare rezultă că aproximativ 1/3 din populație se consideră ca făcând parte din clasa de mijloc. Analizele care au folosit și metode obiective de evaluare a ponderii clasei de mijloc ajung la estimarea a 10% din populație.

¹ D. Sandu, *Spațiul social al tranziției*, Polirom, 1999, p. 31.

Din perspectiva formării capitalismului sunt interesante de analizat segmentele clasei de mijloc care se originează în proprietatea privată. La modul foarte general, un segment al acesteia este proprietarul mijlociu care dispune de resurse necesare atât vieții sale cât și pentru investire-reinvestire (cel puțin ca potențial). Delimitarea proprietății mijlocii ridică mari probleme, în condițiile în care trebuie să avem în vedere și specificul fiecărui domeniu din perspectiva valorii resurselor sale și a posibilității de valorificare a resurselor, în general și în condițiile din România în special. Pentru identificarea segmentului mijlociu de proprietar datele statistice sunt utile doar parțial. De exemplu, structurarea societăților comerciale cu capital integral privat în patru categorii, după numărul de salariați (1. micro, cu 0-9 salariați; 2. mici, cu 10-14 salariați; 3. mijlocii, cu 15-249 salariați; 4. mari, cu 250 și peste salariați)¹ nu ne dă posibilitatea să identificăm proprietarul mijlociu; probabil fac parte din clasa de mijloc o parte din proprietarii societăților comerciale micro, proprietarii de societăți mici și o parte din proprietarii societăților mijlocii.

Pentru proprietarii agricoli discutabilă este depășirea limitei de 5 ha. pentru a putea fi considerați segment al clasei mijlocii iar problema devine și mai complicată pentru cei ce au mai multe surse de venituri.

Un segment des invocat, ca expresie a spiritului capitalist, este reprezentat de antreprenor. Folosirea oarecum imprecisă a termenului, mai ales în afara lucrărilor științifice (dar chiar și în cadrul acestora uneori) impune o întrebare, și implicit răspunsul: ce/cine este antreprenorul? Iar din perspectiva clasei de mijloc apare întrebarea: este antreprenorul o componentă a clasei de mijloc?

Nu numai în folosirea curentă, dar și din perspectivă istorică, termenul „antreprenor” este imprecis. Din această imprecizie decurge și întrebarea: „Acest concept se aplică oare unei singure persoane cu o mare întreprindere – și, într-un asemenea caz, căreia dintre ele – sau unei echipe? Iar managerii salariați, care adeseori se dovedeau egali dacă nu superiori în inventivitate proprietarilor înșiși, puteau fi considerați antreprenori? Sau această definiție ar trebui rezervată proprietarilor de capitaluri care, în ultimă analiză, își asumau riscuri în procesul investițional și în cel al extinderii? În acest ultim caz, separația dintre proprietate și control însemna dispariția antreprenorilor, care vor fi de altfel înlocuiți de o mulțime de mici întreprinzători; conceptul de antreprenor proprietar ar putea fi însă invocat în analiza procesului inovator din cadrul marilor proprietăți: utilizarea concretă a noțiunii de antreprenor este deci mult mai complexă, din cauza răspunsurilor contradictorii de care au parte toate aceste întrebări”². Autorul afirmațiilor de mai sus concluzionează că, oricare ar fi definiția dată antreprenorului, îi va include întotdeauna pe fondatorii societăților mari și în expansiune. El se referă la fondatorii marilor societăți mai ales din

¹ *Evoluția sectorului privat în economia românească (1990-2000)*, INS, 2001.

² Y. Cassis, „Antreprenorul și managerul”, *Omul secolului al XIX-lea*, Polirom, 2002.

prima jumătate a secolului XIX când nu era posibil să se pună bazele unei afaceri proprii și să se formeze în jurul ei o mare societate pe parcursul unei vieții; extinderea revenea generației/generațiilor următoare. În a doua jumătate a secolului XIX formarea unei mari societăți (companii) în timpul vieții fondatorului era posibilă; până în 1914 au coexistat „personal firms” și „entrepreneurial firms” (unde se făcea distincția între proprietari și manageri).

Astăzi, necesitatea existenței antreprenorului este invocată nu numai în fostele țări comuniste ci și în spațiul vest-european. Referitor la fostele țări comuniste care urmează să adere la UE există opinii conform cărora ar trebui să se creeze o linie directoare pentru încurajarea formării antreprenorului și a mentalității antreprenoriale. Acest punct de vedere a fost exprimat la Forumul Economic Mondial de la Salzburg din anul 2002. Cu același prilej s-a afirmat că, pentru a deveni la fel de competitivă ca SUA, Europa trebuie să își creeze un model cultural în care antreprenorul să fie perceput ca un „erou” și nu ca ceva „murdar” cum este perceput acum.

Revenind la situația de astăzi din România, amintim că D. Sandu afirmă că „Antreprenorul nu este o realitate, ci un tip ideal care se regăsește în realitate în grade diferite și în configurații comportamentale și de atitudine diferite”¹. El identifică antreprenorii efectivi, antreprenorii prin intenție și antreprenorii prin dorință. Pentru identificarea segmentelor clasei de mijloc și a locului antreprenorului în cadrul acesteia ne interesează numai antreprenorul efectiv; intențiile și dorințele folosesc mai ales pentru a identifica atitudini favorabile antreprenorului, cauzele de transformare a intențiilor și dorințelor în realitate în societatea românească de astăzi și, deci, posibile evoluții de clasă. Antreprenorii de astăzi s-au afirmat în mai multe etape dar primii provin din cei ce aveau relații sociale utile în perioada comunismului. În general semnele de maximă relevanță pentru comportamentul antreprenorial sunt obținerea de profit și investițiile. Pe baza cercetărilor întreprinse, D. Sandu afirmă că în agricultură semnele comportamentului antreprenorial sunt legate de prezența luării în arendă, a vânzărilor, a investițiilor, a folosirii tehnologiilor moderne și a intențiilor de a investi și în viitor. Antreprenorul este cel care transformă gospodăria agricolă țărănească în fermă.

Prin urmare, în agricultură antreprenorii sunt: a) posesorii unei suprafețe de pământ mai mare (discutabilă limita inferioară – așa cum am mai spus) și pe care îl prelucrează cu mijloace mecanizate, în modalități moderne, investind și, în final, care obține o producție agricolă peste nevoile sale și pe care o valorifică obținând profit, reluându-se ciclul inclusiv prin reinvestirea unei părți din profit; b) cei ce arendează suprafețe mai mari de pământ și pe care îl prelucrează ca și proprietarul mijlociu. În ceea ce privește investirea-reinvestirea profitului procesul este ceva mai complex mai ales în ceea ce privește ponde-

¹ D. Sandu, *Spațiul social al tranziției*.

rea capitalului investit sau reinvestit, implicit șansele de accedare la stratul social superior; să nu uităm că nu ne aflăm într-un spațiu social auster, dominat de logica profilului, investiției și a economisirii în general, ci într-un spațiu social unde se manifestă ostentativ cheltuirea pentru confortul propriu chiar de la obținerea primelor profituri.

3.8. Clasa de sus

După prima tranziție la capitalism, chiar și atunci când încă predomina o agricultură arhaică, de subzistență, o preocupare majoră a oamenilor de știință români a fost analiza trecerii la capitalism, a formării burgheziei, a rolului și funcțiilor ei în societatea românească; lucrări precum „Burghezia română” a lui Ștefan Zeletin și „Rostul și destinul burgheziei române” a lui Mihail Manoilescu sunt fundamentale din acest punct de vedere.

Astăzi, când societatea românească traversează cea de-a doua tranziție la capitalism, încă nu s-au cristalizat preocupări majore și cărți majore referitoare la „noua mare burghezie” sau la ceea ce astăzi este clasa de sus. Cercetătorii s-au refugiat, din perspectiva structurii de clasă, în analiza mai ales a clasei de mijloc. Marii proprietari de capital sau clasa de sus sunt lăsați în seama presei care analizează subiectul în manieră proprie, din perspectiva acumulării ilicite de averi. Și tot presa, prin publicarea listei celor o sută cei mai bogați oameni din România ne atrage atenția că există un strat de sus al societății, o clasă de sus în curs de constituire.

Nu credem că preocuparea redusă a sociologilor pentru clasa de sus este generată de prezența acesteia în rezultatele diferitelor cercetări de teren într-un procent foarte redus, căci asemenea fenomene nu se studiază pornind exclusiv de la ponderi mari ci datorită rolului și semnificației lor. Fenomenul este mai degrabă rezultatul unui context socioeconomic în general, al unui răspuns al sociologilor la acest context și al unor mentalități reziduale. Contextul socioeconomic în general se referă la scăderea drastică a nivelului de trai în perioada postcomunistă în România și ca urmare sărăcirea unei mari părți a populației. Datorită implicațiilor acestui fenomen atenția multor cercetători s-a îndreptat spre studierea sărăciei și a combaterii ei. Atenția mai mică acordată clasei de sus rezultă și din mentalități reziduale(insist asupra ideii de „reziduu” și nu mă refer la orientările ideologice ale sociologilor).

Dar pe cine reprezintă clasa de sus? Din perspectiva relației *status*-clasă socială, clasa de sus e reprezentată de toți cei ce se grupează în jurul unui punct maxim de pe scala de *status* care se văd și se tratează unii pe alții ca egali; ei au veniturile cele mai mari din societate și stiluri de viață specifice. Din perspectiva veniturilor/averilor nu cunosc să se fi făcut o evaluare a intervalelor de mărime în care se încadrează în prezent reprezentanții clasei de sus. Lista celor o sută cei mai bogați români (realizată de revista Capital) coboară limita inferioară la 10 milioane de dolari iar averea cea mai mare este estimată la

700-900 milioane de dolari; presupunem însă că cei o sută nu reprezintă ei singuri clasa de sus. Domeniile în care aceștia au investiții sunt: petrol și gaze, bancar, imobiliar, asigurări, construcții, industrie, comerț, mass-media și agricultură. Problema capitalurilor inițiale și a căilor de valorificare a lor reprezintă în România o problemă controversată.

Analiza clasei de sus este și o componentă a analizei mai ample cu privire la forma de capitalism care se formează în România și la actorii sociali care promovează capitalismul. Ca și în alte probleme România are niște particularități atât comparativ cu fostele țări comuniste din Europa Centrală cât și comparativ cu spațiul est-european.

Eyal, Szelényi și Townsley, ținând seama atât de punctul de vedere al teoreticienilor clasici (conform cărora acumularea capitalului privat ar fi trebuit să se producă înainte ca instituțiile pieței să poată opera) cât și de punctele de vedere mai noi din a doua jumătate a secolului XX (conform cărora importanța proprietarilor privați individuali se diminuează) afirmă că „este posibil ca societățile central-europene să se dezvolte ca societăți corporatiste sau societăți postcapitaliste fără intervenția istorică a unei „grande bourgeoisie”. Cu alte cuvinte, de această dată este foarte probabil ca elitele postcomuniste să procedeze la o scurtcircuitare istorică în timp și să se îndrepte direct către stadiul «cel mai avansat» al capitalismului de tip corporatist fără să mai împartă din puterea lor managerială (nici măcar temporar) cu o clasă de proprietari individuali” Autorii sunt totuși conștienți că, datorită faptului că analiza se bazează pe informații și date din anul 1993, concluziile lor pot fi puse la îndoială dat fiind stadiul reformelor și a constituirii economiei de piață pînă în anul respectiv. Pornind de la faptul că formarea claselor este un proces în desfășurare și „jocurile încă nu sunt făcute”, autorii spun că „este posibil ca postcomunismul să se încheie cu un sistem în care să se formeze o clasă de proprietari privați”. Această nouă clasă se poate forma din elita tehnocrat-managerială, investitorii străini în alianță cu elita locală compradoare (agent autohton de afaceri al unei firme străine) și din noii antreprenori care pornesc cu afaceri mici și cu speranța că vor progresa. Este de remarcat faptul că autorii se referă la **încheierea postcomunismului cu formarea unei clase de proprietari, deși nu consideră postcomunismul o societate de clasă.**

Pentru România consider că **procesul de formare a unei clase de mari proprietari este în desfășurare și această clasă începe să devină vizibilă.** La începutul perioadei postcomuniste există o lipsă a capitalului autohton și, implicit, a posesorilor acestora. Dar a fost evidentă preocuparea pentru dobândirea de proprietate, de capital economic. Faptul că acesta a fost obținut prin modalități dubioase, uneori chiar ilicite este o problemă etică și de justiție și în același timp de permisivitate a sistemului. În momentul de față, o analiză documentată a originii membrilor acestei clase în formare este dificil de realizat.

În România nu există posibilitatea trecerii directe la capitalismul avansat, capitalismul care se formează trebuie să își consume faza acumulării de capital, de proprietate și de economie de piață cu un puternic rol al marilor proprietari.

Revenind la specificul analizei "clasei de sus" rămân încă de dat răspunsuri cu privire la componența acesteia: pe lângă marii proprietari și investitori ce alte categorii de populație mai fac parte din clasa de sus? Managerii marilor firme, marii avocați de succes, medici celebri și de mare succes, unii intelectuali fac parte din clasa de sus? Numai cercetări viitoare vor putea elucida componența momentană a clasei de sus în formare din România.

3.9. Clasa de jos

În studiul de față voi face numai câteva considerații privitoare la clasa de jos.

În unele cercetări privitoare la structura de clasă nu este prezentă clasa de jos. Fără un dialog cu autorii respectivi este dificil de știut care este explicația acestei omisiuni. Consider că ar trebui să se facă distincția dintre clasa de jos și categoriile sau segmentele sărace de populație și care sunt avute în vedere pentru politicile sociale. De exemplu, un pensionar, fost profesor, care acum are o pensie ce îl situează printre cei cu venituri insuficiente nu face parte din clasa de jos; dar fac parte din clasa de jos cei cu venituri care îi situează sub pragul sărăciei, au un nivel educațional scăzut, sunt fără ocupație sau au ocupații aducătoare de venituri mici, nu au o perspectivă ocupațională și de venituri pentru depășirea situației în care se află, au o cultură a sărăciei care le marchează stilul de viață. Faptul că în societatea românească actuală există persoane sărace ca urmare a stării economiei românești și a transformărilor postcomuniste fără a avea stiluri de viață și valori specifice clasei de jos, împiedică „decuparea” cu ușurință a clasei de jos. Aceasta este mai vizibilă în marile aglomerări urbane dar și aici este dispersată spațial; spre exemplu în cartierele de blocuri domiciliază o populație eterogenă ca venituri, ocupație, educație și stiluri de viață, situație care pe termen scurt și mediu se va păstra. În mod cert însă **în România există o clasă de jos în formare** chiar dacă momentan pare să fie clasa cea mai puțin constituită.

Bibliografie selectivă

Andrei, Petre	<i>Sociologia generală</i> , Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1936.
Aron, Raymond	<i>Lupta de clasă. Noi prelegeri despre societățile industriale</i> , Polirom, 1999.
Barbu, Daniel	<i>Republica absentă</i> , Editura Nemira, 1999.
Berevoiescu, Ionica	<i>Moșna, un sat care se reinventează</i> , Sociologia

- Stănculescu, Manuela românească, 1/1999.
- Bourdieu, Pierre *Economia bunurilor simbolice*, Editura Meridiane, București, 1986.
- Boudon, Raymond *Tratat de sociologie*, Editura Humanitas, București, 1997.
- Brucan, Silviu *Pluralism și conflict social*, Editura Enciclopedică, 1990.
- Cazacu, Honoria *Structură socială. Diversificare, diferențiere, omogenizare*, Editura Academiei RSR, București, 1988.
- Chauvel, Louis "Le retour des classes sociales?", *Problèmes économiques*, iulie 2002.
- Dahrendorf, Ralf *Reflecții asupra revoluției din Europa*, Editura Humanitas, București, 1993.
- Dăianu, Daniel *Încotro se îndreaptă țările postcomuniste*, Polirom, 2000.
- Drăgan Ioan, Anastasiu, Călin (coordonatori) *Structura socială a României socialiste*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989.
- Enikő, Veress *De/rețărănizare în România după 1989*, Sociologia românească, 3/1999.
- Evans, G. "Clasele sociale și politica", *Revista de cercetări sociale*, nr. 2/1994.
- Heath, H.
- Mărginean, I.
- Eyal, G.
- Szelenyi, I.
- Townsley, E.
- Frevert, Ute *Capitalism fără capitaliști. Noua elită conducătoare din Europa de Est*, Editura Omega, 2001.
- Haupt, H.-G. *Omul secolului XX*, Polirom, 2002.
- ard
- Frevert, Ute *Omul secolului XIX*, Polirom, 2002.
- Haupt, Heintz-Gerh
- Gernet, Jacques *Lumea chineză*, Editura Meridiane, București, 1985
- Giddens, Anthony *A treia cale și criticii ei*, Polirom, 2001.
- Grosu, Nicolae *Tratat de sociologie*, Editura Expert, 1999.
- Gurvitch, George "Clasele sociale", în *Sociologia franceză contemporană*, Editura Politică, București, 1971.
- Habermas, Jurgen *Cunoaștere și comunicare*, Editura Politică, București, 1983.
- Hobsbawm, Eric *Secolul extremelor*, Editura Lider, București.
- Horton, P. B. *Sociology*, McGrane - Hill Book Company, New York, 1980.
- Hunt, L. Ch.
- Huntington, Samuel *Ordinea politică a societăților în schimbare*, Polirom, 1999.

-
- Ioniță, Sorin "Capitalismul românesc. O dezbatere fără sfârșit", *Revista de Cercetări Sociale*, nr. 1/1996.
- Karnouh, Claude *Comunism/postcomunism și modernizare târzie*, Polirom, 2000.
- Lallement, Michel *Istoria ideilor sociologice*, vol.II, Editura Antet, 1998
- Lăzăroiu, Sebastian "Rețele de capital social și antreprenori în Comișani", *Sociologia românească*, 2/1999.
- Madgearu, Virgil *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, Editura Științifică, București, 1995.
- Madgearu, Virgil *Agrarianism Capitalism Imperialism*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1999.
- Manoilescu, Mihail *Rostul și destinul burgheziei românești*, Editura Cugetarea, 1941.
- Marx, Karl *Opere alese*, vol. I, Editura Politică, București, 1966
- Engels, Friedrich
- Mărginean, Ioan "Clasa mijlocie în fostele țări socialiste", *Revista de cercetări sociale*, 3-4/2000.
- Negrițoiu, Mișu "Despre economia de piață și tranziție", *Revista de cercetări sociale*, nr. 1/1996.
- Neményi, Agnes "Restructurare rurală și autosubzistență", *Sociologia românească*, 3/1999.
- Popescu, Livia *Clasa mijlocie și proiectul modernizării României (1900-1940)*, *Revista de cercetări sociale*, nr. 2/ 1995.
- Sandu, Dumitru "Drumul antreprenorial: fără încredere dar cu relații", *Sociologia românească*, 2/1999.
- Sandu, Dumitru *Sociologia tranziției*, Editura Staff, București, 1996.
- Sandu, Dumitru *Spațiul social al tranziției*, Polirom, 1999.
- Sava, I. N. *Zece ani de tranziție în Europa de Est*, Editura Fundației Culturale Române, 2000.
- Socol, Gheorghe "Pentru o strategie națională de modernizare a agriculturii și satului", *Sociologia românească*, 1/1999
- Tănase, Stelian *Revoluția ca eșec*, Polirom, Iași, 1996.
- Ungureanu, Ion *Paradigme ale cunoașterii societății*, Editura Humanitas, București, 1990.
- Ungureanu, Ion *Introducere în sociologia contemporană*, Editura Enciclopedică și Științifică, București, 1985.
- Costea, Ștefan
- Vanden Zanden, Y.W. *The Social Experience. An Introduction to Sociology*, New York, Ramdon House, 1988
- Zamfir, Cătălin *Dicționar de sociologie*, Editura Babel, București, 1993.
- Vlăsceanu, Lazăr (coordonatori)

-
- Zamfir, Elena
Bădescu, Ilie
Zamfir, Cătălin
(coordonatori)
Zeletin, Ștefan
Wallerstein, Immanuel
Weber, Max
- Starea societății românești după 10 ani de tranziție*, Editura Expert, București, 2000.
- Burghezia română*, Editura Humanitas, București, 1991
- Sistemul mondial modern*, Editura Meridiane, București, 1992.
- Etica protestantă și spiritul capitalismului*, Editura Humanitas, București, 1993.

INDEX DE AUTORI

- ANASTASIU Călin, 321 (LXXI)
 ANDREI P., 232, 320 (LXXI)
 ARON Raymond, 222, 231, 239, 252, 264, 265, 320 (LXXI)
- BANCIU Dan, 254 (LXXI)
 BARBU Daniel, 320 (LXXI)
 BĂLTĂREȚU Camelia, 4 (LXXI)
 BEREVOIESCU Ionica, 320 (LXXI)
 BESSEL Richard, 296, 299 (LXXI)
 BOTTOMORE, 224 (LXXI)
 BOUDON Raymond, 321 (LXXI)
 BOURDIEU Pierre, 239, 321 (LXXI)
 BRUCAN Silviu, 321 (LXXI)
- CASSIS Y., 316 (LXXI)
 CAZACU H., 253, 254, 321 (LXXI)
 CHAUVEL Louis, 321 (LXXI)
 CINCĂ Cristina, 4 (LXXI)
 COBIANU-BĂCANU Maria, 263 (LXXI)
 CONSTANTINIU Florin, 243 (LXXI)
 COSTEA Ștefan, 322 (LXXI)
- DAHRENDORF Ralf, 225, 255, 275, 321 (LXXI)
 DĂIANU Daniel, 321 (LXXI)
 DRĂGAN Ion, 254, 255, 256, 321 (LXXI)
 DRĂGHICESCU D., 298, 305, 311 (LXXI)
 DUMITRU Sandu, 274, 322 (LXXI)
- ENGELS F., 222, 224, 322 (LXXI)
 EVANS G., 321 (LXXI)
 EYAL G., 267, 268, 269, 270, 319, 321 (LXXI)
- GEORGESCU V., 243, 244, 296, 297 (LXXI)
- GERNET Jacques, 321 (LXXI)
 GHEREA, 305 (LXXI)
 GIDDENS Anthony, 321 (LXXI)
 GLODEANU Ion, 263 (LXXI)
 GROSU Nicolae, 321 (LXXI)
 GURVITCH George, 321 (LXXI)
- HABERMAS Jurgen, 226, 227, 321 (LXXI)
 HAUPT H.-G., 296, 303, 321 (LXXI)
 HEATH H., 321 (LXXI)
 HOBBSAWM Eric, 255, 296, 321 (LXXI)
 HORTON P.B., 230, 321 (LXXI)
 HUNT L.Ch., 230, 321 (LXXI)
 HUNTINGTON Samuel, 258, 321 (LXXI)
- IONIȚĂ Sorin, 322 (LXXI)
- KARNOUH Claude, 322 (LXXI)
 KENNEDY M.D., 267 (LXXI)
- LALLEMENT Michel, 322 (LXXI)
 LĂZĂROIU Sebastian, 322 (LXXI)
- MADGEARU Virgil, 233, 234, 235, 248, 285, 299, 304-306, 312, 322 (LXXI)
 MANHEIM K., 225 (LXXI)
 MANOILESCU, Mihail, 236, 247, 248, 298, 305, 312, 318, 322 (LXXI)
 MANOLESCU Gheorghe, 4 (LXXI)
 MARX K., 224 (LXXI)
 MAYAND Jean-Luc, 303 (LXXI)
 MĂRGINEAN Ioan, 256, 284, 321, 322 (LXXI)
 MITULESCU Sorin, 254, 262 (LXXI)
- NEGRÎTOIU Mișu, 272, 322 (LXXI)
 NEMÉNYI Agnes, 322 (LXXI)

OPRIȘĂNESCU Gabriela, 4 (LXXI)

PARFIONOV Iulia, 4 (LXXI)

PASTI V., 271 (LXXI)

POLLARD Sidney, 293 (LXXI)

POPESCU Livia, 322 (LXXI)

POULANTZAS N., 225 (LXXI)

RALEA, 305 (LXXI)

RĂDULESCU Sorin, 254 (LXXI)

SANDU D., 309, 315, 317 (LXXI)

SOCOL Gheorghe, 322 (LXXI)

STĂNCULESCU Manuela, 320 (LXXI)

STERE C., 305 (LXXI)

SZELENYI I., 267, 268, 269, 270, 321 (LXXI)

TĂNASE Stelian, 322 (LXXI)

TISMĂNEANU Vladimir, 256 (LXXI)

TOWNSLEY E., 267, 268, 269, 270, 319, 321 (LXXI)

ȚENIOVICI Dinu, 254 (LXXI)

UNGUREANU Ion, 322 (LXXI)

URSE Laureana, 217 (LXXI)

UTE Frevert, 296, 303, 321 (LXXI)

VALADE Bernard, 257 (LXXI)

VERESS Enikő, 321 (LXXI)

VLĂSCEANU, 257, 322 (LXXI)

WACQUANT Loic, 239 (LXXI)

WALLERSTEIN Immanuel, 323 (LXXI)

WARNER, 230, 231 (LXXI)

WEBER Marx, 221-227, 242, 275, 311, 313, 322 (LXXI)

WEBER Max, 323 (LXXI)

ZAMFIR C., 257, 322, 323 (LXXI)

ZANDEN Vanden, 231, 322 (LXXI)

ZELETIN Ștefan, 236, 237, 238, 239, 305, 318, 323 (LXXI)